M. FABII QUINTILIANI

DECLAMATIONES MINORES

EDIDIT

D. R. SHACKLETON BAILEY

STVTGARDIAE IN AEDIBVS B. G. TEVBNERI MCMLXXXIX

Gedruckt mit Unterstützung der Förderungs-
und Beihilfefonds Wissenschaft der VG WORT GmbH,
Goethestraße 48, 8000 München 2

CIP-Titelaufnahme der Deutschen Bibliothek

Quintilianus, Marcus Fabius:
[Declamationes minores]
M. Fabii Quintiliani Declamationes minores
ed. D. R. Shackleton Bailey.
Stutgardiae : Teubner, 1989
(Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana)
ISBN 3-519-01753-9
NE: Bailey, David R. Shackleton [Hrsg.] ;
Quintilianus, Marcus Fabius: [Sammlung]

Printed in Germany

Gesamtherstellung: Passavia Druckerei GmbH Passau

PRAEFATIO

Declamationes Minores Quintiliano seu vere seu falso attributae post editionem Constantini Ritterii centum annis (1984) vir doctissimus Michael Winterbottomius denuo recensuit commentarioque instruxit. Huic operi paene exploratorio criticus egregius Leonardus Håkansonius, cuius mortem immaturam lugere non destitimus, ut meritam laudem impertiit fundamentum solidum iactum iudicando, ita multos locos vel corruptos vel dubios remanere suo iure admonuit[1].

Inter codices Montepessulanus H 126, qui etiam Calpurnium Flaccum Senecaeque Maioris excerpta continet, praecipuum sibi locum adserit; qui declamationes quae exstant cunctas numeris CCXLIV usque ad CCCLXXXVIII instructas exhibet. Primam autem et secundae partem, quae hodie in codice legi non possunt, apographo (*Pi.*) a P. Pithoeo facto, qui et ipse ut omnia legeret non adsecutus est, acceptas referimus.

Saeculi XV tres codices, qui omnes ex 252,13 *excutiamus* incipiunt, ab exemplari (β) in Germania reperto et ad Franciscum Todeschinum (mox papam Pium III) misso originem trahere haud dubium est:

B Monacensis lat. 309.

C Vaticanus Chigianus H VIII 261.

D Vaticanus Palatinus lat. 1558 ab Winterbottomio in lucem prolatus.

Addidit idem codicis saeculi IX, ut videtur, duo fragmenta declamationum 354–357 et 377–381 partes adferentia a

1 *Gnomon* (1985), 648–650.

Michaelo McCormickio reperta (E); qui codex aut ille ipse fuit β aut artius cum eo coniunctus.

In D manus correctrices, de quibus vide Winterbottomium p. XXII, nos perraro citavimus. Nam longe maiorem lectionum quas praebent partem aut Montepessulano aut veterum alicuius coniecturis consentiri reputantes ex libris typis excussis depromptas esse vix est quod dubitemus.

Quod ad codicum lectiones attinet, ex Winterbottomii apparatu critico meum ita constitui ut multa ab illo iam commemorata hoc loco relatu digna non putarem.

De virorum doctorum scriptis ad Declamationes Minores pertinentibus lectorem benevolum ad πίνακα Winterbottomianum (pp. XXVII–XXIX) nec non ad Håkansonium, *Die Quintilianischen Declamationen in der neueren Forschung* (*Aufstieg und Niedergang der römischen Welt,* II, 2272–2306 [1986]) relegamus.

Scribebam Cantabrigiae Massachusettensium mense Aprili MCMLXXXVIII

D. R. SHACKLETON BAILEY

SIGLA

A	Montepessulanus H 126, saec. IX
A[1]	idem non correctus
A[2]	idem correctus (similiter B[1], B[2] etc.)
Pi.	Pithoei apographon Montepessulani primae paginae
B	Monacensis lat. 309, saec. XV
C	Vaticanus Chigianus H VIII 261, saec. XV
D	Vaticanus Palatinus lat. 1558, saec. XV
β	consensus codicum BCD
E	v. supra, pp. III sq.
⟦ ⟧	Winterbottomius hoc siglo 'verba genuina quidem sed contextui aliena' indicavit, quem ita secutus sum ut quae ab illo sumpsi sine nota relinquerem, alia nonnulla meo nomine adicerem.
Aer.	P. Aerodius (ed. Parisii, 1563)
Bu.	P. Burman (ed. Lugduni Batavorum, 1720)
ed. Leid.	ed. Leidensis ex officina Hackiana (Lugduni Batavorum, 1665)
Fr.	P. Francius (ap. Burman)[1]
Gron.	J.F. Gronovius (ap. ed. Leid.)
Hå.[1]	L. Håkanson, *Class. et Med.* Dissert. 9 (1973), 310–317
Hå.[2]	idem ap. Winterbottomium
Hå.[3]	idem, *Gnomon* (1985), 648–650
Lat.	L. Latinius (ap. Burman)
Obr.	U. Obrecht (ed. Argentorati, 1698)

1 'Francium Clarium' Winterbottomio (pp. XXVII et 465) cave credas, qui error typographicus fuit, non homo; nam in Burmanni adnotatione ad 313,15 'clarius' legendum, non 'Clarius'.

P.	ed. princeps (Parmae, 1494)
Pith.	P. Pithoeus (ed. Parisii, 1580)
Ranc.	Ranconetus (vide J. C. Orelli, *M. Tullii Ciceronis Orator Brutus Topica* ... (Turici, 1830), xcvii-ci
Ri.	C. Ritter (ed. Lipsiae, 1884)
Ro.	E. Rohde (ap. Ritter)
Sch.	J. Schulting (ap. Burman)
SB^1	D. R. Shackleton Bailey, *Harv. Stud. Class. Phil.* 87 (1983), 230–239
SB^2	idem ibid. 92 (1988), 367–404
SB^3	idem in hac editione
Watt	W. S. Watt, *Illinois Classical Studies,* 9 (1984), 53–78
Wi.	M. Winterbottom (ed. Berolini, 1984)

M. FABII QUINTILIANI
DECLAMATIONES MINORES

Ri. p. 1

⟨244⟩

1 . . . manifestum est, et in hac tamen civitate extra controversiam praecipue . . . positum . . . . eos qui a se homines occisos esse fateantur teneri lege. Qui distingues igit . sa . . ere. 'Occidisti adulteros.' Quis igitur dubitat hoc in ⟨hac⟩ civitate a legibus permissum? 'Adulterum' inquit 5 'cum adultera liceat occidere': quid aliud feci? 'Sed non | *p. 2* licuit occidere tibi': et in hoc omnem calumniam suam contrahit, ⟨ut⟩ neget mihi licuisse occidere: primum quod ius civis non habuerim eo tempore quo exul eram; nec ad me 2 iura pertinuisse quod exulo. Si in perpetuum exilium missus 10 essem, forsitan posset de hoc quaeri, an ad leges pertinuerim, cum illud ex lege fieret quod exularem. Quinquennale vero exilium dubium est quin . . . . processerit absente me, neque erat causa propter quam vis inferretur ei qui imprudens occidisset. Non damnabatur animus, 5 3 aut sceleris ea poena erat. 'Sed ut pertinuerit' inquit 'ad te lex, ⟨occidere⟩ tamen tibi non licuit, cum ad occidendum venire non licuerit. Lex enim quinquennio te iubet exulare.'

244 *Puncta posuit Pith. titulum et thema sic suppl. Ri., auct. aliis:* Adultera a marito exule occisa. IMPRUDENTIS CAEDIS DAMNATUS QUINQUENNIO EXULET. ADULTERUM CUM ADULTERA LICEAT OCCIDERE. Inprudentis caedis damnatus cum ante expletum poenae quinquennium noctu domum ad visendam uxorem revertisset ('*debuit* reversus esset' *Wi.*), in adulterio eam deprehendit; occidit. Reversus post quintum annum caedis reus est. 1, 2 ⟨non omnes continuo⟩ eos *tempt. Ri.* 5 hac *add. Ro.* 8 ut *add. Ri.* 2, 4 *fort.* ⟨non⟩ dubium 5 animus *Pith.* : -mo Pi. 3, 2 occidere *add. Ro.* : Pi. *sic lac. ind.* : . . .

Puta me contra ius redisse ⟨et⟩ sic ⟨mecum⟩ in praesentia ⟨age⟩ tamquam contra ius redissem. Non tamen mihi obice- 5
4 re debes quod occiderim, sed quod ⟨reversus sim⟩ . . . tingente fecisse contra leges . . . . contra illam tamen legem feci . . . . ad iudicium pertinet . . . . . sic etiam redire mihi licuisse . . . . . hoc rerum . . . . . . occidere licere. Ergo lex qu . . . . significat omnia 5
. . . . quae adversus adulteros scripta est ut contra alias leges . . . . . ab exilio, nec homines occidere licuit. Sed quemadmodum homine . . . . erant ita rever . .

5 SERMO

Locus potens, [quomodo] quantum liceat adversus adulte-
p. 3 ros. Sed in hac controversia facere oportet | quod in omnibus fere, ut quotiens communem dixerimus locum ad proprium revertamur. Communis est locus adversus adulteros 5
omnes, proprius adversum hos adulteros.

6 DECLAMATIO

Itane mulier impune peccarit quae calamitatem viri sui pro occasione habuit . . . . bus erat, cui quinquennium breve videbatur. Aequale enim illud fuit adult . . . . . narrabatur cuius opinio . . . . dum frequens; sed paene continu- 5
um ac perpetuum fuit. Ne quis autem existimet nunc adulterium unius tantum vindicandum: ⟨pertinet⟩ ad exemplum totius civitatis.

4–5 et sic mecum in praesentia age *Ro.* : si .. in praesentia .. Pi. 6 reversus sim *add. Wi.* (reverterim *Ri.*) 4, 2 legem *Ri.* : legi Pi. 5, 2 potens *Ro.* : pat- Pi. quomodo *del. Ri.* 3 omnibus *Ri.* : commun- Pi. 6, 2 peccarit *Wi.* : -assit Pi. 6 nunc adulterium *Sch.* : cum adult .... Pi. 7 pertinet *add. Sch.* : Pi. *sic lac. ind.* : ...

245

⟨Depositi infitiator⟩

Qui depositum infitiatus fuerit, quadruplum solvat. Qui filium luxuriosum relinquebat, pecuniam apud amicum deposuit et mandavit ut redderet emendato. Petît adulescens pecuniam * Ille quadruplum petit. |

p. 4 1 SERMO

. . . . videtur hic adulescens . . . . . . tamen asper exactor . quoniam persona nobis proponitur amici, et amici hoc ipso de quo agitur probati. Nam ita facilius ostendemus omnia eum fecisse adulescentis ipsius causa, si ne reus qui- 5 dem usquam ad odium compellitur.

2 DECLAMATIO

'Depositum qui infitiatus fuerit, quadruplum solvat.' Infitiari est depositum nolle solvere. Itaque ne actio quidem haec dari potest nisi adversus eum qui damnatus fuerit. Eo enim tempore quaeratur necesse est an habeat pecuniam et an 5 infitietur; neque omnino quadruplum solvere debet nisi simplam ⟨debere⟩ convictus. Quare si hanc tantum negasset aliquando et postea obtulisset, non tamen poterat videri quadruplo obligatus, cum hoc ipsum quadruplum cum ea summa abierit quae negabatur. Quid si et absolutus est 10 3 iudicio, cum in quadruplum damnari poterat? Neque enim

245 *titulum dedit in indice Pith.* *thema* 4 *lac. ante* ille *stella ind. Pith., quam sic explevit Ri.:* adhuc luxurians, ille infitiatus est et iudicio cum adulescens contenderet vicit. Postea frugi facto partem depositi (*sed pro* p- d- *scribe* pecuniam; *cf. SB*[1]) obtulit. 1, 3 quoniam] *hinc hodie incipit* A 2, 6–7 simplam ⟨debere⟩ *Wi., auct. Ri.* 10 abierit *SB*[3] : habue- A : debue- *coni. Wi., Watt* negabatur *Ro.* : negatur A est A[1] : est hoc A[2]

ideo debet quadruplum solvere quia potuit ne simplum quidem solvere. Si ipsam pecuniam quae a patre tuo apud amicum ⟨deposita est repetere⟩ velles, non liceret tamen tibi rem iudicatam retractare. Hoc ergo fieri potest, ut rem non potueris repetere, poenam repetas? | 5

p. 5 4

SERMO

Haec circa ius, illa circa aequitatem. Qui quadruplum ab infitiatore petit, illa dicere solet: 'Oportet poenam esse avaritiae et adfici supplicio cupiditates; neque enim aliter fides constare potuerit apud homines nisi metu contineantur. Depositum [hoc] eo magis vindicandum est quod fere secreta sunt citra probationem.' Non potest omnino in hoc arguere avaritiam. 5

5

DECLAMATIO

Depositum quo tempore petisti? Luxuriosus adhuc. Si voluisset confiteri habere se pecuniam, nondum tamen debebat. Non est in depositis simplex condicio. Deponitur aliquid quod quandocumque repetitur reddendum est; deponitur aliquid in tempus. Hoc quomodo depositum erat? Ut acciperes cum luxuriari desisses. Quo tempore repetebas adhuc luxuriabaris. Non debebatur ergo, nec potest videri infitiatus quod eo tempore negavit quo illi extorqueri non posset 6 vel confitenti. 'Quare tamen negare maluit quam hoc iure uti?' Quoniam te luxuriosum spes adhuc pecuniae faciebat. 5 10

3, 4 deposita est repetere *add. Ri., auct. Bu.* (*lac. fere XXV litt. praebet* A) 6 repetas A[1] : rei p- A[2] 4, 5 poterit *Fr.* homines *Ro.* : omnes A contineantur *Bu.* : -atur A 6 hoc *del. Ro.* 5, 2 voluisset *Obr.* : noluisses A 3 habere se *Obr.* : -res A 5 quandocumque *Pith.* : quando'que A (*corr.?*) : -oque A[1](?) 8 videri *Pith.* : iudari A[1] : iudicari A[2] infitiatus *Ro.* : -tum A

An non hoc est quod te fecerit frugi? Didicisti tibi pecuniam ⟨frugalitate⟩ et labore servandam.

7 At mehercule vereor ne cito obtulerit. Sine dubio tu discussam luxuriam vis probare avaritia; at haec ipsa accipiendae pecuniae fames alias videtur prodere cupiditates. Satis erat homini frugi quod | accepisti. Itaque et alias quoque condiciones frugalitati tuae ponit amicus paternus: si vixeris quomodo videris fecisse, si tenendi potius patrimonii quam auferendi habueris curam, est adhuc quod tibi possit tribuere. ⟨Reddidit⟩ patrimonium paternum; sed adhuc habet suum.

246

Soporatus fortis privignus

Qui fortiter fecerat, bello imminente, soporem ab noverca subiectum bibit. Causam dixit tamquam desertor. Absolutus accusat novercam veneficii.

DECLAMATIO

1 Etiamsi, iudices, eventus proximae causae satis videri potest etiam in hanc quoque pronuntiasse, primum tamen doloris mei professionem dissimulare non possum, quod novercam ante accusare non potui. Debeo quidem sententiis iudicum omnia; homo tamen gravissimam iniuriam passus adhuc tantum absolutus sum. Verum me quamvis praecipitem in hoc iudicium agat ultio, tamen ne illud quidem periculum fallit: hodie constituetis an merito absolutus sim. Inter sum-

6, 4 frugalitate *add. Ri.* (*lac. fere XV litt. praebet* A) 7, 1 tu] tibi *Sch.* 2 at *Pith.* : et A 8 *post* tribuere *dist.*, reddidit *add. SB*[1]

246 1, 2 iud(ices) *Pith.* : -cum A 7 praecipitem *Opitz* (*cf. Watt*) : -pua A : -pue *Pith.* 8 tamen ne *Ri.* : talis A

ma discrimina rei publicae, ⟨si⟩ non fuit venenum, ego 10
2 deserui. Si quid autem ad hanc praeteritorum indignationem adicere etiam forma ipsa iudicii potest, illud certe est quod nulla possit tolerare patientia, quod se mihi contendit noverca beneficium dedisse. Vos aestimabitis quid de persona hac
p. 7 sentiatis: non fecisset | hoc mater; certe, quod mihi satis est, 5
pater non fecit.

3 SERMO

Quotiens finiendum erit, primum intueri debebitis quid utraque pars velit, deinde id quod vult quam brevissime complecti. Quare negat venenum esse qui pro rea dicit? Quia non occiderit neque sit mortiferum. Quare dicit vene- 5
num esse qui accusat? Quoniam medicamentum sit et efficiat aliquid contra naturam. Ergo non est satis id modo videri venenum quod occidat, sed haec omnia venena sunt ⟨quae *⟩. 'Ad tuam quidem finitionem etiam mortiferum istud erit: nam cum id ageres ut desererem, desertorem poe- 10
na sequatur, etiam id quod deesse huic medicamento videbatur adieceras.'

4 DECLAMATIO

Veneficii accuso. Veneficam dico quae soporem dedit. Unde tibi ⟨in⟩ hos usus venena? Notiora sunt quaedam pernicie et experimento deprehenduntur, adeo ut aliqua publice dentur. Hoc quid est? Quid tu vis vocari? In tempus venenum, 5
quo mens aufertur, quo corpus gravatur, quo membra solvuntur. Saepe in scelere virtutis est nosse [veneni] modum.

10 *post* venenum *lac. unius lineae praebet* A si *add. SB*[2] **2,** 1 quid *Ri.* : quis A 2 forma ipsa *Ri.* : -am -am A **3,** 4 rea *Gron.* : reo A 6 qui *Pith.* : quia A 9 quae, *lac. sequente, add. Wi.* 12 adieceras *Ro.* : adieceres A *ut vid.* : adiecisti *Sch.* **4,** 3 in *add. Pith.* 5 quid (*alt.*) *Gron.* : quod A

Eo magis ⟨venenum est⟩ quod videmus copia constare, quod temperamento quodam, ut stetur citra mortem. Si quis accusare te veneficii voluisset illo tempore quo sane non vacabat, si protulisset cor|pus meum, quod non solum motu sui, familiae conclamatione excitari non potuit sed belli tumultu et fragore signorum et trepidatione totius civitatis,
5 victurum promitteres? Veneficium scientia docui, veneficium periculo docui; volo dicere et de animo. Potionem istam cui dedisti? Quo tempore dedisti? Privigno dedisti. Si alio tempore dedisses, deceptam te putarem; nunc excogitasti potionem quae me lege occideret.

6 Equidem, si me interroges, vixisse me illo tempore non arbitror. Quid enim ⟨eram⟩, pro di immortales? aut in qua parte naturae locavit me noverca? Bellum mihi nuntiatum est, et hominem quem non peregrinatio detinuit, non absen-
7 tia ulla a periculo civitatis relegavit, ⟨somnus vinxit⟩. Quid actum sit manente me intra muros commilitones mei narraverunt; dicitur ingens fuisse proelium, commissa utrimque acies, dubia saepe victoria et huc atque illuc spes inclinata, cum interim miles in quo plurimum fiduciae, in quo maximum momentum videbatur, in nulla parte visus auditur. Quid plus contingere potuit hosti si perissem? Non alio modo audivi bella quam avorum proavorumque temporibus.
8 At si mihi detur emendatio praeteritorum, utinam noverca illud statim venenum dedisset quo vita auferretur! Illa potione consumptum tota civitas ad rogum tulisset, celebrasset laudes; etiam temporis discrimen multum attulisset admirationis. Illa dicerent homines: 'non tulissemus haec si vi|xis-
9 set.' 'Ego' inquit 'tamen animo bono feci. Erubescite, matres, quae amplexae armatos iam liberos impiae tamen iam

7–8 veneni *del.*, venenum est *add.* SB^2 12 sui SB^3 : corporis A 5, 5 occideret *Fr.* : -rit A 6, 2 enim ⟨eram⟩ *Watt ap. Wi.*, *Wi.* 5 somnus vinxit *add. Ro.* 7, 2 actum *Gron.* : acta A^1 : acti A^2 mei] mihi *Fr.* 9, 1 tamen *Pith.* : tantum A

estis meae exemplo. Inventa est tota civitate ⟨una quae⟩ magis amaret, una quae parceret: noverca.' Non dico de his 5 adhuc quae secuta sunt, non illam iudicii contumeliam; interim tamen, quid mihi potuit gravius accidere? Quam ego, dii deaeque, perdidi occasionem! Obtulerat deus tempus merita geminandi; venerat dies approbandi quod fortiter feceram

10 id non fortunam fuisse. Felices commilitones mei: hostium terga vidistis, calcastis cadavera, victoriam publicam clamore laeti rettulistis; at ego 'quando pugnandum est?' interrogavi, longamque illam novercae noctem tandem emensus non mente, non gradu constiti, ac mihi vicisse cives meos 5 accusator indicavit.

11 Videor ex magna parte iam approbasse causam proximo iudicio. Quo enim modo absolutus sum nisi illa accusatori dicerem: 'vis tenuit et devincta mens'?

247

Raptoris divitis bona

Mariti bona uxor accipiat. Adulescens locuples rapuit; priusquam optaret puella, misit ad eam propinquos rogatum ut nuptias haberet. Auditis illa precibus tacuit et flevit. Percussit se adulescens. Priusquam expiraret, optavit illa nuptias. Petunt bona propinqui et uxor. | 5

4 meae *SB*[1] : (*cf. TLL VIII, 438, 41; sed hic quadam cum ironia*) : mei A 4 una quae *add. Pith.* 10 id *Pith.* : ad A **10,** 3 rettulistis *SB*[3] : retu- A, *numero deteriore* (*cf. HSPh 88 (1984), 116*) **11,** 1 iam *Ro.* etiam A 2 sum] essem *Ro.* 3 devincta *Sch., Gron.* : -icta A *ut vid.*

p. 10 1 SERMO

Demonstranda vobis est via: videte quid utraque pars velit, quid utraque pars dicat, et illud quam fieri potest brevissime et significantissime comprehendite. Ut puta, dicit haec puella: 'Uxor sum: nuptias enim optavi. Optando statim maritum habere illum coepi: necesse enim erat illi marito esse si viveret; nec tempore fit matrimonium sed iure.' [Haec erto 2 hec comprehendenda sunt finitionibus.] Dicit pars diversa: 'Non fuisti uxor. Non substitisti cum illo. Optione tradita es quidem illi, sed statim discessit post vocem.' Hoc finitione comprehendendum est: 'uxor est quae femina viro nuptiis collocata in societatem vitae venit.' [Tum non est tradita.] Illa quid dicit? 'Uxor est cuius cum viro matrimonium factum est.' †Pars diversa hoc dicit.†

3 Finitio interim dicitur falsa, interim parum plena. Nos neque falsam possumus dicere partis adversae finitionem neque parum plenam, nec tam in subvertenda ea morari debemus quam in confirmanda nostra. Sit ergo, ut non infirmanda [finitionis genus], ita [ad] convincenda nimis ple- p. 11 4 na esse. Pos|sumus enim dicere: 'ea quae viro per nuptias tradita in societatem vitae venit', sed non tantum haec uxor (sicut non negaremus uxorem si ita finiretur: 'uxor est quae per nuptias a parentibus in matrimonium tradita in societate ⟨vitae⟩ multis annis fuit', ⟨cum tamen⟩ illud 'a parentibus 5 [tradita]' non necessarium in finitione uxoris sit). Ista falsa

247 1, 7 fit *Lat.* : sit A[1] : ut A[2] matrimonium *Gron.*, *auct. Pith.* : patri- (*ex* pari-) A[2] 7–8 haec ... finitionibus *del. Wi.* : haec ergo comp- s- f- *Ri.*, *quae vocabula pro* hoc finitione comprehendendum est *in* 2 *ponenda suspicatur Wi.* 2, 2 substitisti (*i.e. resedisti*) *Fr.* : subsisti A 5 tum non est tradita *del. Wi.* 7 pars ... dicit *del. coni. Wi.* 3, 5 ita *Wi.* : finitionis genus ita ad A 5–6 plena esse *Wi.* : plenam. Non A[1] (de A[2] *n.l.*) 4, 3–6 sicut ... sit *in parenthesi posuit Watt* 3 finiretur *Sch.* : finiremus A 5 vitae *add. Leo* cum tamen *add. Ro.*

quidem non sunt, sed plerisque detractis erit adhuc uxor. 'Fingamus enim factas esse nuptias, consecutam statim alterius mortem: erit profecto uxor, etiam te confitente, [tradita] etsi in societate vitae non fuerit.' Quomodo ergo ista 5 societas vitae adiecta non quidem mentitur sed adicit ⟨non⟩ necessarium, ita illud quoque 'nuptiis collocata' efficit uxo-

6 rem, sed non hoc solummodo [erit]. Fingamus enim nuptias quidem fecisse nullas, coisse autem liberorum creandorum gratia: non tamen uxor non erit, quamvis nuptiis non sit collocata. Videamus igitur, si ista supervacua et circumfusa sunt, ⟨qualis⟩ finitio huic nomini sufficiat. Neque enim hoc 5 intueri debetis, quid desit, sed quid satis sit.

7 DECLAMATIO

Dixi uxorem esse cuius cum viro matrimonium factum est. Quid amplius? Nam sicut coitus atque congressus citra ius non efficeret uxorem, ita uxor etiam citra haec manet. Id ex cotidianis et in frontem incurrentibus approbari potest. 5 Nam, ut ab ipsis ⟨verbis⟩ incipiam, [comprehendo] uxorem duxisse | [dici]: hoc ante noctem, hoc ante congressum, *p. 12* hoc primo statim iure. Et fortasse in aliis possit videri necessarium expectare: hic de nuptiis ⟨non⟩ conviximus. 'Est quidem ius matrimonii expletum, tamen expecto et coitum 10 et (id quod petis) patrimonium iungendum.' Haec in eiusmodi condicione non sunt expectanda, quia antecesserint.

5, 2 quidem *Pith.* : -dam A 4 tradita *del. SB*[3] 5 etsi *Fr.* : si A 6 non *add. Leo, auct. Sch.* 8 non haec (*Ro.*) s- erit uxor *Ri.* erit *del. Leo* 6, 5 qualis *add. Ro.* sufficiat *Ro.* : -cit A 6 desit] esse possit *tempt. SB*[2] 7, 6 verbis *add. Hå.* (nominibus *Ri.*) 6–7 comprehendo *et* dici *del. SB*[3] 9 hic *Ro.* : haec A ⟨non⟩ conviximus *SB*[2] : conuicimus A 10 expletum *Gron.* : -endum A coitum *Gron.* : circui- A : concubi- *von Winterfeld, auct. Obr.* 11 petis *SB*[2] : peto A patrimonium *Gron.* : ma- A 12 quia] quum *Sch.*, *Gron.*, (*qui etiam* quia antecesserunt)

8 Raptor si non occiditur, iam maritus est. Id sic quoque accipitur: qui maritus erit, non est caelebs; quae uxor, non vidua aut virgo. De utraque vos persona ergo volo interogare. Putemus statim optione finita quaeri de adulescente. Diceresne illum esse caelibem? Ac si diceres, illa occurrerent: 5 'Dic igitur caelibem. Uxorem potest aliam ducere?' Virginem hanc aut viduam non diceres. Ac de altero quaeri supervacuum est. Si virginem: interrogo an esset ⟨alius⟩ aliquis cuius nuptiarum habitura esset ius puella. Crederem igitur neque illam virginem ⟨aut viduam⟩ esse constare et illum 10 non esse caelibem. Si haec uxor et ille maritus, nunc quaero

9 cuius ille maritus, cuius haec uxor. 'Nuptias tamen in domo ⟨desidero⟩.' Nuptiae in aliis sint sane necessariae (quamquam ne id quidem utique ius exigit, causam tamen [in domo] hanc habent, ostendendae voluntatis, ⟨parentum voluntate⟩ filiam tibi aut †eam ipsam† coniungi quae sui ha- 5

10 bet potestatem): hic quod nuptiae efficiunt, optio fecit. Videamus an etiam fortius atque vehementius: quippe illic voluntas, hic etiam necessitas quaeritur. Ausim dicere utique in

p. 13 hoc | genere litis nullas esse digniores quae retineant maritorum hereditates quam eas quae uxores ex raptu esse coe- 5 perunt, quoniam post raptum nulla uxor est nisi beneficio suo. Ac forsitan inde etiam lex ista descendit.

11 Ad illa libet pervenire ad quae pars diversa vocat: an haec digna sit quae uxoris nomen accipiat. Si hoc tantum dicerem: meruit hereditatem pro iniuria, posset tamen videri hereditas ista genus quoddam satisfactionis. Amata est ab

8, 5 illa *Sch.* : ille A occurrerent *SB*[3] : -urret A : -urreret *Sch.* 6 ducere *Pith.* : dic- A 7 ac] at *Pith.* altero *coni. Wi.* : -ra A 8 virginem *SB*[2] : uiduam A alius *add. SB*[2] aliquis] alius *Sch.* 9 nuptiarum *Pith.* : -as A 10 aut viduam *add. Ri.* 11 nunc] non *Ro.* : num *coni. Wi.*, *Hå.*[2] 9, 2 desidero *add. coni. Wi.* (-ras *Ri.*) 3 in domo *del. Wi.* 4 habent *Ro.* : -eto A parentum voluntate *add. SB*[3] 5 eam ipsam] *fort.* ipsius eam coniungi *Pith.* : -iugi A 6 hic *Ro.* : hoc A 10, 3–4 utique … litis *num secludendum?*

adulescente: debet hoc quoque valere in portione litis huius- 5
ce; nihil ille maluit quam ista bona, etiamsi viveret, esse
communia. Ille fecit his bonis hanc legem. 'Speravit de ea
12 adulescens, ⟨non amavit⟩: ideo rogare ausus est.' * Nuptias petiit puella (non dico nunc de iure): cogitate quantum
beneficium dare voluerit, immo, quod ad ipsam pertinet,
dederit: remisit iniuriam raptae virginitatis ea cui lex et morte vindicare permisit. 5

13 'Sed sero hoc dedit.' Etiamsi huius tarditate factum esset,
non illius festinatione, noli tamen mirari pudicam si castitas
14 non statim irae suae imperare potuit. Satis praestat rapta
quae non cito optat. 'At enim iam vulnerato optavit, quoniam moriturum sciebat; captavit hereditatem.' Num igitur
animum puellae a primis temporibus raptor ignoravit? Magnum clementiae argumentum: cui potestas adeundi magi- 5
stratus statim, permissa continuo vox qua se et iniuriam
suam ulcisceretur, finiret onera pudoris sui, audît rogantes
diu. Primum hoc praeiudicium eius est quae exorari possit:
p. 14 15 rogari velle pro erogato est. Hoc tantum | non satis erat,
iudices, si dicerem 'non negavit'? Atqui dolor erumpit, et
numquam fere ira silentio continetur. [Miseret me adulescentis optimi alioqui et nimis verecundi quod sic animum
eius interpretamini.] Satis erat dicere: non negavit. Audeo 5

11, 5 hoc quoque *Ro.*: q- hoc A in ... huiusce] *non intellego* 7 ille ... legem] convenire *vel sim. excidisse suspicatur Wi.* 7–8 speravit ... ausus est *adversario tribuit,* non amavit *add. SB*[2] 8 *lac. ind. SB*[3], *quo vocabula* miseret ... interpretamini *ex* 15 *transferenda coni. SB*[2] 12, 4, morte *Sch., Gron.* : -em A 13, 1 tarditate *Pith.* : -em A 14, 2 quoniam] quom iam *tempt. Hå.*[2] 5 quod *post* argumentum *add. coni. Wi.* 6 permissa *Bu.* : em- A continuo *Pith.* : -ua A 9 erogato *Ri.* : r- A 15, 2 dolor erumpit *Pith.* : -rem rumpitur A 3 fere ira *Ro.* : ira f- A 3–5 miseret ... interpretamini] *vide ad* 11 *supra* 5 satis *SB*[1], *Wi.* : -ius A

dicere, iudices: promisit. Neque ⟨enim⟩ unum promittendi genus est. Voluntas hominum non tantum voce signata est. An vero si manu promisisset aut vultu adnuisset, dedisse fidem et confirmasse spem puella videretur: ⟨non videbitur⟩ quae facie adfectum, quae totis oculis misericordiam prodidit? **16** Flevit: idem fecit quod illi qui rogabant. Ad mentionem periculi, ad mentionem carnificis, uberes lacrimas profudit. Certe non video adfectum qui occidat. 'Sed tacuit.' Alioqui hoc vos exigebatis ab ea quae modo virgo fuerat, quae hoc nomen paulo ante perdiderat, ut de nuptiis loqueretur nisi ubi necesse erat? **17** 'At post vulnus optavit.' Ecce maiorem misericordiam: suscepit raptoris sui misera curationem. Queritur quippe de fortuna quod beneficium perdidit. Neque enim revellere poterat tam alte exactam manum. Misera existimabat hoc eum fecisse causa miserationis. **18** Pervenit tamen aliqua ad illum laetitia datae salutis; etiamsi brevis, tamen grata est voluptas. Ad vocem eius auditam certe oculos sustulit. Si nihil aliud, hoc certe solacii tulit, non mori se tamquam damnatum; non illum quamvis semianimem atque | *p 15* palpitantem invasit carnifex, non vulneratum cruentumque per ora populi traxit, non illi caput vel exanime legi recisum est.

Pro immitis, qui de summa clementia tam triste fecit exemplum!

6 enim *add. Sch.* 8 aut *Pith.* : an A manum porrexisset *Hå.*[2], *fort. recte* dedisse *Pith.* : -set A 9 non videbitur *add. Gron.* 16, 4 exigebatis *Pith.* : exie- A 5 perdiderat *Pith.* : praedi- A 17, 4 revellere *Ro.* : diu- A 18, 3 ad vocem ... auditam *Bestius* : ad (at *Pith.*) uoce ... audita A 7 illi *Ro.* (*et* exanimi lege) : illud A 9 ⟨raptor⟩ immitis *SB*[1]

248

Octo anni duplicis imprudentiae

Imprudentis caedis damnatus quinquennio exulet. exulem intra fines liceat occidere. Qui caedem per imprudentiam commiserat, abiit in exilium. Ibi tertio anno exilii aliam caedem similiter commisit. Explevit tempus quinquennii ex eo tempore quo iterum occiderat. Redeuntem illum post 5 octavum annum occidit quidam intra fines. Reus est caedis.

1 DECLAMATIO

Non continuo occisus homo ad crimen et ad damnationem pertinet, cum hoc interim legibus facere liceat. ⟦Quo-
2 tiens autem licet, etiam oportet.⟧ Exulem occidere intra fines licet. Id ius dupliciter efficitur. Aut enim redit cui omnino ⟨non⟩ licet, aut [non] redit ⟨cui non⟩ nisi ⟨post tempus⟩ licet. Nescio an ex iis duobus etiam iustius videatur occidi qui redit contra leges cum aliquando iure rediturus 5 sit. Illum enim sane cupiditas patriae et ultima desperatio
3 cogat aliquando furtum facere iuri. Praeterea cum aut ita revertantur exules tamquam in hoc fallant, aut ita tamquam
p. 16 iis facere li|ceat, aliquanto magis ii occidendi sunt qui palam contra ius revertuntur. Illis enim remissum furtum non utique nocet in exemplum, neque is qui se agnoscit contra ius 5 reverti diu intra fines mansurus est. Is vero qui contra legem sciens redit temptat iura vincere et in impudentia sua perseveraturus est.

248 *titulus* duplicis *Pith.* : dulcis A *thema* 6 octavum *Pith.* : -auium A 1, 3–4 quotiens ... oportet *ita secl. SB*[3] 2, 3 non *add. Sch., Gron., auct. Pith.* non *del. Hå.*[2] cui non *add. Hå.*[2]*, auct. Sch., Ro.* post tempus *add. Ro.* 5 qui ... cum *Ro.* : cum ... qui A 3, 3 aliquanto *Pith.* : -ndo A

4 Videamus nunc an huic qui cum redisset occisus est reverti tempore illo liceat. 'Imprudentis caedis damnatus quinquennio exulet.' Utrum hoc intellegimus, singulis caedibus quinquennium esse constitutum? [an interest aliquid quotiens quisque peccaverit?] ⟦Nulla invenietur ratio qua duae caedes octo annis exulatum efficiant.⟧ Non, si imprudentis caedis damnatum quinquennio exulare oportet, nihil intererit quot quisque occiderit. Ego igitur hoc dico: quotiens commissa sit caedes, totiens quinquennium esse ponendum.

5 Et hoc satis firme tueri aliarum rerum exemplo possumus. Fingamus talem legem ut qui furtum fecerit solvat quadruplum: * ponamus quamlibet poenam ei qui iniuriarum fuerit damnatus: num dubium est quin quotiens iniuriam commiserit, totiens passurus sit et poenam? Ergo si animadversio contra singula delicta constituta est, hic bis deliquit: bis puniri debuit, decem annis exilium implere debuit.

p. 17 6 Sed ex eo, inquit, tempore quo sequentem | caedem commisit quinquennium explevit. Nihil mea refert utrum sequenti caedi non reddiderit tempus quod debebat an iam priori. Nam si quinquennium ex triennio numeras, illud prius non est satis plenum; si adsignas priori caedi suum tempus, non coepit exulare sequenti caedi nisi post quinquennium. 7 Explica enim mihi medium illud biennium. An hoc dicis: 'nihil interest'? ⟦Dic mihi quo modo magis exulaverit quam si unum occidisset.⟧ Quod est istud contra leges compendium, ut idem illiud biennium prioris poenae ultimum sit, sequentis primum? Libet interrogare tamquam

4, 1 huic qui *Sch., Gron.* : sicut A redisset *Gron.* : decessisset A : reverti- *Ro.* 4–5 an ... peccaverit *delendum putat Wi.* 4 an] et *Ri.* 6 exulandum *Sch.* non *SB*[3] : nam A 8 quot *Pith.* : quod A 5, 1 aliarum *Gron.* : aliena- A 3 *lac. ind. SB*[3] (*cf. Wi.*) 4 iniuriam *Pith.* : -arum A 5 et *om.* A[1], *numero refragante* 6, 3 non *del. Wi.* an iam *SB*[1] : etiam A 7, 2–3 dic occidisset *ita secl. SB*[3] 4 poenae *Pith.* : paene A

praesentem. Illo medio tempore utri exulasti? Cuius hoc
8 morti lex praestitit? ⟦Fingamus enim duos statim occisos, ut duos ita etiam plures, et ad quemcumque numerum: nulla differentia est inter eum qui in uno lapsus est et eum qui satisfactionem pluribus debet? 'Imprudentis caedis damnatus quinquennio exulet.' Ista ratione statim poterat post 5 quinquennium redire, siquidem hoc dicere satis est: 'caedem imprudens commisit, quinquennium exulavit.'⟧

9 Videamus nunc quam rationem secuta sit lex constituenda eiusmodi poena, quam mehercule videtur mihi prius clementia quam iustitia constituisse. Pro vita hominis innocentis [pro vita] quinquennio †denique† constituit absentiam.
10 Ego quidem impudentiam illius vel in hoc mirari satis non possum, quod festinavit tam cito in patriam reverti. Est enim ut sibi aliquis unum casum remittat et semel lapsus errore se humanae necessitatis excuset; hic vero qui commisit iterum idem quo exilium meruit, computatis diebus atque 5 *p. 18* horis, le|gem tantummodo inspexit, non etiam crimina sua numeravit, nihil verecundiae suae adiecit, nihil pudori. Quis autem indignari potest eum interfectum qui occiderit duos? Nam si ulla hoc loco miseratio est, debet esse pro illis.

11 Haec dicerem tamquam de eo ad quem lex pertineret quae caedem imprudentem damnaret. Lex quomodo constituit? 'Imprudentis caedis damnatus quinquennio exulet.' Nihil mea interest an imprudens occiderit. Non enim ius ita constitutum est ut qui imprudens occiderit quinquennio exulet, 5 sed qui caedis damnatus imprudentis sit quinquennio exulet.
12 Hominem occidit in exilio fortasse imprudens: constitui tamen oportuit ab imprudente esse occisum. Nam quotiens

9, 1–2 constituenda ... poena *SB*[3] : -dae ... nae A 2 prius *SB*[1] : priore A : poti- *Fr.* : mai- *Gron.* 3 pro vita *SB*[1] : prae (pro *Pith.*) morte A 4 pro vita *del. SB*[1] *(cf. Watt)* denique] demum *coni. Ri.* : delinquenti *Hå.*[2] : *num* di boni? **11,** 4 ius ita *Obr., auct. Sch., Gron.* : iustitia A

aliquis interfectus est, aut id quaeritur, an omnino interfectus sit ab eo qui arguitur, aut id, an ab imprudente aut per imprudentem sit interfectus. Hic quidem certum erat ⟨ab illo⟩ interfectum esse hominem, sed ab imprudente interfec- 5
13 tum esse pronuntiari oportuit. Non modo alterum quinquennium debuit legi, sed perpetuam [paene] poenam. Imprudentis caedis damnari genus absolutionis est. Hoc illi non contigit. Remittamus tamen in praesentia perpetuam poenam. De illo quis dubitabit, non posse eum damnari nisi 5 post exactam iam quinquennii proprii poenam? Fingamus illi quinquennio peracto redire licuisse: accusari tum debebat, tum damnari, tum in alterum quinquennium abire.

p. 19 14 Et, rogo, quid interest idem istud quo tempore | exilii fecerit? Si peracto iam quinquennio aut in fine certe quinquennii hominem per imprudentiam occidisset, num dubium quin vobis considentibus alterum quinquennium fuerit debiturus? Ita bene illi cessit quod hominem citius occidit? 5

15 SERMO

Haec fere sunt quae in themate sunt posita. Qui imprudens occidisse videatur, supervacuum habeo quaerere quicquam de animo illius, quamvis duos occiderit.

249

Abolitio adulteri fortis

Ne liceat cum adultera marito agere nisi prius cum adultero egerit. Coepit agere maritus cum eo quem adulterum esse

12, 5 quidem *Pith.* : quid A 6 interfectum (*alt.*) *Ri.* : ita A 13, 2 paene *om. ed. Leid., del. Ro.* 8 tum (*alt.*) *Leidensis Voss. misc. 7 saec. XVI ab A descriptus* : cum A abire *Ro.* : abisset A 14, 4 considentibus *SB*[1] (*cf. SB*[2]) : confite- A fuerit *Ri.* : e- A 15, 2 qui *SB*[1] : ut A : cum *coni. Wi.*

dicebat. Bellum incidit. Inter moras iudicii fortiter pugnavit is qui accusabatur. Petît praemii nomine iudicii abolitionem; impetravit. Vult agere cum adultera. CD. 5

1 SERMO

An semper cum adultero prius agere necesse sit. An hic egerit. An, etiam si quid defuit actioni, quoniam tamen publice iudicium interceptum est, non debeat huius actionibus nocere. Quae mens fuerit praemium dantis rei publicae. Utrum 5 uni abolitionem iudicii, an per coniunctionem utriusque et adulterae dederit. Summum quod in omnibus controversiis est, utrum aequius sit. |

p. 20 2 DECLAMATIO

Adulterii ream defero. Puto, hoc auribus vestris non novum crimen est; quod satis est, non ab hac coepi. Qualem causam pertulerim sic aestimare potestis: petitur altera abolitio. Ille optavit, haec praescribit, neuter negat. Postea videbo an isti 5 oporteat tantum praestari quantum viro forti; interim semota personarum ratione ipsam excutere legem volo.

3 'Ne liceat' inquit 'cum adultera agere marito nisi prius cum adultero egerit.' Differo illa quae fecit, differo quae passus sum; hoc in praesentia dico, non utique semper exigi ut prius agatur cum adultero. Id vobis, iudices, facillime persuaderi poterit si non tam iniustos neque tam impruden- 5 tes existimatis legum latores fuisse ut necessitate constringerent ea quae praestari non possent. Satis sine dubio lex ipsa dicendo 'ne prius cum adultera agatur quam cum adultero actum fuerit' ostendit se de iis loqui quorum uterque

249 *thema* 4 accusabatur *Pith.* : -bitur A 1, 3–4 publice iudicium *SB*[3] : -co -cio A 6 coniunctionem *Ri.* : -iecturam A 3, 6 constringerent *coni.* *Wi.* : praes- A : ads- *Sch.* (*paulo longius a tradito; sed quomodo numeros evertat* (*Wi.*) *non video*)

4 accusari potest. Admonebo tamen uno aut altero argumento 10
quantam lex ipsa, si ita accipitur, passura iniuriam sit. Fingamus enim adulterum vel sua voluntate vel [ita] interveniente fato statim decessisse: hoc iustum poterit videri, ut, quoniam alterum debito supplicio fata subtraxerint, altera 5
5 quoque impunitatem mereatur? Fingamus adulterum conscientia criminis profugisse, nullo modo facere sui potestatem: numquid exigetis ut ideo cum adultera non agatur quoniam adulter crimen verum esse confessus sit? Nullo
6 modo id iustum videri potest. ⟦Nam is qui dicit 'cum adultero prius agere debes', illud dicit: 'prius cum adultero age.' 5
p. 21 Fingamus autem vel a te ipsa | vel ab alia nobis adulterii rea hanc [quoque] proponi praescriptionem. Nonne illa patronorum defensio firmissima erit: 'habes adulterum; lex te ab 5
illo ordiri iubet: quid transilis?' hoc in hac non potest dici.
7 Quis igitur credat eius condicionis esse iura ulla ut aliquid non liceat et necesse sit? Nam si mihi hoc ab ea dicitur: 'accusa prius adulterum', ad te venio, res publica: accusare adulterum volo.⟧

8 Haec dicerem si non inchoassem, si nihil fecissem. Nunc egi cum adultero, aut, qui contentus essem voluntate legis, agere volui. ⟨Id⟩ per me stetit; habet lex animum meum. Coepi, egi; nec lex utique ullo scripto hoc comprehendit, ut mihi necesse sit agere usque ad finem. Nam etsi iudices con- 5
9 sedissent et absolvissent, ego tamen egeram. Apparet igitur non exitu iudicii constare actionem sed introitu. Igitur, si absolutus esset is quem tuum adulterum dicebam, agere mihi tecum licebat et ista praescriptio nulla esset: nunc non

4, 1 admonebo ... potest (5, 5) *dupliciter secl. Wi.* 3 ita *del. Wi.* 5 fata *Pith.* : facta A 5, 1 adulterum *Ri.* : al- A 6, 1 nam ... volo (7, 4) *ita secl. SB*[3] (*sed illa* nam ... age, *nisi fallor, merae nugae sunt*) 3 autem *Ri.* : enim A 4 quoque *del. SB*[3] 6 hac *SB*[1] : hanc A : hac causa *Watt* 8, 2 aut qui *SB*[1] : et si A contentus *Pith.* : -emptus A legis *del. Wi.* 3 id *add. SB*[1], non *ante* stetit *Pith., edd.*

licebit agere quia se confessus est absolvi non posse? Egi. 5
Puta enim eadem statim die qua reum detuli interrogari te
quid faciam †an ante†. Cum album descripsi, cum iudices
reieci, per illas omnes moras iudiciorum, longas nimium et
pro nocentibus compositas, quid aliud feci quam ut agerem?
10 Non infitiaberis me agere coepisse. †Quid qui agere coepit 10
quia semel contigit num.† Cum agere coepi, ⟨egi⟩; neque
p. 22 enim videri possem agere coe|pisse nisi egissem. Ergo quantocumque tempore egi; nihil obest non consummasse. Neque enim eum qui non vicit negaveris pugnasse, neque eum 5
qui fructus non percepit negaveris possedisse, aut eum qui
11 naufragium fecit negaveris navigasse. 'Sed abolitionem petît.' Vel hoc argumento satis iusto probare possum egisse
me. Tum igitur cum abolitio petebatur quid ego eram? Actor, ut opinor, et accusator. Quid ille erat? Reus, opinor.
Atqui hoc nomen numquam in eum adversum quem non 5
12 agitur cadit. Tu hodie quid pugnas? Ne adversus te agere
incipiam. Nam eventus, ut tu vis videri, dubius est, contra
multa accidere possunt adhuc propter quae iudicium ipsum
non agatur. Praescribis tamen ne agam, id est, ne nomen
tuum deferam, ne te legibus obligem. Qui igitur tecum acturus sim statim, sic cum illo iam egi. 5

13 Sed putemus non contineri actionem non finito iudicio: si
tamen ⟨non⟩ mea culpa accidit quo minus iudicium finiretur, satis iniuriae passus sum in priore iudicio, et potest
apud aequos iudices pro actione perfecta haberi quoniam
mihi agenti consummare non licuit. 5

14 Dixi igitur ea quae ad causam pertinebant, neque semper
priorem adulterum accusari posse, et a me actum esse, ⟨et⟩

9, 7 an ante] tum autem *Watt* **10,** 1–2 quisquis agere coepit ⟨agit⟩ (egit *Watt, melius*), quia semel contigit rem *Ro., auct. Obr.* 2 egi *add. Obr.* 3 possem *Obr.* : -sum A 7 fecit *Ri.* : fecerit A **12,** 5 qui SB^3 : cum A 6 sic SB^3 : si A 6–**13,** 1 egi. sed *Ro.* : egissem A **13,** 2 non *add. Gron.* (*ante* accidit), *Ri.* **14,** 2 et *add. coni. Wi.*

etiamsi non esset perfecta actio, tamen quoniam re publica interveniente et lege viri fortis perfecta non esset, proinde
15 eam haberi oportere ac si ego fecissem quidquid volui. ⟦Pro- 5
p. 23 pius accedere ad complexionem huiusce rei | volo. Crimen adulterii duos continet. Ex iis necesse est qui cum adultero prius agit agat et cum adultera. Num igitur hoc mihi dicere potes, prius me agere tecum? Non potes. Secundo te loco 5 ream detuli, secundo loco produxi ad magistratus. At quidquid secundum est habeat aliquid prius necesse est. Haec natura ita sunt copulata ut, si cum adultero egi prius, tecum agam; si non egi, ago tecum prius tamquam cum adultero [iam egero].⟧ 10

16 Reliquum est intueri, iudices, voluntatem quoque rei publicae quae fuit tempore illo quo praemium dabat. Petît abolitionem vir fortis, ut opinor, sibi, nec potuit accipere nisi quam petît. Alioqui si hoc tempore et suam abolitionem petisset et tuam, primum omnium duo praemia petisset; at, 5 quantumlibet meritis eius deberemus, nemo tamen passus
17 esset duplici praemio unam honorari militiam. Tuam abolitionem quare illi concesserimus? Nam abolitionis ipsi concedendae ratio quaedam fuit; etiamsi peccavit, etiamsi gravem uni fecit iniuriam, redemit tamen hoc virtute, redemit sanguine, redemit vulneribus: in te quid spectabit abolitio? 5 Quod vitiis tuis et cupiditate illum quoque bonum alioqui, ut apparuit, civem adulterum fecisti?

18 Scio, iudices, hactenus pertinere actionem ad hodiernum iudicium, nec quae sum obiecturus cum mihi accusare per-

4 perfecta *Pith.* : -ti A 15, 2 complexionem *SB*[1] : confessi- A : comprehensi- *SB*[1], *Hå.*[2] 5 potes (*pr.*) *Ro.*, *Ri.* : -est A tecum? non potes *coni. Wi.* : t- non oportet A 6 produxi *Pith.* : perduxi (*ex* -ux) A 10 iam egero *del. Ro.* 16, 2 fuit] fuerit *Ri.* quo *Pith.* : quae A 5 at *Obr.* : ut A : sed *Ro.* 17, 2 illi ... ipsi *Ri.* : ipsi ... illi A 5 spectabit *Ro.* : -auit A : -aret *Sch.*

miseritis hodie dicenda sunt. Quomodo deprehenderim, quo
p. 24 teste, relinquo: illud | tantum, qualem hanc putetis esse feminam quae defendi noluit? Quamquam hoc iam prior ille 5
confessus est, qui cum fortiter fecisset, cum recenti meritorum gratia niteretur, plus tamen putavit apud vos valere [virtutem et] religionem et fidem vestram, sicut vere putavit.
19 Hodierno igitur iudicio apparebit an illi abolitionem petere necesse fuerit. Non estis exhortandi mihi ad tuendam castitatem, civitati ante omnia necessariam. Matrimoniis, etiamsi ego tacuerim, scitis contineri civitatem, his populos, his liberos et successionem patrimoniorum et gradum here- 5
20 ditatum, his securitatem domesticam. Quomodo enim peregrinabimur? quomodo ad colendos discedemus agros? Quae nobis securitas dabitur suscipientibus legationes publicas, euntibus in militiam, cum frequenter bella sint? Potest vobis contingere ut et praemium viro forti dederitis et 5
tamen adulterium vindicemus.

250

Sortitio ignominiosorum

Qui iniuriarum damnatus fuerit, ignominiosus sit. Ignominioso ne qua sit actio. Duo adulescentes invicem ⟨iniuriarum⟩ agere coeperunt. Sortiti sunt utrius iudicium prius ageretur. Is qui sorte vicerat egit et damnavit iniuriarum. Damnato agere volenti praescribit. 5

18, 3–4 quo teste *Sch.* : quos testes A : q- t- ⟨habuerim⟩ *coni. Wi.* 8 virtutem et *del. SB*[3] : -ute *Ro.* 19, 3 omnia *Pith.* : -is A matrimoniis *Pith.* : -nia A 20, 4 militiam *Pith.* : -tia A

250 *thema* 2 iniuriarum *add. Ro.* 4 iniuriarum *Pith.* : -am A

1 SERMO

Patronum necessario dabimus. Nam etiam ut agere illi liceat, est tamen ignominiosus. |

p. 25 2 DECLAMATIO

'Ignominioso ne qua sit actio.' Si hodie primum deferret, necesse habebat pati condicionem fortunae suae. Nunc praescribendi tempus abiit. Tum enim praescribere debuisti, si poteras, cum delatus es, et in hoc ipsum praescribere, ne deferret. Neque enim ulla praescriptio inchoata iudicia peragi vetat, sed inchoari aliquando prohibet. Actio isti cui praescribis data est, nec data solum verum etiam inchoata: 3 invicem rei fuistis. Quid enim? tu initium putas actionis cum iudices consederint, cum ad dicendum surrexerit orator? Minime. ⟦Haec enim tu fecisti felicitate sortitionis.⟧ Et lex quae ignominioso non dedit actionem hoc spectavit, ne omnino in causam educendi potestatem haberet, ne reum faciendi, ne in periculum perducendi. Quae si omnia iam facta sunt, tempus praescriptionis transiit.

4 Accedit et illud, quod quaerendum est: 'ignominioso ne qua sit actio iniuriarum:' ⟨utrum omnium an⟩ earum quae factae sint postea quam ignominiosus esse coepit? Fecit iniuriam aliquis [ei], fecit frustra ignominioso. Videtur minus peccasse quam si aliquem civem, cui integer status esset, laesisset. Hunc contemptum utique noluit damnationis lex esse nisi post damnationem. Hoc autem de quo quaeritur 5 confitearis oportet actum esse ante damnationem. ⟦Tam ignominioso noluit esse actionem quam ignominiae vindictam.⟧ Ut si ius emendi auferretur damnato, manerent tamen ea quae emisset antequam damnaretur.

2, 5 poteras *Pith.* : potestis A : potuisti *coni. Wi.* 7 sed *SB*[1], *Wi.* : si A 3, 3 sortitionis *Gron.* : actio- A 4 spectavit *Lat.* : exp- A 4, 2 utrum omnium an *add. SB*[2] (an *iam Ro.*) 4 ei *del. Wi.* : et *Hå.*[2] 6 damnationis] -natis *Gron.* 5, 3–4 ut … damnaretur *dupliciter secl. Wi.*

Ergo non tempore praescribis, nec perire ea causa potest 5
cuius origo ante damnationem est. |

p. 26 6 Haec dicerem cuicumque et in quacumque actione: tecum agere invicem coepit, et agere coepit iniuriarum. Quantopere autem voluerit huiusmodi peragi iudicia legum lator ostendit cum iniuriarum damnatum ignominiosum esse voluit. Quare si apparuerit te malam causam habere, incipis rem 5
iniquissimam postulare, ut tales poenas quales praescribis
7 ⟨is⟩ patiatur. Nam si tam gravem rem et tam intolerabilem lex iniuriam putavit ut ei qui commisisset tale delictum omne ius poenae auferret, quaerendum de eo quoque est quod ⟨tu fecisti⟩. Etenim sorte factum est ut prior ageres, non quia atrocius erat quod querebaris. Quid porro? Hac ipsa 5
sorte non hoc quaesitum est, uter prior ageret? Iam hoc ergo de quo contendimus constitutum est. Illa enim sorte duo iudicia ordinata sunt. Et tu, cum accusares, eras reus, et proximo loco reus.

8 (Haec ad ius, illa ad aequitatem.)

Quid adeo iustum quam te damnari si iniuriam tum fecisti? Non enim ignominioso fecisti, et fortasse per te stetit ut iniuriam hic quoque faceret. Alioqui tu, si quam fiduciam haberes innocentiae tuae, nonne his ipsis quibus excludis 5
illum confideres? Quid times? Accusabit te neminem postea
p. 27 9 accusaturus. Cecidit te; fecit iniuriam, confitebi|mur. Probabimus tamen istud iure accidisse. Quanta diffidentia in te causae est, qui post ista trepidas, et in nobis quanta fiducia, qui post hanc infelicitatem, post hanc fortunam confidimus

5 ea *ed. Leid.* : ei A 6, 7 is *add.* *SB*[3] 7, 2 iniuriam *Gron.* : -arum A 3 de eo *Pith.* : deo A : de te *Sch.* 4 tu fecisti *add.* *SB*[2] etenim *SB*[2] : etiam A 6 sorte *Pith.* : fo- A 8 tu *Ri.* : tum A[2] : dum A[1] 8, 2 quid *Pith.* : quod A damnari si *Pith.* : dampnaris A 4 alioqui *Pith.* : aliqui A 9, 2 accidisse *Pith.* : occ- A 4 infelicitatem *ed. Leid.* : f- A

dignos nos apud iudices futuros qui vindicemur? Iniquissimum alioqui est tantum fortunae sortis illius licuisse ut hoc videatur quaesitum, uter ignominiosus esset. 5

251

Rapta sterilis repudiata

Intra quinquennium non parientem repudiare liceat. Iniusti repudii sit actio. Quidam uxorem, quam ex raptu habere coeperat secundum optionem, intra quinquennium non parientem dimisit. Agit illa iniusti repudii.

1 DECLAMATIO

Iniusti repudii accuso. Neminem adeo fore alienum a bonis moribus credo qui dubitet parum istud iuste factum esse quod quae summum dederat beneficium [vitae] ne id qui-
2 dem obtinuit apud maritum quod praestitit. Itaque calum- 5
nia resistit, et impugnat iustum esse repudium quod maritus iure aliquo fecerit. Ego porro non hanc interpretationem istius verbi video, ut iura spectanda sint, sed illud agi puto, ut iustitia spectetur. Nam illud iniustum repudium est quod 5
iustitiae contrarium est.

3 Verumtamen si ad illa revocemur iura, nihil tamen ad hanc pertinebit. Istam enim legem et hoc beneficium habe-
p. 28 ant fortasse ii qui nuptias ex | aequo fecerunt, qui tradentibus parentibus; ad eos vero ad quos necessitas pertinet nuptiarum, nihil ista lex. Non magis enim repudiare licet quam 5
4 non nubere liceret. Duas enim poenas adversus raptores constituisse lex videtur, alteram mortis, alteram nuptiarum:

251 1, 3 iuste *Ri.* : iniu- A 4 vitae *del. SB*[1] 2, 2 pugnat *Gron.* 4 agi puto *SB*[1] : aliquando A 5 ut iustitia *Leidensis Voss. misc.* 7 (*cf. ad* 248, 13) : uti us- A : uti ius- *Pith.* 3, 2 legem *Pith.* : lege A 6 nubere] '"*ducere*" *dicendum foret*' *Sch.*

leviorem hanc et beneficio propiorem, tamen et ipsam non sine necessitate. Quod si lege non defenderis, profecto iniustum divortium est. 5

5 Sed fingamus te lege defendi: reliqua haec sit quaestio, an facere debueris. Beneficium te accepisse summum manifestum est: vitam tibi dedit laesa, dedit vitam iuste irata, dedit vitam perituro per supplicia, per dedecus. Pro his nihil non praestari oporteret uxori. Quid aliud exegit quam ut uxor 5
6 esset? 'At enim non pariebat intra quinquennium.' Si tibi eam parentes collocassent, aut ipsa nubendi tempus elegisset, dicerem: 'non semper fecunditas properat, aliquando dilata veluti pleniores fructus reddit.' Haec vero et rapta est antequam destinaretur, antequam idonea nuptiis videretur, 5 et habuit maritum in amores praecipitem, in cupiditates pronum; [et cum invisa fuerit marito] potest videri, quod
7 non peperit, pudicitia, non sterilitate fecisse. Tu porro quidquid licet, statim putas esse faciendum; quidquid asperrimum leges, quidquid crudelissimum habent iura, occupas. Voluisses animum talem fuisse puellae illo tempore quo ad genua iacebas? Haec vero non tantum marito sed etiam rei 5 publicae reddere plenam potest rationem. Nam etiamsi non habet filium, at servavit tamen iuvenem, tamen hominem, tamen civem. |

4, 3 propiorem *Pith.* : -rum A tamen et ipsam *Ri.* : et tamen illa (-am *Pith.*) A 4 lege *Pith.* : legem A 5, 1 haec *Pith.* : hoc A 6, 7 et ... marito *del.* *SB*[3] 7, 3 habent *Pith.* : -et A 5 genua *Pith.* : ie- A 7 at servavit *Lat.* : ads- A

p. 29

252

Parasitus raptor candidatae

Inscripti maleficii sit actio. Raptor decem milia solvat. Pauperis et divitis filiae sacerdotium petebant. Rumor erat futurum ut pauperis filia sacerdos crearetur. Rapuit eam parasitus divitis. Decem ⟨milia⟩ accepta a divite solvit e lege. Accusat pauper divitem inscripti maleficii. 5

1 SERMO

Pleraeque controversiae sub hac lege positae duas quaestiones habent, ex ipsis eius verbis tractas: an inscriptum sit quod obicitur et an maleficium sit: ⟨sed⟩, quod frequenter dixi, non semper utramque: quoniam fere ubi de inscripto 5 constat, quaeri solet de maleficio; si de maleficio convenit, 2 in controversiam venit an inscriptum sit. In hac controversia tertia quoque adiciatur quaestio necesse est [quae generalibus constat duabus]: an huius maleficium sit. Sed pro hac media eximitur. Non enim quaeri potest an sit maleficium: neque enim in rerum naturam cadit ut quisquam mortalium 5 id maleficium neget cuius poenam solutam esse contendat. Quaeremus ergo an inscriptum sit et an huius maleficium sit.

3 DECLAMATIO

Inscripti maleficii agitur.

Cum maximam partem defensionis adversarius in hoc ducat, ut inscriptum esse maleficium neget, poterat | brevi con- (p. 30) dicione decidi, ut diceret qua alia lege cum illo consistere 5

252 *thema* 4 millia *add. Pith.* 1, 3 eius *SB*[2] : earum A sed *add. Ro.* 5 semper] saepe *coni. Wi.* 2, 2–3 quae ... duabus *del. SB*[1], *Wi.* 3, 5 illo *Sch., Gron.* : alio A

potuerim. Nunc callido et vetere ac diu iam excogitato consilio legem non ad reum refert sed ad crimen; et, tamquam ego nihil aliud quam de amissa virginitate filiae querar, reci-
4 tat legem quae contra raptores scripta est. Ego autem, etiamsi cum ipso agerem qui rapuerat, poteram tamen, non contentus decem milibus quae accepi, in argumentum inscripti maleficii lege agere [etiam cum parasito]. Lex enim quae decem milia solvere raptorem pro ablata virginitate 5
5 voluit contra eos scripta est qui nihil aliud egerunt. Differunt autem haec et personis et temporibus et locis. Nam ut pulsatus civis iniuriarum aget, si magistratus erit maiestatis crimine obligabit, si legatus erit bello vindicabitur et iure gentium, et eadem pecunia sublata ex privato furtum erit, ex 5 sacrario temploque sacrilegium, sic raptor eius quae nihil aliud quam virginitatem ultum ibit decem milia solvet, alia erit condicio eius qui rapuerit in comitiis, qui rapuerit eam quae sacerdotium petebat, immo, ne ingratus sim adversus
6 beneficia populi, iam, quantum in illo erat, acceperat. Longa 10 ratio est, quoniam in argumentum tantummodo causae huius de iniuria parasiti loquor. Tu autem mihi non debes recitare legem quae contra parasitum scripta est, cum quo non ago, sed contra te, qui inscripti maleficii reus es lege. 5 Neque enim hoc quod dicitur raptorem [decem milia] e lege solvere oportere ei solves qui dicat 'rapuisti', * qui dicat 'raptorem summisisti', sed ei qui dicat 'comitia turbasti', | sed ei p. 31
7 qui dicat 'sacerdotium abstulisti.' Haec crimina si quam aliam legem habent, transfer sane actionem meam; si nullam aliam habent, cur praescribis adversus maiorum diligentiam et exquisita ingenia quae ⟨ius⟩ scripserunt? Est igitur inscriptum.

4, 4 etiam cum parasito *del. SB*[1] 5, 3 civis *Pith.* : cuius A 4 crimine (*Pith.*) obligabit *Hå.*[2] : -men -bitur A 6, 6 decem milia *del. Ri.* 7 *lac. ind. Sch.* : sed ei *add. Ro.* 7, 2 aliam *Ro.* : eam A 4 ius *add. Sch.* quae scripserunt *del. coni. Wi.*

8 An maleficium sit, si modo ista quae obieci vera sunt, neminem dubitaturum arbitror.

Illud tamen et iudicio non alienum et adfectibus meis necessarium est, dicere quantum maleficium sit. Diligentissime maiores hanc videntur excogitasse legem, quod, cum scirent nullam tantam esse prudentiam, nullam immo tam certam divinationem ut omnia quaecumque ingeniis malorum excogitari umquam potuissent providentia caventium videret, hac lege omnem malitiam veluti quadam indagine cinxerunt, ut quidquid aliarum legum effugisset auxilium quasi 9 extrinsecus circumdaretur. Ego autem, iudices, non de his qui hanc legem conscripserunt sed de ipsa rerum natura queror, in ipsis inscripti maleficii reis nullum discrimen esse servatum. Summisit aliquis raptorem: inscriptum maleficium est. Quid poenae adicitur quod adversus petitricem, quod adversus eam quae sacerdotium, ut dixi, iam prope acceperat? Tantum etiam in ipsis suppliciis habiturus lucri, in compendio numeret quod plus malefecit.

10 Reliqua igitur una quaestio est, an hoc quod filiam meam rapuit, quod illo tempore, quod post illud populi iudicium, credatis non a divite effectum. Nihil argumenti ex moribus istius ducam, etiamsi qualis sit, quam dissolutus, quam luxuriosus ac perditus, satis vel uno argumento probari po-*p. 32* 11 tuit: | parasitum habuit. Inter haec, ut opinor, posita est religionis vestrae cunctatio, iudices, ut dispiciatis utrum parasitus sua voluntate an quoniam id diviti praestabat rapuerit. 'Parasitus rapuit.' Quid ais? Tantum illi vacuit? Adeone saturitate apud te exundavit ut vilia scorta non quaereret? Qui omnibus contentus est, an solas oculos ad ingenuas et ad virgines et aliquem etiam petentes honorem attolleret?

8, 6 tantam *Pith.* : -tum A   7 malorum *Pith.* : maio- A   9, 2 rerum] legum *Bu.*   11, 2 dispiciatis *Fr.* : des- A   4 vacavit *Pith.*   5 *post* quaereret *interrog. notam posui, post* est *vulg.* (*v.* 6) 6 solas *SB*[1] : solus A : solum *Hå.*[2]

12 Numquam hercule tam felicem istam servitutem esse crediderim ut impetus ad illicitas libidines haberet. Hoc dico: hanc tantum vult rapere parasitus. Age nunc, ⟨si⟩ vultis, adiciam illud: unde manus illa qua expugnati sumus, unde tantus ac tam profusus domus [tuae] tumultus, unde deni- 5
13 que solvet quod lege debetur? Si incredibile est quod opponitur, iam certe relictum est ut ea pro te fecerit. Et hanc tamen partem excutiamus. Summisit raptorem. Habuit enim causam: eundem honorem virgines competebant, nostra filia
14 summoveri aliter non poterat. Si incerta populi iudicia, non 5 professae palam sententiae essent, dicerem tanti tibi fuisse vel securitatem vel indignationem. Nemo est tam arrogans sui aestimator ut accessurus ad comitia et periculum sorti-
15 turus humanitatis non malit sine adversario esse. Haec de 5
p. 33 incertis iudiciis dicerem; quid si [ad securitates et in|dignationes] accedit metus? Manifestum erat non futuram sacerdotem filiam tuam. Forte argumentis hoc colligo, longa dif-
16 ficilique coniectura probandum puto? Locutus est populus. 5 Si alia quaecumque mihi fama defendenda foret, dicerem tamen, iudices, rem esse miraculo similem quod, cum pauci ad vos testes producuntur, fidei vestrae iurique iurando satis idonei auctores habentur, quotiens vero civitatis universae 5 consensus et omnes qui intra hanc sedem sunt unum aliquid
17 certumque dixerint, rumor vocatur. In aliis fortasse falli ista possunt: utique verum dicit fama quae de se loquitur. Quis enim loquebatur? Populus. De qua re? Quam facturus erat

12, 2 haberet *ed. Leid.* : hebet (*ex* habet) ** et A 3 nunc *Sch.* : non A si *add. SB*³ 5 profusus *Leidensis Voss. misc. 7* (*cf. ad* 248, 13) : prorsus A (profusus q̄ *marg.*) tuae *del. SB*³ (*cf. Wi.*) 6 solvit *Pith., vulg.* (*at unde solverit non dubitatur*) 13, 1 incredibile *Sch.* : c- A 2 pro te (per te *vel* propter te *iam Sch.*) *SB*¹ : parte A 3 excutiamus] *hinc incipit* β 4 competebant] tum p- *Fr.* 14, 4 et A : ac B : ad CD subiturus *Sch.* 15, 2 ad ... indig- *del. Wi.* 5 coniectura β : a c- A 16, 4 iurique iurando *Sch.* : -isque -di Aβ

populus. Cum de comitiis consentiunt rumores, de se quis-
18 que dicit 'haec fiet'; hoc est dicere 'hanc faciam.' Non est ista fama: comitia sunt. Neque est quod mirari, dives, aut indignari velis in comitiis plus saepe pauperes posse; non omnia possunt opes vestrae, neque in cunctis quae humanam continent vitam domina pecunia est. Latius possidebitis et numerosiores familias vestras ignorabitis, magnam partem civitatis occupabunt domus vestrae, ingens pondus argenti praestringet oculos. Sed haec intra privatum valent: cum in publicum veneritis et in campum, spectabitur innocentia, fides.
19 Forsitan gratiae quoque non parum nobis adfert ipsa tenuitas ubi tabellam pauperes ferunt; tum subit tacita quemque cogitatio superbiae vestrae, tum omnium quas singulis facitis iniuriarum. Ac tamen in ceteris, petentes (p. 34) magistratus | dico atque provincias, possitis tribus emere, dispersa pecunia parare gratiam; ubi vero de sacerdotio quaeritur et iudicium religio agit, illam populus spectat, illam intuetur quae semper futura sit virgo, quae a cultu templorum, a sacris non recessura. Non vereor ne ista videar praesentis gratia iudicii dicere: sacerdotium filiae meae ante rumorem speravi.
20 Sed cur ego diutius circa causas maleficii istius †et morbi†? Confessus est. An diutius quaeri potest an maleficium sit eius ⟨qui⟩ poenam solvat, praemium operae non clam neque secreto (quamquam ista quoque profecto facta sunt) sed palam apud magistratus in medio foro numeret?
21 Vidimus decem milia quae parasito donasti. Interrogo quare; non est istud propter longae servitutis officia, non ⟨solacium⟩ illarum quibus gratiam meruit contumeliarum: decem ⟨milia⟩ dedisti quod rapuisset. Nisi deberes, summa

17, 4–5 cum ... faciam *dist.* *SB*[2]   **18**, 3 indignari CD : -re AB   9 ueneritis C : -ris ABD   **19**, 4 quas D : quam AB : quain C   facitis BD : factis AV   ac tamen A : att- β   **20**, 1 ego β : ergo A   2 et morbi] morabor *Hå.*[1], *Watt* : *anne* etiam (*vett.*) morabor?   3 eius ⟨qui⟩ *coni.* *Ri.* : cuius Aβ   **21**, 3 solacium *add.* *SB*[1], *Hå.*[2], praemium *Ri.*   4 millia *add.* *Pith.* (*lac. praebet* A)

indignatione etiam vindicare volueras; nam qui candidatam 5
sacerdotii rapuit, nocuerat exemplo et tibi.

22 (Igitur et inscriptum maleficium est adversus eum ⟨qui
p. 35 agit et eius⟩ cum quo agitur, et maleficium non | solum
confessum sed etiam grave. Ex his apparet: et ex persona
parasiti, qui numquam ad tantam peccandi audaciam pro-
cessisset sua sponte, et ex persona divitis et ex causis et ex 5
numeratione pecuniae, ex eventu denique:)

Quid impulerit, quid coegerit superest ut ostendam. ⟨at-
tendite iam⟩ non quid parasitus acceperit sed quid dives
ipse. Quaeritis quid iste decem milibus emerit? Videte filiam
contra sacerdotem, videte vittas, videte honores. 10

23 Fortasse ego superbe faciam atque arroganter qui tam-
quam privatam iniuriam, tamquam maleficium adversus me
commissum persequar. Quota enim ego sum portio istius
indignationis? Perdidi sine dubio honorem, pretiosissimum
pauperum censum; perdidi virginitatem filiae meae, et cui 5
modo sacerdotium sperabam difficile inventurus sum etiam
maritum: sed populus perdidit arbitrium dandi honoris, sed
24 sacerdotem creavit quam paulo ante noluit. Ite nunc et ex-
cludite campo divites et corrumpi sacra vetate, de ambitu
leges conscribite: comitia nostra decem milibus rapta sunt
atque translata. Quam sanctum istud sacerdotium fore pu-
tatis quod stupro debetur? 5

6 exemplo] *divitis etiam filiae periculum adferente* (*cf.* *Wi.*) **22,** 1–6 igitur … denique *sermo esse videtur* (*vide Wi.*) 1 est *Aer.* : et Aβ 1–2 qui … eius *add. Ri.*, *auct. Ro.* 4 qui β : quia A 7 quid … quid *SB*³ : quis … quis Aβ *lac. post* coegerit *ind. Ro.* 7–8 attendite iam *add. SB*¹ (*cf. SB*²) 10 uittas A²CD : uictas β : uitastis A¹ 23, 8 paul(l)o ante *hic Bu.* : *post* sed Aβ 24, 2 divitias *Sch.* 5 quod stupro β : q̄ obstrupo A

253

Tyrannicida volens dedi

In duabus civitatibus vicinis tyranni erant. In altera cum quidam tyrannum occidisset, alter vicinae civitatis tyrannus petît eum in deditionem et bellum minatus est nisi darent. Fert ipse rogationem ut dedatur. |

p. 36 1 DECLAMATIO

Ut meo nomine sum vobis, Quirites, obligatus quod quamquam necessarium et ad salutem pertinens civitatis remedium praesentis timoris respectu tamen mei praetermisistis, ita ipsius rei publicae nomine irascor neminem extitisse 5
2 priorem qui pro salute communi me offendere auderet. Neque id satis est, sed invenio qui adulentur et ne a me quidem latam hanc rogationem existiment respectu mei recipiendam. Cum quibus mihi consistere fortius atque etiam, si ita res exigat, acerbius necesse est, cum in id quoque periculum 5
venire intellegam optionem meam, an hoc velim.
3 Satis erat mihi dicere: rogationem fero utilem civitati. Ista enim speciosa dictu et vana quadam imagine honesti circumdata non respiciunt praesentes necessitates; si tantas vires haberet civitas ut bella suscipere, ut frangere impetus tyranni posset, non tam diu servissemus, non illum cruentis- 5
4 simum dominum unus ex insidiis occidisset. Atque ego, etiamsi plurimum esse virium in hac civitate spectarem, bene tamen redimi capite unius civis pacem putarem. Facile est ista in contionibus et conciliis despicere dicendo: iam si exercitus hostium intra fines nostros fuerit, si ardere villas, si 5

253 2, 6 optionem] rogat- *Aer.*, *fort, recte* 3, 1 ciuitati A^2 : -atis $A^1\beta$ 2 vana *Aer.* : una Aβ 4, 2 uirium D *corr.* : ciuium Aβ 4 conciliis *Gron.* : consil- A despicere A^2D : dis- A^1C : *om.* B

frugifera succidi, si fugam rusticorum in urbem, si compulsa intra muros pecora viderimus, si moenia oppugnabuntur, si turres quatientur, si ad dilectum ab amplexu matrum iuvenes rapientur, quam sero paenitebit tam caro uni pepercisse!

p. 37 5 Et si quid tamen | deforme habitura civitas fuit dedito (ut subinde dicitis) tyrannicida, id omne mea rogatione detractum est; omni pudore liberati estis: invitum non dedissetis. Quod ad vos pertinet, bellum suscipere maluistis. Sed hoc est praecipue quare ego hanc ferre debeam rogationem. Ego 5 pro civitate tam grata, pro populo tali, non subibo qualecumque periculum?

6 Sed non solum rei publicae verum etiam mea interest hanc recipi rogationem. Quem vultis enim ponite eventum: periculum mihi mortis est. Quid? ego non satis vixi? Non enim annorum numero nec spatio aetatis terminari certum est fortium virorum vitam, sed laude et fama et perpetuae 5
7 posteritatis immortalitate. Ita dii faciant ut magnum exemplum posteritati etiam poena dare possim. Satis videbitur mihi omnia facere fortuna ut tyrannicidium meum maius sit.

Sed illud interim vereor, ne tyrannus ex me petat famam lenitatis. Habet enim apud malos quoque multum auctorita- 5 tis virtus, et forsitan hoc ille ambitiose faciet, ut potestate
8 contentus sit. Quidquid est, videat me et illa civitas vicina: multum illis servientibus prodero. Videant quo vultu tyrannum feram, quam interritus tribunali eius adsistam, quam me nihil minae, nihil supplicia ipsa moveant. Potest fieri ut exhortetur illos hic animus meus, haec mea mens. 5
9 Vobis quidem custodire pacem, reddere quietem maius ipso tyrannicidio puto. Nam si bellum imminet, si periculum universa civitas habet, quod illum cuius nomine mihi gratias agitis occidi maximam vobis iniuriam feci. |

8 quatiantur A, D (?) delectum C 5, 3 dedidissetis *Pith.* 6, 5 perpetua *Sch.* 7, 2 satis *del. coni. Wi.* : *anne* sic?

p.38

254

Exul accusator et sententiae pares

Exul qui secretum ad rem publicam pertinens indicare voluerit habeat in civitatem redeundi potestatem, et si indicaverit maneat in civitate. Exul dixit se habere quod de adfectata tyrannide diceret, Venit in civitatem. Postulavit reum. Is aequis sententiis absolutus est. ⟨Exul se in exilium rediturum pronuntiavit.⟩ Fert quidam rogationem ut maneat. CD. 5

1 SERMO

Potest venire in dubium quo genere divisionis uti nos in hac controversia oporteat. Videtur enim quaedam posse dicere etiam citra rogationem advocatus huius exulis per quae ius manendi vindicet. Utrum ergo haec quae citra rogationem 5 quoque pro illo futura sunt dicemus ante principium, an 2 statim rogationem? Species eo ducit ut, quoniam et praecedant et leviora videantur, [et] prima sint. Sed ratio diversum mihi suadere videtur, ideo quod necessaria nobis quaestio superabit, an haec rogatio contra legem feratur: in cuius parte sint necesse est illa quaecumque dicturi sumus – an 5 videatur hic etiam alia lege remanere potuisse, an rogationem ferre oporteat ad singulos pertinentem, an contra legem, an haec rogatio contra legem sit, an meruerit ille remanere. |

p. 39 3 DECLAMATIO

Si aut minus verecundus esset is quem rogatione mea retinere in civitate constitui aut iudicia felicius expertus, nihil con-

254 *thema* 5–6 exul ... pronuntiavit *add.* *SB*^{3} (*cf.* 3 *et* 13) 1, 3 uidetur BC : -eatur AD 6 illo *Aer.* : illa Aβ 2, 2 leuior aut uideatur A et *del.* *Ri.* : ea *Lat.* 4 an h(a)ec β : ha ne^c A 5 *anne* ⟨alia⟩ illa*?* 8 sit *om.* A

tione, nihil conscripto meo, nihil denique opera rogationis
opus esset. Primum igitur carere [hunc] invidia vel propter 5
hoc possum, Quirites: nemo enim crediderit me rogatum ab
4 eo ad vos processisse qui ipse ut remaneat non laborat. Verum ille quidem multas, atque utinam minus potentes, huius
propositi sui causas habeat: ego praeter cetera propter hoc
quoque eum existimo esse retinendum, quod manifestum
fecit ad indicium tyrannidis adfectatae venisse non remanendi cupiditate. Quod nisi vetustissimum ius, Quirites, eos qui 5
secreta ad rem publicam pertinentia indicassent remanere in
civitate iussisset, forsitan dicendum mihi necessario existimarem qua gratia hic pressus, quibus inimicitiis in exilium
esset actus. Sed quid necesse est repetere haec quae videtis? 10
5 Et quod ad animum quidem illius pertinet, satis vobis est, ut
existimo, probatus, quod quamquam damnatus, quamquam
in exilium actus, rei publicae tamen non potuit irasci: indicium professus est. Viderimus an verum; interim tamen nihil
eum finxisse manifestum est quod persuaderi tam multis 5
6 utique potuerit. Causam qua condicione dixerit damnatus,
exul, contra potentem, contra gratiosum, quid necesse est
diu dicere, quando is exitus iudicii fuit ut non plures sententiae pro adversario fuerint? Non enim causa victus est sed
legibus, sed publica humanitate; quae quidem ipsa me in 5
hoc exhortata est, ut rogationem ad vos de retinendo cive
ferrem in civitate tam misericorde. |

p. 40 7 Negant rogationem esse recipiendam quae ad singulos homines pertineat. Ego porro hoc in eo iure quod perpetuum et
in omnia tempora scribitur existimo esse servandum. Potest
enim dici mihi: 'in honorem hominis unius obligas tempora
8 futura, et omnes eadem necessitate constringes.' At quotiens 5

3, 4 conscripto A : s- β opera β : -ationis A 5 primum *Pith.* : prima Aβ hunc A[1] : hac A[2]BC : hanc D : *del. SB*[3] 5, 5 persuadere *coni. Wi.* 7, 4 obligas ACD : -a B : -abis *Aer.* 5 constringis *Pith.* 8, 1 at *Aer.* : itaque A : ita β

ad praesens tantummodo tempus rogatio fertur, ne ferri quidem nisi de singulis potest. Quod si hanc tollimus consuetudinem, nec duces ad exercitus deligemus nec provincias decernemus nec imperia prorogabimus: omnia enim ista rogationibus ad singulos pertinentibus consummantur. 5

9 'At enim contra legem rogatio est.' Si confiterer, dicerem tamen non fere rogationis esse causam ubi lex est. Quid enim necesse est convocari tribus, contrahi populum, si idem effici iure vetere et iam olim constituto potest? Igitur si rogatio supervacua ubi lex [non] est, non fere poterit ferri 5

10 nisi contra alicuius legis voluntatem. Et hoc tamen apud quos dicit? Video enim praescriptione me excludi posse iudicio; et in rebus parvis ac peculiaribus ista iudex recipiat. Ceterum quidem quotiens de iure populi agitur apud populum, cui mutare, cui obrogare, cui ferre quas velit leges, accipere quas velit rogationes liceat, numquam se ipse deminuet. 5

11 Quomodo tamen rogatio ista contra legem est [contra *p. 41* commodum suum | contraque eam] quae hunc in exilium misit? Non iure novo sed vetere atque olim constituto reversus est, manere etiam citra hanc rogationem potest.

De quo priusquam loquar, necessario illud quod ab adversariis frequentissime obiectum est depellendum videtur. 5

12 'Cur enim,' inquiunt, 'si remanere suo iure poterat, expectavit rogationem?' Ut verecundia ei adeo nihil apud vos prosit ut etiam in causa plurimum noceat, ante omnia non miror hominem iudicia totiens infeliciter expertum, tot in civitate inimicos habentem, nihil temptasse privatim. Litigavit inno- 5

4 deligemus *Wi.* (deleg- *Sch.*) : ducemus Aβ : elige- *Ro.* 9, 5 non *del. Sch.* fere A²C : ferre A¹D : ferendae B 6 legis *om.* A 10, 2 praescriptione (*Aer.*) me *Obr.* : -onem Aβ 3 et ACD : ut B : *del. Wi.* peculiaribus *SB*¹, *coll.* 316, 8 privatas ac peculiares lacrimarum ... causas : periculosis Aβ 4 agitur *om.* A 5 abrogare CD 11, 1 est *Aer.* : et Aβ 1–2 contra ... eam *del. SB*³, *auct. Ro., Wi.* 5 quod *om.* A 12, 1–3 cur ... noceat *dist. SB*¹ 3 in causa] *num delendum?* 4 hominum A

cens reus: damnatus est. Detulit adfectatae tyrannidis reum
(ut pars iudicum putat) manifestum: impedimento publicae
humanitatis victus est. Hodie citra rogationem, citra ius
13 vestrum, citra potestatem populi pugnabit? Ille tamen mihi
alias et, ut dixi, graviores in exilium abeundi causas videtur
habuisse. Absolutus est quidem reus, sed innocentem se esse
accusatori nondum persuasit. Ego vero non miror quod hic
timet adhuc civitati, quod velut impendentem quandam om- 5
nibus nobis ruinam suffugere et evitare quod praevidit peri-
culum cupit. Sed tanto magis retinendus est.

14 Putemus alioqui citra rogationem talem institutam esse
legem qualis esset si hunc in civitate remanere vellet. Lex
quid dicet? 'Qui secretum ad rem publicam pertinens indica-
verit habeat remanendi potestatem.' Nemo dubitabit an in-
15 dicaverit. Verba igitur legis pro nobis omnia; sed ad inter- 5
p. 42 pretationem voluntatis vocamur. Nec enim secre|tum putant
esse nisi quod certum ac probatum sit; negant indicari nisi id
de quo non dubitetur. Ego autem existimo legum latori non
defuisse eloquendi facultatem ut, ⟨si⟩ approbatis demum iis 5
quae detulisset remanere in civitate exulem vellet, id ipsum
16 plane aperteque diceret. Nunc contentum puto esse legum
latorem voluntatem eius †retinuit†. Satis est igitur ut nihil
finxerit, nihil cupiditate revertendi mentitus sit, nihil deni-
que ideo fecerit ut remaneret. Vos quid dicitis? Mentitum
eum vultis? Interrogemus partem iudicum. Non accuso nunc 5

6 adfectate D : -ata et A, *et sim.* BC 8 citra (*pr.*) *Aer.* : contra Aβ 8–9 citra ... citra *coni. Wi.* : contra ... contra Aβ pugnabit *Aer.* : -auit Aβ 13, 5 civitati *Aer.* -atem Aβ 14, 2 hunc *SB*[1], *coni. Wi.* : hic Aβ *lac. post* vellet *ind. Wi.* 3 dicet *SB*[1] : dicit Aβ indicaverit *SB*[3] : -are voluerit (*ex themate*) Aβ 4 dubitat *Aer.* 15, 2 secretum *Ranc.* : scriptum Aβ 5–7 ut ⟨si⟩ ... diceret *Ro., Ri., auct. Gron.* : ut ... dicere Aβ 16, 1 nunc *Sch.* (hoc *add.*) : non Aβ 2 uoluntatem Aβ : -ate *Ro.* retinuit] intueri *Hå.*[2] (voluntatem enim intuetur *Aer.*) : ⟨qui⟩ detulit *Ro.* : *fort. delendum* (*Wi.*)

17 reum: evasit, absolutus est; habet beneficium legis. Illud tantum contentus sum dicere, fuisse aliqua quibus index moveretur: illa quae moverunt iudicum partem, illa quae tot tristes sententias effecerunt. Iam ergo animum dignum habeo emendatione fortunae: cum adfectari tyrannidem putaret (sic enim loquamur), non dissimulavit, non ultionem putavit, non, cum ipse patriam perdidisset, invidit, sed venit in civitatem, et suscepit gravissimum laborem et novas inimicitias et recentem aemulationem. Non excepit divitem ab indice fortuna.

18 Haec ego dicerem etiamsi victus iudicio esset. Nunc fortiter hoc possum contendere, quod ⟨frustra⟩ fuisse dicitis eum causa inferiorem. Quid est igitur? Lex iubet eos absolvi qui pares sententias tulerint. Imputabitis istud publicae misericordiae, imputabitis humanitati. Non ego arguo hanc legem, sed dico esse communem. Eodem enim tempore non | *p. 43* id modo quaesitum est, an adfectatae tyrannidis reum damnari oporteret, sed illud etiam, an hunc remanere in civitate

19 oporteret. Quod si pares sententiae periculo prosunt, pro utroque sunt. An vero adfectatae tyrannidis reus absolvatur quoniam non plures pro accusatore quam pro reo sententiae fuerunt, hic qui †periculi qui exilii† vel eandem vel etiam graviorem poenam experietur, non eandem experietur legis humanitatem?

20 (Haec de iure, haec de rogatione. Illa iam de aequitate.)

Dignum esse existimo qui maneat in civitate. Pericula nostra ⟨propulsare⟩ temptavit; servitutem rei publicae discutere, quantum in ipso erat, voluit. Nescio an plus debeamus si

17, 1 tantum *Ro.* : tamen Aβ 2 index AC : iudex BD **18,** 2 frustra *add. Hå.*[2] : false *vel* -so *add. coni. Wi.* **19,** 2 affectat(a)e β : affectae et A(?) 3 reo B[2] D[2] : eo Aβ 4 qui (*pr.*) β : dī A periculi ⟨in partem veniat (*melius* venit)⟩, qui vel eandem *SB*[1] etiam D[2] : uti Aβ 5 experietur (*pr.*) *Aer.* : -iretur Aβ **20,** 2 in *om.* A 3 propulsare *add. SB*[2] : depellere *coni. Wi.* : evitare *Watt*

21 ad indicium non certis argumentis perductus sit. Nam si manifesta detulisset, si ea de quibus dubitare nemo nostrum posset, crederetur cupiditate manendi in civitate fecisse. Solam pietatem in causa indicii habuit qui incertam detulit litem, et litem iniusta condicione: ex altera parte solus et exul, damnatus, ex altera parte homo potens, gratiosus. Omnia ista diligenter perpendite: intellegetis non esse sententias pares. Quid est igitur? [cur] ⟦Ego etiam pro ipso qui absolutus est reo existimo esse manere hunc in civitate.⟧

22 Illud dicere pro re publica satis erat: habemus in civitate | *p. 44* custodem, inquirit adhuc. Forsitan omnia iam videre non potuit exul, non omnia iam clara perspicere. Hoc †vis viri† pro opinione eius qui absolutus est: non timebitur quamdiu hic fuerit in civitate. Immo hercule si mentitus est, si fictum detulit crimen, satis alioqui daturus est poenarum inter inimicos potentes et inimicos gratiosos.

23 SERMO

Totam autem existimo commodiorem esse partem diversam; suadeo iis qui dicturi sunt in illam potius incumbant.

255

Transfugae excludendi

Inter duas civitates bellum erat. In alteram multi transfugae veniebant. Fert quidam legem ne recipiantur.

21, 4 incertam *Ri.* : in urbem Aβ 5 iniusta *Ranc.* : -am Ȧβ 7 intellegitis A 8 cur *del. Sch., Gron.* etiam *om.* β **22,** 3 iam *SB*[1] : tam Aβ clare *Pith.* 3–4 hoc … est] *haec fort. delenda,* ego … civitate *ex* 21, 8–9 *substituenda* 3 uis uiri A : uisuri β : visum (*Ro.*) iri ⟨puto⟩ *Wi.* **23,** 2 totam] ⟨in⟩ totum *Hagendahl, fort. recte*

1 SERMO

Proxime ad suasorias accedit hoc genus: nam et suasoriarum [et] legis suasio et dissuasio est. Ergo dicet is qui legem fert non esse honestum recipere transfugas, nihil prodesse, forsitan ⟨etiam obesse⟩, ad finem belli. Summum: illud 5 propter quod lex fertur periculosum esse.

2 DECLAMATIO

Etiamsi non esset in eo statu bellum ut honesta cogitare p. 45 vacaret, vel cum periculo tamen op|tima et ad famam itura fecisse fortasse honestius foret quam ut obstare utilitas videretur. Nunc minus laudis, immo plus etiam securitatis est 5 honesta facere.

3 Nemo igitur dubitaverit turpissimos esse qui transfugerint. Spectemus enim rem ipsam, neque eo decipiamur quod utile videtur, ⟨neque quod⟩ hostis qui facit aliter constituamus quam ut intellegamus potuisse hoc et nostros facere. Numquam prodest malum exemplum; etiamsi in praesentia 5 occasione quadam delectat, in futurum tamen altius nocet.

4 Proximos existimo esse eos transfugis a quibus transfugae recipiantur. Hoc natura simile est, facere scelus et probare. An si quis nostrum transfugisset, non ipsum modo pessimum civem et omnibus suppliciis dignum iudicaretis, sed infamia etiam qui receperunt, et velut auctores scelerum, 5

255 1, 2 proxime *Aer.* : -mae A : -mas β 2–3 nam ... est *glossema esse suspicatur Wi.* 3 et *del. Ri.* dicet AC : dicit BD 4 fert B : feret AC : ferret D 5 etiam obesse *add. SB*[1], *Watt* (nocere etiam *iam Hagendahl*) : *lac. ind. Ri.* 2, 4 quam ut] quamvis *Sch.* : etiam ut *coni. Wi.* 5 immo AC (*cf. SB*[2]) : i- i- B : tamen i- D : nimio *Hå.*[2] (multo *Ri.*) etiam *Fr.* : tamen Aβ 3, 3 neque quod *add. SB*[1], non *ante* aliter *Watt, Wi., post* aliter *Hå.*[2] 4 hoc A : et hoc β 5 praesentia *Hå.*[2] : -ti Aβ

velut magistros turpitudinis †colligeritis†: idem non reflectemus in nos?

5 Tandem utilitate ducti in auxiliis habituri sumus quos recipiemus? Fingamus eam civitatis esse fortunam ut auxiliis opus sit: hos in auxiliis? Scilicet qui, cum ex altera parte intuerentur patriam et memoriam pueritiae et necessitudines omnes, ad fortunam tamen inclinaverunt, †proniore† pro 5 nobis sacramento, fortiore animo stabunt. Adeo facilius est 6 in istis scelus deprehendere quam paenitentiam? Inutile ergo militum genus, nobis minime necessarium. Quippe etiam hi p. 46 qui recipiendos | esse transfugas * hoc dicunt, in superiore esse loco nostram civitatem. Neque enim amore nostri sed 7 metu imminentis fortunae transfugiunt. An facilius deposi- 5 turos propositum bellandi hostes putamus si plures transfugerint? Minime: nam hi qui bellum gerere contra nos non audent, si locum in civitate nostra non habuerint, saepe deponendi belli auctores erunt. Nunc in privatum sibi singuli 5 consulunt. ⟨Non⟩ est magnum in singulis momentum; at si praeclusa haec fuerit spes, quod singuli faciunt universi suadebunt.

8 Haec dicerem etiamsi nihil ex istis metus esset; nunc vero non possum non confiteri sollicitudinem meam. Quotiens oculos circumtuli et singulas castrorum metior partes, non aliter quam si vallum hostis invaserit alienos habitus, aliena arma video; versantur inter domos nostras, inter templa, 5 inter muros, in mediis rei publicae visceribus. An aliquid

4, 7 colligeritis A : -retis CD : collegeritis B : vellicaretis *Hå.*[2] : sugillaretis *coni. Wi.* 5, 5 proniore] firmiore *Hå.*[2] : *an* pleniore (*cf.* 271, 13)? 6 sacramento *et* animo *inter se mutavit Sch.* stabunt β : stabunt. transfugas non esse recipiendos A 6–7 adeo ... paenitentiam *interrog. fecit SB*[2] 6, 3 *ante* hoc *plura excidisse videntur; nam qui tantum* dicunt *vel* suadent *supplere satis habent hiantia relinquunt* 4 nostri *om.* β 7, 1 an *Aer.* : ad ABC : at D 4 saepe] *an* nempe? 6 non *add. SB*[1] at *SB*[1] : ac Aβ

9 mali velint facere postea videro; interim, possunt. Ego istud credidi scelus cum a singulis factum est; cum a paucis, spes est; cum a plurimis, iam consensus. Novum hercule genus artis. Supervacuum est cuniculos fodere et per occultos specus ingenti labore exhaustis terris in mediam subito emergere civitatem, supervacuum est redimere proditorem et scelus pecunia pacisci: videntes palam, immo gaudentes etiam ac-
10 cepimus intra viscera hostem. Vos aestimabitis an suspectum debeatis habere quod ad tantum numerum per singulos pervenerunt: nemo illos recepisset si universi venissent. Omnesne | hi desperaverunt? Omnesne ⟨sibi⟩ consulere ac prospicere voluerunt? Adeone facilius est transfugere quam cedere? Omnes hi reliquerunt in civitate coniuges in ludibrium atque contumeliam eorum qui se a scelere maximo ulcisci
11 velint? Manifestiorem quandam coniecturam capere possumus: num minus animi sine his, num minus pertinaciae desertis? Age sane, hoc non cogitatis, quod nec custodiunt nec reprehendunt, nec portas praecludere nec publica retinere cura tanti putant? Miratur aliquis timere me hostes quod isti transfugiunt? Illi me non timent. Caveamus, obsecro, dum plures sumus.

256

Furiosus trium filiorum pater

Qui tres filios habebat duos per furorem occidit. A tertio sanatus abdicat eum.

9, 1–3 ego ... consensi] *haec inter cruces posita dupliciter secl. Wi.* 2 factum *noluit Wi.* : spes Aβ 3 consensus *SB*² : -si Aβ
10, 4 sibi *add. Sch.* 5 cedere (*i.e. tantum abire*) *SB*³ : cad- Aβ
6 omnesne *Watt* 7 qui se a *Pith.* : quis ea ACD : qui ea B
11, 1 manifestiorem quandam (*sic* A¹?) coniecturam *Sch.* : -ore quadam -ura Aβ 2 animi CD : -is AB

1 DECLAMATIO

Poteram, etiamsi non irascerer, abdicare tamquam bonus pater. Omnia de fortuna mea timeo, omnia de tam fragili ac tam mutabili mente, et propter hoc dimittendus mihi a do-
2 mo filius erat, ne incideret in meum furorem. Sed quatenus 5
et causas quoque abdicationis interrogor [id est cogit me frequentius malorum meorum meminisse], quamquam inter praecipua propter quae abdicem hoc est, quod mihi ista narranda sunt, dicam tamen. | 5

p. 48 3 Imputo filio meo orbitatem. Respondebit: 'non ego occidi.' Scio; mea manu factum est, ipse ego pater qui genueram, qui educaveram, per viscera liberorum ferrum exegi. Credo enim tibi, et orbitatem tamen tibi imputo, tibi. Aestimo illam ex die mei doloris. Quaedam ignorare simile non passi 5
4 est: tunc liberos perdidi cum perdidisse me sensi. Esto, gravem sine dubio manibus meis iniuriam fortuna fecerat; posuerat tamen huius rei in ipso animo remedium illo tempore quo furere et agi dementia videbar. Frequentius in ea cogitatione eram ut crederem esse cum liberis omnibus. Abstuli- 5
sti mihi ignorantiam malorum. Quanto miserabilior fui ex die tuae sanitatis! Furiosum me non sic cecidi; tum lacerare
5 vestes, tum verberare vultus meos coepi. Omnia igitur haec non in aliam vim accipi debent quam si filios meos ipse occidisses, quam si ipse abstulisses. Unde tantum boni ut reddere possis illam valetudinem, illum furorem?

6 Quod unum possum praestare infelicissimis illis iuvenibus meis praestabo: ne quis eorum morte gaudeat, ne cui prosit quod filios meos occidi.

256 2, 2 quoque β : quod A 2–3 id est (idem C) ... meminisse *del. Wi.* 3, 4 tibi (*tert.*) *del. Castiglioni*

257

Nuptiae inter inimicorum filios

Qui habebat filium et divitem inimicum, captus a piratis, scripsit filio de redemptione. Ille cum pecuniam non haberet, offerente divite filiam suam, duxit eam in matrimonium et ⟨soceri⟩ pecunia redemit patrem. Reversus ille imperat ut dimittat. Nolentem abdicat. | 5

p. 49 1 DECLAMATIO

Si ab alio redemptus esset pater ⟨et⟩ statim ut redisset a gravissima fortuna [et] abdicare me instituisset, dicerem tamen: 'Quid intra tam breve tempus commisi? Quid tam scelerate a me factum est ut ira patris praecederet ipsam 5 gratulationem?' Nunc certum habeo indigna quaedam ex- 2 pectare vos facinora, cum abdicetur filius qui redemit. Est sine dubio istud non meum beneficium, et omne redempti patris munus ad socerum redit. Ego tamen navigavi, ego periculosa maria ingressus sum ut redimerem patrem, quemadmodum ipsum dicere audistis; quaedam etiam non pa- 5 tiendo passus sum. Quae ei ratio abdicationis est?

3 'Non obsequeris' inquit 'mihi.' Si hoc ad abdicandum satis esset, supervacua erant omnino iudicia ipsa. Cur enim nobis defensionis potestatem dedistis si nihil nostris consiliis libertatis relictum est? Servi mehercule quaedam liberius ex bona mente faciunt, et aliquando indicium fidei putant pre- 5 4 tio empta mancipia non paruisse. Filios vero quis dubitavit umquam esse plerumque suae potestatis? Ut ea praeteream quae sub tam bono patre ne argumenti quidem causa refe-

257 *thema* 4 soceri *add. SB*[3] (*cf.* 2, 3 socerum), eius (*post* pecunia) *Ri.* 1, 2–3 pater et ... fortuna *Pith.* : p- ... f- et Aβ 2, 5 patiendo *SB*[1] : facienda Aβ : patienda *Aer., parum argute* : fatenda *Sch.* 3, 1 ad *om.* A 2 ipsa] ista *Sch.* 5 *anne* [indicium fidei] imputant (*Gron.*)?

renda sunt, nec dicam 'non coges templa incendere, non coges operibus publicis manus adferre': leviora certe nostrae 5 †mediocritatis† esse manifestum est, ut sententiam iudices dicere ⟨quam⟩ velimus, | ut testimonium non ad arbitrium parentum reddere, ⟨ut⟩ amico suadere quod animus dicta- 5 verit. Quod si licet aliquando etiam contra patris voluntatem ea quae alioqui reprehensionem non merentur filio facere, nusquam tamen libertas tam necessaria quam in matrimonio est. Et hoc dicerem si quaereretur hoc iudicio an mihi aliqua ducenda esset: ego eligam cum qua victurus sum, ego 5 comitem laborum, sollicitudinum, curarum ipse perpendam. 6 Quis enim amare alieno animo potest? Nunc vero firmius hoc esse atque facilius coepit: uxorem iam duxi (non dico quare) meo impulsu, mea voluntate. Eripuerat enim te mihi fortuna dederatque mihi illam miseram libertatem. Repudium igitur imperas et copulatos iam diu diducis animos. 5 Neque enim hoc tu spectaveris, quod cum uxore mea non diu vixi. Sine dubio secundum nuptias profectus sum, continuo me peregrinatio excepit; sed vel hoc ipso iniquius est repudiari eam quae certe non potuit offendere.

7 Descendamus sane ad hanc quoque necessitatem, ut imperante patre etiam repudium filius debeat pati: quid de ipsa quam repudiari vis querar? Sane pater fuerit inimicus: cur haec nurus esse desinat quam nihil peccasse tu quoque confiteris qui expellis? Negat idoneam esse matrimonio meo 5 locupletem. Quam vereor ne cui videatur pater sic inimicus 8 diviti esse coepisse! Non enim fortuna in utramlibet partem intuenda est. An vero apud me noceat puellae quod dives est |

p. 50

4, 5 opibus *Sch.* (*sed cf.* 260.5) 6 mediocritatis] auctoritatis *Ro.* : *anne* voluntatis? 7 quam *add. Watt, Wi., auct. Ro.* 8 ut *add. Watt* 8 amico *Opitz* : immo Aβ 5, 4 iudicio an *Aer.* -ium hac A : -ium ac β 6, 5 diducis A²D : ded- A¹BC 8 sed *Wi.* : et Aβ : *del. Ri.* 7, 5 negat A²β : -ant A¹; -as P 8, 1 non] nonne *Ri.* (*cf. SB*¹) 2 me] te *Hå.*² (*cf.* 259, 21 (*Wi.*))

p. 51 cum apud patrem illius non nocuerit mihi quod pauper sum? 'Dives est.' Numquid ergo hoc dicere potes: 'superbior erit et fastidiet'? Securus sis, pater: petiti sumus, empti su- 5
9 mus. 'At inimicus' inquit 'fuit.' Volo adhuc sic loqui tamquam odia utraque parte durent. Non oportet immortales esse inimicitias, et ita demum tutum perpetuumque ⟨poterit⟩ esse humanum genus si amor ac fides nullam habuerint oblivionem, ea rursus ⟨in⟩ quae aliquo incommodo com- 5
10 mutantur brevi morte deficiant. Sed non est diu mihi in hac parte commorandum, quae certe satis potens apud divitem fuerat. Inimici nomen habuerit aliquando (nec quaero quam immerito, nec quaero quam iniuste), modo redire in gratiam cum eo potuerim. Sed hoc solum reprehendit, quod se ab- 5 sente omiserim cum divite inimicitias. Ita, opinor, feci hoc contemptu patris, feci vilitate. Restitui nos in integrum puta-
11 te, iudices. Captus est pater meus a piratis, vincla et ultimos metus patitur et ea quibus gravius id tantum est quod imminet. Hoc scio, hoc ipsius epistulis cognovi; hinc redimi potest. Duram putate condicionem poni: nonne subeunda est? Si piratae hoc mihi pollicerentur, ut vicarias pro patre ma- 5 nus acciperent, non recusarem catenas. Si obligarer faenore, aes alienum tamen non timuissem ut redimerem patrem.
12 Duxi puellam honestam, locupletem. Ego tamen (si ulla mihi dicenti fides est) non hoc in ista condicione spectavi. Ille
p. 52 me movit, | ut beneficiis vinceremur. Sed neque in me ille probavit aliud quam pietatem. Vidit fletus meos, vidit totius animi atque etiam corporis defectionem. Sic homini inter 5 principes nostrae civitatis numerando coepi bona esse condicio.

13 Itaque intellego mihi, iudices, non in hoc tantum laborandum, ut iram patris mitigem, ut leniam; illud est partium

9, 3 poterit *hic add. Wi., post* tutum *Leo* 5 in *add. SB*[2] 10, 1 mihi diu β 6 feci AB : -it CD **11**, 7 timuissem] renu- *Obr.* **12**, 3 monuit C ut ... vinceremur *libenter secluserim*

mearum, illud vobis adhibitis rogo, in gratiam velit redire iam cum propinquo meo, cum redemptore suo. Non enim iactabo meam pietatem: illius opus est quod redemi. 5

258

Fortis contumax patri forti

Si duo aut plures fortiter fecerint, de praemio armis contendant. Vir fortis optet quod volet. Pater et filius fortiter fecerunt. Petît pater a filio ut cederet sibi praemio; non impetravit. Cessit ipse et abdicat.

1 DECLAMATIO

Etiamsi dissimulari posset quae causa [patri] fuisset, ipsum tamen hoc abdicatione dignum erat, aliquid petenti negasse. Quantum enim mihi praestare poterat ut paria redderet? Non iam imputo illa vulgaria, lucem et ius libertatis et usum 5 vitae. Hoc, hoc imputo, quod fortiter fecisti. Robur istud corporis [mei] meum est; animus iste ad contemnenda pericula paratus ex meo fluxit. Ego te diu praeceptis feci virum *p. 53* 2 fortem, proxime quidem etiam exemplo. | Quantumcumque sit istud quod peto, non indicare satis est? Non desiderium pervenire in notitiam tuam sufficit nisi preces adhibuero, nisi auctoritatem paternam summisero? Multum peccaveras etiamsi praestitisses. 5

3 Nunc vero quid a te petieram? Ut mihi praemio cederes. ⟨Non impetravi.⟩ Non dico quid fuerit secuturum. Sane ita sit constituta lex ut in iudicio contendamus, ut citra pericu-

13, 4 propinquo] *pro* adfine *notabile*

258 1, 2 patri *del.* SB[3] 6 robur istud D *corr.* : roboris ut A[1]CD : -is et A[2]B : robur *Gron.* 7 mei *del.* SB[2] : tui *Gron.* 3, 2 non impetravi *add.* SB[3]

lum feratur de nostra virtute sententia: non erat aequum
4 cedere te, ut non dicam patri, seni? Tibi approbandae virtu- 5
tis multa tempora supersunt, tu sperare id quod hodie cesse-
ris potes: mihi indulsit fortuna hunc supremum honorem.
Inter extraneos quoque et alienos est aliquod privilegium
aetatis. Honores prior peterem, ad signandum advocatus 5
prior ⟨signarem, sententiam prior⟩ rogarer. In his etiam
minimis observationibus inhumane non cederes ⟨honorem
sedis⟩, honorem lateris.

5 Age vero, non praeter hoc etiam dignior praemio fuit vir-
tus mea? Non est tam admirabile cum fortiter facit iuvenis.
Hoc aetas postulat, hoc robur iuventae poscit; paene turpe
est non fecisse. Hoc est honore dignius, vicisse annos et ultra
aetatem durantes agere virtutes. Eo tempore fortiter feci quo 5
cogi non possem ut militarem. Utrum tandem vis magnum
esse quod ego feci an minus esse quod tu fecisti?

6 Videamus nunc quis fuerit secuturus exitus si in ista con-
tentione praemii idem animi ego quoque habuissem. Armis
contendendum erat et laetissimo alioqui domus nostrae pro-
p. 54 ventu gravis|simum vulnus et crimen inurebatur. Iam video
quare non cesseris: hoc tibi praemio maius videbatur, com- 5
mitti cum patre et parricidium facere iure, hoc profecto
etiam in acie [facere] cogitasti et, cum imitareris virtutem
7 meam, non optandi ius sed pugnandi videbas. Ego, quantum
est in te, in medio foro et universa spectante civitate filii
manu trucidatus sum vel, quod est gravius, occidi. Tu perse-
verasti cum me cupere sic videres. Etiamnum interrogo, sta-
turusne contra fueris. Dic utrum. Nam si ⟨non⟩ fuisti perse- 5
veraturus, vide an gravius etiam crimen sit patri negasse
quod praestare poteras.

4, 6 *lac. sic suppl. Ri.* 7–8 honorem sedis *add. SB*[1] 6, 1 quis *SB*[3] : ęq- A (haec q- *marg.*) : h(a)ec qui β : ecquis *Obr.* 4 vulnus *Obr.* : funus Aβ video *Obr.* : -es Aβ 7 facere *del. Sch.* imitaris β 7, 1 ego] ergo *Watt* 5 dic utrum *Obr.* : dicturum Aβ : dic utrum ⟨eligas⟩ *coni. Wi.* : dic verum *Ri.* non *add. Ri.*

8 Habe ergo praemium istud, quantumcumque in eo honoris est; sed contentus esto appellasse rem publicam: discede de domo mea. Non iam ultionis gratia facio, sed etiam securitatis: insomnes noctes ago et ad omnes terreor strepitus. ⟦Nulla mihi secura nox est.⟧ Habeo in domo filium qui me 5
9 potuit occidere. Nam praemii quidem gratia strinxisses ferrum contra patrem et in conspectu civitatis populique parricidium fecisses; ut heres citius fias, ut bona mea occupes, homo tam cupidus non audebis parricidium facere secretum? 5
10 Non ignoro omnium fere qui abdicantur hunc esse morem, ut acta iam causa ad preces convertantur et mitigare patres rogando velint; hocine tu concipis animo posse fieri, ut exores? |

p. 55

259

Pauper naufragae liberator, maritus

Dives cum amico paupere et filia navigabat. Naufragium fecit. Extulit filiam divitis pauper. Rumor erat eam nupturam cuidam nobili iuveni. Quodam tempore in domo divitis tumultus fuit; inventi sunt una pauper et puella; ab utroque dictum est vitiatam puellam. Imperavit filiae dives ut nup- 5
tias optaret. Educta ad magistratum optavit. Postea comperit dives non esse vitiatam puellam. Imperat ut relinquat pauperem. Nolentem relinquere abdicat.

1 SERMO

In omnibus quidem abdicationis controversiis, quatenus pro liberis dicimus, summissa debebit esse actio et satisfactioni

8, 5 nulla ... est *ita secl. SB*[3]

259 1, 3 debet CD esse *om.* A[1] (?) BD

similis. In hac tamen controversia istud aliquanto magis servandum est. Nam et filia est quae abdicatur, et hic pater aliquid etiam boni et clementis viri fecit et nobis tutissimum uti hic etiam bonitate.

2 DECLAMATIO

Non ignoro, iudices, quantum causae nostrae oneris accedat ex persona abdicantis, non propter illud commune, quod pater est, sed quod pater indulgentissimus, amicus optimus, etiam quando iniuriam accepisse videtur mitissimus. Itaque priusquam defensionem adgredimur, in hoc satisfaciemus animo nostro, ut gratias agamus ante omnia filiae nomine: quam sic amavit ut eam diduci a se ne navigaturus quidem voluerit, cui ad magistratus | eductae praestandum putavit ne qua occisi hominis infamia inquinaretur, quam tradidit amico suo, (quod iam dici potest) optimo marito. 3 Proximum est ab hoc ut amici quoque et, si permittit, generi mandata perferamus. Sunt autem similia; nam et plurimum cum eo vixit et nulla causa, nullo diductus est loco, et usque in hoc tempus in ea fuit opinione ut se crederet vivere beneficio istius. 4 Erat profecto felix domus si in illa prima simulatione hi manere voluissent; sed, dum hanc quoque beneficiis optimi senis referre gratiam volunt et simpliciter fatentur omnia, inciderunt ambo in hanc dicendae causae necessitatem, dum scilicet ambitiosus gener vult videri socero suo innocentior quam videbatur. 5 Equidem peractis gratiarum agendarum mandatis hoc primum puto, ut isti, si permittit, gratuler. Filia eius, probissima puella ac verecundissima, nullam accepit iniuriam; amicus et gener nullum scelus fecit: nam si

p. 56

7 hic etiam *SB*^{1} : hac e- Aβ : hac eius *coni. Wi.* 2, 5 etiam *Wi.* (⟨et⟩ etiam *noluit*) : etiamsi A : -m si β 8 deduci A^{1}β 11 ⟨et⟩ quod *Sch.* 3, 2 ab hoc *om.* β 4 diductus *Bu.* : ded- Aβ

quid tale cogitare et in animum inducere potuisset, illo tempore vitiandi habuit occasionem quo naufragam in litus evexerat. 5

6 Reliqua pars actionis meae non tam ad defensionem, iudices, spectat quam ad deprecationem. Iam nulla profecto certior ratio est quam ut istum priorum temporum admoneam.

7 Hic enim, iudices, adulescens, (quod in hoc demum iudicio audîmus a divite dici) pauper, unam sibi domum quam coleret elegit, unum hunc cui fidem suam impenderet. Ac p. 57 brevi moribus, sanc|titate, innocentia fecit ut inter omnes etiam superioris fortunae carissimus videretur. Itaque hercule, cum peregre proficisci destinasset, quamquam navigationum pericula non ignoraret adulescens, tamen secutus 5

8 per maria, per tempestates. Non nimium de fortuna querimur: etiamsi naufragium illud multos metus, longam vexationem, aliquod attulit detrimentum, tamen rem difficillimam expressit, fidei experimentum. In illa omnium trepidatione, in qua pro sua quisque salute sollicitus nihil de proximo cogitabat, cum inter fluctus et turbati maris minas vix evadere ac suae quisque consulere saluti videretur, non mehercule miror quod quamvis optimus pater filiam tamen 5

9 respicere non potuit. Quis enim hoc crederet posse fieri, ut non modo saluti suae consuleret verum etiam suscepto onere infirmitatis alienae evadere in terram et vincere imminentis fortunae metus posset? Itaque non servus ullus tam fidelis, non libertus tam beneficio obligatus manumittentis fuit ut hoc subire periculum posset: unus amicus (nondum enim illud faciebat tamquam gener), accepta umeris suis puella, per tot difficultates, per tot pericula nihil pro se ipso sollici- 5

10 tus tulit. Iam istud non humani tantum operis sed divini

6, 1 iūd A : iudicii β 2 iam *SB*[1] : nam Aβ 7, 4 innocentia C : -(a)e ABD effecit C 8, 8 quod D : quid A : quomodo B : quoniam C 9, 1 ut ⟨quisquam⟩ *vellem* 2 etiam β : quam A 3 imminentis C : eminen- ABD : minan- *Lat.* 10, 1 iam *SB*[1] : quam Aβ

cuiusdam beneficii arbitrandum est. Tu hos coniunxisti copulastique, Fortuna!

Nihil necesse habeo diutius hoc imputare tamquam non intellectum. Non perdidit beneficium: et puella se nihil non huic debere credidit et pater ita interpretatus est munus 11 istud ut existimaret amico in se ac suos omnia licere. *p. 58* Ru|mor itaque in civitate non quibus alias solet causis exortus est, sed homines, dum indignantur nescio cui iuveni opulento et nobili dari puellam, convicium moribus huius tam- 12 quam ingrati fecerunt. Intellego, iudices, quam difficili ac velut scopuloso loco versetur oratio mea. Quomodo narrem istud quod confessi sumus? Illud puto tutissimum est: rapere voluit (huic enim certe crimini ignoscis); inde tumultus, inde voces repugnantis, inde fortasse etiam nimia puellae querela, quod audaciam pro iniuria tulit, quod se raptam quo- 13 niam ille rapere voluisset proclamavit. Nec is sane negandum existimavit et, quamquam nihil acciderat tale, amico suo confessus est. Illud certe manifestum est: pater filiam putavit irasci. Itaque sollicite quoque nec pro imperio tantum patris sed etiam pro auctoritate, pro sententia deprecatus est. Tum admonuit illam: 'memento hunc esse cui vitam 14 debeas, hunc esse qui te ex periculis servaverit maris.' Quanta illa gratulatio! Quanta patris laus fuit! Quam felix domus! Nihil deerat gratulationi nostrae si raptor fuisset. His moribus suis, hac tanta bonitate meruisse visus est pater qui 15 non falleretur: indicaverunt integritatem. Quo speraverant futurum ut magis amarentur, incidunt in offensam: nisi for-

2 tu *Wi.* : tum BC : cum AD coniunxisti copulastique *Obr.* : -istis culpastisque Aβ 3 fortuna *Obr.* : -n(a)e Aβ 7 munus *Ri.* : maius ABC, D (*post corr.*) 11, 3 opulento *Gron.* : opinor ACD : opimo B : optimo *P* 4 dare A 12, 4 ignoscitis B 13, 2 amico *Obr.* : animo Aβ 5 sententia] *cf. SB*[1] 14, 4 hac *Bu.* : ac Aβ 15, 1 quo AD : quomodo B : quoniam C

te invicem ludimur, et nos pater mutuo mendacio temptat ⟨et⟩ quare non omnia statim simpliciter dixerimus minatur. Di faciant ut iste sit eventus qui adhuc in hac domo omnium periculorum fuit! | 5

p. 59 16 †Nostra† tamen, quatenus forma iudicii proponitur, agitur defendentis imitatio. Nam si te prorsus irasci existimarem, optime pater, illa dicerem: 'Filiam abdicas. Nondum defendo factum, nihil de isto crimine loquor: †satis tutum† 17 esse potest apud iudices. Fulmen istud patrum adversus ferociam adulescentiae datum est, adversus filios, qui peccare plus possunt; filia vero vix nutricum minas tulerit vel eorum a quibus educatur tristitiam. Et ut virgo pertineat ad patrem, tamen nupta pertinet ad maritum. Post ⟨diem⟩ illum quo spes liberorum inchoata est, quo in nepotes usque cogitationem misisti, quid aliud potes exigere a filia tua quam quod 18 placuit ei cui collocata est?' Si latius agendum esset, illud dicerem: 'Abdicari propter matrimonium non potest. Paulo fortior recusaret etiam nubere nisi cui voluisset; haec subiecit in hoc se imperio tuo, ex arbitrio patris nupsit. Paulo fortius vindicari debet matrimonium iam factum. Ut etiam nuptias imperare possis, repudium imperare non potes eius ad quem puella legibus et magistratibus et iure iurando pervenit.'

19 Verum contra haec paulo altius repetit abdicationem, et non est contentus ea obicere propter quae iudicium est. *p. 60* 'Mentita est' inquit 'patri, de raptu | mentita est.' Defendam ista, iudices? [Absoluta sunt.] Ego vero malo esse crimen, ut

4 et *add. SB*[1] **16,** 1 nostrum ... ⟨ut⟩ agatur *Ro.* : interea ... agatur *Hå.*[2] 4 *fort.* ⟨filiae nomen⟩ satis tutum tutum A[2] β : tutam A[1] : tuta '*in vet. ex.*' *invenit Pith.* **17,** 2 adolescentiae β : -am epote A 5 diem *add. Ro.* **18,** 1 latius *Aer.* : l(a)et- Aβ 4 paulo *del. noluit Wi.* (p- fortius *del. Leo*) 5 vindicari *Gron.* : -re A, β (uend-) 7 per magistratus β **19,** 1 altius *Aer.* : lat- Aβ 3 *post* patri *dist. vett.*, *post* est (*ante* inquit) *Ri.*, *Wi.* mentita (*alt.*) A[2] : minata A[1]β 4 ista *om.* A absoluta sunt (sum *Sch.*) *del. SB*[3] (*cf. Wi.*)

patri plus debeamus. Deceptus es: ita malles filiam tuam 5
20 raptam esse? Volo sic defendere puellam tamquam factum sit ipsius culpa: ecquid ignoscis? Non est hic amor: gratus animus est. An illa sibi ullum fideliorem fore tota vita existimaret quam eum cui secundum te debeat plurimum? Cogita quae fuerint illa pericula ex quibus evasit, quae tempestates, 5 qui fluctus et naufragia et cetera quae nihil divisione egent
21 nomina. Sed omnem hanc culpam maritus ad se trahit: 'Nihil tantum puella cogitavit: quidquid est istud, ego feci; qualecumque istud est, meum consilium est. Tu ignosce, qui soles.' Recedere iubes a marito tali? Qua tandem causa?
22 'Pauper est.' Non solebat hoc illi apud te nocere. '⟨Nec⟩ 5 relinquam nec dico pauperem; nam in matrimonio quidem †filiae quod solebat nocere.†' Te auctore nupsit, te hortante nupsit. Redde rationem illius sententiae: quamvis putares turpem, tamen cogitasti quid praestitisset filiae tuae. 5

23 SERMO

In summa parte declamationis utrumque producemus et pro utroque pariter rogabimus, sed aliquanto magis pro marito
p. 61 misero. Decet enim | illum amare. Dicat se moriturum. †Totum est enim in eodem.† 5

5 es *Aer.* : est Aβ 20, 2 ecquid *Gron.* : et q- A[1] : h(a)ec q- A[2]β 3 ullum sibi β 6–7 et cetera ... nomina *del. vellet Hå.*[2] 21, 2 tantum] tale *Ha.*[2] cogitabit A 22, 1 nec *add. SB*[2] 3 filiae ... nocere] bona sunt communia *SB*[2] 4 putares D : -re A[1] C : -ri A[2] : -rem B 5 turpe B fili(a)e BD : quid f- AC 23, 3 sed *Ri.* : et Aβ 4 misero *fort. delendum* (*SB*[1]) 5 totum ... eodem *fort. ex marg.* (*Wi.*)

24 DECLAMATIO

Petiturum se adfirmat quo tu illum exemisti cum ad magistratus eductus est. Hic animum tuum exigit priorem, hic illam misericordiam.

260

Pastor abdicatorum

Dives adulescens abdicatos recipiebat et de suo alebat. Laesae rei publicae reus est.

1 SERMO

In plerisque controversiis plerumque hoc quaerere solemus, utrum ipsorum persona utamur ad dicendum an advocati, vel propter sexum, sicut ⟨in⟩ feminis, vel propter aliquam †alioqui† vitae vel ipsius de quo quaeritur facti deformitatem. Hic adulescens et honestus est et, cum sit locuples quoque, nihil tam turpe commisit ut illi pro se loqui fas non sit. 5
2 Ego tamen existimo dandum esse advocatum: primum quod, etiamsi quid remissius ac liberalius fecit, aetate excusari potest, non consentiunt autem haec inter se, ut idem *
p. 62 3 et tantum infirmitatis | animi ut hac excusandus sit. Alterum illud est, quod, si defensionem ultra excusationis terminum proferimus, laudandus est adulescens, arroganter autem fa-

24, 2 petiturum C : peri- ABD quo tu *Obr.* : quodu A[1] : quod tu A[2]D : cum tu B : qt̄ i(ullum) vel u(illum) C : ⟨id⟩ quo *tempt. Wi.*

260 1, 4 in *add. Ro.* (*sed nescio an melius sit* sicut feminis *delere*) 5 alioqui A : -que B : maliciam C : aliam D : *fort. delendum* (*Wi., Watt, qui etiam* maculam *coni.*) 7 fas loqui β 2, 1 existimo dandum D : -stimandum ABC 3 idem ⟨et tantum roboris habeat ut pro se ipse dicere possit⟩ *Ro., auct. Aer., Sch.* 4 animi *Ri.* : -mo Aβ

ciet et tumide si coeperit se ipse laudare, praesertim iactaturis id quod facere possit a fortuna esse. Dabimus ergo illi his causis advocatum. 5

4 DECLAMATIO

Non necesse erat mihi, iudices, de facti huiusce quod in crimen vocatur ratione disserere. Scio quid advocato satis sit. Sufficiebat hoc solum, si eximerem legi reum; et cetera fiant fortasse pro dignitate, fiant pro conscientia, pro laude: 5 ad vos id unum pertinet, an legi qua cognoscitis obligatus sit qui accusatur. Quae vobis, quo atrocior est, hoc diligentius intuenda est. Sit tolerabile formula errare et in petitione pecuniae non uti iure concesso: aliquis caput hominis perperam petit, et errat ut occidat? 10

5 Rei publicae laesae ⟨hic accusatur⟩. Quaedam sunt, iudices, ad quorum pronuntiationem oculi sufficiant; satis erat accusatori ostendere si quid hic laeserit: aliqua publicorum operum [impensa] eversa, [vel] corrupta navalia, arma usibus belli erepta, aliquid denique eorum quae publice possidemus (ea sunt enim rei publicae) deterius huius fraude at- 5
6 que iniuria factum. Cetera habent suas leges, sua iura, suas actiones. Si hos quos recepisse dicitur occidisset, non tamen *p. 63* rei publicae laesae iure teneri videretur. Sint igitur | ista gravia quae obiciuntur, aliquid fecisse clementer, contra duros et asperos patres interposuisse misericordiam pro sua 5 aetate: non hoc vidit lex quae recitata est, non voluntas eius quicumque conditor iuris istius fuit.

3, 4 iactaturis *SB*[2] : -rus Aβ 4, 3 quid BD : quod AC 10 et errat *Hå.*[2] : et (ut B) terreat Aβ 5, 1 hic accusatur *add. Wi.*, accusat *iam Hå.*[2] 3 siquid *Pith.* : liq- A : quam B : quod C : quid D 4 eversa *Wi.* (incensa eversa *Pith.*) : inpens(a)e uersa A, *et sim.* β vel *del. Wi.* 7 factum *Gron.* : -ta Aβ

7 Haec ego fortius dixi, quia ⟨rem⟩ remissurus sum. Quid enim obicitur? 'Abdicatos recipit et sua pecunia alit.' Ut gravissime iudicemus de hoc crimine, stultitia est et supervacuas impensas facit. Quis est iste qui nobis tamquam pater irascitur? 'Patrimonium consumis et alioqui splendidas opes 5 cotidie effundis.' Quae tandem ista inter se pugna est? Le-
8 gem recitas laesae rei publicae et agis quasi abdices. Sic respondebo tamquam abdicanti. Ignosce: iuvenis est, non satis roboris, nondum satis iudicii confirmare potuit. Et tamen si faciendae sunt impensae, si perdendum aliquid, non potest honestiore via impendere. Non meretricibus donat, 5 non in parasitos profundit, non illi magno cupiditates suae constant: sumptuosus est misericordiae.

9 Libet etiam augere crimen et si qua nesciunt accusatores indicare. Vos eum largiri tantum abdicatis putatis? Iste aliquid et mendicantibus porrigit, iste et multos, fortunae iniu-
10 ria lapsos, sustentat atque erigit. 'Quid faciam' inquit 'animo meo? Quotiens infelicem vidi aliquem et necessarii etiam victus egentem, lacrimas tenere non possum. Invidiam mihi facere videtur patrimonium meum; pulsant frontem meam caeduntque, etiamsi taceant, ipso habitu, ipsa tristitia, ipso 5 silentio; sed et rogant et provolvuntur ad genua. Nec mihi *p. 64* illa saltem | simulata, ut plerisque, excusatio superest, ut dicam: non possum.'

11 Tu vero tanto, adulescens, fortior atque omni laude non in nostra modo tempora sed etiam in futura omnia saecula dignior, solus mihi mortalium videris usum pecuniae intellexisse. Frustra tibi aliqua fortuna tantum patrimonium de-

7, 1 ego β : ergo A ⟨rem⟩ remissurus (fassurus SB^1), *i.e. concessurus* SB^3 : remiss- Aβ : ⟨cetera⟩ remiss- *Wi., sententiam tamen non adsecutus* 3 stultitia est A : -ltas β 7 agis B : ages ACD quasi A : quas CD : quos B 8, 7 misericordiae A^1 : -a A^2β 9, 1 qua A : quod B : quam C : que D 2 largiri tantum β : -gitatum A 11, 4 aliqua AC : -ando B : *de* D *n.l.* tantum β : -ti A dedisset *Gron.* : *num* dederat (SB^2)?

dit et in breve humani tempus aevi veluti grande pondus 5
imposuit. Relinquendum erat istud, et res transisset ad alios:
quandoque locupletem fecisset nescio quem mors liberalis.
12 Libet vobiscum loqui nostro nomine, avari parcique, qui
aliquid non fecisse sordide iam etiam scelus existimatis. Non
sunt ista ferenda nobiscum, neque ad inferos servata per
vitam fortuna persequitur. Tolle usum: quid est pecunia?
13 Quis igitur usus honestior? Nullus. Nec hic lege posset fieri 5
reus si hanc ipsam pecuniam, quam per tot beneficia divisit,
per gulam ventremque transmitteret. Nihil obesse rei publicae
videretur si vitiorum institores hos eosdem sumptus divisissent.
Ego vero huic comparare ne illos quidem timeo qui 5
aliqua in re publica opes posuerunt. Haec enim muta et
inhumanis tantum constructa muneribus [et] speciem modo
et brevem quendam usum voluptatibus nostris attulerunt.
14 At hercule referamus ad illam de qua modo locutus sum
speciem: quanto pulchrius integrum populi vultum, illibatam
dignitatem civium servasse! Si ad utilitatem: quanto |
p. 65 melius ac maius servasse suum numerum civitati, suos ordines!
An vero illos qui ingentes noxiorum familias occisuri 5
tamen pascunt plausu fovebimus et in omnibus spectaculis
adulatione multa prosequemur: hunc qui partem civium,
levibus offensis miseram, sustentat ac paenitentiae suae suorumque
integram servat lege etiam gravissima persequemur?
15 Quid enim nobis tam naturale, quid ab ipsa providentia
magis datum concessumque videri potest quam alere homines
ac sustinere? Muta mehercule animalia, quae venire ad
manum et mansuescere queunt, non humanum modo sed
16 etiam voluptuosum est alere ac pascere. Quid de homine 5
dicam? Quisquamne magis negotium publicum non civitatis

13, 1 posset *Watt* (*cf. Wi.*) : -sit Aβ 4 diuisissent BD : diuissent A : diuisisset C 6 opes *SB*[2] : opera Aβ 7 tantum *Gron.* : tamen Aβ muneribus B : mani- A : animabus C : animalibus D et *del. Ro.* 8 attulerunt BD : -rint A(?)C

modo sed totius rerum naturae agit quam qui animal hoc deo proximum et in contemplationem omnium quaecumque mundo contigerunt constitutum prorogat producitque? 5 Opes suas in publico posuit quo locuplete nemo pauper est, nemo eget.

17 O misera tempora! hoc defendendum est? Scilicet illud honestius, liberos sublatos iamque in adulescentiam provectos pellere domo et prohibere penatibus et omissa emendandi cura sic punire ut iis succurri non liceat. 'Abdicatos in domum recipit et pascit.' Sic istud, tamquam sacrilegos, 5 18 tamquam homicidas, tamquam latrones? Si tam grave crimen est aetate labi, si tam inexpiabile offendisse aliquando paternam severitatem, novas excogitate leges, asperiora aliqua constituite supplicia. Hos si pascere non licet, parum est *p. 66* abdicare. ⟦Audite, audite, | patres, quae optimum adule- 5 scentem ad miscricordiam moverint, quae ad liberalitatem; 19 aliquid et discite.⟧ Nulli horum obiectum est quod venenum patri parasset, nulli quod percussorem in fata parentis sui conduxisset. Credite, iudices: alioqui puto non tam levem subituros fuisse poenam sub tam asperis patribus. Quid est igitur? Amavit ille meretricem et intra concessos adulescen- 5 tiae lusus, licet aliud parentibus videatur, natura tamen datos, forsitan minus tenuerit cupiditatium frenos: en quod 20 fames emendet! Ille ductus aequalitate cum sodalibus iniit paulo tempestiviora convivia: en quod mendicitas coerceat! Ille liberalius vixit et, quoniam crimen istud hoc tempore est, aliquid fortasse donavit. Non vultis in his causis, in hac criminum summa, misereatur hominum qui dicunt: 'et tu 5 iuvenis es'?

16, 5 contigerunt] -inentur *tempt. Ro., bene* 6 qui *ante* opes *add. edd. (cf. Wi.), fort recte* 18, 4 paruum β 5–7 audite … discite *ita secl. SB*^{2} (*vide ad* 29) 7 discite] erubes- *Hå.*^{3} 19, 3 credite *Sch.* : -tis Aβ 5 amaverit *Fr.* 7 cupiditatum β, *numero refragante* 20, 2 tempestiviora A^2 : -tiora A^{1}β 3 quoniam *SB*^{2} : quomodo Aβ 5 tu *Pith.* : cum A : dum β

21 At nimium diu, iudices, sic defendo optimum iuvenem tamquam istud abdicatis praestiterit. Non iam abdicatis, rei publicae (fortius libet agere) imputo – et magis imputarem si tales essent quales eos accusator esse contenderet. Nihil est periculosius, iudices, in hominibus mutata subito fortuna, 5
22 nihil ad vilitatem sui pronius miseris delicatis. Iuvenes in magnis patrimoniis atque in summa nati dignitate, subito excussi non dico opibus sed necessariis etiam ad victum spiritumque ultimum sustinendum, non redibunt ad opus cotidianum, non sufficient adsiduo labori; superest ut aude- 5
p. 67 23 ant ali|quid vel propter quod moriantur. Tot hos quos obicitis (nam †quoque† turbam abdicatorum esse dixistis) emittite subito nudos, omnium egenos: ipsisne aliquis poterit irasci si quid fecerint, si in latrocinia se praedasque miserint? Quantumlibet animis nostris remittamus ac totam innocen- 5 tiam credamus esse persuasionis, multum contra iustitiam
24 necessitas valet. Ac si nihil adversus alios, adversus se certe multa fecissent. Ornatamne rem publicam atque adiutam, iudices, crederetis si horum fortissimus quisque venisset in ludum atque harenam, si paulo mollior frons ad laqueum, ad praecipitia, ad qualemcumque vitae festinasset exitum? 5 Tum civitas felix, tum numerus iste minus invidiosus fuisset?

25 Volo, iudices, relicta iam hac quam ad rem publicam composui defensione, transire ad eos qui praecipue irasci videntur, patres dico ipsos qui abdicaverunt. Quibus hoc primum, iudices, dico: quam accipitis iniuriam? Malis vos sane filiis levastis et exonerata sunt vestra patrimonia. Sinite 5 illos perisse et, velut expositos in aliqua solitudine aut in

21, 2 istud *Ri.* : -um ACD : iustum B non iam abdicatis *Gron.* : nolo iam abdicare Aβ 6 vilitatem *Aer.* : utilita- Aβ 22, 5 sufficiant A 23, 1 quos BD : quod A : quo C 2 quoque turbam A : t- q- β : namque t- *coni. Wi.* : ⟨vos⟩ q- t- *Hå.*[3] 4 quid β : quis A 24, 1 ac AC : at BD 25, 3 patres dico *om.* β 5 sinite] fingite *Bu.*

maria proiectos, nihil ad animum vestrum, nihil ad cogita-
26 tiones pertinere. Fortunam sibi quaerant. Quid ad vos quid sint postquam vestri esse desierunt? Renati sunt novumque fatum quodammodo sortiti. Num invidiam vobis faciunt? Hoc enim malebatis fortasse, ut oculis vestris sordidati obversarentur, ut impexi squalidique incederent? Verecunde 5 nomine severitatis dissimulatur vestra crudelitas; minus vos *p. 68* | malos patres putavimus. Quod quidem animadversioni sat est, pendunt poenas magnumque supplicium miseri luunt.
27 An vos in hoc demum creditis paternam animadversionem, si esuriant, si inopia omnium deficiant atque tabescant? Illud parum est, notari infamia? Illud parum est, exulem esse domus suae, larum suorum? Nunc vos putatis esse felicem
28 quemquam horum aut hilarem? Experiatur aliquis et revo- 5 cet. Et haec quidem, iudices, duris atque asperis patribus, illa melioribus: 'Speravi' inquit adulescens 'aliquam impetus vestri paenitentiam, credidi futurum ut aliquando succurrerent initia infantiae, blandimenta pueritiae. Reservavi filios 5 iudiciis vestris et, si quando ignosceretis, in integro habui. Vos aestimate causas propter quas expulistis: si credetis, satis poenarum dederunt. Ego illud praesto, illud promitto: nihil postea turpiter fecerunt.'

29 Ne tamen nimium iactare atque imputare videatur, illum quoque misericordiae suae ordinem confitebitur. 'Unus' inquit 'fuit primo qui sollicitaret hanc nimiam liberalitatem, aequalis aliqui et in studiis comes et in lusibus. Hic fecit exemplum. Ausus est rogare proximus; nec adhuc illud one- 5 rosum patrimonio videbatur. Inde factus est ordo; et iam legem mihi videor dixisse misericordiae. Cui negarem? Om-

26, 5 verecunde *P* : -di(a)e A[1]CD : -dae A[2]B 6 severitatis *Aer.* : seruitutis ABD : -tuti C 28, 3 melioribus *Hå.*[2], *Wi.* (molli- *Sch.*) : -ra Aβ 7 aestimate *Pith.* : -atis *vel sim.* Aβ credetis *Fr.* : -deretis Aβ : -ditis *Sch.* 29, 2 confitebitur] *quae in* 18 *seclusi hic inseri possint* 4 aliqui A : alioqui(n) β 6 patrimonio *Aer.* : -nium Aβ

nes idem rogabant, omnes idem excusabant, omnes idem
30 pollicebantur. Ego vero,' inquit, 'quamdiu fuerit hoc patri-
p. 69 monium, sic | ero, sic utar; et si defecerint omnia, non tamen
pauperem me putabo neque egentem, sed pro illis paternis
possessionibus hos ostendam cives, pro illo faenore hunc
populum. Et quae tanta patribus ira, quae tanta infelicitas 5
nostrae civitatis, quod rei publicae fatum, ut istud diutius
31 aut pluribus necesse sit ⟨defendere⟩? Et ne vobis multum
videar imputare, non sunt isti onerosi facultatibus meis, non
quos ampla, quia sic a parentibus meis constituta est, fortu-
na graves sentiat. [quia] Vivimus parce: quantulum est enim
quod accipiunt, quantulum est quod exigunt! Vos fortasse 5
plus consumpseritis, patres, qui studia fovistis, qui ad hanc
32 aetatem usque vexistis; mihi servare cives satis est. Ac nihi-
lominus, quod in istos impendo, si creditis, ipse frugalius
vivo. Quidquid in hos confertur atque congeritur, de meo
est: detrahitur adulescentiae voluptatibus, detrahitur con-
cessis alioqui, quamdiu in his annis sumus, cupiditatibus. 5
Duo simul adsequor, quod et liberalius et frugalius vivo.'

261

Aequatio patrimoniorum

In qua civitate frequenter tyranni erant, fert quidam legem
ut patrimonia aequentur.

1 SERMO

Haec quoque aliquotiens tractata controversia est, et per
summas digeri potest. |

30, 6 fatum A² : factum A¹β 7 defendere *add. Aer.*, probare *post* pluribus *Fr.* 31, 2 onerosi (*ex* hon-) D : -si isti ABC 4 quia *del. Ro.* 32, 5 cupiditatibus D² : -atum Aβ

p. 70 2 DECLAMATIO

Primum incusamus legem non satis significanter scriptam et multa obscura in se habentem. Nam hoc non satis distinxit, utrumne patrimonia nunc demum aequari oporteat, an quotiens aliquod eminebit. At si vere remedium id solum pro re publica est, perpetuum esse debet, et ideo lex repudianda
3 quia hoc non satis dispexit. ⟦Si haec vis est legis istius, ut sit de aequalitate patrimoniorum, idem census omnibus detur, omnes paene dies, omnia tempora necesse erit in hac partitione consumi, si quis frugalius vixerit, si quis luxuriosius vixerit.⟧

4 Est praeterea contra leges omnes scripta haec lex: quippe nullum ius non ita compositum est ut suum quisque habeat et alieno abstineat.

5 Sed ne servari quidem potest. Quid enim futurum est? Praetereo illud, quod aliqui negotiabuntur, aliqui acquirent, aliqui frugaliter vivent: quae ratio relinquendae hereditatis erit, quae ratio testamentorum, cum is qui creverit hereditatem continuo plus sit habiturus quam ceteri, nec divisurus cum iis qui non eundem honorem supremis defuncti tabulis habuerunt?

6 His adiciamus quod etiam inutilis est, duabus praecipue causis. Nam et frugalitatem eorum qui servaturi sunt imminuet et luxuriae eorum qui consumpturi sunt prospiciet: cur enim quisquam | servet, tam perditurus aliena luxuria quam sua, cur enim non quisque abutatur? (p. 71)

7 Haec de ipsa lege dixisse satis erat, remota temporum aestimatione. Nunc videamus quid sit propter quod pona-

261 2, 5 at *Ro.* : an Aβ 6 debet B : -eat ACD 3, 1–2 sit ... patrimoniorum *pro marginali delendum putat Wi.*, de aeq- ... patr- *Watt* (sic *pro* sit) 4 frugalius ... luxuriosius *Aer.* : -lis ... -sus Aβ 5, 2 praetereo *Aer.* : -terea Aβ : -ter *Pith.* 5 nec *SB*[3] : et Aβ 6, 1 praecipue *Ro.* : pr(a)eterea Aβ : '*fort. delendum*' *Wi.*

tur. 'Frequentes tyranni sunt.' Primum, quam inicum est, ideo quod aliquos improbos habeas, exui patrimoniis paternis atque avitis eos etiam quos bonos esse cives constabit! 5
Nam si tyrannidem timemus, erat aliquanto aequius in personas eorum qui possent rei publicae esse suspecti derigi actiones quam poenam esse publicam metus (ut dicitis) pu-
8 blici. Adice quod ne praecipua quidem causa est adfectandae tyrannidis magnitudo facultatium. Quin ex diverso facilius aliquanto occupaverint tyrannidem ii quorum fracta ratio, quorum clauda fortuna, et qui stare re publica salva non
9 possunt. Deinde adeo non inhibetis ista re tyrannidem ut, si 5
qui in civitate nostra dementes sunt, etiam causam habituri sint adfectandae tyrannidis. Nam si qui tyrannidem occupat ut aliena bona possideat, quanto facilius ad tyrannidem perveniet ut sua vindicet, sua recipiat? 5

262

Maritus virginis raptor

Iniusti repudii sit actio. Qui habebat uxorem rapuit virginem. Nuptias rapta optavit. Ille repudiavit uxorem. Agit illa iniusti repudii. |

p. 72 1 DECLAMATIO

Lex iniusti repudii, maxime necessaria ad continenda matrimonia, et his praecipue moribus, quibus finem tantum necessitas facit, super omnes leges tuenda est.

2 Repudiatam ab hoc uxorem esse manifestum est: relicum est ut aliquid repudiatae obiciat. Ita demum enim potest esse

7, 7 derigi A[1] *ut vid.* : dir- A[2]β 8, 2 facultatium A[1] : -atum A[2]β 3 aliquanto *Sch.* : -ndo Aβ 9, 3 sint C : sunt ABD

262 1, 4 facit *Wi.* : fecit Aβ : fecerit *Ro.*

iustum repudium si meruit id quae repudiatur. Ne ipse quidem tam impudens est (quamquam non desit audacia) ut crimen ullum fingat in uxorem. Necessitate defenditur. 5

3 Poteram dicere aliud ⟨necessarium, aliud⟩ esse iustum. Nam lex iniusti repudii spectat utramque personam, nec satis est id modo intueri, quid maritus facere debuerit, verum id quoque intuendum est, quid pati debuerit uxor. Quare licet tu necessario repudiaveris, haec iniuste repudiata est. 5
4 Haec dicerem si non tua culpa accidisset ut repudiares. ⟦Sed miror si in hac civitate diligentissima iuris ulla lex contra alteram scripta est, aut hoc prudentissimi constitutores iuris non viderunt. Quomodo necesse est quod iustum
5 non erat?⟧ 'Rapta' inquit 'nuptias meas optaverat.' Non est 5 hoc tale quale si diceres: tyrannus coegit, quale si diceres: aliquis cui potestatem dederat res publica hoc iussit, senatus aut populus pertinere id ad rem publicam existimavit; ut
6 rapta repudiare coegerit, ut cogi posses, tu fecisti. Et ipsum 5 hoc repudii tempus male computas. Tunc repudiatam tu credis uxorem cum res suas sibi habere iussa est, cum egredi p. 73 domo? Uxorem tunc repudiasti cum | rapuisti, cum potestatem huic legis adversus te dedisti, cum egisti ut raptae adver- 5
7 sus te liceret quantum adversus caelibem licet. 'Rapta raptoris mortem vel nuptias optet': hanc potestatem adversus te vitiata habuit. Ecquid intellegis iam non esse uxorem quae non obstat? Ego te adeo non puto defendi hoc genere patrocinii posse ut, quocumque alio modo dimisisses uxorem, 5
8 meliorem †tum† causam fuisses habiturus. Egregia hercule defensio! Dico: 'repudiasti uxorem pudicam, obsequentem, fidelem'; respondes mihi: 'sed rapui, sed alienam domum

2, 5 ullum A²C : nu- A¹B : nomen D 3, 1 aliud necessarium (*sed post* iustum) *add. Aer.* 5, 3 aliquis C : -uid BD : alii A 5 posses *Aer.* : -et Aβ 6, 3 habere C : -ri ABD 5 egisti β : le- A 7, 4 te adeo *Pith.* : te a- te A : a- te β 6 tum ACD : cum B : tamen *Ro.*

expugnavi.' Pessimus maritus videreris si amorem in aliquam meretricem deflexisses, si ancillarum cupiditas a geniali ⟨te⟩ toro avocaret. Iam tum non eras maritus cum 9 animus tuus spectabat vacantes. Et hoc si tantum libidine et cupiditate fecisses, repudii tamen causa ad te rediret. Quid si ne credibile quidem est nisi eo pacto factum hoc esse, ut tibi raptori ignosceretur? An vero tu in tantum periculum venisses ut raperes maritus, ut crimini tuo hanc quoque adiceres 10 invidiam? Nisi succurritis, iudices, inventum est iam quomodo uxores optimas repudiare liceat. Prospicienda tantum virgo est, rapienda est. Ceterum defendemus istud, quod nullo genere licet facere, specie necessitatis.

11 Praeter haec illud quoque, iudices, intueri oportebit, quo- *p. 74* modo maximorum istius criminum ali|qua tamen vindicta contingat. Per se indignum erat raptorem impune fecisse; indignum erat iniuste repudiatam esse uxorem. Utrique crimini una poena erit, levis quidem. Et sane habeat hoc lucrum magna nequitia, quod non fere puniri pro meritis potest: ab illa quidem rapta vindicabit nos ipse.

263

Ignominiosus contra tres rogationes

Qui tribus rogationibus contradixerit nec tenuerit, ignominiosus sit. Duabus quidam rogationibus contradixit; non tenuit. Tertia rogatio ferebatur qua ignominia remittebatur notatis. Contradixit et huic; non tenuit. Dicitur ignominiosus.

8, 6 te *add. Ro.* 9, 2 repudii *Gron.* : -diat(a)e Aβ 11, 1 quomodo *Ri.* (*cf. Hå.*[3]) : quo Aβ 3 contingat *Gron.* : -neat Aβ 4 utrique AB : -iusque CD crimini *Pith.* : -nis ABD : *om.* C 7 vindicabit *Gron.* : -auit Aβ

1 DECLAMATIO

'Qui tribus rogationibus contradixerit nec tenuerit, ignominiosus sit.' Lex manifesta. Fortasse supervacuum ista dicere, verumtamen permittite: lex [et hoc dicere] iusta. Quis maiore ignominia dignus est quam homo inquietus, qui publicis utilitatibus ter obstiterit, qui ne metu quidem ignominiae ad silentium compelli saltem tertio potuerit? 5

2 Ergo de lege dubitari nihil potest; videamus an hic in legem inciderit. Tribus rogationibus contradixit. Num fallimur numero? Num aliquid adversus istum mentimur? Non ut opinor ipsum saltem | dicere ausurum. Bis iam contradixerat, bis non tenuerat. Proxime dixit; non tenuisse eum scimus. Ergo si et lex ignominiosum vult esse eum qui ter contradixerit nec tenuerit, et hic contradixit ter nec tenuit, quomodo non sit ignominiosus inveniri profecto non poterit. p. 75 5

3 Non negat se in hanc legem incidisse; sed eadem rogatione cui contradixit solutum esse contendit: placuisse enim publice ut omnibus ignominiosis nota remitteretur. Non miror istum ⟨frustra⟩ tam frequenter contradicere: vim legum parum perspicit, quo pertineant rogationes aut dissimulat aut ignorat. Ferri profecto rogatio, quotiens poena aliqua 5

4 remittitur, non potest nisi de iis qui poena iam tenentur. Id vel cogitatione eius qui tulit rogationem vel aestimatione populi vel ipsa rei natura perspiciamus. Is qui ferebat rogationem num aliquid cogitare de eo potuit qui non erat ignominiosus? Non, ut opinor. Neque enim hic iam ter contradixerat rogationi, nec an tertio contradicturus esset divinari poterat. Ergo qui ferebat rogationem nihil de eo cogitavit. 5

263 1, 4 permittite *SB*^{2} : -ttit Aβ lex] res *Hå.*^{3} et hoc dicere *del. SB*^{2} 2, 4 ut *del. Pith.* : id *Sch., Gron.* 5 dixit *Ri.* : dixerat A : contradixerat *Aer.* 8 non sit *om.* A inuenire β 3, 4 frustra *add. SB*^{2} 5 parum perspicit *Pith.* : parumper asp- Aβ 4, 6 divinari *Gron.* : -re Aβ

5 Populus, cum in consilium mitteretur et miseratione hominum moveretur, de iis cogitavit qui ignominiosi iam erant. Fortasse motus est numero, fortasse motus est personis, fortasse motus est causis. Hic neque in numero esse poterat (nondum enim ignominiosis accesserat), neque causa miserabilis, qui ne damnatus quidem esset, neque persona. Ergo nec qui ferebat rogationem nec qui accipiebant de hoc cogi-
6 taverunt. Nunc ipsam rei naturam intueamur. Quid remitti potest nisi quod †creditur†? Haec rogatio nihil | aliud fuit quam ignominiosorum in pristinum statum restitutio. Tu nondum eras in ea fortuna ut restituendus esses. 'Sed eodem' inquis 'tempore ego ignominiam merui quo remissa est.' Postea dicam quam dignus ista sis ignominia; interim ista temporis computatione excludo. Quamvis enim ea rogatio recepta sit cui tu tertio contradixisti, ante tamen rogatio
7 recepta est quam tu ignominiosus esse coepisses. Lex enim quid dicit? 'Qui rogationi ter contradixerit neque tenuerit, ignominiosus sit.' De praeterito et de perfecto iam transactoque tempore loquitur. Cum de rogatione ageretur, contradicebas; nondum eras ignominiosus: nondum enim rogatio erat. At cum recepta est rogatio, tum, quia non tenueras, ignominiosus esse coepisti.

8 Illud etiam adiciendum videtur, neminem umquam digniorem fuisse ignominia quam te. Viderimus enim quales illae fuerint rogationes quibus antea contradixisti. Utiles utique: receptae sunt enim et pro re publica placuerunt. Enimvero huic aliquis rogationi contradicit tam misericordi, tam leni, quae civium numerum ampliat! Si alius quilibet contradixisset, inhumanam rem fecisset. At tu istud contradicis, ne ignominiosi restituantur, homo intra periculum positus? Di-

5, 7 accipiebant *P* : -at Aβ 6, 2 debetur *Ro.* : ⟨deberi⟩ creditur *Watt* : praecedit *vel sim. Hå.*[3] 7, 6 tum B : dum A : tum tum C : tum cum D : *fort.* tum demum 8, 8 homo ⟨non⟩ *Sch.* : ⟨ut⟩ h- *Castiglioni* intra *SB*[3] (*cf. TLL VII, (2),36,84*) : extra Aβ

9 gnus es ergo ut patiaris ea quae pati omnes voluisti. Nisi forte sic intellegimus istam receptam rogationem ut nemo sit umquam omnino in civitate nostra ignominiosus. At ⟨si⟩ id vel populus voluisset vel ille qui ferebat, abrogasset potius
p. 77 10 hanc legem | quam novam constituisset. Rogationem apparet de his tantummodo latam qui erant ignominiosi; illis remisit istam veniam. Fortasse isti placebit si plures inciderint in eandem sortem, in eandem condicionem.

11 PARS ALTERA

DECLAMATIO

⟨Non⟩ idem tempus est ignominiae meae et receptae rogationis. Nam natura prius est ut ego non teneam quam ut recepta lex sit. Nam si ego tenuissem lex recepta non esset; quoniam non tenui, recepta lex est. Igitur ignominia mea
12 praecessit tempus rogationis. Prius apud animos suos constituerunt homines non parere contradictioni meae quam rogationem receperunt. Antequam tabella referretur, antequam excuteretur numerus populi, ego iam non tenueram. Rogatio nondum erat recepta nisi posteaquam dinumeratae sunt populi sententiae.

13 †Hoc† ergo tenui. Atque etiamsi hoc tempus mihi non remitteret totam ignominiam, lex tamen, quae ignominiosos vacare omni nota voluerat, remiserat mihi duas illas contradictiones. Non enim facit ignominiam tertia contradictio,
p. 78 sed tres. Quod si duae illae praecesserant, quae ma|iorem partem ignominiae conficiunt, id quod iam me premebat remiserat.

9, 3 at ⟨si⟩ *Aer.* : an Aβ 10, 1 apparet *Opitz* : appella- Aβ 3 remisit] *i.e. concessit* placebit *Sch.* (*cf. SB*[2]) : -bunt Aβ 4 in eandem condicionem *fort. removendum* (*cf. SB*[2]) 11, 3 non *add. SB*[3] 12, 1 constituerint A 13, 1 hoc ergo] *num* tunc e-⟨non⟩? tenui *Aer.* : -it Aβ 7 remiserat *SB*[3] (*anne* ⟨lex⟩ r- ?) : -ant Aβ

264

Fraus legis Voconiae

Ne liceat mulieri nisi dimidiam partem bonorum dare. Quidam duas mulieres dimidiis partibus instituit heredes. Testamentum cognati arguunt.

DECLAMATIO

1 Antequam ius excutio et vim legis, quae per se satis manifesta est, intueor, primum illud apud vos dixisse contentus sum: adsum testamento. Eventum huic legi dabit religio vestra, et excussa parte utraque sententiam formabit. Interest tamen supremae hominis voluntati legem favere, ut, quod de 2 bonis suis constituit in supremis dominus, fecerit iure. Nec me confundit quod ex diverso sunt propinqui. Iactent, ut volent, sanguinis coniunctionem; ego intellego quasdam fuisse causas propter quas is qui hos cognatos habebat aliis 3 moreretur heredibus. Ac si in hac parte haberent fiduciam, arguerent testamentum tamquam impium, tamquam inofficiosum. Nunc apparet neque de personis earum quae heredes sunt institutae dici apud vos posse, neque eorum qui sibi ⟨bona⟩ contra testamentum vindicant merita proferri. Solum enim ius excipiunt et circa legem calumniantur.

4 Quae lex tamen qualis est? 'Ne liceat mulieri plus quam dimidiam partem bonorum suorum relinquere.' Etiamsi forma iudicii unius est, apparet | tamen duabus cum heredibus esse litem. ⟦Quaero igitur ab istis utram eligant, cum qua malint consistere.⟧ Neque enim litigant de bonorum parte, sed totum arguunt testamentum.

p. 79

264 *thema* 1 *anne* ⟨testamento⟩ dare *sive* dare ⟨relinquere⟩? **1,** 5 formabit C : -mauit AD : -midabitur B 6 legem β : lege A **3,** 2 arguerent *Aer.* : -runt Aβ 4 dici A^{2}BC : diu A^1 : *om.* D 5 bona *add. SB*^{2} **4,** 3 duabus *Sch., Gron.* : uobis A : no- β haeredibus *Gron.* : legi- Aβ : mulieri- *tempt. Hå.*^{2} 4–5 quaero ... consistere *ita secl. SB*^{3} 4 cum *Sch., Gron.* : in Aβ

5 Incipiamus igitur ab ea quae prior scripta est. Quid in hac parte testamenti vitiosum est? Vetatur plus quam dimidiam partem bonorum relinquere: dimidiam partem patrimonii accipit. Excutiemus postea quale sit illud quod consecutum est: interim hoc prius firmum est, nec everti sequentibus potest.

6 'At enim ius illa quidem habuit capiendi; sed ea quae postea scripta est non habuit.' Iterum interrogabo: quare? 'Quoniam plus quam dimidiam partem patrimonii relinquere feminae non potuit.' Atqui haec quoque non plus quam dimidia parte patrimonii heres instituta est. Nec video rationem cur id quod illi capere licuit huic non liceat, cum in eodem scripta sit testamento. Manifestum est nihil posse calumniae admittere verba legis ac scriptum.

7 Nunc peritissimi litium homines ad interpretationem nos iuris adducunt. Non enim hanc esse legis voluntatem quae verbis ostendatur videri volunt. Quorum ego prudentiam, iudices, magnopere miror: tantum vicerunt illos maiores nostros, illos constitutores iuris, illos qui rudem civitatem legibus ac iure formarunt, ut hoc approbare conentur, defuisse
8 his sermonem, defuisse consilium. Ac priusquam rationem ipsius legis excutio, interim hoc | *p. 80* dico, iudices, perniciosissimam esse civitati hanc legum interpretationem. Nam si apud iudicium hoc semper quaeri de legibus oportet, quid in his iustum, quid aecum, quid conveniens sit civitati, super-
9 vacuum fuit scribi omnino leges. Et credo fuisse tempora aliquando quae solam et nudam iustitiae haberent aestimationem. Sed quoniam haec ingeniis in diversum trahebatur, nec umquam satis constitui poterat quid oporteret, certa

5, 5 prius *Hå.*^{2} : ius β : in A : '*fort. delendum (ut ex 6)*' *Wi.* 6, 1 illa quidem *Ro.* : q- i- Aβ 4 potuit] licuit *Sch.* 8 ac scriptum *Ri.* : ac scripti ACD : ascripta B 8, 2 iud(ices) β : -cium A (*sic saepe, ut* 267, 5. 272, 3) 5 sit *om.* BC, sit civitati *om.* D 6 scribi A^2D : -bo A^1 : -bere BC 9, 3 trahebatur *Aer.* : -antur Aβ

forma ad quam viveremus instituta est. Hanc illi auctores 5
legum verbis complexi sunt; quam si mutare et ad utilitates
suas pervertere licet, omnis vis iuris, omnis usus eripitur.
10 Nam quid interest nullae sint an incertae leges? Lex illa
complexa est ne plus liceat quam dimidiam partem mulieri
relinquere. Neutri ex his quibus adsumus plus dimidia parte
relictum esse manifestum est. Et apparet potuisse legum latorem, [ut] si partem demum patrimonii pervenire ad femi- 5
nas vellet, partem utique viris relinqui, id ipsum cavere;
neque id magno aut difficili circuitu effici potuit, sed vel sic
scripta lege, ne plus quam dimidia pars patrimonii ad feminas perveniret.
11 Interrogo enim: si ⟨quis⟩ pluribus feminis
sed minores aliquanto portiones reliquerit, quae tamen computatae et in unum contractae plus quam semissem patrimonii efficiant, quaero an moveri lis possit. Nam si movetur lis,
p. 81 non hac (ut opinor) lege litigabitur, qua | plus quam dimi- 5
diam partem patrimonii relinquere feminae non liceat, cum
ex illis nulla dimidiam partem acceperit. Sive ad totam nos
vocas computationem, nihil interest quantum cuique feminae relinquatur.

12 Quid si ne ratio quidem repugnat scripto et verbis legis
istius? Quid enim putas voluisse legis latorem cum hoc ius
constitueret? Ne feminae nimias opes possiderent, ne potentia earum civitas premeretur. Hoc ergo adversus singulas
constituit, et ad evitandas opes feminarum satis hoc quaesi- 5
tum, ne uni plus quam dimidia pars patrimonii relinqueretur.
13 Ceterum quidem illud non caverunt leges, ne plures
feminae eodem testamento scriberentur, non hercule magis
quam illud, ne plures hereditates isdem feminis relinquerentur.

6 quam] quae *Gron.* 10, 5 ut *del. Ro., auct. Aer., Fr.* 6 relinqui *Ro.* : -quere ACD (*silet* B) cavere *Fr.* : caueret ACD (*silet* B) 8 ne CD (*silet* B) : non A 11, 1 quis *add. SB*[3], qui *Ri.* 7–9 sive … relinquatur] *haec melius abessent* 7 sive] si vero *Sch.* 12, 4 earum B : *om.* ACD

265

Ignominiosi pulsator in templo

Si quis in templo iniuriam fecerit, decem milia det ei cui iniuriam fecerit, decem civitati. Ignominioso ne sit actio iniuriarum. Quidam ignominiosum pulsavit in templo. Decem milia petit magistratus nomine civitatis.

1 DECLAMATIO

Si pudor commendandus est, cuius difficillima ratio est in lite pecuniaria, non nobis litigamus, ac ne rei publicae quidem et civitatis nomine avari sumus; et haec omnis actio non tam lucri gratia et acquirendae huius pecuniae constitu- 5
p. 82 ta est quam | in ultionem deorum inmortalium et templi (ut proprie dixerim) expiationem.

2 Nec minus manifestum ius est quam integer pudor. Lex enim palam scripta est, ut is qui in templo iniuriam fecerit
3 decem milia det civitati. Mihi hoc satis est, qui civitatis nomine litigo. Sed totam legem a nobis pars diversa legi desiderat. 'Decem milia' inquit 'ipsi qui iniuriam acceperit, decem civitati.' Et hoc excludere temptat civitatem, quod ipse qui iniuriam acceperit non habeat actionem, sane contumeliosus 5
et pro cetera morum suorum petulantia adversus magistratum vestrum audax, qui praescribere temptet civitati tam-
4 quam ignominiosae. Facile, ut opinor, constabit nihil ad nostram actionem pertinere quam legem habeat ipse qui pulsatus sit. Existimemus enim esse aliquem non ignominiosum in templo pulsatum, sed vel dedisse huius iniuriae veniam vel alio aliquo impedimento agere noluisse: num 5
ideo ne civitas quidem ius suum tuebitur, ut omnia impune fecerit?

265 1, 4 et (*alt.*)] at *vel* sed *Sch.* 3, 3 ipsi β : ipsum A

5 Verum ne ipse quidem adversarius tantum in exemptione fiduciae habet quantum in ipsa iniuriae interpretatione. Non enim iniuriam dicit esse, quod ignominiosum pulsaverit cui actio non est. Ego, iudices, plurimum interesse existimo 6 utrum quid facere liceat an vindicare non liceat. Non enim 5 continuo, si ignominioso actio non datur, licet adversus *p. 83* ignominiosum facere quod quisque velit. Tale | est ignominiosum pulsare quale furtum sine teste facere: ut damnari 7 quidem non possit, admittere tamen non debuerit. Quin ex 5 hoc ipso quod ignominioso actio non datur apparet esse rei publicae actionem. Quid enim lex eripuit si eius demum rei non dedit actionem quam facere licuit? Non autem ius peccandi adversus ignominiosos dari uno et brevi et manifesto 5 videor argumento probaturus. Quem pulsare licet, occidere licet. Atqui ignominiosum si quis occiderit, caedis lege tenebitur. Quare? Quoniam actio huius necessario ad alium per- 8 tinet. Apparet ergo non tibi aliquid adversus ignominiosum licuisse, sed ignominioso nihil pro se licere. Itaque ignominiosus non aget tecum iniuriarum, tu tamen iniuriam feceris; et hoc ad poenam eius vitae ac turpitudinis pertinebit, 9 quod tu non dabis poenas peccati. Haec dicerem si ubicum- 5 que pulsasses ignominiosum; nunc, ut iniuria non sit alio loco pulsasse ignominiosum, iniuria tamen est in templo pulsare. Nam si id est utriusque nostrum confessione iniuria quod manifestum est non esse iure factum: ut tibi ius fuerit 5 alibi pulsandi ignominiosum (quod non esse iam docui), in templo pulsandi ius non fuit.

5, 1 exemptione *Ro.* : exemplum A : -lo β : exceptione *coni. Wi.*, *fort recte* 2–3 non (*Aer.*) ... dicit *Ri.* : nos ... dicimus Aβ 7, 7 atqui CD : at qui B : adque A 8, 3 aget *Gron.* : agit Aβ 9, 1 dicerem CD : -ere A : -erent B 2 alio D[2] : aliquo ACD (*silet* B) 3 pulsasse *Pith.* -sses ACD (*silet* B) 5 iure β : re A 7 templo A : t- tamen β

10 Haec ego dicerem etiamsi omnis ista ultio pertineret ad eum qui iniuriam accepisset; nunc res duplex est, crimina duo sunt eius qui in templo pulsavit. Quid enim lex dicit? 'Qui in templo iniuriam fecerit, decem milia denariorum |
p. 84 det ei cui iniuriam fecerit, decem milia civitati.' Non, si haec 5
iuncta atque contexta sunt, continuo unius legis habent vim et proprietatem. Id sic cognoscite: duos actores habent, nec potest videri una lex cuius pars ad privatum, pars ad rem
11 publicam pertinet. Ergo, etsi iuncta sunt ista (ut dixi), duas causas habent. Pars est legis eius quae vindicat templum. Ergo ut remittatur tibi ea quae pertinet ad privatum, restat ea quae pertinet ad civitatem. Duae enim sunt iniuriae in hoc tuo facto, et ideo duae poenae. 5

12 An vero inicum videri potest eum qui in templo pulsaverit decem milia civitati dare? Quid enim magis in ulla re publica curari observarique oportet quam religionem? Sane petulantia aliis locis mediocrem habeat reprehensionem; in templo vero, in quo verbis parcimus, in quo animos componimus, 5
in quo tacitam etiam mentem nostram custodimus, pulsare velut in solitudine, velut in secreto quodam, non est feren-
13 dum. Dic nunc: 'ignominiosus erat.' Sed in templo. Captis urbibus vis hostium metu ac religione templorum defenditur. Qui iam arma ferre non possunt, qui salutem suam tueri fuga nequeunt, circa aras iacent. In templo pulsasti hominem; rem petulantem fecisti inter sacra, fecisti religiosissimo 5

10, 3 pulsauit D[2] : -atus sit Aβ : -averit *Gron.* 6 sunt *om.* β 7 actores *Aer.* : au(c)t- Aβ nec A[2]CD : haec B : non A[1] **11,** 1 etsi *Ro.* : si Aβ 3 privatum *Aer.* : templum Aβ 4 pertinet A[2]CD : -ent A[1]B **12,** 1 pulsaverit *om.* A 2 dari A **13,** 2 metu ac *Bu.* : ac metus Aβ

14 loco. ⟦Et utcumque, temeraria licet, aliqua ratio tamen appareret facti tui si impetu lapsus esses, si ductus ira: nullam p. 85 petulantiam magis odi quam quae se propter hoc | exerit, quia putat licere. Est sine dubio et hoc ipsum dignum odio, persequi hominem fortasse infelicem, verecundum certe, 5
15 quod ⟨pulsari⟩ se passus sit. Sane mereatur ille poenam ulteriorem: manibus tuis parce, parce animo tuo – aut certe relinque istius impudentiae locum.⟧ Respicere ad ictus tuos coegisti patres fortasse qui vota faciebant; tumultuosa lite aliqua nescio an etiam publica sacra turbasti. Quomodo 5 enim cecidisse te existimemus, qui faciebas hoc tamquam liceret?

266

Ex proditore exule fortis

Bis de eadem re agere ne liceat. In quadam civitate proditionis damnatus missus est in exilium. Bello eadem civitate laborante revocati sunt exules. Is qui proditionis damnatus fuerat fortiter fecit. Petit ut iterum causam suam agat. Accusator praescribit quod bis de eadem re agere non liceat. 5

1 SERMO

Initia communia habet controversia: 'praemium peto lege concessum sine exceptione.' Secuntur et illa, ut iustum quoque sit virum fortem optare quod velit. Secunda illa quaestio est, an contra legem optare liceat: in qua illud dicere solemus, nullum praemium posse inveniri quod non contra | 5 p. 86 legem aliquam sit, et ideo magnam esse virorum fortium potestatem, quia supra omnia iura sit. Deinde comparabi-

14, 1–**15**, 3 et ... locum *ita secl. Hå.*[3] 6 ⟨pulsari⟩ se (*i.e.* s c̄?) passus *SB*[1] : confessus Aβ **15**, 3 relinque ... locum] *cf. SB*[2] 5 aliqua *fort. delendum vel* vestra (ūra) *scribendum*

mus etiam leges, et dispiciemus utram servare magis e re
2 publica sit, si utique altera tollenda sit. Postea veniemus ad
id quoque, an utique ista praescriptio valere debeat semper,
hoc est, an etiam in publicis causis bis de eadem re agere non
liceat. In quo illud dicetur: privatis litibus, quoniam et mi-
nus momenti et plus numeri habeant, succursum esse hac 5
lege, publicas actiones maiores esse quam ut cadant excep-
3 tione. Insequetur denique illud, ut dicamus, etiamsi in aliis
publicis causis bis de eadem re agere non liceat, non tamen
eam condicionem esse proditionis, quoniam in ceteris for-
tasse de poena tantum et periculo quaeratur eius qui accusa-
tur, in causa proditionis de totius civitatis discrimine litige- 5
4 tur. Illud ⟨quoque⟩ quaeramus, an ista praescriptio ad eos
tantum pertineat cum quibus agitur, patiente eo qui accusa-
tur liceat bis agere.

5 DECLAMATIO

Putemus te esse qui velis accusare, ⟨me⟩ reum non contra-
dicere: quis tum prohiberet quo minus iterum accusarer?
Ergo quod tibi liceret facere me patiente, necesse erit me
optante. | 5

p. 87 6 SERMO

His excussis quaestionibus veniemus ad aequitatem. Dice-
mus hoc esse pro nobis, dicemus hoc esse pro re publica.

266 1, 8 leges *Sch.* : legem Aβ e AD : pro C : *om.* B 2, 4 quo *Aer.* : qua ('*sc.* quaestione?' *Wi.*) Aβ 6 ⟨maioris⟩ momenti *Aer.* 3, 2 non (*pr.*) B : ne ACD 3 quoniam *Pith.* : quō A : quam BC : qm̄ D : quum *Ranc.* fortasse] fere *tempt. Hå.*[2] 4, 1 quoque *add. Sch.* 2 ⟨an⟩ patiente D 5, 2 me *hic add. Ri., post* reum *Sch.* 3 tum *Ranc.* : tamen Aβ iterum *Aer.* : interim Aβ 6, 2 dicemus β : dicimus A

7 DECLAMATIO

Opto ut causam iterum dicam. Nec me fallit quam multa praeteream quae mihi lege concessa sint. Sed quis tandem me innocentem, quis dignum conversatione vestra putaret, si aliud optarem? Est pro me. Non enim et tum ideo tantum 5 defensus sum ut in civitate remanerem, ut essem vobiscum, sed ut probarem me innocentem, nihil contra patriam meam 8 esse molitum. Et nunc non est satis si mihi ignovistis, si me civem vestrum publica necessitas fecit. Ego vero si merito damnatus sum, si quid tale quale contra me pronuntiatum est feci, non utor isto beneficio.

9 Non sit pro me; sed est pro civitate. Homicidii damnatus, etiamsi merito exulabat, si revocatus est, potest de eo dici: 'satis dedit poenarum.' Alia scelera finem suppliciorum acceperint: vos proditorem in civitate sinetis esse, cum totiens bella interveniant (non dico de extremo illo discrimine)? 5 †Tantine est metus quisquam?† Toto animo adversus hostem nisi, non respicietis, non expavescetis? Est pro re publica.

p. 88 10 Sed accusatoris quid interest, aut quid est cur | * iniquiore condicione dicturus sim hodie causam quam antea dixi? Tum detulerat eum cui nihil obici posset; hodie defert damnatum. Hoc in primis mihi obiciet, quod contra me sententias tulerint sanctissimi iudices, quod proditorem me esse 5 11 pronuntiaverint. Obiciat; et sic defendam. Et ne quis me, iudices, sic audiat tamquam ego de his querar qui pronuntiaverunt. Si istud invidiosum iudicibus esset, poterat videri

7, 3 sint] sunt C 9, 1 sit *Sch.* : est Aβ 6 tantineest m- q- A : tanti in est m- q- BC[2] : -ti est m- q- C[1] : -tum est m- q- D : -tine aestimetur q- *Hå.*[3] : -tine est meritum cuiusquam *Sch.* 10, 1 *lac. ind. Aer.* : queratur, cum *suppl. tempt. Wi.* 1–2 iniquiore ... hodie A : *om.* β 3 deferet *Aer.*

12 non immerito praemio meo aliquis obstare. Sed non semper iudicum culpa erit cum innocens damnatus est: aliquando testis corrumpitur, aliquando parum diligenter causa defenditur, aliquando reo nocet et ipsa fiducia. Vultis scire hoc non pertinere ad iudicum pudorem? Nemo contradicit nisi 5 accusator.

267

Flens ad arcem depositor tyrannidis

Adfectatae tyrannidis sit actio. Qui tyrannidem deposuerat sub pacto abolitionis iuxta arcem flens deprehensus est. Adfectatae tyrannidis reus est.

1 DECLAMATIO

Non fui, iudices, dubius eo tempore quo paenitentia iuvenilis temeritatis rem publicam legibus ac ⟨populi⟩ potestati *p. 89* reddidi quin mihi multum | vexationis, sive ab iratis sive ab invidis, immineret. Neque enim iste accusator odio futurae 5 tyrannidis in iudicium descendit, nec mihi ullum imminere 2 periculum ex eo crimine quod intentatur intellego. Quapropter et initio actionis et per omnem orationem nihil magis faciendum mihi esse intellego quam ut invocem publicam fidem, ut id quod remisistis, cuius oblivisci optimum putastis, non intra verba modo primumque promissum steterit, 5 sed penitus animis ac mente * impetrasse videar.

3 Reliqua adeo longe a suspicione adfectatae tyrannidis aberunt ut propius spectent ad priorum temporum paeni-

12, 2 est *Wi.* : erit Aβ : fue- *Ro.*

267 1, 3 populi *add. Ranc.* 5 odio *Pith.* : hodie *A*β 2, 6 *lac. ind. Leo* : ⟨ab⟩ animis ac mente ⟨profectum⟩ *Hå.*[2] 3, 2 priorum *Pith.* : poster- Aβ

tentiam. Lacrimas quidem meas †si hic in iudicio temporibus etiam in hac pace tranquillitate degendum est† cum sint exorandi adhuc animi multorum, sustinenda malignitas. 5
4 Haec mihi omnia arx fecit. An ego possum non flere quotiens cogito quos habuerim parentes, quam domus famam, quas spes adulescentiae infelici temeritate, damnandis cupi-
5 ditatibus everterim, ut sentio, in perpetuum? Nihil est enim quod accusator meus simulatione quadam †alte† ea quae praeterierunt obliqua malignitate obicere conetur. Ego me fecisse quod nollem et scio, iudices, et confiteor; et quamdiu
6 vixero, semper hoc †animo tota mente† inhaerebit. Neque 5
p. 90 enim illas | quae me tetigerant suspiciones pertinere ad praesentem defensionem puto, securissima re publica, †nec quid illud fuerit† an alienis cupiditatibus obstiterim dum meas †simul†. Omnia ista absoluta esse credo eo tempore 5
quo inter me remque publicam convenit ut haec omnia memoriae exciderent, ut non ad leges, non ad odium pertine-
7 rent; tunc certe laudabatis. Sed quemadmodum apud vos moderationis famam consecutus sum, ita apud me ipsum haec quoque gravis verecundia animo fuit, quod videbar hoc
8 fecisse tamquam moderator. Quid postea? Satellitesne contraxi? Aut arma habui? Aut divisi pecuniam? Aliquid inter amicos continui quod obici mihi potest in futurum? – cum praesertim adfectatio tyrannidis multa crimina ⟨desider⟩et,

3–4 si ... est] *locus desperatus* 4, 1 arx CD : ara AB possum AB : -sim CD 5, 2 alteea A : alta ea C : ad ea B : arte e(que) D : ea *SB*[1] : *anne* simulationis quadam arte ea*?* 3 obliqua D : -ue A : -ui BC 4 iud(ices) β : -cium A 5 ⟨toto⟩ animo, tota mente *coni. Wi., alii alia* 6, 1 neque *sqq.*] *locus obscurus* 2 enim] tamen *Ri.* 3 re C : R D : rei A : spe (*om.* publica) B nec A : ne β 4 *post* fuerit *lac. ind. Wi.* 7 exciderent *Aer.* : -rint Aβ 7, 3 gravius β 8, 2 aut ... aut divisi *Ro.* : ad ... ante diuisam Aβ aliquid BD : -ui AC 3 quod *SB*[2] : quid Aβ 4 desideret *SB*[2], *auct. Wi.* (-ret et) : et Aβ

quae non coniectura colligi oporteat verum manifesta de- 5
prehendi.

9 'Apparet' inquit 'cupiditas tua: fles enim iuxta arcem.' Si confiterer depositae potestatis illius paenitentiam, dicerem tamen aliud esse adfectare tyrannidem, aliud cupere. Verum quid signi, quid argumenti istae lacrimae habent? Flere miratur aliquis hominem? 'Sed iuxta arcem fles.' Num ego 5 possum continere lacrimas quotiens illum locum video a quo tam libenter descendi? Illic mihi succurrit infamata adu- p. 91 lescentia; quotiens arcem vi|deo, succurrit: inde has inimici-
10 tias. Sero me, accusatores, deprehendistis: quantum me putatis flevisse antequam descenderem? Ceterum adfectare tyrannidem sperantis est, erectioris animi sunt ista crimina, fletus remissi, fatigati. Tu id mihi criminis eius argumentum vis videri cuius desperatio est. Istius enim adfectus argumen- 5
11 tum lacrimae habent. Quaero enim ex te unde istum fletum putes. Nam si adfecto, si spero, si rediturum me ad ea ex quibus invitus descenderim puto, quae causa lacrimarum est? Si vero hoc est quod animum meum torqueat, quod ex illo fastigio descenderim, quod ex aequo vivam, quomodo 5 adfectare possum quod scio mihi non posse contingere?

12 Eodem revolvatur oratio necesse est unde coepit. Ego publicam appello fidem, quae inter piratas sacra est, quae inter armatos hostes indutias facit, quae deditarum civitatium iura conservat. Qualecumque istud est, promisistis, censuistis.
13 Ac de me quidem nihil. Mihi enim iam taedio vita est, iamque hae lacrimae cotidianae accesserunt prope ad vota mortis. Illud videte, an si aliquem †rei publicae† error aut fortu-

5 deprendi *Wi.* : -raehendit A[1] : -r(a)ehendat A[2]β 9, 8 quotiens arcem video *fort. omittendum* (*SB*[2]) hae inimicitiae B 10, 4–5 tu in me criminis arg- vis id videri, quod desperationis est *Gron.* 5–6 istius ... habent *post* descenderem (10, 2) Aβ : *transp. SB*[2] 6 habentur *Tarrant ap. SB*[2] 12, 3 ciuitatum β 13, 3 ⟨in⟩ rem publicam *Sch.* : ⟨in oppressionem⟩ rei p. *Ri.*

na, si quem aut consilium aliquod aut temeritas miserit, detis locum paenitentiae, permittatis emendari, velitis [ne] meliores fieri cives. | 5

p. 92

268

Orator, medicus, philosophus

Contendunt orator, medicus, philosophus de bonis patris, qui testamento eum heredem reliquerat qui se probasset amplius prodesse civibus.

1 DECLAMATIO

Lex contentionis et formula et omne praescriptum ex testamento patris pendet: cuius vis non est ea, ut quaeratur quae professio ex nostris speciosissima (quamquam sic quoque vincerem), sed quae civitati sit utilissima. Nihil est ergo 5 quod ingenia iactent, nihil quod ex animo suo tantum †refe-
2 rant†: quaeritur quis omnibus prosit. Sit philosophia res summa: ad paucos pertinet; sit eloquentia res admirabilis: non pluribus prodest quam nocet. Sola est medicina qua opus sit omnibus. Et patrem quoque nostrum id voluisse, ut hanc quam in contentione reliquisse videtur partem quo- 5
3 dammodo civitati daret, manifestum est. Non sibi utilissimum, non amicis utilissimum, non de patre optime meritum: proprie quid ferre ex testamento suo voluit qui fuerit utilis civitati. Ergo et aequaliter ad omnes medicina sola

4 immiserit *Sch.*, *Gron.* 5 ne *del. Pith.*

268 *thema* 2–3 probasset ... prodesse C : -sset ... probasse A : -sset ... profuisse D : prodesse ... probasset B **1,** 5 sint A 6 referant] se eff- *Watt* **2,** 5 hanc ... partem] *cf.* 3, 3 proprie quid (*numquid eiusmodi in themate invenerat?*) **3,** 3 proprie (*cf.* 349, 3)] -rii *Fr.* : -rium *Aer.*

pertinet et nulla ⟨res⟩ tam necessaria est omni generi hominum quam medicina. Reliqua conferamus. 5

4 Ac mihi primum agendum est cum fratre philosopho, cuius ego in hodierna contentione propositum mirari satis non *p. 93* possum. Nihil enim videtur | habere philosophia praestantius quam quod modicis contenta est, ampliores opes non desiderat. Nam si cupiditates easdem quas ceteri habet, non 5 5 video quid prosit. Neque me praeterit, iudices, quam multa dici adversus hanc professionem ab iis soleant quorum libertatem non impediunt personae. Quippe hos illi et vanos vocant et otiosos et in ambitum ipsum contra quem maxime disserere videntur alligatos. Mihi cum fratre quaestio est. 5 6 Haec ergo leviora dixisse satis est, philosophiam non esse necessariam. Ego enim mores nasci puto et propriam cuiusque naturae virtutem. Alia forsitan discantur, quaedam experimentis cognoscenda sunt: boni mores constant volunta- 7 te. Id patere diversis utriusque partis exemplis potest. Nam 5 et optimos viros citra philosophiam fuisse constabit et studiosos sapientiae usque ad ultima exempla scelerum nequitiaeque venisse. Non enim, ut opinor, ex istorum scholis abstinentiam didicere Fabricii, Curii, nec uti mortem con- 5 temnerent Decii consecuti sunt [nec] vetera horum explicando monumenta. Tulit civitas populi Romani liberatores Brutos, tulit Camillos, antequam ulla istius artis simulatio irre- 8 peret. Iam vero si ex diverso intueri placeat, quis ignorat ex *p. 94* ipsa Socratis, quo velut fonte omnis philosophia ma|nasse creditur, schola evasisse tyrannos et hostes patriae suae? 9 Non est igitur necessaria philosophia. Atqui etiam ut studio perveniri ad sapientiam possit, via tamen eius incerta est. Namque ut omnes in unum philosophos contraham, non

5 res D[2] : ars *Hå.*[2], *Watt* 4, 1 est *del. Sch.* 5 habet *Bu.* : -ent Aβ 5, 5 uidentur BD : -etur AC 6, 2 enim β : autem A 7, 6 nec *del. Gron.* 7 liberatores *Aer.* : liberiores Aβ 9, 1 atqui etiam *Sch.* : atqui enim Aβ : atquin *Leo* 2 incerta *Pith.* : c- Aβ

tamen inter eos constare potest quae potissimum secta adsciscenda nobis, quibus praeceptis parendum sit. Pugnant 5
inter se atque dissentiunt et perpetuam hanc per saecula
10 litem trahunt. Aliis summum bonum voluptas habetur; quidam id in nuda virtute posuerunt; nonnulli miscere ista conati sunt atque confundere, et ex bonis corporis animique et eorum quae extra essent ad finem vitae beatae perveniri
posse existimaverunt; delectavit quosdam modus omnium. 5
11 Iam vero quanta circa deos pugna! Quidam nihil agi sine providentia credunt; alii curam deorum intra sidera continent; quidam in totum deos sustulerunt; quidam, dum hoc
12 erubescunt, cura vacare utique dixerunt. Hi nos ad administrationem rei publicae hortantur; illi nihil periculosius civilibus officiis credunt. Quosdam videas odio pecuniae ferri nudos expositosque, veluti ad provocandas calamitates;
sunt qui voluptates non animi modo sed etiam corporis inter 5
13 praecipua ducant bona. Quibus credam? Quibus accedam? Quidquid probavero, plures negaturi sint. Nec porro quae-
p. 95 cumque praecipiuntur * possunt. Ergo et | non necessariam esse philosophiam et difficilem electionem esse diximus; atque inter ipsos etiam plerosque philosophos constat ⟨ve- 5
14 rum⟩ vix posse percipi. Neque ego ignoro esse quosdam qui [quamquam] nomen Sapientiae facile atque avide (ut sic dixerim) dederunt; tamen idem sapientem ex fabulis repetunt, et inter eos qui studuerunt, qui elaboraverunt, nullum
15 adhuc inventum esse confitentur. Verumtamen, ut aliqua 5
etiam de universo loquamur, quis usus ipsorum virorum?

4 constare inter eos A adsciscenda *Ro.*] disce- Aβ 5 sit *om.* β 10, 4 perueniri CD : -ire Aβ 5 omnium *Bu.* : hominum ABC,D(?) **11,** 3 dum *Wi.* : cum Aβ (*quo recepto* erubescerent *Gron.*) 4 utique (*i.e. omnino ; cf. supra* intra sidera) *Pith.* : utraque Aβ **13,** 3 *lac. ind Wi.* possunt ACD : stare p- B 5 verum *add. SB*[1] **14,** 2 quamquam *del. Wi.* 2–3 nomen ... dederunt] *cf. Watt, qui* Sapientiae *pro* sap- 3 idem *Gron.* : quidam Aβ sapientem *Aer.* : -tiam Aβ **15,** 2 virorum *del. voluit Bu.*

Militiaene utiles an civilibus officiis? Quid in his deprehendas praeter fictam frontem et perpetuum otium et quandam ex arrogantia auctoritatem? Verum sint ista (ut dicitur) ma- 5
gna: ego haec ad formam legemque paterni testamenti voco. Quid civitati prosunt? Amputant vitia? Nimirum nemo luxuriosus est, nemo pecuniae cupidus.

16 Haec de philosopho dixisse satis est: transeamus ad oratorem. Quem intellego fiducia eloquentiae ad hanc descendisse causam. Multum se valere in iudiciis putant; rapiunt malas aliquando causas. Et sane si iustitia valeat, quid est 17 eloquentia? Quid ergo civitati conferunt? Illa enim sane re- 5
mittamus, omne circa verba studium et, cum rerum natura beneficio suo ita homines instruxerit ut nulla res non voce p. 96 explicetur, supervacuum quendam in exornando la|borem.
18 Eodem redeant omnia: quid civitati profuisti? Advocatione tua defensus est aliquis: sed laesus qui ex diverso erat. Eripuisti periculo reum: unde scio an nocentem? Innocentia quidem per se valet. Damnatus est aliquis accusante te: unde 19 scio an eloquentiae vitium sit? Quid ego de privatis loquor? 5
Civitatium status scimus ab oratoribus esse conversos: sive illam Atheniensium civitatem, quondam late principem, intueri placeat, accisas eius vires animadvertemus vitio contionantium; sive populi Romani statum excutere volueri- 5
mus, nonne gravissimas seditiones, nonne turbidissimas contiones eloquentissimus quisque habuit, nonne illi Gracchi ad evertendam rem publicam his veluti armis succincti 20 accesserunt? Quid ego dicam quantum civitati obfuerit eloquentia? Sibi nocuit. Summos utriusque partis oratores videamus. Nonne Demosthenen illum oppressum veneno suo

3 utiles *ed. Leid.* : -lis Aβ 6 formulam *Ranc.* 16, 4 est] sit *Ro.* 17, 4 exornando *ed. Leid.* : ex(h)ora- Aβ 18, 5 vitium] victima *SB*[1] 19, 2 ciuitatum β 8 uertendam A 20, 1 obfuerit *Sch.* : profu- Aβ : nocu- *Ro.* 2 gentis *tempt. Ro.* demost(h)enem Aβ

scimus, nonne Ciceronem in illis in quibus totiens placuerat rostris poena sua expositum? 5

21 Haec dixisse satis erat: nam si civitati nihil utilitatis adferunt hi cum quibus contendi, satis erat relictum esse me solum. Aliqua tamen de medicina dicam, non mehercule iactandi mei causa, sed commendandae artis ipsius. Cuius auctores ante omnia accepimus deos, sive (ut maxime reor) 5 ⟨re vera dederunt⟩, ut haec infirmitas hominum haberet adiumenta aliqua atque solacia, sive tantum huic arti tribu-*p. 97* ere maiores ut eam vix crederent | humanis potuisse ingeniis

22 inveniri, sive ipsa medicina per se sacrum est. Contendamus sane apud securos: si quem (quod absit omen) subita deprehenderit valetudo, oratoremne consulet? Quid nunc ego enumerem contra quot fortunae iniurias medicina advocetur? – illam valetudinem qua spiritus frangitur, an illam qua 5 visus periclitatur, an illam qua vulnera curanda sunt, an

23 illam qua debilitati occurritur. Removeam medicinam: tu, philosophe, consolaberis? Quod hominum genus est, qui sexus, quae aetas, quae non utilitatem ex hac petat? Itaque, etiamsi medicina vinci fata non potuerunt, productus est tamen usque ad eam ⟨aetatem⟩ pater noster, qui tres liberos 5 habebat.

5 poena sua] parte sui *Sch.* **21**, 2 satis erat] s- patet (*sive* liquet) *Watt* : sequitur *vel* constat *Hå.*[2] 6 re vera dederunt *add.* *SB*[2] **22**, 1 contendimus *Ro.* : -emnamus *Sch.* 2 *anne* sin? omen *Gron.* (ominis *iam Fr.*) : omnibus Aβ 6 periclitatur C : -antur ABD **23**, 2 consolaberis *Aer.* : consula- ABC : consulta- D 3 hac *Aer.* : hoc Aβ 5 *post* eam (ea B) aetatem *add. Sch.*, quam vidistis senectutem per medicum filium *Leo* 6 in his et medicum *add. coni. SB*[2]

269

Dives sub tyranno auctionatus

Depositi sit actio. Pauper et dives amici erant, pauperi duo filii adulescentes. Cum tyrannus esse coepisset in civitate, dives facta auctione discessit. Rumor erat pecuniam apud pauperem esse depositam. Tyrannus accersît pauperem; torsit ipsum, torsit et filios eius. Cum ille pernegaret penes se 5 esse, dimissus est. Postea tyrannus occisus est. Redît dives. *p. 98* Petit pecuniam, quam se deposuisse apud pau|perem dicit, et duos servos, quos solos exilii comites habuerat, in quaestionem pollicetur.

1 DECLAMATIO

Depositum peto. Scio hunc esse ordinem probationis, ut primum ostendam habuisse pecuniam quam deponerem. De hoc nemo dubitat: dives fui. Etiamsi me cupiditas amici ad duos servos redegit, aliquando tamen numerabar inter prin- 5 cipes huius civitatis. Et ut sciatis pecuniam non satis esse, patrimonium meum detinet, si domum, si mancipia, si ven- 2 dita esse omnia, si in pecuniam redacta constabit. Superest ut deponendae pecuniae habuerim causam. Fuisse me in metu fortunae huius quam patior manifestum est; nihil minus fuisse rationis quam ut mecum pecuniam ferrem liquere omnibus credo. Nec illud tantummodo dico, ne persequeretur 5 tyrannus: ne quid itineris casus auferret, ne fugientem onus ipsum gravaret. Potestis aliquid etiam ex ipso fugae comitatu colligere: ne servos quidem amplius quam duos duxi. 3 Deponendi fuit ratio. Proximum est ut quaeramus: apud quem deponendum fuit? Apud aliquem in civitate. Quis

269 *thema* 4 accersit β : -siit A 7 dicit *Ri.* : dixit Aβ 1, 3 ostendam ⟨me⟩ *Ri.* 5 duos A^2C^2 : nos A^1 : uos BC^1 (*de* D *n.l.*) 2, 6 quid CD : quit A : quis B 3, 2 fuerit *Sch.* ⟨si⟩ apud aliquem *Gron.*

amicior mihi? In quo plus esse fidei existimavi? Hoc pro-
4 bandum diutius foret nisi sciretis; constitit inter omnes. Dicat iste quam multa volet adversus famam, dum tamen constet nihil aliud esse istam quam consensum civitatis. Si ab universis tamen ad singulos vocamur, et tyrannum testem
p. 99 dabo. Illum quidem | neque ego laudo; sed ipsa vitia eius, 5
ipsa scelera facient huic rei auctoritatem: ubi pecuniam credidit esse qui quaerebat, ⟨qui adeo⟩ non dubitavit ut torto tibi et perneganti non crederet, ut quaestionem usque in liberos mitteret?

5 'Sed in tormentis' inquit 'perseveravi.' Quam honeste feceras si redderes! 'Sed et liberi perseverarunt.' Nam et tu fortasse propter illos perseverasti. Neque ego dubito quin prius istud a fide feceris. Sed te male (ut sic dixerim) docuit patientia. Indignum putasti tam multa passum esse propter 5
alienam pecuniam. Illud certe manifestum est, hinc tibi venire fiduciam negandi, quod negasti.

6 Si tortus non esses, mihi illa sufficerent: pecuniam habui, deponere debui, apud neminem alium deponere illam debui, sciunt servi mei. ⟦Mutasti animum post istud tormentum.⟧ Si tamen tibi magnum videtur in tormentis esse momentum,
7 et isti torqueantur. Rem quidem facio miseram: do in quae- 5
stionem (iam dices mihi) servos – sed qui propter hoc servi sunt, ut torqueantur; alioqui non eram tam ingratus ut in hoc nomine adhuc eos detinerem qui mecum soli fuissent.
8 Sustinebitis igitur tormenta, fidelissimi comites, sustinebitis quaestionem, optime meriti. Sed ignoscite. Facilius est egestatem ferre in hac natis. Me onerat maiorum meorum dignitas, onerat prioris consuetudo vitae, onerat etiam fama;
et omnino de innocentia mea quaeritur. | 5

4, 3 consensum *Ri.* : se- Aβ 7 qui adeo *add. Wi.* (adeo *Ro.*)
5, 3 quin D : qui ABC 4 a] bona *Aer.* 6, 3 istum instrumentum A 4 uidetur B : -eretur ACD 5 torqueantur *Ri.* : -erentur Aβ : -ebuntur *Aer.*

p. 100 9 Indebitam pecuniam ab amico peto, et hunc potissimum quem calumniarer elegi, quam si defodi, si abscondi, [cum] si hic vere pauper est, ne damnato quidem sim recepturus? Rem incredibilem, et in qua me dementiae crimine damnari 10 necesse est! Ante omnia perdidisse me omnem pecuniam 5 dico ne dives esse possim, ideo demum mentior ut mihi cum duobus servis tortis, si tamen quaestioni superfuerint, vivendum sit, qualis in exilio fui, qualis cum tyrannum fugerem, si minus, soli? Ego si calumnior amicum meum, gravio- 5 rem poenam ferre non possum: perdo quidquid peto. Et quam causam irascendi tibi habui? Quid tantum mali fecisti mihi ut ego non sim tormentis tuis contentus?

11 Scio dici simile aliquid etiam ex parte diversa: quem sibi usum fore pecuniae [dicet]? Ante omnia hoc dissimile est, quod pauperi alioqui et duorum liberorum patri (quae res acerbiorem paupertatem facit) tamen secreta pecunia et ab- 12 dita adfert securitatem. Nam ut possessiones non pares, ut 5 familiam non emas, non laxiore habites domo, adversus fortunam tamen tutus es: tibi pecunia hoc praestat, ut sis pauper securus. Adice illud, quod tu de longioribus temporibus cogitas. 5

13 In summa, si vincis, aliquam tamen potes spectare rationem; ego cur litigem quid est? Ut aliquid auferam? Quid habes nisi depositum? Ego me, iudices, hanc pecuniam perdidisse scio. Nam ut damnetis, quomodo manum mittam? p. 101 Perseverabit enim in | ista simulatione homo quem nec tor- 5 menta vicerunt. Omnis litis huiusce causa mihi in hoc est, ut defendam pudorem meum.

9, 2 defodi *Ri., auct. Gron.* : eff- Aβ quam *SB*[1] : cum Aβ cum *del. SB*[1] 10, 2 ne ... possim] *pecuniam enim abditam in lucem extrahere post accusationem factam non audeat* 5 si minus, soli *post* sit Aβ *post* fugerem (*sic enim volui*) *transp. SB*[1] 8 tuis *Sch.* : istius Aβ : istis *Aer.* 11, 2 dicet *del. Hå.*[2] 13, 4 quomodo *Hå.*[3] : quo Aβ manum *Aer.* : -u Aβ : -us *Pith.* 5 perseverabit *Aer.* : -auit Aβ 6 omnis litis ... causa C : omnes lites ... causae ABD

14 Tu tamen inveni ubi abdiderim. Nescis? Quaere! Hi servi a me non recesserunt, hi conscii sunt omnium, hi mihi irasci possunt si tormentis sine causa offeruntur. 'Non est tamen aequum comparari fidem tormentorum. Ex altera parte liberi et ingenui torti sunt, ex altera parte servi.' Non facit status 5
15 pertinaciam, sed causa mentiendi. Ergo quomodo ego dico: 'perseverasti ut pecuniam lucrifaceres; spectasti sequentia tempora, spectasti lucrum', sic tu dic: servi mei quid spec-
16 taturi sunt, quid ex hoc consequentur? Et vos quidem tyrannus (ut parcissime loquar) dimisit; tu arbitrio tuo torque. Quidquid passus es, quidquid adicere inveniendae veritatis gratia potes, adhibe. Dum spiritus erit, dum loqui poterunt, quaere [an negent]; et si perseveraverint, aude dicere homi- 5
nes in tormentis solere mentiri.

270

Rapta ex duabus geminis

Qui causa mortis fuerit, capite puniatur. Ex duabus geminis adulescens alteram rapuit. Ea se suspendit. Pater alteram eduxit ad magistratus et praecepit illi ut mortem raptoris optaret. Adulescens putavit eam esse quam rapuerat. Duci
p. 102 eum iussit magistratus. Postea | compertum est quid accidis- 5
set. Accusatur pater quod causa mortis fuerit.

14, 1 abdiderim *Wi.* : perdi- Aβ 5 status *Gron.* : ista res Aβ **15,** 1 ergo quomodo ego β : ego q- A **16,** 4 potes, adhibe dum ... poterunt. quaere *vulg.* (*cf. SB*[1]) 5 an negent *del. SB*[1]

270 *thema* 5 quid *Ro.* : quod Aβ

1 SERMO

Facilis et in promptu ratio est huic seni quod pertinet ad adfectum [paenitentiae], quod pertinet ad aequitatem. Nisi tamen etiam iure defenditur, verendum erit ne illum flentes iudices damnent. Diligenter ergo pugnare circa legem debe- 5
2 bimus. Et sane asperiores in controversia partes fortasse recte declamatores relinquant: divisio paene hoc proprium habet, ostendere ossa et nervos controversiae, et, secundum meum quidem iudicium, idem praestare declamatio debet. Nam sine his de quibus locutus sum caro ipsa per se quid sit 5 intellegitis. Sed in declamatione vestienda sunt haec, ut ex illis ⟨externis decorem, ex his⟩ interioribus vires habeat.
3 Finiamus ergo necesse est quid sit causa mortis. Tota enim lis et omne discrimen controversiae in hoc positum est. Nam si ad finitionem partis adversae accedimus, ut causa mortis sit qui attulerit causam alicui moriendi, per quem factum sit ut aliquis moreretur, nullo modo defendere nos possumus. 5 Neque enim dubitabitur quin per hunc factum sit ut ille *p. 103* moreretur | qui filiam ad magistratum produxit, qui praece-
4 pit ut mortem raptoris optaret. Nos ergo causam id esse mortis dicemus quod nullis extra accidentibus causis mortem homini adferat, quod solum mortem homini attulerit. Deinde dicemus, si accedendum sit finitioni partis adversae, frequenter etiam honestissima in hanc calumniam cadere 5
5 posse. Subiungemus quaestionem an possit quisquam accusari quod causa mortis fuerit in eo qui iure sit occisus. Sequitur quaestio an hic iure sit occisus. Post haec licebit nobis dicere illa quae sola dicuntur.

1, 3 paenitentiae *del. Ri.* 4 erit *om.* β flentes *SB*[1], *Hå.*[2], *Wi.* (*coni.*) : -em Aβ 2, 3 et secundum *Pith.* : s- et Aβ 7 externis ... his *add. SB*[3] (*cf. SB*[1]) habeat *Leo* : -eant Aβ 3, 4 qui adtulerit A[2] : quid att- BD : quid t- A[1] : quicquid att- C 7 produxit *Sch.* : perd- A (*ex* perduxerit) β 4, 2 accidentibus A[2]B : exci- A[1]CD 3 adtulerit A : int- β 5, 4 ⟨hodie⟩ sola *Ri.* : ⟨male⟩ s- *Hå.*[2]

6 DECLAMATIO

'Qui causa mortis fuerit, capite puniatur.' Satis ostendit ipsa poena eum demum teneri hac lege qui idem commiserit quod si occidisset. Neque enim gravius quicquam adversus eum qui sua manu interfecerit constituere potuit legum lator 5 quam adversus eum qui causam praestitisset. Ergo [et] simi-
7 litudine poenae etiam crimen par exigere debetis. Hoc quo pertinet? Ne existimetis veram illam esse finitionem qua pars diversa complectitur, ut per quemcumque steterit uti homo occidatur, is continuo causa mortis fuisse videatur. Alioqui ista ratione et ille qui nocentem accusavit causa 5 mortis fuit, et ille qui testimonium in reum dixit, etiamsi verum id fuit, causa tamen mortis haberi potest, et ille qui
p. 104 adulteros marito prodidit | [causa mortis haberi potest] et
8 ille qui sceleratum produxit in publicum. Cur igitur hi accusari ista lege non possunt? Quoniam non per ipsos tantum
9 stetit, quoniam iure perierunt ii quibus mors allata est. Sed hanc partem reservemus. Interim videamus quid sit causa mortis. Nos id dicimus causam esse mortis quod homini mortem attulerit solum, quod nullis extra accidentibus causis noxium fuerit, quo homo periturus fuerit etiamsi nil ipse 5 fecisset.

10 Id quod dicimus tale est? Intuendae sunt res ipsae quae in crimen deducuntur. Produxi filiam ad magistratum: quid hoc ad inferendam per se pertinet mortem? Praecepi ut mortem optaret. Detrahe quod ille raptor est, detrahe quod [et] lex raptorem interfici iubet, detrahe quod filia mortem rap- 5 toris optavit: ipsum quod ego feci mortem homini adferre non potuit. Non possum ergo videri causa mortis homini
11 fuisse. Quid feci? Quod innoxium erat si nihil ille fecisset.

6, 4 si] qui *Fr.* 6 et *del. Ri.* 7, 2 qua SB^3 : quam Aβ 4 is D : si ABC : hic *Aer.* 6 fuit] fuerit *Fr.* 8 causa ... potest *del.* SB^2 9, 4 solum; quod *Ri.* : quod s- ACD : quod B 10, 4 et *del. Wi.*

Fingite enim haec accidere potuisse: produxi filiam, optare mortem iussi; ignoret sane quae sit ad magistratus educta. Si potest dicere: 'nihil tale admisi', nihil nocuerint ea quae ego feci. Quid ergo illi causa mortis fuit? Quod rapuit, quod lex 5
12 mortem constituit. Et hoc paene adversariorum confessione manifestum est: non agunt cum ea quae optavit. Neque ego
p. 105 sum tam durus ac demens ut pro salute mea filiam | periculo meo opponam; sed uti mihi hoc argumento licet, quoniam et illa tuta est. Eadem enim quae dicuntur a me ab illa diceren- 5 tur: 'optavi mortem; num tamen hoc nocuisset si adversus
13 alium fecissem?' Quemlibet apprehendi ex turba circumstantium credite; huius mortem optavit: num occidetur? Non, ut opinor. Non ergo ipsa optio in causa mortis est, sed id propter quod optio valet. Tuta est hac defensione filia
14 mea, et (ut dixi) sententia quoque accusatorum secura. Quid 5 mihi accedit supra haec? Unum adhuc patrocinium: non enim hoc tantum dico: 'si ille non rapuisset, causa mortis non fuissem', sed illud etiam: 'si filia mihi non paruisset, causa mortis non fuissem.' 5

15 Haec, si non iure occisus esset, si errore tantum perisset, dicerem; nunc illud utique inter me et partem diversam conveniat necesse est, non posse eum accusari qui [unus vel] attulerit mortem nocenti si erit unus ex iis de quibus paulo ante loquebamur, vel accusator vel testis vel iudex vel index. 5
16 Videamus igitur an iure raptor sit occisus, et sic agamus tamquam adhuc vivat, tamquam adhuc de eo quaeratur, an occidi raptorem oporteat. Non educo alteram filiam ad magistratus, nihil ut optet praecipio. Filia mea vitiata est, ob
17 hoc perît. Dico raptorem occidi oportere. Nec statim nitor | 5
p. 106 illa aequitate, ut dicam quam iustum sit eum qui intulerit

11, 3 magistratum β **12,** 3 mea filiam *SB*[1] : f- meam Aβ 4 meo] *an delendum?* **13,** 3 optio *Aer.* : opinio Aβ **14,** 2 accedit *Sch.* : accidit Aβ **15,** 3 unus vel *del. Wi.* (vel *iam del. Sch.*) 4 nocenti *Sch.* : -is Aβ **16,** 4 optet A[2] (ob-), D : oportet A[1]BC (*item infra,* 18, 3) **17,** 2 quam *Ri.* : quod Aβ

iniuriam interfici cum perierit illa quae accepit; de iure ipso loquor. Lege comprehensum est ut rapta raptoris mortem
18 vel nuptias optet. Ut opinor, una causa legis huius fuit ut de 5 raptore secundum voluntatem raptae constitueretur. Alioqui multa accidere possunt propter quae rapta non optet. Fingamus vitiatam esse eam quae loqui non possit: num impune iniuriam fecerit quoniam miserae fecit? Nutum 5 nempe eius aut vultum aut aliquod signum animi intueri oporteret. 'At id non est optio, nec satis verba legis explebuntur.' Occideretur tamen raptor si id velle raptam intelle-
19 geremus. Fingamus valetudinem consecutam raptae, ut educi ad magistratus non posset. Deerit aliquid legi, vindicari tamen eam tanto magis oportet quod credibile erit etiam
20 ipsam valetudinem ex iniuria natam. Quod si non utique (ut ex his manifestum est) vocem raptae exigi oportet sed solam voluntatem, videamus iam an quae rapta est mori raptorem voluerit. Plusne vobis videretur, iudices, si apud magistratum locuta esset quam quod ad magistratum venire non 5 ausa est, quod oculos suos ostendere circumstantibus, osten-
21 dere luci non potuit, ipsa sua manu vitam misera finivit? Da vires: occidet prius quae propter hanc iniuriam perit. Du-
p. 107 bium est scilicet quid fac|tura fuerit si vixisset? Raptorem
22 ergo perire oportuit. Iam fortiter dico: quid interest quo modo perierit? Cur ergo, si hoc modo poterat occidi, falso alteram filiam eduxi? ⟨Si⟩ dicerem: 'luctus confuderat', si dicerem: 'dolor suadebat', ignosceretis tamen; nunc mihi necessarium consilium praesens iniuria dedit. Duas filias ha- 5

4 rapta *om.* A 19, 1 educi *Ri.*, *auct. Pith.* : eae duci* A *post corr.* : te ea d- B : ded- C : ea d- D 3 oportebit *Ro.* 20, 2 oportet B : -eret ACD 3 iam *Ro.* : tamen ABC : autem D : tandem *Sch.* 7 potuit *Ri.* : -uerit Aβ ipsa CD : ipsi AB finivit *Ri.*, *auct. Sch.* : pun- A^2CD : puniunt A^1B 22, 3 si *add. Delrio* 4 dicerem *Sch.*, *Gron.* : liceret Aβ

bueram, rapta erat altera, perierat. Munienda domus fuit, et voce potissimum alterius virginis soror vindicanda, ne quis dubitaret quid factura esset ⟨in⟩ iniuria sua.

23 Partis quidem adversae impudentiam mirari satis non possum. Causam mortis esse existimant eum propter quem ⟨quis⟩ perierit, cum eum cui causa mortis fuerit occidi oportere constet, et raptorem perisse indignantur, cum certum sit filiam meam propter raptorem perisse. [Hoc isti causam 5 mortis vocant.] Cur ergo occisum vindicari oportet quem 24 certum esset, si viveret, occidi oportere? Et haec omnia quae pro causa mea dixi, quibus collegi me non esse obligatum huic legi, non temporis causa nec praesentis periculi fingere me vel ex eo manifestum est, quod raptorem aliter occidi: nam si id esset causa mortis quod isti videri volunt, hac lege 5 me ulcisci potuissem.

25 Iamdiu me, iudices, circa iura morari scio longeque recessisse a paternis adfectibus. Ergo ego in ultionem filiae meae p. 108 nihil feci nisi quod licuit? | Adii magistratus, fortiorem puellae vocem imperavi, quia tutum erat? Ego vero totos in medium profero adfectus: nec mihi in cogitatione tum lex 5 fuit, nec iura respexi, sed quae proxima vindicandae infelicis filiae via occurrit, hanc intendi, hanc secutus sum. Bene ces- 26 sit quod et licuit. Age, si non habuissem quam educerem ad magistratus, cuius vice me ulciscerer, non in publico, non in foro his me senilibus manibus vindicassem? Tu, Fortuna, facies quod occurrerit; iam non potes efficere ut paeniteat. 27 Filiam perdidi: scio hoc minimum esse malorum meorum. Sunt qui gravissimum existimant unicos perdere, et quotiens non habeant ad quod solacium respiciant calamitatis, videtur sine medicina dolor. Hoc gravius est, iudices, perdere alteram ex geminis. Cotidie mihi occurrit imago funeris mei. 5

8 in *add. Aer.* 23, 3 quis *add. Ri.* 5–6 hoc … vocant *del. SB*³, *auct. Wi.* 25, 1 me *om.* A scio] sentio *Sch.* 2 ultione β 7 hanc (*pr.*)] hac *SB*¹ 27, 3 calamitates *Ro.*

Quo magis placet filiae verecundia, quo magis probitas, hoc
28 validius subeunt cogitationes: talem miser perdidi. Si tamen
hoc vulnus intulisset fortuna, si casus, communi ⟨me⟩ mortalitatis condicione solarer. Nunc miser filiam quo modo
perdidi? Ante omnia nec virginem nec nuptam. Qualis ego
infelix vultus caesos alioqui laceratosque ac laqueo tumentes pater vidi! Qui me motus, qui intus aestus agitant! Quae
p. 109 fuit verecundia illa quae ultionem expectare | non potuit!
29 Horret animus recordari, refugiunt cogitationes. Misera
quid passa est! Nec sane in causa raptus amor fuit, non
propositum matrimonii, non cupiditas nuptiarum. Nihil
horum cogitavit qui nescît quam rapuisset.

271

Ter fortis contra tertium fortem

Pauper et dives inimici erant; pauperi unus filius, diviti tres.
Fortiter pugnaverunt pauperis filius et unus ex divitis filiis.
E lege fortes armis contenderunt. Occisus est divitis filius.
Iterum alter divitis filius cum filio pauperis fortiter fecit et de
praemio dimicans occisus est. Tertio bello is quoque qui
residuus erat divitis filius fortiter fecit, et idem ille pauperis
filius. Dives prohibet filium pugnare. Non parentem abdicat.

28, 2 me *hic add. Wi., post* solarer *habet B* 6 motus *Hå.*[2] : metus Aβ agitant ABD : -auit C : -arunt *tempt. Wi.*

271 *thema* 5 bello is quoque *Ro.* : b- q- is ABC : q- b- is D 6 idem] item *Ranc.*

1 SERMO

Prima illa communis omnibus fere ex abdicatione pendentibus controversiis quaestio, an utique necesse sit facere filio quidquid pater iusserit: in his tamen controversiis quibus de 2 praesenti agitur, non de praeterito. Duo enim genera scitis 5 esse abdicationum: aut obicitur quare fecerit filius aliquid aut obicitur quare non faciat. Asperius est illud genus abdicationum, in quo iam praeterît crimen nec emendationem recipit. In hoc lenius versantur patres et filii paulo liberius, 5 in quo est emendationi locus. |

p. 110 3 DECLAMATIO

Ergo [non] omnia necesse est facere liberis quaecumque patres imperant? Multa sunt quae fieri non possunt; et ideo iudicium constitutum est adversus abdicantes quoniam recipiebat natura ut etiam patres aliquando aut errarent aut 5 iniuste imperarent.

4 SERMO

Illis argumentis adiuvari solet haec quaestio:

5 [DECLAMATIO]

Si imperes filio ut ⟨iudex⟩ sententiam dicat contra quam existimat, si testimonium iubeas dici eius rei quam ignorat, si sententiam in senatu * Haec magis civilia et in medio posita †si ex nostra libertate argumenta repetenda sunt†, si 5 capitolium me incendere iubeas, arcem occupare, licet dicere: haec sunt quae fieri non oporteat.

1, 4 in *del. mallet Wi.* **2, 6** emendationi *Aer.* : -nis Aβ **3, 2** non *del. Wi.* **4, 1** SERMO *om.* β **5, 1** DECLAMATIO A : Sermo β : *del. SB*[3] 2 iudex *add. Leo* 4 *lac. ind. SB*[3], contra ipsius iudicium *vel sim. add. coni. SB*[2] 5 si ... sunt] *haec delenda, illa longius arcessita vel sim. supponendum coni. SB*[2] si ex] illa ex *coni. Wi.* 7 oporteat AC : -rtet BD

6 [SERMO]

Secundo loco quaerimus an abdicari possit propter id quod facere vult e lege.

7 DECLAMATIO

Postea videbimus ius istud utrum tale sit ut permittat mihi
p. 111 pugnare an tale ut iubeat etiam. | Interim, etsi utor mea potestate, non debeo tamen incidere in poenam huius offensionis. 5

8 SERMO

Tertio loco quaerimus illud, an pugnare viris fortibus etiam necesse sit. Haec quoque quaestio in multis controversiis tractata est. Secundum nos erit scriptum legis.

9 DECLAMATIO

'Si plures fortiter fecerint, de praemio armis contendant.' Iubemur pugnare; cogimur etiam si ego noluero. Hoc unum acturi sumus, ut me adversarius timere putet. 'At enim de praemio iubet contendere; et si praemium remittitur, non est 5 necessaria pugna.' At id ipsum lex complexa est, ne praemium remittatur, cum de praemio contendere armis iubet.

10 SERMO

Post haec dicemus domui etiam honestam esse hanc contentionem; adiuvabimus propositionem nostram ipsius patris iudicio.

6, 1 SERMO *del.* *SB*[3] 2 possit *Ri.* : -set Aβ 10, 2 domui *Sch.* : domi Aβ

11 DECLAMATIO

Primo filio pugnare permisisti. Iterum, quamvis experimentum triste, quod nunc maxime mihi opponis, iam haberes, pugnare tamen permisisti. Quid est cur de me pessime sentias? | 5

p. 112 12 Omnis abdicationis causa ex timore tuo pendet. Et est quidem istud inconsultum et sibi repugnans, abdicari filium indulgentia patris et aliquem carere liberis orbitatis metu. Verum hanc quoque detrahere tibi sollicitudinem volo.

⟦Erat illud quod a bono fratre et a pio dici posset: etiamsi 5 periculosum sit, tanti est mihi. Non tam me ducit gloria militaris, nec fama victoriae: vindicandi mihi fratres sunt. 13 An ego, qui paulo ante arma (ignoscat patria, ignoscant leges!) minore sacramento tuli et contra hostes sine respectu mei sanguinisque pugnavi, ubi mihi vindicandi sunt fratres, et duo fratres, non pugnabo? Non vel discrimen vitae subibo?⟧ 5

14 Ego accederem tuo consilio si timerem. Sed multa sunt quae me faciant fortiorem. Ante omnia adversarius iam fatigatus est: cogita quotiens pugnaverit. Non dico quid fecerint hostes: non †inde† ceciderunt fratres mei. Fortiorem me faciet melior conscientia, fortiorem faciet et causa pugnae. 5 Ille pro praemio pugnaturus est, quod iam bis accepit; ego 15 pugnaturus sum pro fratribus, pro pietate. Fortiorem me faciet et fortuna: solet fatigari, solet, posteaquam nimium indulsit, in fine deficere. Facit me fortiorem etiam usus quidam: pugnantem illum saepius vidi. Scio quid maximum fratrem meum fefellerit, quomodo is qui secundo loco pu- 5 gnabat deceptus sit.

11, 3 opponis *Sch., Gron.* : -nes Aβ **12,** 2 abdicari A : -re β 5–**13,** 5 erat ... subibo? *ita secl. SB*[3], *a Wi. monitus, fort. post* 15 *ponenda* 5 fratre *Hå.*[2] : pa- Aβ **13,** 2 minore *Pith.* : -es Aβ 3 mei B : meo ACD sanguinis (que *del.*) *Castiglioni* 4 vel ⟨volens⟩ *Sch.* **14,** 4 inde] timide *Hå.*[2], *alii alia* **15,** 3 quidam *Aer.* : quidem Aβ

16 Illud autem plus quam verecundum et erubescendum nobis est: pauper pugnare filium suum non vetat. | Quantum tu adicis illi animi quod times! Sed forsitan et incautiorem illum faciat haec ipsa fiducia. Illud scio, favebit pugnanti mihi populus; scio futurum ut di immortales stent pro mea parte. 17 Non solus mihi stare videbor: habebo in commilitio fratrum meorum animas. Si quid est in animo praesagii, si quid in mente, ipsa spe praecipio victoriam, neque aliunde haec pertinacia venit. Non precibus tuis, non minis terreor. 18 Alioqui quid agis abdicando me nisi ut non pugnem incolumi rerum mearum statu? Cogitabo de victoria, cogitabo de vindicta. Si vero cum hac me infamia dimittis, iam nunc dico: arma dimittam.

p. 113

272

Orbata proditrix

Qui consilia publica enuntiaverit, capite puniatur. Ad colligendum filii corpus nocte processit mater. Comprehensa ab hostibus et torta indicavit auxilia venire; quibus oppressis de vinculis effugit et nuntiavit cuniculum agi. Oppressis hostibus rea est quod consilia publica enuntiaverit. CD.

1 SERMO

Potentior in hac causa controversia quam lis est. Lis enim circa unum factum versatur. In qua illae sunt quaestiones: an hoc enuntiare sit; an etiamsi hoc est enuntiare, quisquis

17, 3 mente] causa *SB*[1] *post* mente *dist. Hå.*[2] spe *Ro.* : spei Aβ praecipio *SB*[3] : conc- Aβ

272 *thema* 1 enuntiaverit *Sch.*, *Gron.* (*item in v.* 5) : nu- *vel sim.* Aβ 1, 2 potentior *SB*[2] : potior Aβ

enuntiavit puniendus sit; an haec punienda quod enuntia- 5
p. 114 2 verit. Cetera vero | controversiae maiorem cumulum habent: occisum praesidium et oppressus hostis et filius ille et hac causa egressa portas. Haec themata tractanda sunt omnia; sed curae habendum ut suo quidque loco tractetur.

3 DECLAMATIO

'Qui publica consilia enuntiaverit, capite puniatur.' Possum mirari, iudices, hac lege ream esse feminam; neque ⟨id⟩ ideo dico quoniam non etiam gravius puniendum sit si mentem prodendae rei publicae, perdendae civitatis in hoc sexu de- 5 prehenderimus, sed publica consilia quomodo in feminam 4 ceciderint invenire non possum. Quam quidem ego postea adfectus necessitate merito defendam; interim defendere verbis legis volo.

Nam ut confiterer sic enuntiari consilia, satis poterat tamen vindictae in eam expensum videri per tormenta. Deinde 5 nec consilia enuntiasse videtur, quae nobis rursus quid hostis ageret nuntiavit. Quid enim dicitur fecisse? Indicasse venire auxilia. Hoc neque nostrae civitatis est consilium ne- 5 que ullius alterius iam tantum consilium. Enuntiare vero aliud esse quam confiteri nemo adeo ignarus est loquendi ut nesciat. Enuntiatio voluntatem habet et animum non coactum, confessio expressam dolore multo necessitatem. Sed intellego non eam esse personam de qua loquimur ut satis sit 5 eximere eam accusationi.

p. 115 6 Volo ire per singula, cum tamen illud prius | interrogavero vos, iudices, an eadem ira eademque poena dignos putetis eos quos fortuna, quos vis, quos dolor coegerit confiteri

2, 1 controversiae] *vide SB*[2] cumulum *Pith.* : tum- A[2] : tumultum A[1]β 3 mulier *ante* hac *add. Ri.* ('*possis* mater *aut* illa' *Wi.*), *praeter necessitatem, opinor* 3, 3 iud(ices) β : -cium A id *add. Gron., auct. Pith.* 4 puniendum *Ro.* : -da Aβ

aliquid et eos quos odium rei publicae, spes praedae, amor hostis in hanc egerit proditionem. Quod si nullo modo apud quemquam bonorum virorum potest videri simile, iam et quemadmodum in hostes inciderit videbimus et quanta ne-
7 cessitate confessa sit. Ac satis erat primum illud dicere: quae filium in proelium misit, cuius partus et sanguis in proelio stetit, cuius filius, dum nihil carius habet patria, dum propulsare hostem vel virtute sua vel sanguine vel postremo corpore ipso morari studet, spiritum pro nobis in certamine amisit, ita profecto institutus, ita a matre dimissus, hanc accusari aequum est, cuius misereri satis non possumus?
8 Nocte egressa est. Quis hunc in matre, quis miratur adfectum tamquam novum? Ego vero plura confitebor, et quae forsitan plane admiratione †eius† digna sint. Noctem illam tenebrasque non timuit, horridam ipsius loci in quo pugnatum erat imaginem tulit. Haec per sanguinem humanum et per fracta tela et per mixta virorum equorumque corpora quaesivit filium suum, et, ne in totum nulla sua culpa inci-
9 disse in hostes videatur, planxit et deos invocavit. Neminem puto hactenus irasci calamitatibus. Cetera iam imputari ipsi non possunt. Hostibus confessa est, nondum dico torta – illud satis est dicere: femina. Si mehercule primae tantum minae ac timor ille exercitus qui modo feliciter pugnaverat confudisset feminam orbam, stupentem malis, erat tamen
p. 116 10 res digna venia: con|fessa est cum torqueretur. Ubi tantum robur animi, ubi tam firmam solidamque mentem quae non dolore vincatur, non ignibus cedat, non verberibus ingemiscat? Hanc vero satis fortiter ac supra sexum suum fecisse
11 credo quod nihil dixit antequam torqueretur. In his tamen necessitatibus, in his malis num demonstravit aditus quibus

6, 6 possunt haec videri similia *Gron.* 7, 4 vel virtute *SB*[3] : vel morte Aβ : virtute *Leo* 7 cuius *Gron.* : cui AB : cum CD 8, 1 quis (*alt.*) *del.* Ro. 3 eius *del. coni. Wi.* : etiam *Gron.* illa C 7 nulla] *cf. SB*[2]

in urbem venire possent, num proposita nostra, num occultam civitatis voluntatem patefecit? Cum torqueretur, minata est.

12 'At oppressa sunt auxilia a sociis missa.' Si damna bellorum deflere hic, iudices, vacat, plura perdidimus; et acie in illa quae circa filium miserae huius iacet tot fortissimi cives nostri ceciderunt. Si vero lex ista belli est, si nulla umquam tam incruenta victoria contigit quae non haberet aliquam 5 tristitiae recordationem, pensavimus omnia ista victoria †recuso† ut possit videri secundis ominibus et quadam providentia pro nobis deorum immortalium factum ut haec cape-

13 retur. Intrassent civitatem hostes; nobis et somno sepultis et securis ab omni cogitatione bellorum totus subito in visceribus ipsius urbis hostilis apparuisset exercitus, nec prius decessisset quam incenderet, opprimeret, diriperet.

14 Hic, si placet, feminae animum et in amorem patriae adsumptas culpate vires. Discussit vincula illa; quae (ut parcissime dicam) hostis imposuerat, femina, anus, torta rupit. Quaeritis quo animo fecerit? Cogitate quid passura fuerit

p. 117 15 deprehensa: torta est antequam offenderet. Ite|rum ingressa 5 nocturnum iter, non confusa tenebris, non periculo, vicit cursu aetatem, sexum, infirmitatem. Secuti cives quidquid dixerat, quidquid fecerat mater. Salus ergo civitatis et victoria qua nunc gaudemus huic debentur. Hoc est enuntiare? 5

11, 3 veniri posset *Fr.* **12,** 2 et] en *Hå.*[2] acie in illa *SB*[3] : aciem illam Aβ 3 *post* iacet *dist. vulg.* 6 ⟨nec⟩ recuso *Pith.* : secuta *Ri.* **13,** 2 securis *Aer.* : -itate Aβ 3 hostilis *Gron.* : -tis Aβ decessisset *SB*[3] : desisset (-iisset BD) Aβ **14,** 1 amorem *Fr.* : -e Aβ 2 ⟨vincula :⟩ vincula *Ro.* **15,** 3 infirmitate A : f- *Hå.*[2] secuti] *cf. SB*[1] 5 enuntiare *Pith.* : -ri Aβ

273

Debitor adulter

Maritus deprehensi adulteri bona possideat. Adversus sponsorem sit actio quae adversus debitorem. Quod debitor non solverit, sponsor solvat. Quidam debitorem suum in adulterio deprehendit. Bona omnia ex lege occupavit. Petit debitum ab sponsore. Ille CD. 5

1 SERMO

Priusquam venimus ad causam, praeparare debebimus animum iudicis pro ipsa persona sponsoris.

2 DECLAMATIO

Petitur a nobis pecunia quam non accepimus, non consumpsimus, non in ullum rerum nostrarum usum convertimus. Etiam cum istud periculum est sponsoris, miserabile est: bonitate labitur, humanitate conturbat. Hoc quo pertinet? 5 Non ut extorqueam vobis, iudices, religionem, sed ut intellegatis, quod profecto cognoscitis, non esse exigendum a sponsore creditum nisi iure summo.

3 De quo priusquam loquor, etiamnum ea quae humanitatis *p. 118* et consuetudinis gratia dici solent non omitto. | Debitorem appellasti? Cum ipso cui dederas pecuniam egisti? Non enim aliter salvo pudore ad sponsorem venit creditor quam si 4 recipere a debitore non possit. Inhumane exigis, iniuste pe- 5 tis. Pecuniam quam credideras recepisti; nihil mea interest qua via. Quidquid est istud quod a te ad debitorem tuum pervenit, penes te est. Sponsor porro in hoc accipitur, ne

273 *thema* 5 ab AC : a BD (*item* 2, 7) 2, 3 in ullum *Pith.* : in il- A : in BC : *om.* D 4 cum ... sponsoris] *sc. ita ut iure reus sit* 3, 2 mansuetudinis *coni. Wi.* omitto B : am- ACD 4 aliter B^2C : alter AB^1D 5 posset A^1β

creditor in damno sit. Vis scire quam sponsorem appellare 5
5 non possis? Debitorem appellare non potes. Et quoniam confitendum est eandem esse causam meam quam debitoris, nec tu aliud videri vis, volo sic agere tamquam petas a debitore, semota illa ratione, quod honestior persona sponsoris est, detracto eo quod debitor adulter est, quod deprehensus 5
6 est, quod punitus est. Fingamus ergo petere te a debitore cuius nos sponsores sumus. Respondere pro debitore tuo volo. 'Recepisti omnia; quaecumque possedi ad te transierunt. In his quae possedi erat debitum tuum. Totum habes; immo plus habes.' 5

7 Adversum haec quid respondes? 'Lege mihi bona debitoris tradita sunt, quoniam eum in adulterio deprehendi.' Non facimus legi isti controversiam. Quid tamen continet? Ut ad te bona debitoris pertineant. Bona porro quae sunt? Ut opi-
8 nor, ea quae detractis alienis deprehensa sunt. Finge alium 5 creditorem fuisse eius quem tu deprehendisti. Num dubium est quin, quamvis ad te bona pertinerent adulteri, recepturus tamen suum creditor fuerit? Ponamus nunc debitorem sine
p. 119 sponsore. Rationem, ut opinor, †depo|neres†: detracto aere 5 alieno omni, detractis oneribus bonorum, quod residuum ex patrimonio fuisset, id tibi lex concederet. Quem igitur calculum cum alio posuisti, ponas necesse est tecum. Nam patrimonii in alium transituri ea ratio est, ut primum credito satisfiat. Partem tamquam debitor solvis, partem tamquam 10
9 creditor accipis. Etiamnunc fingamus alios creditores et nihil in patrimonio quod supersit. Id ut manifestius atque apertius dicam, sint possessiones huic deprehenso, sint mancipia, supellex, sit aes alienum cui aeri alieno non sufficiant ea quae in patrimonio sunt. Occupabis mancipia, occupabis 5 supellectilem: creditores inanes excuties atque dimittes?

7, 3 isti *Fr.* : istam Aβ 8, 4 nunc *Ri.* : enim n- A : enim β : etiam nunc *Sch.* 5 poneres *Sch.* 8 posuisses *Sch.*, *Gron.* 8–10 'nam ... satisfiat *fort. post* concederet *ponendum*' *Wi.* 10 soluis C : -it ABD 9, 6 dimittes C : dem- ABD

10 Non potest hoc aecum videri tibimet ipsi faeneranti. Omnia igitur ea quae apparerent in creditum et in aes alienum transissent; tu, quamvis legem haberes qua tibi adulteri bona deberentur, nihil tamen ex eius adulteri bonis qui nihil haberet recepisses. Sic ergo tecum debitor tuus loquitur: 'Bona 5 mea, id est, quod liberum in patrimonio meo est et quod proprie meum, ad te transire debet lege. Prius solvo; et quid
11 interest ego solvam an tu auferas?' Non debet ergo tibi is cui pecuniam credidisti, multo minus ego qui profecto solutus sum si alter iam solvit. Quid enim alioqui facere me vis? Integro statu debitoris mei si a me petere maluisses, ad debitorem reverterer. Si debitor decessisset et bona eius ad here- 5 dem pervenissent, ad heredem redirem, id est, bona persequerer patrimonii ⟨eius⟩ pro quo ego spopondi. Idem esset
p. 120 reus a quo fui repetiturus si quid tam|quam sponsor solvis-
12 sem. Nunc ad te transît patrimonium, coepisti vicem habere heredis. Quid enim interest iure testamenti a defuncto veniat ad te hereditas an lege a vivente? Si patrimonium mihi persequi licet, ad te redeam necesse est. Ita istud quod accipere non potes, si posses accipere, solveres. 5

13 SERMO

Haec de iure; illa iam de circumscriptione huius sponsoris.

14 DECLAMATIO

Ego fortiter spopondi sine periculo pro eo homine qui bona habebat. Tu quousque avaritiam perduxisti? Parum est faenerare civibus? Sine aliqua tua fraude factum videbitur ut qui aliena pecunia utebatur incideret in hoc potissimum adulterium? Sed inciderit sane (neque enim mihi causa pro 5

11, 6 pervenissent ... redirem *Ri.* : -irent ... -issem (-et C) Aβ 7 eius *add. SB*[3] esset *Sch.* : es Aβ : esses *Gron.* 8 fui β : fuge A

illo hodie dicenda est): quod protulisti habes, et plus quam protulisti habes. Est quod in rationes tuas tamquam creditor referas; est quod in lucrum tamquam maritus referas.

274

Tyrannus fulminatus

Quo quis loco fulmine ictus fuerit, eodem sepeliatur. Tyranni corpus extra fines abiciatur. Tyrannus in foro fulminatus est. Quaeritur an eodem loco sepeliatur. |

p. 121 1 SERMO

In legum comparatione multa quaeri possunt, sed varie in quaque controversia. Interim quaeri solet an privata altera, altera publica sit, et utrum militaris altera, altera pertinens ad civilia officia. Hic omnia fere cetera paria sunt; utra 5 utilior et magis necessaria civitati sit quaerendum est.

2 DECLAMATIO

Nondum rem comparo. Interim utrum magis necessarium putatis esse, servari eam legem quae ad sepulturam alicuius pertineat an eam quae ad poenam tyranni? Si in totum lex altera tollenda sit, nec ad praesens modo tempus sed in 5 3 universum, sine utra tandem facilius civitas stabit? Fulmine icti ut eodem loco sepeliantur quo sunt percussi ad quam tandem civitatis pertinet utilitatem? At hercule ut insepultus abiciatur tyrannus ad vindictam, ad securitatem pertinet. 4 Non satis putaverunt maiores eas poenas adversus tyrannum constituere quas possit excipere in vita. Multos magis tangit sepultura; ad cogitationem post se futurorum pleri-

274 2, 5 nec ad C : haec ABD : nec in *Aer.*

que gravius moventur. Vultis scire? Propter hoc litigatur. Est ergo ⟨haec⟩ utilior. 5

5 Quid si de eo quaerimus hodie ad quem leges, nisi in poenam eius scriptae, non pertinent? Exuit se tyrannus et erigit; supra leges ⟨se⟩ ponendo extra illas se posuit. Hominem occidere non licet, tyrannum licet. Expugnare domum fas non est: arcem expugnabit optimus quisque. Insidiatus | 5 *p. 122* civi, etiamsi non effecerit scelus, poenas tamen legibus solvet: at qui hoc idem adversus tyrannum fecerit, etiamsi de-

6 prehensus fuerit, laudabitur. Lex [praecipue] ista ad eos pertinet qui alioqui sepeliendi sunt, idque verbis legis ipsis manifestum est. 'Quo quis loco fulmine ictus fuerit, eo sepeliatur': apparet non de sepultura quaeri sed de loco sepulturae. Magis aliquanto esse contraria †lex huic† videretur si ita 5 scripta esset ut fulmine icti sepelirentur; tum enim ipsa sepultura illis adsignari videretur, nunc tantum locus. Et porro cui sepultura non dari debet, adsignari locus debet?

7 Sed tyrannus fulmine ictus est (non dico quo loco, nec adhuc ad tractatum huius invidiae accedo): hoc illi proderit? Si nobis libertatem humanae manus et mortalia consilia attulissent, traheretur publicis manibus corpus extra fines et unusquisque vexatione eius ludibrioque gauderet, nemo non 5 suam manum esse quae traheret, suas vires putaret; quoniam scelera eius atque flagitia ab ipsis diis immortalibus condemnata sunt, quoniam patientiam nostram ac servitu-

8 tem numina non tulerunt, continget illi honor? Hoc enim voluit ille qui fulmen vibravit? Hoc cogitavit cum illud noxium caput sacris flammis petivit? Parum erat sepeliri tyrannum nisi in foro etiam sepeliretur? Quonam fato ego

4, 5 haec *add.* *SB*[2] 5, 3 se *add.* *Aer.* ponendo *Pith.* : inp- A, *et sim.* β 5 expugnabit *Aer.* : -auit ABC, *et sim.* D 6, 1 praecipue *del.* *SB*[1] 3 sepelietur A 5 lex huic] legi huic *Ro.* : lex ⟨ista⟩ huic *coni.* *idem* : lex *coni.* *Wi.* 7 adsignare A 8 adsignari locus debet *om.* A[1]D 7, 1 sed *del.* *Ro.* 8, 1 hoc enim] hocine *Hå.*[2]

nostram civitatem, iudices, laborasse in illo homine credide- 5
rim si, praeter ea quae adversus nos singulos universosque
fecit, partem speciosissimam civitatis et celeberrimam nobis
ablaturus est? |

p. 123 9 Si mehercule aliqui liberalis civis, immo si optime meritus in foro fulmine esset ictus, dicerem tamen excipienda quaedam. Neque enim omnes casus providere legum latores potuerunt; nec templa excepta sunt. Forum, quod mihi templum quoddam Pacis videtur, in quo iura exercentur, prop- 5 ter quod leges valent, bustis occupabimus, infaustis cineribus polluemus? Totum hercule potius relinquamus tyranni sepulchro; mutemus locum iudiciorum.

10 PARS ALTERA

SERMO

Ut sepeliatur superstitione sola effici potest: ut in comparatione legum illud potentissime dicamus, eam legem magis esse servandam quae deorum gratia scripta sit quam quae 5 hominum: adversus tyranni ultionem hominibus tantum esse scriptam, et scriptam levissimam partem ultionis; hoc vero quod constitutum est, ut quo quisque loco fulmine ictus esset eodem sepeliretur, religionis esse.

11 DECLAMATIO

Neque hoc propter personam neque in honorem alicuius scripsisse potest legum lator videri, sed in reverentiam deorum. Fas non est visum movere ictum illum: quomodo sede-

6 praeter ea *Pith.* : -ream Aβ 9, 3 neque enim *Hå.*[2], *Wi.* : immo neque Aβ 6 occupabimus *Aer.* : -auimus ABC,D(?) 10, 6 ⟨legem⟩ hominibus *Sch.* 11, 4 visum movere *Hå.*[2] : uisubmoueri (*ex* -re) A : ui submouere *vel sim.* β sederant] se ded- *Sch.* : fude- (se fude- *voluit?*) *Ro.*

p. 124 rant flammae, ita con|cremandum corpus universum putaverunt. Existimatis locum illum corpori datum? Fulmini 5
12 datus est. 'At tyrannus fulmine percussus est.' Hoc magis omnia religiose et cum cura deorum facere debemus. 'Sed in foro sepelietur tyrannus.' Qua magis? Mihi inter cetera etiam hoc quoque provisum esse †facto† a diis immortalibus videtur, quod illi loco destinatus est: nemo inire forum 5
13 nostrum poterit quin videat illud sepulchrum. Protinus enim sequatur cogitatio necesse est: tyrannus fuit ille, et fulmine ictus est, et ob hoc poenas diis immortalibus dedit. Quotiens noxios cruci figimus, celeberrimae eliguntur viae, ubi plurimi intueri, plurimi commoveri hoc metu possint. Omnis 5
enim poena non tam ad delictum pertinet quam ad exemplum.

275

Heres ob adulterum fratrem

Qui ob adulterium pecuniam acceperit, ignominiosus sit. Maior frater minorem in adulterio deprehendit. Pro ⟨eo⟩ rogante patre et abdicationem eius promittente, dimisit. Abdicatus est adulter. Mortuo patre inventus heres qui deprehenderat. Ignominiosus dicitur. 5

12, 3 qua magis *SB*[2] : quam (quoniam C) m- Aβ : m- *P* : ubi m- *Gron.* : nemo m- *SB*[1] : *del. Ri.* 4 facto A[1]BC : fato A[2]D : *del. SB*[2] 6 poterit *Ro.* : -est Aβ illud A[2]B : -um A[1]CD 13, 1 enim] haec *tempt. Wi.* 6 delictum C : dic- ABD

275 *thema* 2–3 pro ⟨eo⟩ rogante *Pith.* : pror- ABC : pro r- D[1] : pro ⟨quo⟩ r- D[2] : precante *tempt. Hå.*[2]

1 DECLAMATIO

'Qui pecuniam ob adulterium acceperit, ignominiosus sit.' Hanc legem adversus eos primum constitutam esse dico qui pecuniam acceperunt ut adulterium committeretur, ideoque ignominiam adiunctam quod viderentur rem fecisse le|nonis. Verum etiamsi ii quoque tenentur qui in poenam commissi adulterii pecuniam acceperint, is tenetur qui pecuniam accepit. In mea causa utrum contendis? Pecuniam me accepisse cum dimitterem non probabis. Alioqui si hoc putares esse pecuniam accipere, abdicari fratrem, statim detulisses. Postea videbo qua causa dimissus sit; interim nego hoc esse pecuniam accipere. Sine dubio est tam manifestum ut nulla interpretatione egeat quid sit accipere pecuniam. Ego tamen non sum contentus hac defensione, nisi illud probavero, ne spem quidem pecuniae oblatam. Quid enim mihi pollicitus est pater? Si dimisissem, futurum ut abdicaret fratrem meum. Heredem testamento etiam eum quem abdicasset quis vetabat ⟨institui, vel⟩ substitui in locum abdicati alium heredem? Non possum ergo videri propter pecuniam dimisisse, etiamsi propter hoc tantum dimisissem; nunc vero quam multa fuerunt propter quae dimitterem! Si hoc tantum me movit, quod frater erat, erat tamen satis plena defensio: et quod minor frater et quod †sub† patre frater, ut etiamsi ipsi non parcerem, tamen et patris et mea causa non debuerim occidere. Nunc vero quis dubitet exorari me debuisse cum pater peteret? Putemus nihil patrem esse pollicitum, nullam mihi ultionem praestitisse, quis non impium me, quis non sceleratum putaret si non impetrasset? Nunc vero promisit ultionem pleniorem, integris inviolatisque manibus meis, et | ipse pater severus: neque enim est quod putetis defuisse ei gravitatem, defuisse ad vindictam animum: abdi-

1, 7 acceperunt *coni. Ri.* 2, 2 putares *Ri.* : -ris Aβ 3 detulisses *Aer.* : dist- Aβ 3, 6 institui vel *add. Pith.* 4, 5 ⟨accedit⟩ et quod minor *Hå.*[2] sub] sub ⟨bono⟩ (*vel* pio) *Hå.*[2]

cavit; et non fecisse hoc eum temporis causa manifestum
6 testamento fuit. Ergo nec pecuniam mihi pollicitus est pater, et ego alias causas dimittendi habui quam pecuniam, et ille non abdicatus est ut ego lucrum facerem. Nec enim persuaderi cuiquam potest eum qui abdicatus sit haec passum esse causa mea. Quanto plenior mihi vindicta contigit! Brevis 5 enim poena mortis est; nunc diu eget, diu male audit.

276

Bona raptoris qui se suspendit

Rapta raptoris mortem aut bona optet. Raptor se suspendit. Rapta optat bona.

1 DECLAMATIO

'Rapta raptoris mortem vel bona optet.' Raptam hanc esse pro qua loquor constat; ab eo raptam esse cuius bona optat non negatur; lege datam esse potestatem utrum vellet convenit inter nos. Quid est igitur quod obstet? 5

2 Negant dandam esse optionem puellae quoniam perierit raptor. Id nulla lege exceptum, nullo scripto verbo cautum est. Interpretatione igitur †temporis† nituntur. Videamus haec qualis sit. 'Lex' inquit 'quae optare vel mortem vel bona permittit hoc satis significat, ex duobus optandum esse. Quoniam igitur iam alterum optari non potest, ne optio- 5
p. 127 3 ni quidem locus est.' ⟨Si⟩ hanc legis vim esse con|cederemus, si ex duobus esset optio [eligenda] puellae, duo tamen

6, 3 non abdicatus est *SB*[1] : a- est non Aβ : a- est ⟨sua causa⟩, non *Hå.*[3] 6 egebit *Pith.* audit *SB*[3] : audiet Aβ

276 1, 4 vellet ⟨optandi⟩ *tempt. Wi.* 2, 3 temporis] optionis *Pith.* : legis *coni. Ri.* 3, 1 ⟨si⟩ hanc ... concederemus *Aer.* : hanc ... contend- (condend- A) Aβ 2 si] *num* ut*?* eligenda, *quod a Sen. Contr. 1, 5, 6 (Wi.) nequaquam sublevatur, del. SB.*[3] : agenda *coni. Ri.* : eligendi *Schenkl*

haec esse contenderem, natura et vi. Neque enim si raptor
nobis subductus est, mors ipsa nihil est. Sed quomodo non
satis est unum superesse, cum etiamsi duo essent non potu- 5
4 erit optari nisi unum? Et haec duo ita demum potenter a
parte diversa proponerentur si essent iuncta. Nunc vero dis-
creta sunt ipsa legis scriptura: 'mortem vel nuptias': ita duo;
simplicia, singula sunt [tamen]. Praeterea ⟨si⟩ lex ita scripta
esset ut eligi iuberet, posset opponi †vel† electioni si ex 5
pluribus non esset; nunc optio potest esse etiam singulorum.
5 Et illud, iudices, ante omnia intueri vos oportet: si quid ex
lege inclinandum sit, spectate ut quam minimum ex eadem
pereat. Adversarius enim queritur aliquam verbi interpreta-
tionem perire, nos totam legem, totum ius. Tolerabilis enim
esset mihi cum adversariis contentio si quaereretur an hoc 5
optare puella deberet; nunc id agunt ut nihil optet, et nova
quadam ac perversa actione nituntur, ut bona raptoris opta-
re puella non debeat quia optare nil aliud potest quam bona.
6 'At non est aequum et mortem raptoris contingere et bo-
na.' Sed hoc eo pertinet ut si mortem optavit optare non
debeat bona. Ita demum enim et mortem ei contigisse rapto-
ris dicemus et bona. Aequum est etiam interpellari posse
optionem [etiam] facto ipsius, alieno vero iniquissimum. 5
p. 128 Quare | si per hanc stetisset ut raptor periret (quamquam
possem dicere: 'illud non optavit, et legi non est satisfac-
tum'), haberet tamen aliquam rationem saltem falsa eius
7 calumnia. Nunc quid fecit puella ut raptor moreretur? Ita-
que huic non tantum in hoc labor est, ut bona raptoris
accipiat, sed in illo maior aliquanto, ut vobis approbet quid

4, 4 tamen *del. SB*[3] (*cf. Wi.*) 4–5 ⟨si⟩ lex ... esset *Ro.* : lex ... est Aβ 5 vel *del. coni. Wi.* 5, 1 iud(ices) β : -cium A 2 spectate *Wi.* : -are Aβ 5 quaereretur AC : quaererent B : quereret D 8 nil A (*corr.*), B : non CD 6, 2 optavit] -arit *Ro.* 4 etiam *Wi.* : enim *A*β 5 etiam *del. Ri.* 6 stetisset *Aer.* : testis sed Aβ 7 legi A : lege β 7, 3 uobis AC : no- BD quid C : quod ABD

optatura fuerit si viveret. Duas enim sine dubio poenas adversus raptorem lex constituit, †alteram tamen mitem; nec semper hac cogitata et publicata crudeli illi et sanguinariae tenetur.† Hodieque alioqui nonne merito a vobis, merito a civitate reprehenderetur si aliud non optando hoc ostenderet [et] fecisse raptorem quod ipsa esset optatura?

8 Hinc transeunt ad coniecturam, et suspicari vos volunt ea quae probare non possunt. 'Non enim' inquiunt 'est credibile periturum fuisse raptorem nisi hoc optaturam scisset puellam.' Ante omnia, cum dicitur scisse, illud ostenditur, posse 9 probari quomodo scierit. Quaero enim a vobis ipsis adversariis quomodo colligatis scisse eum, quomodo liqueat hoc vobis. Si quid est, adferte et ad iudicem. Unum argumentum est ipsum quod perierit. Hoc etiamsi mortis fecit metu, potuit tamen naturaliter fuisse timidus, ⟨potuit⟩ etiam nullo accepto signo propter quod vitam desperaret confusione ta-10 men et proprio animi sui perisse motu. Nunc vero credibile non est quemquam perire mortis metu. Quid enim timuit ulterius? Quare etiam credibilius videtur mihi idcirco perisse eum quod optaturam puellam bona existimaret. Sunt enim plerique qui mor|tem potiorem quam egestatem putent, quibus delicate educatis (ex deliciis enim haec licentia facta est) intolerabilis videatur nuda illa vita et omnibus quibuscumque antea abundaverunt destituta. Hoc igitur est credibilius; et hoc puella voluit et in hoc perseverat.

11 Et certe nulli tolerabile aut aequum videri potest ⟨ut⟩ in gravissima iniuria, qua virginitatem perdidit, qua florem aetatis amisit, qua prima illa gratia apud maritum futura praerepta est, neque mortem optaverit neque bona accipiat.

5–7 alteram ⟨saevam, alteram⟩ [tamen] mitem, nec semper haec lenis et moderata crudeli illi et sanguinariae anteponitur (antefertur *Watt*) *tempt. SB*[1] 9 et *del. Morawski* effecisse *Watt* **9,** 2 quomodo (*alt.*) *SB*[1] : cum non Aβ 5 potuit *add. SB*[2], et *add. coni. Wi.* **10,** 7 uita illa A **11,** 1 ut *add. Gron. vel hic vel ante* neque mortem

277

Praegnas adultera

Supplicia praegnatium in diem partus differantur. Praegnatem in adulterio deprehensam occidit maritus. Reus est caedis. CD.

1 DECLAMATIO

Cum reus agar caedis, nihil fortius confiteor quam a me occisos homines, et, si quid numerus quoque adicere invidiae potest, duos. Verum istud non potest videri saevitia, non crudelitas, quae per leges venit. Occidere adulterum licet cum adultera. Ex alia parte nascitur origo huius calumniae. 5

2 'Praegnatem' inquit 'occidisti, et supplicia praegnatium lex differre in diem partus iubet.' Ut confiterer hoc esse supplicium atque eo nomine appellandum, fortiter tamen dicerem leges omnes quaecumque de suppliciis scriptae sunt ad eos pertinere qui damnati sunt, qui in iudicio convicti, | 5
p. 130 qui per ministeria publica et carnificum manus occiduntur.
3 Nam et ceterorum supplicia ante iudicium non solent esse et non nisi per magistratus exiguntur, non nisi certa lege ordinantur: hoc ius scriptum est mariti dolori, hoc ius ille conditor conscriptorque legis huius voluit esse privatum. Non magis ergo tempus aut diem praestituit adulterae quam 5 manum carnificis, quam sententiam iudicis, quam imperium
4 magistratus. Quid si ne differri quidem hoc supplicium potest? Non enim dubium est quin lex de iis loquatur qui quandoque sint in rei publicae potestate. Damnatus aliquis custodia publica continetur, carcere continetur; potest de

277 1, 4 ista *Gron.* (*vel* quod *pro* quae) 2, 6 occiduntur *Aer.* : -dantur Aβ 3, 2 ordinantur *Wi.* : -ationum Aβ 5 praestituit *Ro.* : -uisset Aβ 4, 3 sint *Aer.* : sit ACD : fit B : sunt *coni. Wi.* 4 carcere continetur *om.* CD

hoc supplicium sumere magistratus cum voluerit. Adultera 5 dimissa non redit in manum mariti. Nec hoc tantum in lege est, ut adulterae supplicium differri non possit, sed illud etiam, ut non tantum adulterae pereant. Nam lex, cum occidere mihi adulterum cum adultera permittat, manifeste illud ostendit, non posse eos diversis temporibus occidi, ac, si alteri remittatur supplicium, impunitatem etiam alteri dandam. Ergo non solum praegnatis supplicium, ut etiam sic loquamur, sed etiam adulteri non differendum tantum sed 6 tollendum omnino fuisset. Quid si ⟨ne⟩ hoc quidem supplicium appellari convenit? Habent enim omnia haec nomina suam proprietatem. Non semper homo ⟨merito occisus⟩ supplicio adfectus dici potest; non ubicumque poenam ha- *p. 131* bes etiam supplicium est. Nomen hoc est publicae | animadversionis, nomen exactae per magistratus poenae.

7 'Indignum fuit occidere eam quae praegnas facta est.' Nondum dico quantum gravius peccaverit; interim, cuius miseretur? Infantis ex adultero fortasse concepti? Et, iudices, interrogo vos cuius rei gratia legem cavisse existimetis illi qui erat conceptus a nocente femina. Non est credibile legem prospexisse ei cui rerum natura datura fortasse non erat lucem, qui an nasci posset dubium fuit, qui etiam odium 8 ex ea quae conceperat merebatur. Quare ergo scripta lex est? Pro patribus, qui nihil fecerunt. Indignum enim visum est, etiamsi mortem meruisset mater, auferri filium innocenti patri. Si ergo lex pro me scripta erat, non potest videri contra me valere. In hac vero ne illius quidem, quicumque

5, 4 permittat A : -tet B : -tit C : -teret D 7 ut etiam (*i.e.* etiam nunc) β : e- ut A 6, 1 quid si ⟨ne⟩ *Sch.* : quodsi A : q- si β 1–2 quid si hoc ... ⟨non⟩ convenit *coni. Wi.* 3 merito occisus *add. Ri.* : iure o- *coni. Wi.* 4 habes *Ri.* : -ent Aβ : -etis *Sch.* 7, 3 concepti A^2 : -pit A^1β 5 illi *Ro.* : -ius Aβ 8, 3 auferre (*ex* auferte *ut vid.*) A 4 si ergo *Ri.* : dixero Aβ : si vero *tempt. Hå.*[2] 5 vero ⟨re⟩ *Ri.*

futurus fuit, movere vos miseratio potest. Quis enim illum agnosceret, quis educeret, cum manifestum esset ex crimine, ex flagitiis, ex ea re quae morte punitur esse conceptum?
9 Ipsam vero adulteram adeo oportuit occidi ut nulli umquam irasci magis leges debuerint. Ultra commune flagitium est praegnas adultera. Aliqua hoc tempore, quo salvo pudore a marito secubaret, cum adultero volutata est? Et cum animalibus mutis etiam, quorum libido ratione ⟨non⟩ continetur, 5
haec tamen sit natura ut posteaquam conceperint omnem refugiant venerem, matrona ne pudore quidem partus, ut vos dicitis, iam instantis moveri potuit ut pudicitiam, si non
p. 132 10 marito, at | futuro certe filio praestaret? Illa igitur prior damnavit ventrem suum. Victurus autem fuit ille si ego adulteram non occidissem? Non novimus hos mores turpissimarum feminarum, ut oderint puerperia, ut filios velut indices aetatis suae abominentur? 5

278

Expositor petens cum forti decem milia

Viri fortis pater decem milia accipiat. Is qui videbatur filium habere decem milia cum ille fortiter fecisset accepit. Postea iuvenem pater naturalis agnovit, solutis alimentis recepit. Petit decem milia.

1 DECLAMATIO

Decem milia a me petis. Quo iure? Qua causa? Credidisti, an deposuisti, an ex alicuius rei venditione pretium ad te pertinet? Nihil horum: nullus inter nos contractus fuit nisi quod mihi nuper aliquid debuisti. Legem adfers qua patri 5
viri fortis decem milia dari oportet; cuius quidem summae si

7 educaret C 9, 5 non *add. ed. Leid.*

278 *titulus* forte $A^1\beta$ 1, 5 uiri A^2CD : uir A^1B

non praestetur fides, petitio (ut opinor) a re publica est.
2 Nam ut iam constet uter accipere debuerit, illud tamen respondeas mihi velim, quis dare debuerit; si patri debetur, debet res publica. Viderimus an ego a civitate recte acceperim: tu non potes accipere nisi a civitate. At ego accepi id
p. 133 quod tibi debebatur. Puta me in praesentia con|fiteri: repetet 5
fortasse qui dedit; interim tibi non alius debet quam qui mihi dedit.

3 Sed volo nunc agere etiam rei publicae causam, et sic respondere tibi tamquam istud a magistratibus petas. Non est tempus hoc actionis istius. Quando enim filius tuus fortiter fecit? Multum iam transisse tempus ante hanc actionem confiteberis. Interrogabo ubi fueris. Etiamsi te peregrinatio 5
detinuit, etiamsi absentia in causa fuit quo minus acciperes,
4 dicam tamen pleraque iura tempore circumscribi. Si vero et in civitate fuisti et praesens eras cum honoraretur filius, ut nunc res est, tuus, interrogo cur non petieris. Nam ut non acceperis sufficit hoc, quod non petisti. Non eras illo tempore pater, quia nesciebas te esse. Non debebatur igitur tibi eo 5
tempore quo res publica debuit.

5 Illud quoque interrogo, quomodo factum sit ut ego acciperem. Pater viri fortis eram. Quorum utrumque breviter ostendere iudici necessarium est, et me tum patrem fuisse cum decem milia debebantur patri viri fortis et te non fuisse ideoque te non accepisse. Patres enim non tantum natura et 5
illo initio continentur; satis est plerumque ad hoc ius videri.
6 Num dubium est quin, si intestatus decessissem antequam tu agnosceres, aditurus ille hereditatem quasi filius fuerit? Num dubium est quin, si honores peterem, profuturus mihi tamquam filius fuerit? Num dubium est quin, si (quod longe

2, 1–2 illud ... debuerit *om.* β 2 velim *Pith.* : uelem (*ex* uellem) A dare *Pith.* : -em A 3–4 recte ... civitate *om.* β 6 debet *Sch.* : debuit Aβ (B *ex corr.*) 5, 5–6 natura ... initio] *iniuria vexatus locus* (*cf. SB*[2]) 6, 1 num D : non ABC 4 quod A[2]C[2]D : quid A[1]BC[1]

ab eius animo et moribus abest) pulsasset patrem, non iniu- 5
riarum tantum lege teneretur, si occidisset, non caedis tan-
p. 134 tum lege poenas | daret? Quod si haec omnia in confesso
sunt, ne magistratus quidem erraverunt eo tempore quo de-
7 cem milia dederunt mihi. Si intestatus tu decessisses, ad alios
quoslibet tua pertineret hereditas. Vis scire quam pater non
fueris? Recipere illum nisi solutis alimentis non potuisti. Lex
tibi dicit: 'alienus est, et tibi ut pater esse incipias emendus.'
Iam illa profecto citra interrogationem sunt, cuius tulerit 5
nomen, in cuius censum delatus sit.

8 Nimium diu de re iudicata. Reliquum est ut intueamur
uter nostrum hac pecunia dignior esse videatur. Et ut brevi-
ter dicam, tu exposuisti, ego sustuli. Scio te coepturum
altius, ut dicas: 'genui.' Hoc est quare tibi debeamus irasci:
quantum ad te pertinet, non habet res publica virum fortem; 5
aut illum ferae laceraverunt aut aves diripuerunt aut aliquis
(quod multo sit indignius) sustulit leno aut lanista. Ex meis
9 ille beneficiis natus est. Intuendum nobis etiam illud praeci-
pue est, quae causa constituendae legis huius fuerit, aut un-
de ortum sit ut non contenta civitas fuerit praemium ipsi
viro forti dedisse, sed etiam patrem huius honorandum cen-
suerit. Ideone honoratum putamus patrem quod genuerit? 5
An ideo magis praemio dignum civitas existimavit quod
educasset, quod impensas fecisset? Vis scire quam hoc ve-
10 rum sit? Pecunia honoravit. Si quid pietatis est quod imputa-
re nos rei publicae praeter alimenta possumus, illud est: 'sic
educavi, talia praecepi, sic formavi mores.' Non est satis hoc
p. 135 11 in|dignum, quod talem tibi filium feci? Sed haec utcumque
videri possint tolerabilia: illo tempore quo pugnabat filius
noster (vindicabo enim mihi semper hoc nomen, neque a
beneficiis meis appellatio ista discedet), qualis uterque no-
strum fuit? Non ego sollicitus de muris pependi? Non ego 5
omnes excepi ab acie redeuntes? Non nuntios sollicitus cap-
tavi? At tu securus eras, tamquam id quod volueras cum

9 mihi dederunt β 7, 4 dixit *coni. Wi.*

12 exponeres contigisset. Age, redeuntis vulnera quis religavit, sanguinem quis abluit? Ad templa quis duxit? Quis gratulatus est? Sciebasne iam tum esse officium tuum, an confiteris ad te haec non pertinuisse? Dissimules licet, et videatur alioqui hoc contra causam meam: sciebas, et illum esse apud me 5 passus es.

13 Haec decem milia agnovisti. Non te moverunt tituli adulescentis, non illa gloria de eximia virtute quam ego praeceperam. Hac fiducia alimenta solvisti; computas mecum, ut solus omnium mortalium et expositum receperis et lucrum feceris. 5

279

Dives speciosi adulter

Adulterum aut occidere aut accepta pecunia dimittere liceat. Dives pauperem, speciosi patrem, de stupro filii appellavit; ille tacuit. Iterum adiecta pecunia appellavit; ille tacuit. Tertio appellatus uxorem filio dedit. Puer divitem cum uxore sua deprehensum accepta pecunia dimisit. Abdicatur 5 a patre. |

p. 136 1 DECLAMATIO

Priusquam venio ad aestimationem criminis et propriam iudicii huiusce summam, necesse habeo id dicere quod in oculos uniuscuiusque vestrum, iudices, incurrit: abdicatur puer. Nolite illum aestimare ex hoc quod maritus est; in quo illud praecipue, iudices, vereor, ne apud animos vestros suspectus 5 sit impudentiae ac videatur intra hos annos nimium cito

12, 1 deligavit *tempt. Wi.* 3 iam tum A²B²CD : natum A¹ : iam tuum B¹ ⟨hoc⟩ esse *tempt. Ro., auct. Aer.* 13, 2 praeceperam BD : perc- AC

2 virum egisse: uxorem pater impuberi dedit. Quid igitur haec aetas committere potuit tanta animadversione dignum? Lex abdicationis adversus ferociam iuvenum constituta est. Haec vero infirmitas adeo nocentis nomen non recipit ut vix recipiat innocentis. 5

3 Si tamen perseveras abdicare tamquam iuvenem, superest ut ego quoque tamquam iuvenem defendam. Vultis igitur, iudices, dicam illa omnibus fere abdicationum iudiciis vulgata pro liberis: 'non ego luxuriatus sum, non ego meretricem amavi, non paterna bona vitiis consumpsi'? Sed si hoc 5 proposuero, respondebitur (potest enim): 'adulteros' inquit 'non occidisti.'

4 Dicamus et tamquam pro marito. Non habes ius abdicandi propter hoc quod lex huic permisit. Vereor ne risum mereatur haec defensio mea, tamquam hic utrumlibet potuerit. Sed potuerit sane. Marito vel occidere adulterum vel accepta pecunia dimittere licet. Non potes propter id irasci quod 5
5 iura huic permiserunt. Loquatur maritus cum animo suo, loquatur cum adfectu suo, cum propria animi sui natura. Si *p. 137* propter hoc licet ab|dicare, istud quod fecit maritus non licet. Alioqui enim tolerabilius et certe humanius erat arbitrium vel occidendi adulteri vel accepta pecunia dimittendi 5 transferri ad patres, quoniam certe levius est vetare aliqua quam punire.

6 Sic defenderetur si iure tecum ageret. Ipsius vero facti vel hoc modo rationem facile reddidissem: non est istud turpe
7 quod lex permittit. ⟦'Accepta pecunia dimisisti.' Nisi oporteret, nec liceret.⟧ An vero parum sancti illi videntur fuisse maiores, illi constitutores iuris, qui civitates adhuc velut antiquo illo errore confusas ad certam vivendi formam redegerunt? Illis non est visum nefas accipere pecuniam, sed et 5

279 3, 6 inquit] *num delendum?* 4, 4 occidere CD : -rit AB 5, 3 maritus A^2BD : -tis A^1C 7, 1–2 *ita secl. SB*[3]

hanc poenam animadversionis * putaverunt, sicut pleraque delicta ⟨multa⟩ puniuntur: neque enim semper usque ad
8 mortem pervenitur. Credo autem illum, quisquis fuit legis huiusce constitutor, illa intra se cogitasse, non omnium animos maritorum durare ad sanguinem, esse quosdam mitiores qui ne conspicere quidem cruorem sufficerent. Multi se a gladiatorum vulneribus avertunt, et quamquam nemo dubi- 5 tet et illud spectaculum in parte esse poenarum, tamen nequissimorum quoque hominum suprema pericula habent su-
9 am gratiam. De spectaculo loquor: cogitaverunt quanto esset difficilius occidere, ac scierunt futurum ut, si unam hanc mortis poenam contra adulteros constituissent, saepius impune committeretur adulterium. Constituerunt ergo poe-
p. 138 nam et secun|dam; prospexerunt infirmioribus, prospexe- 5 runt lenioribus. Forsitan cogitaverunt et illud, non omnibus futuras esse vires. Ita temperaverunt severitatem ut vindicaret se quomodo quisque posset.

10 Dixi tamquam pro iuvene, dixi tamquam pro marito; dicendum est tamquam pro impubere. Non mehercule satis constituere apud animum meum possum an huic adulteros
11 licuerit occidere. Quo enim tandem modo defenderetur filius tuus si quis extitisset qui diceret: 'occidisti homines nondum maritus: neque enim vis ista nominis huiusce appellatione prima consistit, nec satis est maritum tantum osculo putari', postea nudari filium atque in conspectu iudicum 5 constitui coegisset, atque interrogaret an ille maritus esset
12 qui fieri pater non posset? Ac si tantum illi tamquam adultero irascereris, satis erat hoc dicere pro filio tuo: 'Puto, nondum habebat mariti dolorem. Ad vulnera adulteri et caedem

6 poenam ⟨satis⟩ *Hå.*[2], *sed plura excidisse suspicor, velut* animadversionis ⟨loco gravioris concedendam esse⟩ (*SB*[2]) 7 multā *add. SB*[2] 8 pervenitur *Ro.* : -ueniunt Aβ 8, 5 quamquam *Pith.* : tam- A, *et sim.* β 9, 7 uindicaret D : -re ABC 12, 2 irascereris *Gron.* : -ceris Aβ

et tristissimum occidendi hominis ministerium magno quo-
13 dam impetu et (ut sic dixerim) furore opus est. Nec miror
eos concitari qui veterem matrimonii consuetudinem, qui
pudorem cubiculi, qui spem liberorum expugnatam esse cre-
dunt, qui illos occultos atque inenarrabiles patiuntur aestus:
non potest uxorem suam sic odisse qui adhuc amare non 5
potuit.'

14 Verum illi quoque parti respondendum est qua vindican-
dam priorem iniuriam fuisse dicit: de qua hodie dum abdi-
cat multa vehementer graviterque dixit, cum fieret tacebat.
Non existimo adeo inimicum filio suo patrem, quamvis ab-
p. 139 dicet, ut ali|quid turpiter suspicetur praeter id maledictum 5
15 quod ipse audivit, quod intra verba constitit. Maximo atque
admirabili potius experimento gravitatem huius pueri seve-
ritatemque, iudices, †diligetis†, quia is qui tantum nefas
concupierat ipsum puerum appellare non ausus est. Facilius
illi fuit loqui cum hoc patre, hoc severo, et loqui non semel 5
16 et pecuniam polliceri et adicere pretium. Tum iste tamen
non adiit magistratus, non vociferatione saltem invidiam
facere apud populum conatus est: tanto facilius est exigere
magnum animum quam praestare. Si hominem occidere fa-
cile est, tum feriri oportuit cum de stupro filii tui loqueba- 5
tur, cum tuarum id partium, tui animi, tuarum etiam virium
fuit. Nam fingamus sane istud matrimonium fuisse: quis
tamen omnium mortalium hoc exigat, ut fortius uxor quam
filius vindicetur?

17 Sic ego hunc defenderem, iudices, si occidere noluisset.
Rursus mihi ad id redeundum est ex quo defensionem huius
ingressus sum. Ecquid vos cogitatis aetatem, ecquid videtis
annos, ecquid semoto illo nuptiarum mimo atque inani tan-
tummodo nomine virum esse aestimatis et dignum qui abdi- 5

15, 3 diligetis] intelleg- *vel* discetis *tempt. Wi.* : *aliud mallem, sicut* demonstratam habetis 17, 5 aestimatis *SB*[2] (putatis *SB*[1]) : cogitatis (*cf. v.* 3) Aβ

18 cetur quod hominem non occiderit? Itane tu pater bonus es, qui caritate filii neglecta imitatus es pueri infirmitatem adversus eum qui de stupro filii tui te appellare ausus est, quem punire etiamsi tibi moriendum esset debuisti: tu huic irasceris qui ex duobus adulteris nulli eorum par erat, qui certe 5
19 praestitit tibi quantum plurimum potuit? Diu moratus est, *p. 140* detinuit; dum | pecunia adfertur, dum perspicitur, dum numeratur, fuerat tuae curae, tuae severitatis intervenire et aliquid facere fortius. Ego fortunae agendas esse gratias puto quod emissus dicitur qui potuit erumpere. 5

280

Raptor reversus

Rapta raptoris aut mortem optet aut nuptias. Quidam rapuit et profugit. Raptam pater alii collocavit. Rediit postea qui rapuerat. Vult illum ad magistratus educere pater. Patitur ille se educi; rapta tacet; maritus contradicit.

1 SERMO

Actionem oportet esse summissam et blandam. Nam primum omnium dicendum est ei adversus socerum; deinde ita dicendum est ut sciamus hoc agere eum, ut socer sit; praeterea causa illius nihil habet firmius quam ⟨si⟩ sit alienus. 5
Etiam sollicitudo quodammodo temperanda est, ut neque desperare neque securus esse videatur.

18, 4 tu] *fort. delendum (cf. Wi.)* 5 nulli] neutri *SB*[1] **19, 1** est *om.* A[1]β 2 perspicitur *SB*[2] : repetitur Aβ 5 demissus A[1] (dim- *noluit Wi.*)

280 **1, 5** illius] *patris* si *add. Aer.* alienus (*sc. maritus, cui ob eam rem ipsam cavendum sit ne patri inimicus esse videatur*) *SB*[1] : -na Aβ

2 Sed modus et color declamationis sic ducendus est, quaestiones illae erunt: an educi rapta nisi protinus possit; an, etiam si tempore interposito potest, possit tamen post nuptias; an, quia ante educi non potuit raptor, nunc educi debeat; quo animo pater educere ad magistratus velit; an patien- 5
p. 141 te eo | qui educendus est contradicere liceat, an aequum sit; quo animo hic contradicat.

3 Scio posse quaeri an illa quaestio quae ad personam pertinet [et] in prima parte ponenda sit †quae† a me supra constituta est. Ego aliquid in hoc ordinem etiam thematis spectavi: quo ⟨ultimo⟩ loco ponitur illud, quod tacente raptore hic loquatur †quid velit†. Spectavi et illud, quod adfectibus 5
qui secuturi sunt magis haec quaestio quam ulla alia coniuncta est.

4 DECLAMATIO

Si contradiceret ipse qui rapuit, id est, si timeret, sic pro se ageret: educere tibi ad magistratus raptorem non licet nisi statim. Quare? Quoniam omnium vel poenarum vel praemiorum tempus aut constitutum est aut praesens. Quotiens 5
finitur dies, expectandus, quotiens vero non differtur, praesens est. Itaque sicut, ⟨si⟩ dies finiatur, nihil ultra eum iuris futurum est, ita die non praefinito †proximum esse mani-
5 festum est nihil ultra proximum ius sit.† Id porro quod in
p. 142 quolibet | iure alio manifestum foret in hac lege apertius est. Quid enim dicit? 'Rapta raptoris mortem vel nuptias optet.' Neutra res est quam differri oporteat: sive is est raptor qui poenam mereatur, non meretur advocationem, sive ignosci- 5
tur raptori, non debent habere moram nuptiae ut inchoatae.

2, 7 contradicat *Sch.* : educat Aβ 3, 2 et *del. Aer.* sit *Ro.* : est Aβ quae a me] ⟨non⟩ qua a me *Ro.* : ⟨potius quam⟩ qua *coni. Wi.* 3 ordinem *P, Ro.* : -e Aβ thematis *Ro.* : -te Aβ 4 ultimo *add. Ro.* (ordine etiam thema spectavi: quo loco *Wi.*) 5 quid velit] *inexplicitum* spectavi *Obr.* : -ari A : -are β 4, 7 si dies *Aer.* : dies ABC : dies si D iuri A 9 nihil ... ius sit *del. Wi.*
5, 6 ut SB^2 : uel ABD : *om.* C

6 Si tantum non statim educeres, haec fortiter dicerentur; nunc educere vis post nuptias, Utrum igitur iure prius an aequitate consistes? Ius ipsa legis positione manifestum est. Nam cum raptam educi in hoc iubeat, ut mortem vel nuptias optet, manifesto ostendit eam educi oportere cui utrumque 5
7 liberum sit. Praeterea iam ne raptae quidem nomen habere potest quae nupta est. Sicuti nomen pupillorum legitimo tempore finitur, sicut orbam nemo post nuptias dixerit, sicuti virginis appellationem nox illa maritalis aufert, ita ne rapta quidem dici potest quae maritum habere coepit. Licet 5 igitur raptae permissum sit quocumque tempore optare,
8 nuptae optare permissum non est. Haec ex lege manifesta sunt, illa ex aequitate. Ante omnia non tam duram esse lex voluit condicionem ut semper raptor puniretur: ideo et misericordiae locum fecit. Et †idcirco† iam non ad ipsum tantummodo qui rapuit sed etiam ad eum qui duxit pertinet, 5 qui certe nihil peccavit [qui certe manere potuit].

9 Hoc loco mihi illud opponitur, non potuisse ante educi eum. Quasi vero intersit causae qua ratione ius interierit!
p. 143 'Pro|fugerat' inquit 'raptor.' Scio quid facillimum sit dicere: persecutus esset, inquisisset; si verus hic dolor, si vera indignatio erat, non omisisset. Non hoc illi profuit, quod profu- 5 git, sed illud, quod redire permisisti. Fortasse enim contentus fueras hac ipsa poena exilii, satis vindicatum te credide-
10 ras. Ne illud quidem verendum, ne raptoribus exemplum profugiendi permittamus si optari adversus eos amplius non potuerit. Satis enim magnum supplicium hoc est et certum. Nam is qui permanserit, sperare et nuptias poterit, etiamsi mortem timebit; ei vero qui profugerit exilium sine dubita- 5 tione erit patiendum.

6, 1 haec CD : hoc AB 8, 4 idcirco] id *coni. Wi.* 5 duxit *Ri.* : ed- Aβ : eam d- *Sch.* 6 qui ... potuit *del. SB*[2]; *quid enim ad rem?* manere A[2] : nihil m- A[1] : rem- β 9, 6 permisisti] *i.e. non coegisti* 7 fueras *Aer.* : -ris Aβ

11 Haec diceret ipse, quae nunc ego dico quoniam ille non dicit et obstare †nihil hoc loco putat ius†. Si non possem reddere rationem, iudices, quantum mea interesset id quod vindico, illud tamen responderem: 'Pro iure loqui nemini non licet. Conveniat inter vos fortasse (hoc est quod me 5 sollicitissimum facit): loquar tamen pro lege, loquar pro
12 aequitate.' Quid si vero hoc, ut paulo ante dixi, aliquanto magis ad me quam ad raptorem pertinet? Periclitor enim nuptiis, periclitor matrimonio, non una nocte cognito, nec propter errorem fortasse nec propter iniuriam, sed delecto, sed probato, sed impetrato. 5
13 Temptat me adversus haec socer spe fallere, et non palam ostendit quid sit optatura. Ita blanditur tamen †actioni†.
p. 144 Libenter, iudices, credo, re|mansura est in meo matrimonio. ⟨Sed⟩ misereor raptoris, neque ego primus coepi. Misereor: erravit fortasse. Ut scelus commiserit homo, dum periclita- 5 tur etiam imago poenae me confundit. Hoc cum mihi accidat, quid accidere potest puellae? Neque ego tamen illum defendo. Fecit enim rem improbam, fecit rem inconsultam.
14 ⟦Sed exulavit, sed afuit.⟧ Haec si confiderem, illud vero ad metus pertinet. Et tamen non ego de uxore diffido, non de animo illius dubito: alioqui minus sollicitus essem. Scio meruisse me ut amarer, scio obsecutum, scio omnia maritalia officia plena indulgentia consecutum. Illud dubito, quid 5 possit cum educta fuerit ad magistratus, cum ille periturus iacuerit ad pedes, cum produxerit propinquos, cum amicos.

11, 2 nihil hoc loco *del. Wi.* (hoc loco *ante* si non *transp. Ro.*) **12,** 4 fortasse *del. Sch.* delecto A[2] : dil- A[1]C : delic- BD **13,** 2 optatura *Ro.* : -rus Aβ adfectui *SB*[1] 3 iud(ices) β : -cium A 3 remansuram esse *SB*[1] (*sed* remansura ... matrimonio *fort. pro marginali delenda*) 4 sed *add. SB*[3] 9 sed ... afuit *ita secl. SB*[3] **14,** 1 haec] *sc. quod improbe fecit* 5 quid *Sch.* : qui Aβ

15 Quare alius dicat uxori meae: 'amo et ideo rapui'? Quare sit qui contra me dicat: 'miserere'? Timeo favorem illum populi, misericordiam civitatis. Quid autem fieri iniquius potest quam abduci mihi uxorem propter quam aliquando raptor ausus sit reverti? Qui ipse satis indicavit non esse legi locum, 5 quod reversus est. Confundit me maxime spes illius: cum timeret profugit; at nunc educi se patitur.

16 Silentium quidem uxoris meae ego †vero† neque suspectum habeo neque timeo: decet hoc matronalem pudorem; et si educta ad magistratus fuerit, hoc illam maxime facturam 17 arbitror, ut taceat. Quare, socer, tu opta. Si hoc quaesisti educendo raptorem ad magistratus, ut confunderes, ut terreres, ut te metu illius vindicares, intellectum arti|ficium tuum *p. 145* est: non timet. Tuere nuptias quas iunxisti, tuere matrimonium quod copulasti; istum raptorem puta abesse. 5

281

Abdicandus cum gladio

Qui abdicatur contradixit. Inter moras iudicii stricto gladio occurrit in solitudine patri; rogavit ut sibi abdicationem remitteret et coegit iurare. Iuravit ille et accusat filium parricidii.

15, 2 miserere *Obr.* : miser(a)e A[2]BC : mesere A[1] : miser D 5 indicavit *Ro.* : iud- Aβ 6 reversus est] *quod numquam fecisset si illo tempore se legi obnoxium credidisset* 16, 1 vero *inter cruces posuit Wi.* : fero *Hå.*

281 *thema* 3 coegit D : cogit A (*sive* cegit), BC

1 SERMO

Narratione praeparandum est ut, quoniam nulla certa causa est abdicationis, videatur pater parricidii suspicione fecisse et has insidias praevidisse. Quaestiones illae sunt: an ad legem parricidii satis sit probare hoc [in] reo propositum fuisse; an hoc propositum huic fuerit. 5

2 DECLAMATIO

Primum hoc mihi responde, an occisuri habitu fueris. Non enim tibi proderit dixisse: 'non feci.' Numquam mens exitu aestimanda est. Nam et qui impetum in patrem stricto gladio fecisset retentus diceret: 'non occidi'; si venenum paratum deprehendissem, diceres: 'non occidi.' Quin etiam, si permittitur ista defensio, et ille potest dicere se non occidisse qui percussorem summiserit. 5

3 Satis ergo est probare animum parricidae. Superest ut cogitetis an hic animum habuerit. Si occultius esset coniectura ducenda, dicerem turpem adulescentem, dicerem: 'abdicatus est: et si innocens, | *p. 146* magis poterit irasci.' Sed quid causam infirmo dicendo? In aliqua vos positos specula putate illa quae facta sunt videre. Abdicatus in solitudine est: locus oportunus insidiis. Habet gladium: instrumentum parricidii. Accedit ad patrem manuque sublata 'rogo' dicit: immo iubet; non sunt enim preces ubi negandi libertas non est. 5
4 Utriusque intuemini animum, et, si videtur, prius meum. Occisurum te non dubitavi ideoque ille severus negare non potui. Reliqua a vestris animis interrogate, is qui armatus rogat quid facturus sit si non impetraverit. Duo sunt, opinor, inter quae quaestio interposita videatur: hic si non im- 5

1, 5 in *del. Ro.* 2, 8 summiserit *Aer.* : suum m- Aβ 3, 1 est *om.* A 3 ducenda *Pith.* : dic- Aβ 4 quid β : qui A 8 rogat, dico? *Sch.* : *fort.* rogat. ⟨rogat⟩ dico? 4, 3 a vestris animis] vestros animos *Sch.*

5 petrasset aut occisurus fuerat aut moriturus. Non dico utrum credibilius sit, utrum facilius. Exorare me volueras? Quanto oportunius alibi rogasses, alio tempore, cum primum abdicatus es, adhibitis propinquis, amicis! Quid facit ad preces solitudo? Ista instrumenta sunt parricidii, haec 5 occasio, hic locus, hoc tempus. Si abdicarem te, moriturus fuisti? Reum parricidii ago. Quid superest igitur nisi ut vindicaturus fueris eam quam iniuriam vocabas?

6 'Non' inquit 'occidi.' Hoc quidem [in] genere nemo non defendi potest cui voluntas parricidii obicitur. 'Non' inquit 'occidi.' ⟨Quid⟩ si dicerem: 'facilius putasti, scelera propius admota plus habent horroris', si dicerem: 'obstitit tibi vis numinum et tacita quaedam illius solitudinis religio'? Nunc 5 vero manifestum est cur non occideris: distulisti hunc animum dum heres fieres. |

p. 147

282

Tyrannicida veste muliebri

Tyrannicidae praemium. Tyrannus cum in arcem duci iussisset cuiusdam sororem, frater habitu sororis ascendit et occidit tyrannum. Eodem habitu magistratus illi praemii nomine statuam collocavit. Iniuriarum reus est.

1 DECLAMATIO

Animus †liber est†, nec interest quo habitu statua ponatur. Varia gentibus consuetudo est, et hoc tibi honestius erat: inter multos tyrannicidas notabilis eris in eadem veste in qua

5, 7 *post* fuisti *lac. ind. voluit Grassi* 6, 1 in *del. Gron.* 3 quid *add. Ro.* facilius (*sc. quam re vera fuit*) *SB*[3] : diffic- Aβ

282 1, 2 animus] amictus *Aer.* ⟨nos⟩ liberavit (*vel* liberat) *SB*[1] 4 veste *Gron.* : re Aβ

pro sorore venisti. Bella quoque insidias habent. Statua ergo 5
tua non transibitur; habitus faciet ut interrogent transcur-
2 rentes. Iam illa tempora cogita quibus senex aliquis narrabit
fuisse te qui inexpugnabilem arcem intrares pro sorore,
puerum adhuc fecisse fortiter. Debes igitur mihi beneficium
quod tyrannicidium tuum semper monstrabitur.

283

Cynicus diserti filius

Disertus Cynicum filium abdicat. CD.

1 DECLAMATIO

p. 148 In quacumque parte non parentem iuste abdica|rem; ideo
enim vos sustulimus ut nobis obsequamini, et certe nullus
excusatius a patre non probabitur quam qui non probat
patrem. Scilicet nos stulti qui forum ⟨celebramus, qui⟩ rei 5
publicae dignitatem tuemur. Discede ab insipiente, ab insano.
2 Sed non necesse habeo, iudices, diu commendare vobis
officia civilia, in quibus iam diu satisfeci; omnis mihi actio
in dispicienda vita filii posita est. Videte, ut alia taceam,
habitum ipsum. Ceteros enim quos abdicant patres sine nar-
ratione culpae abdicare non possunt: in hoc filio satis est ad 5
odium habitum ostendere. Quis est iste filii habitus, quae
sordes? Quid mihi hanc invidiam facis, ut, cum habeas pa-
trem, cibum ab aliis petas? Adversus fortunam te exerces?
3 Quid enim accidere gravius potest? Frigus, famem pateris ne
quando accidant, et ideo aliquid pateris ne quando patien-
dum sit? Vos vero novo genere ambitus adorationem mise-

283 1, 2 parentem *Aer.* : -te Aβ 5 celebramus qui *add.* *SB*[3] (qui *iam Aer.*)

ria captatis. Inde illa impudentia, quod verecundiam inter crimina ponitis et appellatione quoque pessima perdidistis. 5

4 Omnis vero philosophiae tractatus alienus moribus nostrae civitatis est. Tamen utique placuerit: nonne aliae sectae iustiores? Attenderes physicis, quaereres utrumne ignis esset initium rerum an vero minutis editus et mobilibus elementis, perpetuus hic mundus an mortalis esset. Viderint alii: ego in 5 te hanc patientiam squaloris ferre non possum. In alias te spes sustuli; de dignitate tua cogitabam. |

p. 149 5 Quod si abdicationem ferre non potes, si carere hereditate malum iudicas, deprehensus es: damno pecuniae moveris et detrimento famae, et homo qui has ipsas opes cotidie incusas tamen concupiscis. Dignus es igitur. * Verum fateamur ea quae sentimus, nec nos extra rerum naturam ambitus 5 ponat. Cuius enim est hominis pugnare cum moribus et damnare se?

284

Adulter sacerdos

Sacerdos unius supplicio liberandi habeat potestatem. Adulteros liceat occidere. Quidam sacerdotem deprehendit in adulterio et eum sibi ex lege impunitatem petentem occidit. Reus est caedis.

3, 5 appellatione (*Sch.*, *Gron.*) quoque pessima perdidistis (*hoc Obr.*) *coni. Ri.* : appellationem q- passim nuper dedistis Aβ : -e q- pessime semper audistis *Hå.*[1] : -em q- pessimam indidistis *SB*[1] 4, 2 placuerit *Obr.* : -rat Aβ 4 mobilibus *Wi.* : mirab- Aβ 6 squaloris *SB*[1] : corpo- Aβ 5, 4 dignus es] Diogenes esto *Sch. lac. agnovit Aer.* 6 moribus] *sc. suis* 7 se] *sc. mores suos quales re vera sese habent*

1 SERMO

An sacerdos adhuc fuerit deprehensus, id est, an eo momento quo deprehensus est perdiderit ius sacerdotis; an, si adhuc sacerdos erat, potuerit se postulare in hoc crimine; an optare usquam nisi in publico possit. 5

2 DECLAMATIO

Quod mihi sufficit, adulterum deprehendi. Neque enim ulla excipitur persona et turpius est adulterium in sacerdote. 'Legem' inquit 'habuit.' Hoc tale est quale si ignosci sibi velit *p. 150* dux proditor, vitiator pupillae | tutor. Sed finge me ex suspi- 5 cione egisse cum illo adulterii: nempe damnatus caruisset 3 sacerdotio. Adice quod lex potestatem servandi concedit alterius. Scriptum est ut qui civem servaverit honoretur: numquid potest praemium accipere qui se servaverit? Aut iniu- 4 riarum damnari qui se pulsaverit? Praeterea lex adulterii prior est quam sacerdotis. Sacerdos enim optat in publico: quod si adulter tetigerit, evasit. Quid quod ille pro duobus petebat? Nam adultera sine adultero non poterat occidi: et tunc utique caedem commisissem. 5

285

Imperator exulis filius

Praemium victor imperator accipiat. Imperator, cuius pater in exilio quinquennii erat, vicit. Aliud praemium petît. Reversus pater post quinquennium abdicat.

284 1, 4 optare *Aer.* : occidi Aβ 2, 2 ulla β : illa A 3, 3 servaverit *Ri.* : seruauit ABC. : seruerit D 4, 1 adulteri *Ri.* 3 adulter *Sch.* : -erum Aβ

285 *titulus* imperator *Pith.* : -ori AB : -oris CD

1 SERMO

Pater hic et honestus et miser est, ut qui ⟨exul⟩ filium imperatorem habeat. Quaestio, an quinquennii illius quo pater exulavit filio sit ratio reddenda. Colorate: 'Adfert quidem iste tale patrocinium, ut me neget exulem fuisse. Sed timuit 5 ne si ego essem revocatus transferretur imperium.' |

p. 151

286

Adulter fratris ex sponso

Abdicare et recusare liceat. Rapta raptoris aut mortem optet aut nuptias. Peregrinantis quidam fratris sponsam rapuit. Puella deprecante patre raptoris nuptias optavit. Iuvenis reversum fratrem et in adulterio deprehensum, cum pro illo pater deprecaretur, occidit. Abdicatur. 5

1 SERMO

An omnia quae adversus voluntatem patrum admissa sunt debeant abdicatione puniri; an propter id debeat abdicari quod lege fecerit.

2 DECLAMATIO

Feliciores patres sic irasci solent: 'nihil non facere debuisti secundum meam voluntatem: obicio tibi munus lucis.' Iactat se potestas illa patrum etiam in magistratus, etiam in victores. Non exigo tamen ut facias quod iubeo: peto ut facias

1, 2 exul *add. Pith.*

286 1, 2 sint *tempt. Ri.*

3 quod rogaverim. 'Lex est quae permittat adulterum cum adultera occidere.' Non dicit tamquam patri 'oportuit facere', sed 'licuit mihi' tamquam alieno: quod si certe non suffi-
4 ceret ad abdicationem, multum proficeret ista defensio. Sic agam hoc tamquam caedis causam? Quod si facerem, ignosceretur mihi. Maior sit eorum libertas qui matrimonia ⟨ipsi⟩ iunxerunt, qui per vota ⟨eo⟩ vene|runt: vos vero qui nuptias facitis in poenam, ad quos uxores per lictorem deducuntur,
5 id vindicare non potestis quod sic impetratis. Sed ut omnia praetermittam, nihil praeter animum patris aestimare debuisti. Ceteris forsitan defendi legibus possis: ea quae ad patris te obligavit voluntatem exui non potes. Abdico te vel quod unicum vel quod alterum perdidi.

6 Eligat ipse qualem sortiri velit patrem, mitem an fortem: det mores, dum custodiat quos dederit. Cum adulteros occideris, necesse habes severum patrem sortiri. Abdico raptorem; necdum dico cuius, hoc certe dico: rapuisti virginem, pacis faciem turbasti, fecisti propter quod iuste occidi pos-
7 ses. Adisti me praeterea, et propter te sollicitus fui; quod erat gravissimum, necesse habui rogare. Si rapuisti fratris tui sponsam, non sufficit severitas; non sum iracundus: non est haec vulgaris libido, sed incestum. Tu expugnare absentem fratrem ausus es, et fecisti ut videretur puella parum pudice fecisse.

8 Quid respondes? Quid dicis? Solent ista sic defendi: 'iuvenis erravi, et amore lapsus sum.' Vis igitur ignoscam? Nihil est gratius impositam severitatem personae detrahi. Do vitiis veniam, habes patrem lenem, mitem, sceleribus ignosco:
9 redde rationem nunc cur tu occideris fratrem. Quod tantum

p. 152

3, 1–4 lex ... defensio *sic ordinavit SB*[1] : quod si ... defensio : non dicit ... alieno. lex est ... occidere Aβ 4, 3 ipsi *add. SB*[3] 4 eo *add. SB*[3] 6, 1 uelit A[2] : uelle A[1]β 7, 1 propter β : preter A 3 non sum iracundus *del. vellet Wi.* (*cf. SB*[2]) 8, 1 dicis *Aer.* : dices Aβ 2 et *del. Castiglioni* 3 gratius *Obr.* : grauius Aβ severitatis personam *Gron.* 5 nunc cur *SB*[2] : cur n- Aβ

scelus inveniri potest quod parricidio vindicandum sit? Ubi sunt illa praecepta quibus monebam ut concordes essetis fratres? Parum est dicere, voluisti occidere: potuisti. Non deriguit | mens? Non soluta dextera est? Non obstipuisti propius scelere admoto?

10 Sed qua causa occidisti? 'Violaverat matrimonium.' Adice 'frater.' Non continget tibi sic agere quasi marito. Tu enim profecto nocens, qui sponsam abduxisti sic amantem. Nunc intellego quantam iniuriam fecerim puellae quae coacta est te habere maritum cum altero carere non posset. Acrius incalescunt ignes legitimi, utique cum inciderunt in rudes animos. Deprehendisti in adulterio? Si ullus in te pudor est, * : maritus fuerat, si per te licuisset.

287

Fortis filius proditionis rei

Proditionis reus citatus est qui duos filios habebat, ex quibus alter fortiter fecit, alter deseruit. Petît pater a filio ut abolitionem iudicii peteret. Ille fratris vitam petît et adfuit patri. Absolutus pater abdicat filium. Ille CD.

1 SERMO

An quidquid pater voluit filio facere necesse sit; an viro forti; an abdicari propter praemium possit.

9, 2 inueniri CD : -re AB 3 essetis *Sch.*, *Gron.* : essent Aβ 5 deriguit *Wi.* : dir- Aβ 10, 2 continget *Ro.* : -eret Aβ 8 *lac. ind.* *SB*[3] (averte oculos *vel* abi *suppl.* *SB*[1], parce *coni.* *Wi.*)

DECLAMATIO

2 Duo haec, ut opinor, obicis mihi, pater: et quod desertoris vitam optaverim et quod abolitionem iudicii non optaverim. Optavi vitam: puta nocentem, sed fratris. Alieni quoque p. 154 iuvenis, aequalis mei, | misertus fuissem; subisset illa cogi- 5 tatio: 'Infelices huius parentes!' ⟦Non tam reprehensione

3 dignus est desertor quam laude vir fortis.⟧ Post hoc obicis mihi quod de innocentia tua nihil timui. Sciebam quomodo vixisses, quomodo causam tuam egissem: ego enim domum nostram in acie defendi. Accedit quod qui semel delatus est reus non potest absolvi nisi accusetur; omnes dixissent: 5 'causae patris diffidit vir fortis.' Nihil [aliud] egissem quidem. Et quid futurum erat si impetrassem? Non absolvere-

4 ris; si non impetrassem, damnareris. Adfui tibi; non imputo: neque enim tu ideo absolutus es – vicit causa, vicit innocentia. Ego nihil imputo nisi quod bene speravi de causa tua.

Ecquid igitur, pater, gratularis tibi? Omnes salvi sumus. Nam de fratre noli desperare: saepe rediere virtutes. Iam 5 domi habet exemplum. In periculo mortis fuit; scit quale sit deserere, quale fortiter facere. Denuntio tibi, frater, tollas istam ignominiam. ⟨Non tam reprehensione dignus est desertor quam laude vir fortis.⟩

287 **2, 5** miseritus *coni. Wi., coll.* 368, 7. 372, 5. 374, 6 6 infelices huius parentes A[2] : -cis h- -tis β : infelices A[1] 6–7 non … fortis *ad finem transtulit SB*[2] **3, 6** diffidit *Sch., Gron.* : -disset β : -dis set (et A[2]) A : diffidit et *Opitz* aliud *del. SB*[1] (nihil egissem = *non impetrassem*) 7 *interrog. notam hic SB*[1], *post* erat *vulg.* absolvereris A[2]C : -ueris A[1]BD **4, 8** istam *om.* A 8–9 non … fortis *vide ad* 2

288

Tyrannicida filiorum duorum

Qui duos filios tyrannos occiderat, petit praemii nomine ut tertius in exilium proficiscatur.

1 SERMO

Indubitate pater hic timet ne et ille tyrannus fiat; sed non *p. 155* debet illum facere suspectum, alioqui | reus erit. ⟦non mittetur autem in exilium suspectus.⟧

'Tyrannicida optet quod volet.' Prima illa communia: nihil excipi. Illud proprium, plus deberi huic tyrannicidae, qui senex duos et filios occiderit. Invidiosum itaque erat si quid petisset pertinens ad gratulationem. 5

2 DECLAMATIO

Tyrannos genui: nunc opto ut filius exulet. Quod mihi et citra praemium licebat, hoc et pro praemio peto et pro ipso iuvene. Nihil dico de fato domus nostrae, non persequor rationem quoque metus mei; illud interim contentus sum 5 dicere: 'Supervacui sunt metus, nihil imminet. Sed expectat ista plerumque sapientia gravior: quid tu accidere credis illis 3 qui liberos habent, quid maritis? Pater timeo.' * Seu rationem metus habent sive (ut maxime vereor) fatum istud est domus nostrae. Ignosces enim quod filios meos ultra mortem persequor: nihil de illo timui qui primus tyrannus fuit;

288 1, 3–4 non ... suspectus *ita secl. SB*[3] 4 ⟨nisi⟩ suspectus *Sch.* 2, 7–8 quid ... maritis] *sc. impensius talia timent qui liberos vel uxores tyranni libidini obnoxios habent* 3, 1 *lac. ind. SB*[3] seu *Ri.* : sed Aβ : sive *Aer.* 1–2 seu ... habent] *i.e. seu re vera tyrannidem adfectas* 2 uereor A[2] : merior A[1] : mereor β 3–4 nostrae ... nihil *ita dist. SB*[3]

isdem praeceptis erat educatus quibus tu. Illo occiso timere 5
non debui ne quis ex vobis idem cogitaret. Occupavit tamen
arcem alter, non in totum sua culpa: difficile fuit obstare illis
4 qui convenerant ⟨a⟩ tyranno priore velut ad heredem. Non |
p. 156 potes tutus esse in ea civitate in qua timeris. Nihil cogitasti:
timeo dum innocens es. Vereor ne si quis te occiderit videatur tyrannicidium fecisse.

289

Amator filiae

Qui causa mortis fuerit, capite puniatur. Speciosam quidam filiam de amore confessus amico dedit servandam, et rogavit ne sibi redderetur petenti. Post tempus petît. Non accepit. Suspendit se. Accusatur amicus quod causa mortis fuerit.

1 SERMO

Custodienda est amici persona, ut, quamquam de re nefaria, non tamen sine respectu amici loquatur, et actione tota misereatur illius, illud vero quod perît laudet, et magis desperatione eum fecisse dicat quam cogitatione turpissimi amoris. 5

2 DECLAMATIO

Antequam dico quo crimine reus sim, dicendum est cui dicar fuisse causa mortis. Periit amicus meus. Non esse hoc vulgare nomen ipse monstravit. Hunc igitur occidisse dicor, nulla lucri spe (nam filiam relinquebat), nulla offensa (nam et 5
illam mihi credidit, et ego nihil feci extra praeceptum).

8 a *add. Hå.*[2] 4, 2 potes A^2C^2 : poste A^1 : potest β

289 2, 6 illam BD : -ae A : -a C

Quidquid est igitur quod obicitur mihi, ex bona mente proficiscitur. Videamus tamen an, ubi animus accusari non debet, ius haereat. |

p. 157 3 Quaeritur quis sit causa mortis. Accusator dicit: per quem factum sit ut aliquis moreretur ⟦si quis quod natura mortiferum sit adversus aliquem fecerit⟧. Quae si sequenda definitio est, accusabitur et ille qui alicui suaserit peregrinationem, deinde is aut naufragio perierit aut latrocinio, ipsi convictus infamabuntur ex quibus cruditas et interitus. Nihil igitur hic factum est quod omnibus mortiferum. Nam sicut telum omnibus mortiferum est, ita causa mortis est quae occidit omnes. Detrahe huic amorem: nihil erit propter quod moriatur.

4 Volo tamen causam facere difficiliorem. Non deposuerit apud me filiam, nihil praeceperit; tamquam melior amicus defendere filiam in qua pater furebat volui: non enim amor erat qui sic stimulabat. Abduxi, custodivi, ⟦nonne recipere non debuit qui periit quod non recepit?⟧ non reddidi. Duxisset in ius, per iudicem peteret. Hoc si fecisset, mea laus erat.
5 Sed libenter cedo: ipse fecit rem admirabilem, fecit ut in laudem verteret hoc ipsum, quod turpiter amabat. Quem tum enim illi animum fuisse putatis cum in illo furore tenuit
6 tamen adfectum patris? Perduxit ad amicum, deposuit. 'At enim petivit postea.' Si animum illius metiri velimus, intellegemus non fuisse petiturum nisi quod sciebat me non redditurum: secutus est illum impetum animi sui. 'At enim petiit.' Adice receptam sanitatem, et non accepisset. Ne peteret, ⟨sic⟩ deposuerat. |

3, 1 quis *Fr.* qui A : quid β 6, 2 intelligemus CD : -legimus A : -ligimus B 3 non (*alt.*) D : *om.* ABC 4 petiit *Aer.* : prodiit Aβ 5 receptam *SB*[3], *auct. Wi.* (-ta) : precetera A : pro cęt- β sanitate β, *Wi.* accepisset *Wi.* : -erat sed Aβ 6 sic *add. SB*[3] (*cf.* 306, 26 sic exposuisset ne educaretur)

p. 158 7 Haec satis plena defensio esset si qua ego divinatione colligere potuissem utique periturum si non reddidissem: decepit me quod ante fortius tulerat. Neque enim ego hoc dico, redditurum me fuisse si periturum patrem scissem: optime partes amici custodissem si non reddidissem. 5

290

Abdicans reductum ob furorem

Luxuriosus abdicatus furere coepit. Reductus a patre, sanatus abdicatur.

1 DECLAMATIO

Si conscius mihi, iudices, ullius culpae essem propter quam iterum abdicarer, scitis mihi non defuisse tacendi verecundiam. Sed facile fuit prius silentium, primum quod sperabam fore exorabilem patrem, deinde quod certum erat propter quod abdicarer. Nunc intellego in multas me mitti posse suspiciones, cum expellar ab optimo patre; nec mihi ullo modo poterat ignosci si offendissem statim ⟨sanatus⟩. Tota igitur actione hoc mihi optinendum est, nihil me fecisse. 5

2 Nec mihi, iudices, in animo est excusare vitam priorem, nec ut me dicam numquam dignum fuisse abdicatione, sed ut me †putem diu† fecisse abdicatum. Illa ⟨non⟩ narrabo, p. 159 quam indul|gens mihi ab aetate prima fuerit pater, quod fortasse etiam corruperit mores meos, nec illud: ⟨hic⟩ error 5

7, 1–2 si qua … reddidissem *dupliciter secl. Wi.* (*cf. Hå.*[3], *SB*[2]) 4 periturum *Aer.* : petit- Aβ

290 1, 8 sanatus *add. SB*[2] 9 obtinendum *Bu.* : obi(i)cie- Aβ 2, 3 putem (-en A) diu Aβ : postea nil *SB*[1] fecisse AD : fui- BC abdicatum] *num delendum?* non *add. Pith.* 5 corruperit] *modus post* fortasse *sollemnis* hic *add. SB*[3], haec *Sch.*

3 adulescentiae, haec aetatis natura. Luxuriosum putate fuisse: ego tamen insanus ⟨non⟩ eram, et defendendus quidem si contradixissem. Sed perseveraturum patrem negabant propinqui: sic factum est ut dolorem silentio premerem, qui clusus atque intra cogitationes receptus abstulit mentem. 5

4 Ceterum tamen, si verum velimus loqui, meritus fui. Quas hic ego patri gratias agam? Reduxit me non sentientem; adhibuit curam, laborem. Miserum me! sanatus sum. Sacra maiorum, deos penates [non] sentiens tenui, nemo ⟨non⟩ gratulatus est amicorum: nunc expellor resipiscens. Felices 5 qui possunt omni vita sua parentibus dicere: 'quid feci?' Dicam tamen: 'Quid postea feci? Si luxuria intolerabile malum, ignovisti.'

5 'Ego' inquit 'te quoniam demens eras reduxi.' Ubi estis qui me putabatis infelicem? Ego vero dementiae gratias ago: non quidem sollicitudinem patris sensi, sed nec abdicationem. Quid mihi cum tam veloci remedio? Pater optime, fallit ista velox medicina. Ego scio quos animi aestus intus 5 feram. Crede, pater, iam aliquas similes iterum imagines video. Redditur dementiae prior causa. Quare mihi, si non ad praesens tempus, ad futurum tamen rogandus es. Succurre, qui soles. |

3, 2 non *add. Sch.* (sanus eram *Gron.*) 4 premerem AC : premere B : premerent D 5 cogitationes *ed. Leid.* : -ne A : -nem β 4, 1 meritus *SB*[3] : motus β : muntus (*ex* -tu) A : mutus *Pith.* fui *Sch.* (*cf. Kühner–Stegmann I, 166*) : fuit Aβ 4 non *post* penates *del. SB*[1], *Wi.*, *post* nemo *posuerat Fr.* 5, 5 fallit CD : -te A : -ta B : fallax *Aer.* velox *del. velit Wi.* 6 iterum *SB*[3] : rerum Aβ : *del. Ugolinus* 7 redditur *SB*[1] : redit igitur (*ex* itur A) Aβ : r- iterum *Sch.* : r- *Wi.* 8 succurre B : -rrere ACD

p. 160

291

Adulter uxoris qua cesserat fratri

Qui duos filios habebat uni uxorem dedit. Altero aegrotante et dicentibus medicis animi esse languorem, intravit stricto gladio minatus se moriturum pater nisi causam indicasset. Confesso amari a se fratris uxorem, frater petente patre cessit. Ille in adulterio eam cum priore marito deprehensos 5 occidit. Abdicatur.

1 DECLAMATIO

Ingressurus actionem interrogo qualem patrem velis: gravem et severum an facilem et ignoscentem. Non dubito quin adulescens vindicato modo matrimonio malit me severe agere. Talis igitur pater obicit tibi quod in amorem incideris 5 2 cuiusquam: non est istud nisi lascivientis animi. Quid si haec quam adamasti nupta est, tu alienam matronam aliter quam leges permittunt aspexisti? Adiciamus huc 'fratris uxorem.' Intellego me, iudices, fictae huic personae sufficere non posse, itaque tacebo: duc, duc, te sequor. Paulo ante dicebas: 5 'corrumpere fratris uxorem ausus est, istud incestum est.'

3 Sed forsitan dicet: 'amavi adulescens eam quae domi erat, cuius conversatio continua etiam invitos ad se oculos poterat deflectere.' Ignoscamus amori: obicio igitur tibi occisos a te homines ex eadem causa qua tu amasti. Nullus est tam vilis hominis sanguis ut non manus inquinet. Deinde hanc 5 p. 161 ego severitatem aliis permiserim: tu qui et | ipse amasti,

291 *titulus* qua A²BC : quae A¹ : qui D *thema* 3 pater '*fort. delendum*' *Wi.* 5 deprehensos *SB*¹ (*etiam* ea ... deprehensa ⟨ambos⟩) : -nsam Aβ **2,** 1 quid *SB*³ : iam Aβ 4 iud(ices) β : -cium A 5 duc, duc *Ro.* : dic dic Aβ 5–6 paulo ... incestum est] *fort. dupliciter secludenda* **3,** 1 dices *Ri.* 4 nullius *Sch.* 6 qui *Ro.* : quod Aβ

nonne tibi cum deprehendisses imaginem cernere visus es tui
4 casus? Quid diutius differo dolorem? Fratrem occidisti.
Scio, iudices, quorundam scelerum eam esse magnitudinem
ut augeri verbis non possint. Fratrem tuum occidisti, serva-
torem tuum, qui ut tu viveres matrimonium solvit: et, quod
gravius est, non longe erat; in eadem domo futurus tradidit 5
5 tibi uxorem qua carere non poterat. Et hoc adulterium vo-
cas? Ita est adulter ille, et tu maritus? Istud ego adulterium
quondam manu mea iunxi, ipse auspices adhibui, optavi
longam concordiam. Maiores habet vires ignis qui legitimis
facibus accenditur. Non est tam facile desinere quam cedere. 5
Nunc intellego, iuvenis, quantum mihi praestiteris: amabas.
6 Coibant ergo furtim et flentes, ut satisfacerent invicem. Ita
tu cum hoc videres non erubuisti? Non deprehendi visus es
quasi adulter? Non mehercules ferrem te tantum querentem.
Vides enim, liberorum causa amabas, matrimonium cogita-
veras: adulteros tu dices iacentes in geniali toro? Duri me- 5
hercule viderentur si cito oblivisci coniugii potuissent. Occi-
sus est iuvenis dum rem facit boni mariti.

7 Non erubescam, iudices, post gravissimum dolorem de-
scendere in hanc quoque causae partem, ut obiciam quod
uxorem occideris bene meritam, quam sic amasti. Sic de
p. 162 innocentia miserorum ago tam|quam hic de capite quaera-
tur. Nunc sufficit dolori meo quod mihi filium abstulisti, qui 5
tibi adsedi, qui ad languentem cum gladio sollicitus intravi:
ego eosdem cibos eadem mensa qua tu capere non possum,
nec illam manum videre quae fumare mihi adhuc filii mei
8 sanguine videtur. Semper mihi armatus videris, numquam
solus occurris: it ante oculos laceratus filius, hunc iuxta
nurus optima, nurus obsequentissima. Clamare videntur:

7 cum ⟨eum⟩ *Sch.* es tui A[2](?), D : est ui A[1] : es ui BC 6, 4
causa *Obr.* : -sam Aβ 5 dices A[1]CD : dicis B : iudices A[2]
7 iuuenis filius β 7, 2 ut *om.* β 5 nunc *SB*[2] : non Aβ

'Tu nos occidisti, tu qui nos iniuria prius distraxisti. Quid necesse erat solvere matrimonium? Obreptum est credulitati 5
tuae: non amabat qui potuit occidere.'

292

Laqueus Olynthii speciosi

Victis Olynthiis cum ab Atheniensibus publice dividerentur hospitia, specioso puero quidam optulit hospitium. Ille se postero die suspendit. Accusatur hospes quod causa mortis fuerit.

1 SERMO

Duplex quaestio est, iuris et facti. Nam etiamsi vis illata est, quaeritur an causa mortis sit. Sequens potentior, an propter vim perierit. Circa ius illud est, ut finitione tractetur. Is enim causa mortis argui debet qui mortem intulit. Cum vero quis 5
sua manu perierit, non debet hoc reus tantum fecisse, ut quis mori velit, sed ut necesse habeat. |

p. 163 2 DECLAMATIO

Vim dicor attulisse. Quis queritur, quae proclamatio? Impunitum reliquit eum propter quem moriebatur? Si erubuit indicare, multis tamen aliis generibus queri potuit: 'propter hospitem morior.' Nec credibile est eum pepercisse hospiti 5
3 qui sibi non pepercit. Sed suspicionibus agitur: 'formoso' inquit 'hospitium pollicitus es.' Viderint isti qui prodigis omnes oculis intuentur: mihi tempore illo nullus Olynthius

292 1, 3 potentior *SB*[2] *ad* 272. 1 (*cf.* 320, 2) : potior Aβ 7 habeat *Aer.* : -ebat Aβ 2, 3 reliquid A : -inquit β sic β 3, 2 prodigis] *mihi suspectum* (*cf. SB*[1])

formosus visus est. Scilicet enim sollicitabar lacrimis, squalore. Male sentitis de puero qui adversa fortiter tulit. 'Cur tamen optulisti?' Atheniensis sum. Adsignentur fortasse invitis civibus qui cum liberis, qui cum coniugibus veniunt, qui secum habent comitatum: †miserabilior† est puer solus. 'At cur eadem nocte ⟨se⟩ suspendit?' Utrum hoc re admirabile videtur an persona an tempore? Miratur aliquis Olynthium potuisse hoc Athenis? [Illud enim est tempus doloris.] Saepe ad retinendam vitam prosunt ipsa pericula: redit metus posteaquam desivit instare hostis; tunc cogitatio fortunae, tunc vacat dicere: 'est iam qui sepeliat.' Ipsa mehercules officia admonere illum potuerunt fortunae prioris: patuit quidem domus, sed non sua; excepere servuli, sed alieni. Forsitan et illa cogitaverit: 'semper ergo alieno munere vivendum est.' Interim sive illud Olynthi fatum fuit sive impatien|tia ipsius, nullius maior iniuria est quam mea. Perdidi beneficium, et adhuc suspectus sum. Habiturum me putabam qui veniret in locum liberorum.

293

Tyrannis victae civitatis

Viro forti praemium. Quidam fortiter fecit. Petit praemio tyrannidem victae civitatis.

5 male ... tulit] *argumentum ab adversariis* εἰρωνικῶς, *ut fingit, delatum respuit reus* 8 *num* habilior (*cruces posuit SB*[3]) ? 4, 2 se *add. Ri., auct. Aer.* 4 illud ... doloris *del. Wi.* 5, 3 fortunae ⟨subit⟩ *Sch.* 6 excepere CD : excip- AB 6, 1 olynthi B, *et sim.* C (*SB*[1]) : -ii AD fatum *Pith.* : factum Aβ

293 *titulus* tyrannis A[1]CD : -nus A[2]B

1 DECLAMATIO

Omnia danda esse viris fortibus dico: nec immerito danda, utique ex victis. Non aerarium inquieto, non sacerdotium rapio: peto ut sint hostes in mea potestate. Ac primum omnium interrogo: quis est iste qui prohibet? Iuste peterem 5 etiam eversionem hostium: †ac tum nescio quis iste non
2 stetit in acie† illi si vicissent, tyrannide se vindicarent. Sic agere volo tamquam futurus crudelis: meruerunt. Vindicari potestis sine invidia: de me querantur, cui aliquid iam irascuntur. Tyrannidem imponere volo. Asperiora narrabo: plurimos ex illa civitate manu hac occidi. Sed numquid vobis 5 videor avarus, libidinosus? Aliter crevi. Eadem ergo ratione hoc peto qua fortiter feci. Sic praesidia imponemus: tamdiu tyrannus ero quamdiu poterunt rebellare. |

p. 165

294

Dives proditionis reus vir fortis

Dives proditionis accusatus fortiter fecit. Petit praemii nomine accusatoris mortem. Ille non recusat, sed postulat ut ante peragatur iudicium.

1 SERMO

Accusator sic agere debet ut manifestum sit illum tantum rei publicae causa postulare: non quia non sit illud verum, ut si damnaverit vivat, sed quia facilius impetraturus est si intellectus fuerit nullo iure adiuvari posse. 5

1, 6–7 ac tum ... acie] *locus nondum sanatus*

294 1, 3 verum] *i.e. aequum* 4 facilius *SB*[1] : diffic- Aβ

DECLAMATIO

2 Si te proditorem postea dixissem quam tu mortem meam optasses, viderer tamen et rem utilem postulare et non contra legem tuam desiderare. Quid enim optasti? Mortem accusatoris: de qua lis non est. Nihil est quod ⟨ad⟩ praemium 5 confugias, nihil est quod utaris legis tuae potestate: non
3 recuso quo minus accipias quidquid optasti. Nihil petisti praeter mortem: si exigis ut accusator statim occidatur, alterum praemium petis. At haec voluntas fuit tuae petitionis. Nihil interest, si illam qui dabant praemium ignoraverunt; et ideo tibi nemo contradixit quod videbaris purgasse con- 5
p. 166 tu|meliam tuam: nihil tibi lex profuisset si abolitionem petisses. Nunc duo vindicas praemia, ut nec causam dicas et hominem occidas.
4 Ergo non utique comprehensum in praemio est statim occidere, et quotiens nullum praefinitum est tempus incipit esse in potestate dantis; si abolitionem petis, alterum prae-
5 mium est. Et cuius tandem iudicii petis abolitionem? Non privata disceptatio venit in quaestionem, non pecuniae lis (quamquam tunc quoque leges commendarem et morem iudiciorum): ne agaris reus postulas. Ad summam rem publicam pertinet. Dico proditum populum, dico tempus consti- 5 tutum. Quantulum est ut neges? Si maxime festinas, apud hos ipsos agi iam potuit, eadem hac mora qua reicimur
6 potuit pronuntiari. Nihil est quod timeas, si innocens es. Accessit tibi magna pars patrocinii: fortiter fecisti. Super illam potentiam divitiarum venit nova gratia. Nec potuisti magis experiri quantam tibi gratiam fecerit ista militia: mortem accusatoris accipere potuisti. Quid est istud, quod non 5 putas eadem gratia impetrari posse tuam salutem?

2, 5 ad *add. Aer.* 3, 3 at D : ad ABC 5 videbaris *Ro.* (*cf. SB*[2]) : -atur Aβ 4, 2 nullum *om.* A 5, 2 disceptatio *Aer.* : -one Aβ pecuniae lis *Aer.* : -nialis Aβ 4 reus *Aer.* : reum Aβ 7 reicimur *Ro.* : -us (*ex* recimus) A : reiici mas BC : reici in hac D

7 SERMO

In summa parte paene irate dicit hic accusator. Nam subinde interponit: 'si vultis, si vestra interest; quid ad me, qui periturus sum?' |

p. 167 8 DECLAMATIO

Vos suadeo caveatis, et suadeo permittatis dum volo: merueratis enim ne vellem. Caputne meum tam cito donastis? Tam facile innocens occisus est in ea civitate in qua sibi putat aliquis tam facile posse contingere ne reus fiat? Quid 5 est ergo? Nondum omnes exuimus adfectus; faciam vobis 9 hanc invidiam, ut sciatis a vobis occidi bonum civem. Neque enim quisquam expetet ut hoc iudicio dicam quomodo prodiderit, quo pretio, quo tempore, quo loco. Si vultis haec audire, date diem; si ne hoc quidem impetro, non meruistis. Et hoc me mea causa non facere cui non possit esse mani- 5 festum? Expediebat alioqui mihi vivere, expediebat suspenso ac sollicito transigere haec tempora? Fortius est quod differo mortem quam quod mori non recuso.

295

Demens ex vinculis fortis

Dementiae damnatus a filio et alligatus ruptis vinculis fortiter fecit. Praemio petît restitutionem. Quam cum filio contradicente accepisset, abdicat filium.

7, 2 summa parte D *corr.* : -am apert(a)e A (*ex corr.*), β 3 si (*alt.*) *del. tempt. Wi.* 8, 1 DECLAMATIO *post* interponit (7, 3) Aβ, *transp. Ro.* 8, 5, aliquis CD : -ui AB 9, 2 expectet β, *fort. recte*

1 SERMO

Filius optabit ut pater sanus sit; dicet id genus furoris fuisse ut intermissionem haberet. |

p. 168 2 DECLAMATIO

Coeperam gratulari: ecce iterum sollicitor; iam irascitur pater. Quod ad me pertinet, non alia ratione contradico quam ne pater domi sine custode sit. Non aliter itaque hanc causam agam quam proxime egi, etiamsi in illa nocuit moderatio. 5

3 Diu ego tuli valetudinem patris, donec tam manifesta esset ut damnarem etiam invitus. Tradita est curatio mihi. Quam diligenter hoc egerim aestimate: videtur hic esse sanatus. Nec illud argumentum sanitatis est, quod rupit vincula: saepe faciebat hoc ipsum. Quod in hostes impetum fecit, 5 quod praemium petît, ago gratias fortunae: visus est sanus.

4 Quid obicis? 'Egisti' inquit 'mecum dementiae.' Si non tenuissem, tamen licuerat: datum est hoc ius contra patrem. Legum lator prospexit senectuti: ideo medicinam filiis imperavit. Cum vero sanaverim, ⟨quid quereris⟩? Poteram videri impius nisi detulissem: non est indulgentia permittere sibi 5

5 furorem. Sed alligavi. Hoc si inicum esset, non liceret. Deinde obicies quod non custodivi. Testor deos, non recessi a custodia donec me bellum avocavit. At contradixi praemio tuo. Hoc simile est ei quod defendi. Sed non dicam: 'recentia tua fecerunt merita ut optineres: an debueris, apparebit'; 5 non desinam optare ut hanc causae meae partem malam facias. Duret ista animi tui quies: scias quibus irascaris, scias quos ames. |

295 1, 2 optabit *Aer.* : -auit Aβ 2, 5 moderatio *Ro.* : anter- A : ante r- β 3, 1 esset β : est A 3 hic D : hoc ABC : '*fort. delendum*' *Wi.* 5 *post* faciebat *dist. Hå.*[3] 4, 4 quid quereris *add. SB*[2] 5, 2 quod β : qui A 4 defendi A[1](?), *Ro.* : -is A[2]β sed *Ro.* et Aβ 5 debueris *Aer.* : -im Aβ : -int *Bu.* 7 facias *Gron.* : -am A *sub lin.*, β 8 amas A

p. 169

296

Exul, tace

Exulem intra fines deprehensum liceat occidere. Imprudentis caedis damnatus ex lege in exilium quinquennii missus est. Intra fines a fratre ad cenam vocatus cum parasito fratris litem fratre iam dormiente conseruit, et a parasito clamante 'exul, tace' ex lege interfectus est. Quo comperto 5 parasitum abiecit adulescens. A patre abdicatur.

1 DECLAMATIO

Obicimus adulescenti ante omnia quod parasitum habuerit. Abdicationi hoc satis erat, ut si quid pater nolit, numquam emendet. Quare nihil est quod dicas mihi 'numquam istud obiecisti.' Quid enim hoc colligis aliud quam ut te abdicet 5 indulgens pater? Quid enim est parasitus nisi comes vitiorum, turpissimi cuiusque facti laudator? Unum tamen videbatur esse solacium, quod eiusmodi vita ad homicidium usque non perveniret.

2 Obicio tibi quod fratrem intra fines invitasti. Fuerit quantalibet causa convivii, melius [ea] certe ipse ad fratrem isses. Iam et hoc ipsum inter causas abdicationis: obici tibi potest quod tam impius es ut fratrem post illam miseram fortunam p. 170 3 non videris nisi ad te discumbentem. Nam illi ignosci pot|est 5 vel cum periculo venienti: tibi vero quis ignoscat qui, cum sine periculo ad illum ire posses, in id discrimen adduxeris fratrem tuum ut eum etiam parasitus posset occidere?

296 *thema* 2 quinquennii *SB*³ : -nium Aβ 1, 3 nolit *Sch.* : nolet ACD : nollet B 6 quid A² : aq- A¹ : aut q- β 2, 2 ea AC, D *sub lin.* : eo B : *del. Lat.* 3 iam et (*vel* est) *SB*¹ : manet Aβ 4 ut *Ro.* : quod A,C (*ante* post) : *om.* BD 5 discumbentem *Watt* : descen- A : descenden- β

4 Obicio tibi quod adhibueris cenae tertium. Si hoc furtum pietatis est, opus est secreto. Obicio quod parasitum potissimum adhibueris: hoc enim vacabat misero, hoc exuli, cenare cum parasito?

5 Cetera iam intellego non pertinere ad abdicationem. Altiora sunt crimina et suis legibus digna, non tamen debent 6 ideo lucrifieri quod in patrem inciderunt. Obicio tibi occidendi fratris consilium. Si accusator essem, si te in culleum peterem, illa dixissem: Persona crimini idonea est: habes parasitum; et causa occidendi manifesta est: coheres es fratris. Occasio adiuvit consilium: intra fines occidi potest. Mi- 5 7 nister non defuit: parasitus in tua potestate est. Cetera vero cui non [etiam] manifesta sint? Parasitus sine tua voluntate conviciari fratri tuo auderet? Homo in adulationem natus, homo cuius famem tantum tu propitius differebas, non fecisset utique quo te putaret offendi. Dormis (hoc tibi in 5 praesentia credatur): non putabat tibi posse nuntiari? Et tamen incredibile est te dormisse hoc tempore, hoc loco: 8 convivium erat. Et quale convivium! Frater invitatus. Ita ille conviciari ausus fuisset si te amantem fratris vidisset? Credo parasitum etiam insultasse fortunae filii mei. 'Tace,' dixit p. 171 'exul' pa|rasitus, homo (puto) qui contumeliam non ferebat, 'tace, exul.' Parum enim eum graviter torquebat sola fortu- 5 na, parum enim graviter irascebatur errori, nisi etiam para- 9 situs obiecisset. Non fecisset hoc ergo te invito. Puta tamen cadere hanc in animum parasiti indignationem: illud certe in casum non cadit, quod gladius in triclinio fuerit. Multa quae singula accidere possunt, universa extra casum sunt. * ut conviciari ⟨ei⟩ incipiat cuius occidendi ius habuerit. Adice 5 his ut tu dormias cum fratrem invitaveris, ⟦ut visurus fratrem post longum tempus nihil sis locutus⟧ praesertim non-

4, 3 coenare *Sch.*, *Gron.* : cenabat Aβ 6, 4 et *del. Ro.* 7, 2 etiam *del. SB*[3] manifesto A 8, 2 credo] audio *SB*[1] 9, 4 accidere B : oc- ACD *lac. ind. Wi.* 5 ei *add. Sch.*

10 dum exacta nocte, cum adhuc vigilaret ille miser exul. Et fortasse accidere somnus hic potuerit inter plures: tres estis, et omnis sermo in angusto est. Incredibilius hoc faciet ortum inter fratrem tuum parasitumque iurgium: ad latus tuum iacet ille qui clamat 'exul, tace.' Quomodo fieri potest ut ne 5 ipsius quidem caedis tumultu excitatus sis, [fieri non potest] ut gladium frater tuus non viderit, non te excitaverit cum periclitaretur?

11 His omnibus manifestum est hoc tantum quaesitum patrocinio esse, quod parasitum in praesentia dimisisti. Glorieris enim licet quod non tecum interfectorem fratris habeas: itane hoc tandem satis fuit, dimittere impunitum, dimittere *p. 172* in|violatum? Magni adfectus iura non spectant. Sed ne dimi- 5 sisti quidem bona fide. Nam et sustineri absens potest. Nec 12 dubito quin expectetur mors mea. Ut vero non solum iustae sed etiam miserabiles causae abdicationis sint, filium perdidi eo tempore quo miser erat. Non licuit saltem in patria, non in domo sua extremum illi spiritum effundere; sed, quod est contumeliosissimum, manibus parasiti et impune occisus 5 est, quem indignum erat impune saltem male audisse.

297

Meretrix ab amatore forti caecata

Qui excaecaverit aliquem, aut talionem praebeat aut excaecati dux sit. Meretricis amator fortiter fecit. Occurrentem sibi meretricem excaecavit. Petit illa ut eodem duce utatur; recusat ille et offert talionem.

10, 2 accidere *Lat.*: oc- Aβ 6 fieri non (non *sub lin.* AD) potest *del. Wi.* **11,** 1 patrocinio *Gron.* : ⟨in⟩ -nium *coni. Wi.* **12,** 1 vero *Ro.* : ergo Aβ

297 *titulus* forti *ed. Leid.* : -te A (*post corr.*), β

1 DECLAMATIO

Si quis, iudices, lege adversus eos qui excaecaverunt ita composita ut aut talionem patiantur aut aliquatenus solacium iniuriae praestent, litem esse audiat, altera parte similem fortunam exigente, altera mitiorem partem legis amplecten- 5 te, profecto existimet hanc mulierem id postulare ut excaecetur is qui sibi oculos eruit, illum autem virum fortem fiducia meritorum erga rem publicam sperare posse fieri ut *p. 173* contra voluntatem quoque eius | quae vindicatur oculos de- 2 fendat. Nam et hic dolor gravissima passae convenisset, et 10 illud naturale est, ut bona oculorum intellegant etiam qui eruerunt. Id omne diversum est: haec quae excaecata est, cui erepta lux est, cui omnis vita in tenebris agenda est, miseretur quondam amatoris sui, ille qui excaecavit vult istam 5 3 nimium vindicari. Idque si faceret paenitentia, utcumque consolandus nobis esset. †Nam et† poteramus suspicari hanc istius postulationis esse rationem, cum excaecaverit meretricem quam amavit, ⟨quod⟩ nunc oculos offe- 4 rat, causa ambitus fieri. Negat fas esse ut vir fortis manum 5 meretrici praestet, ut iter demonstret. †Apparet illam esse caecatam.† Atque id tamen praetenditur modo, iudices. Ceterum causa postulationis istius manifesta est: videt miseram feminam durare in hoc non posse, ut excaecet, neque id 5 agit, ut graviorem patiatur poenam, sed ut neutram: oculos habeat, quos haec eruere noluit, ⟨nec⟩ ducis opera fungatur, quoniam recusat.

2, 3 id] hic *Sch.* 4 tenebris *coni. Wi.* : tormentis Aβ 3, 1 idque *Pith.* : id (a)eque Aβ 2 *cruces posui; fort.* num et *vel* nam nec *scribendum* 4 quod *hic add. SB*[3], *post* nunc *Aer.*, *ante* cum (*v.* 3) *Ri.* 5 causa *Sch.*, *Gron.* : -sam Aβ 4, 2–3 *cruces posuit Wi.* c(a)ecatam β : cetatum A 6 ⟨ut⟩ oculos *Sch.* 7 habeat *Gron.* : -eret A : -ere β 7 nec *add. Gron.* 8 quoniam] quod iam *Pith.* : *fort.* quod *sive* quam

5 Nos tamen necesse habemus his respondere quae proponuntur, et adversus fallacem sic agere tamquam excaecari voluerit. Illa etiam quae ab ipso iactata sunt nos quoque referemus, fuisse istum virum fortem, pugnasse pro re publi-6 ca, plurimum nobis profuisse manus eius atque oculos. His enim omnibus profecto hoc efficitur, ut illum excaecari non *p. 174* necesse sit. Neque ei nocuit illa ho|nestissima militia: propugnator fuit civitatis; quondam partem aliquam voluptatis in hanc impenderat. Sed fecit illum arrogantiorem ipsa virtus.
7 Neque tamen nobis adhuc persuaderi potest ut vir fortis qui amaverit aperte, qui non erat laesus ulla meretricis iniuria, oculos volens eruerit. Fortunam illud putamus fuisse; et, si lex permitteret neutram ultionem, forsitan totum ius remitteremus. Nunc oculos eius servamus qua possumus.

8 Lex ita scripta est ut is qui excaecaverit aut talionem patiatur aut ducis opera fungatur. Inter has duas res quaestio est. Antequam comparo, illud interrogare volo: cuius causa scriptam esse legem putatis? Dubitari non potest quin scripta sit ei quae vindicanda est. Ne illud quidem in dubium veniet, optionem quidem harum duarum (ut ita appellem)
9 poenarum esse in potestate exigentis. Quid enim aliud cogitasse legum latorem putamus? Illum utique qui excaecasset credidit esse puniendum, adeo ut ne illi quidem ipsi qui vindicabatur permiserit totam legem remittere. Illa igitur fuit cogitatio: 'meruit quidem qui eruit oculos ut et ipse perdat; si tamen habuerit misericordem, si inciderit in eum

5, 1 proponuntur B : praep- ACD 2 fallacem *Wi.* (-ciam *iam Hå.*[1]) : aliquem Aβ : callidum *Gron.* 3 voluerit *Gron.* : no- Aβ 6, 3–5 neque ... impenderat] *obscura* 3 ⟨non⟩ (*vel* ⟨nihil⟩) nocuit *Wi.* 4 quondam *Ro.* : quoniam Aβ 7, 2 amaverat *coni. Wi.* a perte D : apte C : aparte A : a p- B 3 eruerit *Ro.* : -eret Aβ fortuitum *Sch.* et *Ro.* : ut Aβ 8, 4 legem esse A putatis *Ro.* : -as Aβ 6 optionem *Lat.* : ult- Aβ : elect- *Sch.*

qui aliquatenus reddere irae suae rationem posset, gratiam referat huic postea.' Eligi ergo ab ea poena debet quae gra-
10 vissimam iniuriam passa est. Puta istud esse asperius quod recusas: fortasse propter hoc ipsum pati debeas. Oculos eruisti mulierculae sine dubio, et adice, si vis, meretrici:
p. 175 tamen quos eruere non licebat. Non es dignus | qui patiaris quod vis. 5

11 Haec dicerem si tecum asperius contenderem; nunc ante omnia rei publicae causa tecum ago. Aequum est salvos esse hos oculos et incolumes: multa adferunt casus, frequens
12 bellum est. Detegemus tibi etiam huius mulierculae adfectus, quo magis te rem tam gravem fecisse paeniteat. Haec excaecare te non potuit. Meminit temporum superiorum, meminit illarum quas aliquando communes habuit voluptatum, meminit amoris tui. Digna est cui manum commodes. Nam 5 id quoque lex iustissime constituit: praestet oculos qui eru-
13 erit, et in vicem erutorum luminum ipse succedat. 'At enim forti viro turpe est hoc officum subire.' Scilicet illa honestiora, debilitatem pati et ferre infestos numinibus oculos. Non erit talis ista debilitas qualis esset si illam in acie passus esses. Tu qui recusas dux esse meretricis, non cogitas futu- 5 rum ut tibi oculi propter meretricem eruantur? Verum meretur hic ipse pudor tuus propter quem parcamus oculis tuis.

298

Rusticus parasitus

Rusticus parasitum filium abdicat. CD.

9, 7 reddere] adhibere *Ri.* moderationem *tempt. SB*[1] 8 huic *Ri.* : hae[c] A : haec BC : *om.* D 12, 4 habuistis *Ro.* uoluptatum AC : -atem B : -ates D 13, 3 infaustos *Hå.*[2], *Watt* ominibus *Gron.*, *Hå.*[2]

298 *thema* CD A, *praecedente ras.* : ille · CD · B : ille C : *om.* D

DECLAMATIO

1 Non ignoro, iudices, quamquam non a forensi contentione solum sed ab universa civitatis conversatione longe remotus, *p. 176* hoc praecipue fieri misera|biles eos qui paternae animadversionis notam deprecantur, quod periclitari de praeterita di- 5 gnitate videantur: de qua certe sollicitum esse filium meum incredibile est. Quantulum est enim quod abdicatus erit qui 2 iam parasitus est? Quem ego, iudices, tam obstinate non praeceptis solum meis sed etiam precibus resistentem utinam possem dicere contumacem: nunc hanc licentiam concepit animo servitutis. Multum enim illi, ut res est, fiduciae facit gratia adulescentis locupletis et prodigi, qui non aliter 5 quam si de proprio mancipio ageretur in hoc vires suas ostendit. Infelix et ille: tam turpem enim filium habeo ut etiam 3 ipsi obiciatur. Nec me praeterit unde haec frequentia: concurrerunt ad spectandos duos rusticos, et id forsitan hoc ipso indicante. Merito: sic iste ridetur. Cuius nomen equidem nec intellego nec interpretari possum [quod vocatur], verum nescio quid esse turpius quam luxuriam puto. 5

4 Quo magis autem hac eius vita erubescam fecit memoria nostrae. Mihi rus paternum erga labores gratissimum, non frugalitati tantum suffecturum sed et delectationi, si coleretur a dominis duobus. Hoc cum †dio evenissem†, ne haec quidem ducendae uxoris et educandorum liberorum onera 5 recusavi, ut relictum a parentibus meis relinquerem filio *p. 177* 5 meo. De quo ipso non questus sum; nam videbatur labo|riosus. Misi in civitatem; delicatior venit, et redire properavit.

2, 3 possem *Ri.* : -sim Aβ 4 ut res est] *i.e., ut vid., ut nunc est; cf.* 12, 4 *et* 329, 2 3, 2 id *Ro.* : ii C : hi(i) ABD hoc *Gron.* : h(a)ec Aβ 3 *post* merito *dist.* *SB*[1] 4 quod vocatur *del.* *SB*[3] 5 verum *Lat.* : unum Aβ esse β : -et A 4, 1 hac CD : h(a)ec AB memoria A[2] : -am A[1]β 2 nostrae *Gron.* : -ri Aβ 4 diu solus coluissem *Ro.* : diu exercuissem *SB*[1] 5, 1 ipso *Hå.*[2] : ipse Aβ

Et primo quidem deformavit tantum diligentior cultus; dehinc procedente tempore saepe fragrantem mero vidi, redolentem unguenta, et iam plura perditae vitae signa. 6 Cum interrogarem, respondebat esse locupletem amicum. Dispiciebam eam amicitiam, dicebamque: 'quamdiu iste locuples erit?' donec ⟨eo⟩ res redît ut etiam de salute eius timerem. Ad domum divitis veni, [non enim] nomen inter non agnoscentes requisivi: parasitus inventus est. Id placeret rustico patri? Erubui.

7 Nondum te, iuvenis, ad comparationem voco utriusque vitae; in praesentia hoc uno contentus sum: suscipe laboris tui partem. Satis sine te laboravimus. Iam deficit aetas, iam quietem poscit senectus: et ego delicatus sum. Abdicent te licet boni mores, tamen clamo: 'ego te mihi genui.' Non ergo cogitabis quid mihi debeas? Illae terrae gratiam referunt, nec quicquam inveniri potest in rerum natura in quo labor pereat. 8 De abdicatione tu quereris? Prior patrem reliquisti. Quando enim videre te mihi licet? Quantum absum ab orbitate? Impono, iudices, adfectibus meis, qui nihil adhuc inter querelas habeo nisi desiderium: iam irasci necesse est. 9 Nondum tamen ad ultimam tui contumeliam venio. Obicio tibi luxuriam; ⟨satis erat⟩ si hoc tantum diceremus: 'vivis inter meretrices et lenones.' | (p. 178) Dignus es abdicatione etiamsi parasitum habes: inter aliena servitia numeraris, et tibi luxuria obicitur etiam non tua. Omitto interim ex quo genere

4 fragrantem *Fr.* : flag- Aβ 6, 2 dispiciebam *SB*[3] (*cf.* 283, 2) : des- Aβ 3 eam *Gron.* : etiam Aβ (displicebat ea amicitia *SB*[1]) iste C : es te A : est D : ueste B 4 ⟨eo⟩ res rediit *Ri.*, *auct. Aer.*, *Sch.* : resedit Aβ 5 non enim *del. Ro.* agnoscentes (*sc. verum filii nomen nesciebant*) A : -tem β 6 id *Wi.* : et Aβ placeret *Ro.* (-ceat *Sch.*, *Gron.*) : -cet Aβ 7 patri B : -re ACD 7, 1 iuvenis *Sch.* : inuenissem Aβ 2 suscipe *Aer.* : -ere Aβ 3 sine *Obr.* : in Aβ 4 abdicent *Ro.* : -cant Aβ te *SB*[3] : me Aβ 8, 3 impono] *anne* impero*?* 9, 2 satis erat *add. SB*[3] (sufficeret *iam coni. Wi.*, *qui lac. ind.*)

vitae in istud transieris, sub quo institutus patre; dissimulata
10 et remota persona mea parasitum abdico. Num me irasci
putas? Misereor. [ubi] Haeserunt tibi vitia civitatis, ⟨ubi⟩
videtur habere hoc primum odium, rusticitas. Si bona pater-
na consumpsisses, iure abdicareris: libertatem et ingenuum
pudorem consumpsisti. Quis ⟨est⟩ melior ille cui servis? 5
Pudet dicere quo pretio hereditatem emancipaveris: gulae
servis, et sicut muta animalia obiectis cibis in istam cecidisti
11 servitutem. Iuvat autem cibus post opus. Multa quidem vi-
deo diversa genera vitae, nec probabilia omnia; ceterum ta-
men hoc novum est et inauditum, contumelias in quaestu
habere et iniuria pasci. Iuvat illa te residua potio et ex locu-
pletis cena nescio quid intactum. Caedentis manus oscularis 5
et ferrum portas, fame periturus si ille nihil mali fecerit.
Alios enim fortasse parasitos ars aliqua commendet: tu quid
12 potes, miser, nisi vapulare? Habent hoc quoque deliciae di-
vitum malum, quaerere omnia contra naturam. Gratus est
ille debilitate; illa ipsa infelicitate distorti corporis placet.
Alter emitur quia coloris alieni est. Haec, ut res est, accessit
nova elegantia, inter perversas delicias habere rusticum. Ri- 5
p. 179 diculum | hoc, quod durus, quod inhabilis, quod filius meus.
13 Qualia, di deaeque, damnas! Intellego cum quo mihi filio
res est: non commendabo illi laborem honestum et bonam
cotidie conscientiam et operam etiam civitatibus servientem.
Agam causam per vices anni, [non] numerabo fructus: luxu-
14 riosum filium ad delicias voco paratas. Ingentis pecuniae 5
concupiscis feras? Demens, ipse venare. Avibus onerari fer-
cula gaudes? Fructus nostros, nisi succurris, infestant. Quid-
quid illic lautum est, nos misimus, et fructus curvatis ramis

10, 2 ubi *del. Ri., ante* videtur *transp. SB*[1] 3 videtur ... rustici-
tas] *ita SB*[1] 5 quis ⟨est⟩ *SB*[2] : qui Aβ 11, 3 contumelias A : -a
B : -am CD 6 mali fecerit (*sc.* tibi) *SB*[3] : malef- Aβ 7 ars
Pith. : pars Aβ 12, 3 illa A[2] : ille A[1]β 4 haec] *anne* huc?
13, 1 qualia damna(s)! *cum praecedentibus coniungunt vulg.*
damnas *SB*[1] : -na Aβ 3 *anne* civitati? 4 non *del. Ri., auct. Obr.*

ad manum paratos habemus. Compara, si videtur, vestris 5
nivibus meos fontes, compara inclusis intra parietes aquis
perennes fluminum lapsus. Quae tanta vobis nemora? Quid
15 est istic admirabile nisi ruris imitatio? Ad has te delicias
pater voco. Ipse durum desidia solum sulcis aperiam et ara-
tro senex incumbam: tu tantum impera. Non misereris pa-
terni avitique fundi, obsiti sentibus? Circa beati fructus: nos
desidia male audimus. Quot iam perdidimus annos! Tu vivis 5
16 aliena liberalitate. At si te nulla horum miseratio tenet,
ignoscas mihi: ducimus quendam adversus ipsas terras con-
suetudine adfectum. Non vendes tu agellum meum, non pa-
ternos avitosque cineres et ossa alicui pretio cenae unius
addices. Quatenus infeliciter filium sustuli, quaeram ali- 5
quem qui colat. |

p. 180

299

Ossa eruta parricidae

Parricidae insepulti abiciantur. Sepulcri violati sit actio. De-
cedens pater mandavit filiae ultionem, dicens se duorum
filiorum veneno perire. Puella reos postulavit. Inter moras
unus se occidit et sepultus est in monumentis maiorum. Al-
terum cum damnasset et insepultum proiecisset, eius quoque 5
qui sepultus fuerat ossa eruit et abiecit. Accusatur violati
sepulcri.

14, 5–6 vestris ... meos *Gron.* : -ros ... meis Aβ **15,** 5 audimus BC : -iuimus A : uiuimus D quot *Gron.* : quod ABC : q'a (*om.* iam) D ⟨dum⟩ tu *coni. Wi.* **16,** 1 nulla *Gron.* : u- Aβ 2 ignoscas *Aer.* : -cis Aβ

1 SERMO

An utcumque sepultum eruere non liceat; an ei non licuerit quae potuit prohibere; an etiam ⟨ut⟩ non iure fuerit sepultus. Hinc speciales quaestiones, utrum lex damnatum tantum parricidii an revera parricidam prohibeat sepeliri; an 5 ille parricida fuerit. In hoc probativae duae, altera pathetice, altera pragmatice, id est, adfectus et iuris quaestiones: an damnatus sit sua sententia qui sibi manus attulit; an et de 2 illo iudicatum sit cum frater eius convictus sit. An non possit quisquam mortuus damnari; etiam ut alius nemo possit, an is utique potuerit qui in reatu periit. Ultima [pelagi] qualitas, in qua totius controversiae vires sunt: quale huius factum, utrum venia dignum an damnatione sit; in qua tractatione 5 patheticos pro re publica indignandum. |

p. 181 3 DECLAMATIO

Sepulti ergo essent et aeterna quiete conditi iacuissent parricidae manes iuxta patris latus, ut, quod diis hominibusque videatur indignum, tumulo tectus videretur cui leges terram negant, in cuius cruciatus cum omnia commenta sit antiqui- 5 tas citerior est tamen poena quam scelus, cuius statim ora oculosque a iudicio lex iussit obduci, ne hunc iucundum 4 caeli aspectum polluerent taetri oculi, cui lucem vivo, fluitanti mare, naufrago portum, morienti terram, defuncto sepulcrum negat? Quem in poena sua iubet vivere, huic tumulum et exequias persolvi fas fuit? Adeone omnia ⟨iura⟩ perierunt ut ex duobus meliore loco habendus sit mani- 5 festior parricida?

299 **1,** 3 ut *add. Ri.* 4 qu(a)estionis A[1]β **2,** 2 alius *Aer.* : alias A (*ex corr.*) CD : filios B 3 in reatu B : in retu A : metu CD ultima C : -mae AB : -mo D pelagi ABC : epilogi D : *del. Wi.* **3,** 4 videretur] siner- *vel* linquer- *Hå.*[2] 6 est tamen A : t- est B 7 obduci *Aer.* : ab- Aβ **4,** 1 fluitanti D : fuitati *vel sim.* AB : fluctum C 4 persolui uas (*corr. Pith.*) fuit A : -is affuit BC : -is absit D iura *add. Ro.*

5 Tu vero, puella tam honesti adfectus, quidquid tacita pietate suggeritur vel his audientibus refer, mihi crede. Modo approbasti nihil te de fratribus tuis solere mentiri. 'Dies' inquit 'noctesque miseranda patris umbra circumvolat, qualis erat cum mandatum daret. Modo minax atque effera, 5
6 repente summissa, his me vocibus, ut sciatis, appellat: "Tu quidem, filia, parricidam postulasti; eodem crimine, isdem argumentis, communibus utrique legibus iudiciisque qui supererat damnatus est. Nunc unus superest dolor, quod par-
p. 182 ricida sepultus est, quod | aeterna quiete compositus sepul- 5
cro meo parricida patrem premit. Aude nunc aliquid, puella, fortius, et ab hoc †utique† me vindica quem ego occidi. Expulsus sedibus meis contactum illius fugio. Quid agis, infelix puella? Ecquid agnoscis alterum patris mandatum?"'
7 Itaque ut primum accessit ad tumulum, sponte resoluta lapidum compage, impios cineres in editum terra suggessit, one-
8 rosa etiam inferis monstra in lucem redundare visa sunt. Dii boni, post haec quisquam queretur cur ex duobus parricidis neuter iaceat tamquam pater, uterque tamquam frater?

300

Adultera apud filium iudicem rea

Apud communem filium iudicem ream adulterii fecit maritus uxorem. Matrem absolvit adulescens. Pater eandem detulit in iudicium publicum et damnavit. Abdicat filium.

5, 1 pietas *Fr.* 2 suggeritur *SB*[1] : -is Aβ : -it *Fr.* refer. mihi crede, modo *vulg.* 6, 3 utrique *Pith.* : utique Aβ 7 utcumque *Hå.*[2] 8 agis A : ais β 8, 3 iaceat *Ro.* : -et Aβ

1 SERMO

De ante actis temporibus non tantum est quod adulescenti nihil obicitur, sed etiam quod proxime iudex placuit patri. Quorum ratio cum constet, poterit non improbi vel non manifesti erroris peti venia. Sed prius iure defendendus est. 5

2 DECLAMATIO

Obicis sententiam; non dico qualem: iudex pronuntiavi. Dispiciendum tibi fortasse fuerit ad | quem venires, diligentius excutiendi mores: nulla iudici libertas est nisi pronuntiare licet utrum voluerit. Fortasse erraverim in dispiciendis causis, minus prudentiae habuerim iuvenis: ego nihil aliud de- 5 beo quam fidem. An tu ea condicione litigabas, ut pronuntiare pro te necesse esset? Hoc dicerem si in quocumque iudicio sententiam tulissem; aliquanto fortius ⟨agendum⟩ est cum iudex a te sim electus: hanc quam nunc eripis libertatem in iudicio dedisti. 5

p. 183

3

4 Quid tamen pronuntiavi, et in qua causa? Ream absolvi. Non dico quam ream, nec cuius criminis. Hoc dico: male audire plerumque iudicum nimia severitas solet, nec umquam in convicium nisi asperae sententiae veniunt. Ideo absolutos publica illa acclamatio prosequitur; a damnato tristes recedunt, et victricis quoque partis silentium est. Absol- 5 vi. Si hoc invidiosum, si hoc criminosum est, quomodo me

5 putem potuisse defendi si damnassem? Absolvi matrem meam. Hoc non eo pertinet fortasse, ut debuerim crimen remittere. Multa ignorantes facimus: mihi mater innocens visa

300 1, 3 iud̄ ABC : iudicium D 4 poterit *SB*[3] (*cf. praecipue* 324, 3) : -rat Aβ 2, 2 pronuntiavi *Sch.* : -auit *vel sim.* Aβ despiciendum A[1]β (*item infra*) 4 iudici *Pith.* : iud̄ ABC : iudicis D 3, 3 aliquanto C : -ndo ABD agendum *add.* Ro. 4 libertatem *SB*[1] (*cf. SB*[2]) : clarita- Aβ : car- *Gron., male* 5 in *om.* A[1]β 4, 3 iudicum C : -cium ABD 4 in C : *om.* ABD convicium *Pith.* : -uictum A(?), β 5, 3 facimus *SB*[3] : patimur Aβ

est. Obiciebas tu adulterium. Nihil necesse est tractare de causa, praesertim cum ius sit ablatum defensionis: mihi tamen omnia quaecumque in matrem meam dicebantur incre- 5
6 dibilia sunt visa. Respuebat illa * magis apud me agebat causam mater mea, dicens: 'Scis quomodo te amaverim, |
p. 184 quomodo educaverim. Nihil mihi obiectum est in aetate prima, nulla fabula [ante] partum secuta est: ream facit anum
7 et iuvenis matrem.' Tu me iudicem faciebas, illa testem. Accedebat his illud etiam, quod non existimabam tam asperam illam dissensionem, nec veram esse litem quae ad filium ducebatur. Videbamini mihi quaerere intercessorem. Aliud fortasse fuerit quod te postea concitavit; illo tempore nihil facere melioris mariti, nihil indulgentioris potuisti: ad eum iudicem perduxeras uxorem qui damnare non posset. 5

8 'At enim postea hoc crimen probavi.' ⟦Non iam respondeo ista quae dixi: †aliis muneribus accipere iudices extraneorum naturam qua† 'fortasse iratior existi.'⟧ Non semper erroris odium penes cognoscentes est: aliquando causa perfertur neglegentius, interim defenditur. Si matrem meam nunc audias, dicit se ad illos iudices venisse securam, et 5
9 obstitisse sibi fiduciam prioris sententiae. Utitur [in defensione] claris ac nobilibus exemplis, damnatos mihi Camillos et Rutilios narrat. Verum quicumque iste exitus fuit, habuit suum finem. Si crimina in me exples (neque vereor), plura confitebor quam obicis: et cum damnata esset mater mea, flevi et gravitur tuli. | 5

5 ius *SB*[3] (*damnatam defendere non licet*) : nihil Aβ 6, 1 *lac. ind. Ro.* 4 ante *del. SB*[3] : post *Hå.*[2] 7, 5 concitavit *SB*[3] : -ant A[1] : -arit A[2]BC : -aret D 8, 1–3 non ... existi *ita secl. SB*[3], aliis ... qua *Wi.* (*inter cruces et is et Ri.*) 9, 1 in defensione (-nem *Gron.*) *del. SB*[1] 3 habuit *Sch.* : -uerit Aβ 4 exples *Aer.* : -let Aβ : -lices *SB*[1]

p. 185

301

Rapta a divite pro ancilla

Pauper divitem invitavit ad cenam. Erat in ministerio puella pauperis. Interrogatus pauper a divite quaenam esset, dixit ancillam. Discedens a cena dives eam rapuit. Educta ad magistratus puella ex lege raptarum nuptias optavit. Dives accusat pauperem circumscriptionis. 5

1 SERMO

Etiamsi reus est hic pauper, non tamen mihi videtur aspere et concitate contra divitem acturus; non tantum accusator dives illi sed gener est, et nos non sumus iracundi: rapta nuptias optavit. 5

2 DECLAMATIO

Si alio accusante dicerem causam, sciebam et expertus proxime eram esse nobis aequam etiam adversus divites libertatem. Sed me, quamquam indignissime petar, non tam lex 3 quam ratio prohibet a conviciis. Ego hunc amicum semper 5 optavi, etiam antequam essem socer, et colui et aliquid etiam supra vires facultatium mearum in excipiendo eo ausus sum. Atque id me fecisse ante omnia confiteor ut patronum haberet filia mea. Nunc vero eum mihi Fortuna ipsa 5 generum dedit quem maxime diligebam. Tota itaque haec quae pro innocentia mea adhibebitur non tam defensio erit quam satisfactio. |

p. 186 4 Fortasse detrectet, sed tamen audebo: ne nos fastidiat.

301 **1,** 3 concitate β : contrate (concĩt *marg.*) A **2,** 1 Declamacio D : NARRATIO A, B (Narratio), C **3,** 2 colui et β : -ui A 3 facultatum β 4 patronum *Sch.*, *Gron.* : potiorem Aβ **4,** 1 tamen D : iam A : tam BC *post* audebo *plenius dist.* *SB*[1] fastidiatis *tempt.* *Wi.*

Non sum quidem locuples; sed quotus quisque? Inops censu, sed integer, sine crimine, sine fabula, non indignus aliquando huic diviti visus qui amicus vocarer, ad cuius men-
5 sae quoque societatem abundans et locuples accederet. Et existimaram fore hoc quoque inter causas amicitiae, si cenulam diviti pauper fecisset, non illam beatam, nec qualem hic potest, non instructam ministeriis – unde enim nobis? Omnia proferenda sunt in medium, cum praesertim iste nos propius cognoverit. Quidquid illud fuit, ne dedignaretur dives, ⟨ipse⟩ maxima parte curavi, ipse composui, et post securita-
6 tem modo conviva serus accessi. Sed opus erat ministerio. Hoc paraveram mihi non pecunia, non emptione, sed uxorem ducendo, educando hanc puellam. Admiratum credidi quod hic sexus ministraret; eoque magis mihi pudori fuit confiteri esse filiam meam. Nam neque erat is cultus et notitia nobis adhuc nova. Et tamen, si de me quoque interrogas-
7 set, respondissem: 'servuli tui sumus.' Non persuadeo tamen mihi ut crediderit. Neque enim irritare tam delicatas eius cupiditates potuisset ancilla, nec fecit quod adversus hanc condicionem fieri fortasse potuisset: rapuit tamquam ingenuam. Ideoque cum educeretur ad magistratus, nihil recusa-
8 vit, nihil iuri nostro opposuit: nisi forte hoc quoque in causa erat, quod ducebatur securus; | unde enim nobis adversus istum tantos animos ut vindicaremur? Quomodo hanc invidiam potuisset ferre paupertas, si occidere filia mea voluisset iuvenem inter principes civitatis? Non tamen usque eo hoc, iudices, valet, ut non dederim beneficium.

p. 187

9 Ubi ergo circumscriptio est? Quam quidem legem arbitror propter eos maxime latam qui circa forenses insidias aliquem scripto callidiore cepissent. Ceterum, ut longius interpretatio veniat, non tamen erit dubium circumscriptionem esse inevitabilem fraudem, id est, in qua factum eius demum

2 sed *Pith.* : et Aβ 5, 2 existimaram *Ro.* : -ret Aβ 7 ipse *add.* SB^3, *monente Wi.* (*post* curavi *Ro.*) 7, 2 enim *Aer.* : tamen Aβ 8, 5 eo *Ro.* : in Aβ

10 aestimetur qui accusatur. Singula ergo aestimemus. Invitavi ad cenam – quae hic circumscriptio est? – pauper divitem. Venisti. Ago gratias: habuisti honorem, et illud humile limen intrasti, et adisti mensam, ad quam cum venire coepimus deos invocamus. Alicuius †in me† humanitatis est nostra frugalitas, quae vobis utique velut refectionem quandam et quietem praebet. Inter vestras quoque epulas non semper illa ponuntur peregrinis petita litoribus et silvis: aliquando haec vilia quae rure mittuntur adhibetis, quae emere
11 nos pauperes possumus. Cenasti tamen hilaris; ut vis videri, etiam liberalius bibisti. Quare tamen invitavi? Quoniam promerenda nobis est vestra potentia. Si qui me detulisset reum, defenderes; si quam iniuriam timerem, rogassem te per ius mensae communis. Non est igitur in hoc circumscriptio, quod ad cenam invitavi.

p. 188 12 Cetera uti|que ad crimen legemque non pertinent. Sequitur ergo ut sit proximum crimen quod in ministerio fuerit filia mea. Iterum accusabitur paupertas. Quid ergo nos facere iubes? Emere non possumus; etiam si quid ex cotidianis supererat laboribus, educatio exhausit. Mutuemur ergo et alienis ministeriis lautitias vestras imitemur, quantum potest †quis†? Apud vos illi greges ministrorum, apud vos aurum
13 et argentum. Ministerium ergo fuit ex meo. Non est istud deforme pauperibus; nam et si in aliud diei tempus incidisses, tum quoque tibi videretur ancilla: vidisses pensa facientem. Filia igitur ministravit, sicut mihi solet. Nisi veritus essem ne tibi invidiam fieri putares, nisi me frequenti huma-
14 nitate in honore posuisses, ego ministrassem. Hinc quoque remove quod tu fecisti: non est circumscriptio quod interrogatus verecunde respondi, et, cum mihi tecum coepisset novus usus, erubui videri sine ancilla. Hoc mali habet ambitus.

10, 5 alicuius *SB*[1], *Watt* : alioqui ius Aβ in me] autem *Watt* : in te *SB*[1] 6 uelut D : quae u- ABC 11, 5 per ius *Pith.* : prius Aβ 12, 7 quis] quisque *Sch.* : fieri *SB*[2] 13, 1 est A[2]CD : *om.* A[1]B

Peccasse me fateor; dicendum fuit verum. Sed hac poena **15** potes esse contentus: non impune feci. Et quae a me facta sunt haec sunt; hic me circumscriptionis accusa, nihil ipse feceris. Num enim, si tu nihil concupisses, non rapuisses, poterat mihi obici circumscriptio? Hoc ergo exigis, ut ego nocens sim non ex meo facto sed ex tuo.

16 Age, res quidem ipsa crimine caret sed animus suspectus est. Quid est igitur? Me credibile est circumscribendi mente fecisse? Invitavi ut raperes? Neque enim poterat dubitari quin quaereres quae ministraret; et, cum interrogasses, certum erat fore | *p. 189* ut protinus cupiditas aliqua in animum tuum descenderet; et, cum concupisses, ut raperes. Quae si nulla ratione, nulla divinatione provideri potuerunt, apparet non propter id factum quod sperari non potuit. Quid enim in causa fuit cur raperes? Cultus videlicet te illexit? Hic enim adici solet ad speciem. Talis ministrabat ut necesse esset ancillam esse mentiri.

17 Tu porro (permittis enim aliquid mihi libertatis) rapiebas velut ancillam? Tu raperes ancillam eius apud quem paulo ante cenaveras? Sed non credidisti ancillam esse. Possis tu fortasse huc usque descendere, ut non fastidias pauperes: numquam cupiditas tua usque ad mancipia descendet. Ac si forte cepisset oculos tuos [petisses], quid opus erat vi? Non munusculo sollicitasses? Non, si contumacior esset, pro tua **18** illa comitate a domino petisses? Potuisti ergo scire, etiam antequam rapere inciperes. In ipso vero raptu non apparuit tibi ancillam non esse? Non tamquam libera repugnavit? Non proclamavit patrem? Nullam vocem †meam† audisti? Fieri non potest ut non eruperit ingenuitas quae aditura erat magistratus.

15, 1 et] en *Ro.* 17, 1 permittas *Ri.* enim *SB*[3] : etiam Aβ 2 velut *Gron.* : uel Aβ 6 cepisset *om.* A (*anne* si f- o- t- cepisset?) petisses *del. Gron.* 7–8 sollicitasses ... petisses *Gron.* : -asti ... -isti Aβ 18, 4 meam] ingenuam *SB*[1] nullam vocem meam aud-? *Hå.*[1] : n- v- meam agnovisti? *Watt*

19 Aut ego fallor aut de hac tota causa iudicatum est: nam si quid feceram fraudis, apud magistratum agere debuisti: 'circumscriptus sum, ancillam putavi.' Necessitatem raptoris agnovisti.

20 Non puto te obicere quod nuptias optavit. Sed nec ego imputo, sicut ne gratulor quidem hoc matrimonio. Mihi magis convenisset gener cum | quo mihi par convictus, apud quem, si forte cenarem, uxor ministraret. Tu tamen quid circumscriptione ista perdidisti? Uxorem non habes locupletem. Nihilne magis quam pecuniam desideras? O te dignum qui duceres parem! Tunc scires quae discordiae, quae contentiones, quam frequens mentio dotis, quam erecta ex 21 aequo cervix. Utique in his tuis deliciis, in his cupiditatibus tibi liceret amare aliquam ancillam, deperire aliquam ministrarum. At nunc habes uxorem non ambitiosam, non exacturam comitatus, sed quae tota ex tuo vultu pendeat. Labo-22 rare consuevit: habebis ancillam. Tu tantum, [etiam] si quid ego offendi, mihi irascere: nihil illa fecit, nihil peccavit. Iussa fuit, in ministerio patri paruit: ad illam hoc tantum pertinet quod optavit.

p. 190

302

Auctoratus ob sepeliendum patrem

Gladiator in quattuordecim gradibus ne sedeat. Quidam ut patrem sepeliret auctoravit se. Die muneris productus sub titulo causae rudem postulante populo accepit. Postea patri-

20, 5 locupletem β : -tem utile esse diuitibus uxores pauperes ducere A 6 nihilne *Wi.* : nihil enim Aβ 8 erecta A²C : r- A¹ : erect(a)e BD 21, 2 *anne* liberet? 22, 1 etiam *del. Ro.* (*anne* tu, etiamsi ... offendi, tantum mihi?) 2 illa peccauit B 3 fuit] fecit *Aer.* *post* pertinet *commate dist. vulg.* 4 quod optavit] *matrimonium*

monium statutum per leges equitibus acquisivit. Prohibetur gradibus. 5

1 DECLAMATIO

Postea dicam qua causa paene gladiator factus sit, postea hoc quod obicitur in laudem vertam; | interim incipere libet ab ipsa lege. Ius certe sedendi implet ingenuitas et census. Quaerendum est ergo an hic gladiator sit aut fuerit. Non 5 sumus magni legis interpretes: non ludum nec harenam nec armorum scientiam complexa est, sed gladium. Cui dubium est id exigendum esse in ea ex quo nomen gladiatoris ductum est? Gladiator igitur est qui in harena populo spectante 10
2 pugnavit. Nam neque orator est qui numquam egit causam neque accusator qui reum in iudicium non deduxit neque reus qui causam non dixit. ⟦Videamus et ipsius periculi causam.⟧ Quaero an, si creditor post datam pecuniam operas remisisset, diceres eum gladiatorem fuisse? 'In ludo fuit.' 5
3 Fuerunt doctores et medici et ministri, neque tamen [in] illo nomine tenentur. 'Productus est.' Et alii multi, spectaculi gratia. 'Sed adfuit pugnae.' †Sed animum tenetis† cum praesertim hic ordo ex laude militiae hoc nomen acceperit. Non ergo pugna per se turpis est, sed inhonesta pugna. Dedit 5 enim et familiis nomina: hinc Corvini, hinc Torquati, hinc
4 Opimii. Illum ergo maiores prohibuerunt theatro qui vilitate, qui gula se auctorasset. ⟨Hic⟩ mutuatus est pecuniam ut patrem sepeliret, mutuatus unde potuit; et quo turpius putas esse sic mutuari, hoc honestius fecit. Vidit enim quid sibi accidere posset auctorato, sed illud crudelius putavit, si pa- 5

p. 191

302 *thema* 4 statutum *Aer.* : statum ABC : statim D 1, 3 obi(i)citur β : dic- A 6 magnae B 7 scientiam *P* : ins- Aβ 9 ea (*sc. lege*) *SB*[3] : eo Aβ 2, 3 videamus ... causam] *num post* auctorasset (4, 2) *ponenda?* 3, 1 in *del. Lat.* 3 pugnae *Aer.* : -na Aβ sed et alii multi equites *tempt. Ro.* 7 Opimii *Obr.* : -mi Aβ 4, 2 hic *add. coni. Wi.* (*vide tamen ad* 2, 3) 5 posset D : -sit ABC

5 ter insepultus iaceret: gladiatores sepeliuntur. Isti accusatores et Cimoni illi quod patris corpus vicario corpore redemerit | crimini darent. Sed indicavit populo quare venisset in ludum: non pugnaturus, tantum ut notius fieret exemplum. Num te, popule, iudicii tui paenitet? Quomodo postea vixit? Quam frugaliter acquisiit, quam parce, quam laboriose! Ausim dicere neminem sic ex hoc ordine, nec ex alio.

p. 192 ... 5

303

Proditionis rei fortes

Proditionis rei causam de vinculis dicant. Qui rei facti erant ruptis vinculis fortiter fecerunt. Praemio petunt ut soluti causam dicant.

1 SERMO

An reis dandum praemium; an proditionis reis; an his quos non civitas armavit. An contra legem dandum sit, et hanc legem, et hoc tempore. An tollatur summa legis etiam, si vis extenuetur. Qua mente petant. Quid utilius. 5

304

Tria praemia divitis sacerdotis

Sacerdos tria praemia accipiat. Viro forti praemium. Dives sacerdos inimici pauperis filium sacrilegum uno praemio liberavit. Eundem in adulterio damnatum secundo praemio absolvit. Bello patriae pauper fortiter fecit, | filius ille dese-

p. 193

5, 2 quod *Gron.* : qui Aβ redemerit *Gron.* : -emit Aβ 3 crimini *Aer.* : -men Aβ 4 tantum *Ro.* : tunc Aβ 5 num *Ro.* : tum Aβ : nunc *Aer.*

ruit. Vult eundem tertio praemio sacerdos liberare; petit praemio vir fortis pater ut occidatur. 5

1 DECLAMATIO

Utra lex antiquior? Tua ad unum pertinet, haec ad omnes. ⟨Utra lex aequior?⟩ Mihi lex debet, tu legi. Utrius legis hoc tempus? Belli utique [prior] ⟨mea⟩: sacerdotium pacis res est. Ego dignior sum praemio quam tu: me viro forti contigit 5
2 victoria, te sacerdote admissum sacrilegium. Hactenus de personis: transeamus ad optionem. Ego hodie primum opto, tu bis optasti; et ego melius opto desertoris mortem quam tu vitam sacrilegi. Sacerdos, castra vindico: disce tu vindicare templa. Quid si contra legem petis? Unius vitam iam ter 5
optasti. ⟦Comparavi publicas personas; nunc †comparem†. Tu optas numquam nisi de alieno, ego de meo.⟧
3 Quamquam quid mihi cum lege, dum †ne† veniat adulter ille, ille sacrilegus, ille desertor in penates meos? Sciet quanto meliore patre [natus] sit quam inimico. Armiger, da gladium: vindicabo ego illum maritum, vindicabo templum. Legem habeo et viri fortis et patris. Innocentem filium habui 5
ante huius sacerdotium: sub isto primum expilata templa. |
p. 194 4 Furorem hoc iuvenis mei putabam: fiducia erat. Multum est, dives, colere templa: plus tamen sua tueri, incendere hostium templa. Cur autem, si quicquam tua vota proficiunt, cliens tuus deseruit? Mihi debetur praemium quod petiero: possum et tuam mortem, possum tibi auferre sacerdotium. 5

304 3 utra lex aequior? *add. SB*[2] 4–5 belli ... est *ante* tua (*v.* 2) Aβ : *huc transp. SB*[2] (*post* tempus *lac. ind. Wi.*) 4 prior *del.*, mea *add. SB*[2] 5 *fort.* ⟨et⟩ ego forti *P* : -te Aβ 2, 2 optionem *Aer.* : opi- A[1] : opini- A[2]β 3–4 ego ⟨miles⟩ melius ... sacerdos. castra *Hå.*[1], *auct. Obr.*, *Ri.* 6 nunc *Aer.* : num ABC : non D camparem *vel* comp- A *post corr.* : comparabo ⟨rem⟩ *Gron.* : comparem ⟨optionem⟩ (*vel* -nes) *coni. Wi.* 3, 1 ne] modo *tempt. SB*[2] 3 natus *del. SB*[2] da A[2]D : de A[1]C : det B 4, 2 sua tueri *Ro.* : sustinere Aβ 3 autem *SB*[3] : enim Aβ

305

Exules a divite pugnare inter se coacti

Exulem intra fines deprehensum liceat occidere. Duos pauperes dives, inimicos suos, imprudentis caedis quinquennii exilio damnatos, intra fines deprehensos dimicare inter se datis gladiis coegit. Commortui sunt. Accusatur iniusti supplicii. 5

1 DECLAMATIO

Nisi praecipua, iudices, impotentiae voluptas divitibus videretur ut sceleribus suis etiam glorientur, fuerat tanti miserrimorum civium perire vindictam si possit tacere qui fecit. Haec enim est exacti iniusti supplicii manifesta iniuria, quod 5 excogitavit quomodo ab inimicis mors exigeretur et ipsis 2 imputaretur. Homines innocentes cum damnarentur quoque †confestim† inter se concurrere coegit; quos etiam in calamitate fortuna coniunxerat, iussit ut invicem se occiderent p. 195 (quod gravissimum illis fuit) scientes. | Aestimate, iudices, quid timuerint qui hoc fecerunt. Quamvis autem, iudices, 5 adicere invidiam sceleribus numerus soleat, nos tamen confitebimur inter solacia doloris nostri esse numerandum quod ambo perierunt: sic miseros commisit ut si unus vicisset post 3 quinquennium redire non posset. Sive igitur constare iuri, iudices, debet ultio, nulla umquam res sic contra leges excogitata est ut intra fines deprehensum ⟨exulem⟩ exul occideret, sive crudelitatis exigere debet poenam vestra iustitia, non satis habuit quod adversus miseros lex irata conscripse- 5

305 2, 1 dam(p)narentur A²CD : -ent quia A¹ : -etur B 2 infestos *Gron.* (-te *tempt. Wi.*) : confessi *Hå.*² coegit CD : cogit AB 9 posset C : -sit ABD 3, 1 iuri *SB*¹ : uobis Aβ 3 exulem *add. Aer.* 4 debet *Ro.* : -eat ACD : -ebat B

4 rat. Quanto enim gravius tulerint supplicium quam meruerant vel sic aestimate: hoc inimicus elegit, et inimicus ⟨dives⟩ pauperibus iratus; haec enim odia altissime sedent cum aliquis iis quos contempsit irascitur.

Innocentiae fiducia contra opes istius steterant, non tamen futuri pares nisi duo fuissent. Contra gratiam armaverunt misericordiam sui, donec ambo in periculum capitis 5 adducti: testes enim non defuerunt. Quantum tamen valuit innocentia! Constitit inter omnes non potuisse illud nisi ab imprudentibus fieri. Incredibile est, iudices, quanto difficilius finibus careant qui exilium non meruerunt. Amplectebantur miseri pio furto extremum patriae solum, non mehercule scio an alicuius insidiis perducti, an aliqua humani- 6 tatis facie impulsi; nihil probare possum: ambo perierunt. Si tamen intueri naturam ⟨rerum⟩ volueritis, apparebit profecto non casu eos in eum locum potissimum venisse in quo ab *p. 196* inimico deprehenderentur. Depre|hendit enim tamquam expectasset. Minus quidem miserrimos cives confuderat istius aspectus; iugulum contumaciter parabant. 'Iampridem mortem contempsimus, nec inimicitias adversus te suscepimus 7 nisi lucis vilitate. Occide: numquid plus potes?' Risit animos, et 'adhuc nescitis' inquit 'quantum opes virium habeant: efficiam vos inimicos.' Tradi utrique gladium iubet et custodiri in primo impetu manus; circa flagella et ignes et omnis tyrannicae crudelitatis apparatus. Quantos enim fuisse creditis metus qui effecerunt ut concurrere illis expediret? O misera condicio! Magna necessitate victa libertas est. 8 Tunc rogaverunt donec iste crudelis lanista 'concurrite,' inquit; 'in istas [innocentes] manus initis prudentes: non continget innocentibus mori.' Quae miserorum inter binos me-

4, 3 dives *add.* *SB*[3] 5, 1 tamen *Gron.* : enim Aβ : autem *Aer.* 6 producti *Bu.* 6, 2 rerum *add.* *SB*[3] (*cf.* 318, 6), rei *Ro.* 7, 6 creditis CD : -dis AB 8, 1 tunc] diu *Gron.* 2 innocentes *del.* *SB*[1], *Wi.* initis] ibitis *Hå.*[2] contingit A

tus cunctationes! Occidere coacti sunt eos quorum misere- 5
bantur. Quid ego faciem tristissimi illius temporis narrem,
quid vulnera, quid sanguinem, quid gemitus? Tu saltem,
9 Fortuna, melius: uno uterque fato iacet. Te tamen, dives,
interrogo quid de illo facturus fueris qui superfuisset? Hoc
est puras manus habere, hoc nobis pro innocentia imputas?
Nocentem fecisti ipsam infelicitatem et, tamquam parum
esset exigere poenas, supplicia infamasti, id denique coegisti 5
quod defendere non potuissent nisi coacti.

p. 197 10 Iniusti supplicii ago. Non est mihi lex inter|pretanda: omne iniustum supplicium est quod non est exactum secundum
legem. Da igitur ius mihi quo perire debuerint. 'Exulem intra fines liceat occidere.' Quod satis est, non occidisti; quidquid aliud factum est contra legem est. Sit aliquid mitius, sit 5
11 aliquid clementius: non licet; nec tibi licebit ignoscere. 'Exulem intra fines liceat occidere.' Neminem, iudices, eorum qui
iura condiderunt tam asperum et trucem existimo fuisse ut
tantum scelus crederet posse fieri. Metu sine dubio fines
nostros clusit exulibus; magnam tamen illis qui deprehen- 5
12 dissent imposuit difficultatem. Exulem intra fines deprehendisti: occide, si potes, sed occide tua manu, sume carnificis
animum. Sequetur quandoque te ista conscientia, et quamquam impunitus sanguis manabit tamen usque ad animum.
Quae sunt istae deliciae, ut tu velis inimicos tuos incruentis 5
13 manibus occidere? 'Exulem intra fines liceat occidere.' Si
deprehensos detinuisses, iniustum supplicium esset. Nemo
inter poenas exulis constituit mortis expectationem. Istud,
quod nutum tuum diutius vident, quod arrogantiam ferunt,
14 iniustum supplicium est. Non licet tibi gladium supra cervi- 5

4 cunctationes *Pith.* : -io nec ABC : -one D 6 ego β : ergo A temporis] muneris *Hå.*[2] : paris *Watt* 12, 4 manabit A^2C : -bat A^1BD 5 incruentis *Ri.* : inprude- A, *et sim.* β 13, 1–2 si ... detinuisses] *sc. et nihil praeterea* 1–2 si ... esset *dupliciter secl. Wi.* 4 diutius vident] *fort. delendum*

ces diu tenere, non licet iugulo necem admovere lente. Tu eos detineas intra fines quibus venire non licuit? Occide vel statim vel, si differre potes, miserere. Nondum dico concurrere, stantis ⟨alterum⟩ alterius cervicem ferire coegisti: 5
iniustum supplicium est.

p. 198 15 'Mori debent.' [Qua lege in qua scriptum est | cito occidat.] Putate, iudices, huius furoris ad vos causam referri: ex duobus exulibus intra fines deprehensis ab altero occisus est alter. Statim cum hoc agere iniusti supplicii volo. 'Quis tibi gladium dedit? Quomodo potest fieri ut is debeat occidere 5
cui ⟨non⟩ necesse est mori?' Nemo, ut opinor, absolvet. Fieri non potest ut, si damnanda fuerit audacia, non sit vindicanda necessitas. Cum illorum crimen foret si voluis-
16 sent, tuum sit necesse est quia coegisti. Si concurrissent et viverent, iniusti tamen supplicii agerem. Facile est vitae damnum: abstulisti miseris innocentiae opinionem et ut pessimum gladiatorum genus perire iussisti. Non poteras absolvi si infelicibus missionem dedisses. Quos composuisti? Ho- 5
mines eiusdem civitatis, eiusdem fortunae, eiusdem inimi-
17 cos. Plurimum tamen adhuc ad dolorem pertinet quod te spectante pugnarunt; ille gravissimus dolor, quod ad inimici voluptatem satisfacerent. Misera condicio necessitatis! Gratia infelicibus erat facere quod velles: quam contumaciam vicisti! 5

18 Proponite ignes et ⟨flagella⟩, constituite ante oculos illud crudele spectaculum, sedentem hunc altius, armatos circa servos. Neque enim profecto sine praesidio magno, sine certa securitate ferrum commisit inimicis. Qui dolor misero-

14, 2–3 tu ... licuit? *dupliciter secl. Wi.* 5 stantis *Wi.* : pr(a)esta- Aβ alterum *hic add. Ri, ante* ferire *Gron.* 15, 1 debent *Aer.* : debet Aβ qua ... occidat *del. Wi.* cito occidat] liceat occidere *Gron.* 4–5 quis ... dedit? *dupliciter secl. Wi., sed vide SB*[2] 6 non *add. SB*[1] (*cf. SB*[2]) 17, 3 gratia *SB*[2] : gloria Aβ 18, 1 ignes] igitur *Sch.* : iudices *Bu.* : vobis *coni. Wi.* flagella *add. Ro.* 4 inimicus BC

rum, quod quemquam vulnerarent isto praesente! Certum 5
habeo, et hortatus est et laudavit illum qui prior percussit.
19 Omnia licet feceris, neuter tamen amicum suum occidisset
nisi scisset expedire ut uterque moreretur. Si bene misero-
rum innocentiam novi, non tantum tibi quantum optaveras
p. 199 contigit: | concurrerunt lateribus nudis. Omnia tu licet cru-
deliter excogitaveris, fecerunt tamen bonum exemplum. 5

306

Expositus negante matre nuptias petens

Maritus peregre proficiscens praecepit uxori ut partum ex-
poneret. Expositus est puer. Maritus peregre uxore herede
decessit. Post tempus quidam adulescens, cuius aetas cum
expositionis tempore congruebat, coepit dicere se filium et
bona sibi vindicare. Inter moras iudicii bello idem adules- 5
cens fortiter fecit. Petit praemio nuptias eius quam matrem
dicebat, manente priore iudicio. CD.

1 DECLAMATIO

Non ita me prima frons causae callidissima optionis simula-
tione decipit ut †mulier ista matrimonio credat†, quod ho-
2 die nemo peteret si non recusaretur; illud magis vereor, ne
iuvenis qui eius quam matrem esse dicebat nuptias optat
videatur velle ad verum pervenire, ac vos latentium natalium
credatis experimentum quod mulier, quae post amissum
maritum per tot annos qui facere poterant ab infantia virum 5

19, 4 tu *om.* β

306 *titulus* negante A[1] : -atae A[2]β matre *Dingel* : -ris Aβ 1, 3 credat A (*ex* -dit?), β : cedat *Obr., male; desideratur velut* mulierem istam ... ⟨peti⟩ credam (*SB*[2]) 2, 1 illud β : illis A 3 ac *P* : ad AC : at BD

fortem sic complexa est viduitatem tamquam genus pudicitiae, hunc iungere sibi venere sera et polluere complexibus
3 non vult filii sui, si vixisset, aetatem. Intellego itaque non tam multa mihi contra praemium dicenda quam contra argumentum; sic componenda actio est tamquam nos audiant
p. 200 4 iudices illi. Non | tamen iuvenem pari captione ludemus. Fecisset, fecisset hoc astuta mulier, anus inverecunda, ut iuveni curioso offerret hanc fatigati corporis partem. Erat dignus qui dum alterius patrimonium petit perderet etiam praemium suum. Sed mulier simplicissima (si quid mentiri 5 posset, [si] non exposuisset) palam se nolle profitetur. Hoc
5 pudori satis est: si quid iusseritis, culpa cogentium est. Quid interim proficit adulescens ille? Nam si praeiudicium est quod haec recusat, et illud sit argumentum, quod hic optat. Cuius quidem pudori propter recentia merita cupio consultum; magna tamen cupiditatis invidia inquinat laudem, si, 5 cum alienum patrimonium petat, non putat sua referre utrum hereditatem illud faciat an dotem.

6 Haec quidem minus sollicita fuit priore iudicio: tunc enim pudor salvus; nunc totos necesse est proferre gemitus. 'Semel' inquit 'infeliciter nupsi. Peregrinabatur maritus; illuc ierat unde non est reversus. Tamen misera concepi, et quantum uterus crescebat tantum accedebant exequiae. Conve- 5
7 nerunt ad parientem consolantes propinqui. Haec passa sum suasore marito, qui me fecit heredem. Quis potest illum diem referre sine lacrimis? Vivum funus gremio tuli: quam paene expiravit in manibus meis! Deinde periit ille qui iusserat: quam paene potui non exponere! Quid mihi cum hac 5
8 hereditate? Effecit ut filium magis desiderarem.' Falsas putate voces si postea nupsit: ille desiderabatur infans. Sic, puto,

4, 2 fecisset *bis* A², *semel* A¹β 6 si *del. Gron.* 5, 5 tamen *om.* β 7 hereditate ... dote *Bu.* 6, 4 concepi] *expectares 'partum ferebam'* 6 propinquae A² 7, 2 qui ... heredem] *filio morti damnando* potest D *corr.* : post Aβ 6 effecit C : efficit ABD

effectum est ut aliquis se filium diceret: haec quidem fabula
p. 201 allata est tamquam temere | crediturae. Sed postquam se
perspici sensit, iuvenis differre coepit. Nihil iudicium magis 5
trahit quam diffidentia petitoris. Ante consummavimus bel-
lum. Non fraudabo te, iuvenis, gloria tua. Tu fugasti hostes.
9 Felices si qui tibi sunt parentes! Utinam credibilia finxisses!
Effeceras ut te cuperet agnoscere. Hic libet alloqui iuvenem:
tu quidem fortiter fecisti, sed minor corporis virtus, plus est
in animi moderatione: ne quid improbe petas, ne videaris
isto animo litigasse. 5

10 'Licet' inquit 'mihi optare quod velim.' Nullum manife-
stius improbae optionis argumentum est quam vim lege ad-
hibere. Quis enim dicit 'necesse est' qui dicere potest 'opor-
tet'? Non tamen hoc natura recipit, ut tam gravi servitute
11 iuris obstrinxerit rem publicam qui legem dicebat. Sibi sane 5
tulerit iura simplicius aetas vetus, minorque fuerit verborum
custodia cum intellecturi non timebantur. Has enim primas
rudibus illis ac militaribus viris existimo placuisse leges qui-
bus inter continua bella praemium non avaris virtutibus da- 5
12 batur. Neque ego crediderim optionem tunc illam respexisse
ad onera rei publicae: liberalis erat populus ex praeda. Te-
stis carminum antiquitas, ubi illi primi heroes canebantur.
Bellator huic currus, huic ducum exuviae, nonnulli *. Cap-
tivae forma praestantior ultima sors habebatur [quamlibet 5
p. 202 nobilis peteret]. Legistine circa decennis belli | exuvias con-
tendisse clarissimos reges? Haec sacra sunt merita, haec con-
13 iurata virtus. Hoc erat illud 'quod volo.' Si vero isto verbo

8, 6 consummavimus *Aer.* : -abimus Aβ 9, 5 isto animo] *i.e. audacter* 10, 2 lege *SB*[1] : legi A[3]β 3–4 quis ... 'oportet'?] *qui lege abutitur ut necessitatem alteri imponat iniqua se petere ostendit* 11, 3 intellecturi] ⟨prave⟩ in- *vel* interpretaturi *coni. Wi.* 4 ac A : ē B : e C : et D 12, 1–2 neque ... rei publicae] *i.e. neque id egerunt ut praemium publico sumptu praeberetur* 4 *lac. ind. Wi.* 5 habebatur] *i.e. putabatur* 5–6 quamlibet ... peteret *del. SB*[3] 8 quod *fort. delendum* (*SB*[2])

immodice abuteris, respondebit tibi res publica: 'Quid mihi prodest vicisse si adhuc aliquid negare non possum? Sic mecum loqueretur victor hostis. Quid si templorum incendia petas, legum obliviones? Hoc modo et nuptias matris opta- 5
14 res.' Quanto iustius tibi mulier privata respondet: 'Non pro me tantum militasti: appella rem publicam, appella magistratus. Non potest a privato dari quod ab omnibus debetur. Haec dicerem si aliquid ex rebus meis concupisses: nunc matrimonium petis, quod tibi contingere non potest sine 5
15 invidia cupiditatis.' Si tamen urbe capta invocaret manes mariti, non auferret hostis, et misereretur eius quae amare defunctum videretur. Tibi cum hac quomodo potest convenire, cuius matrimonium non peteres nisi cum ea litigasses? Vis scire quid sint nuptiae? Aspice illam virginem quam 5 pater tradidit euntem die celebri, comitante populo. Non
16 potest quisquam dare quod constat duorum voluntate. Utcumque tolerabile esset si virginem peteres quae nullo suspiravit adfectu, quae adhuc rei publicae matrimonium debet. Est praecipuum ius senectutis, quoniam non omnia subit
p. 203 omnis aetas: non perpetuo | senatorem citat consul; est sua 5 legationibus requies. Cum hos habueris annos, iam non militabis.

17 Cogis nos agere fortius. Non omnibus praemium debetur: non petet servus, non petet peregrinus. Tu hanc adserendo matrem incertis te parentibus esse confessus es. Ut optare possis, primum te necesse est filium probes. Perseveras? Sic agam tamquam velis. Nuptiis tibi opus non est hoc tempore: 5 militare debes, excubare, vigilare. Ab hac te voluntate non

13, 2 immodice *Gron.* : -co Aβ habuteris A[2] : (h)abituris Aβ mihi *om.* A 5 obliviones] abolitio- *Pith.* 14, 1 privata *del. Gron.* 4 concupisses A[2]BC : -isset A[1] : -isceres D 5 matrimonium petis] *sc. totum censum aucupans* petis A[2]CD : petes A[1]B 6 cupiditatis *Aer.* : captivita- Aβ : civita- *Ro.* 15, 2 misretur A[1]D 3 videretur A[2]CD : -ret A[1] : uidetur B 16, 2 suspiravit *Ro.* : -at Aβ 4 omnia *Pith.* : una Aβ 17, 5 velis *SB*[1] : -it Aβ

18 debebat nec mater abducere. Aut tu, si quietem mavis, duc uxorem parem. Bene †dictam† compositis aetatibus coacta matrimonia tamen facile fastidiuntur, sive non habet omne quod licet voluptatem, seu continuis vicina satietas, sive
19 durum est quod necesse est. Quid si adfert impares annos? 5
In hac aetate ne olim quidem iuncti se amant. Operies flammeo canos, ut inducta in cubiculum quomodo blandiatur,
20 quomodo appellet? Nam tu matrem vocabis. ⟦Inter pares quoque annos citius femina senescit, neque amatur anus uxor nisi memoria. Tu fortasse nunc velis: illum annum expecta qui veniet; non eundem gradum ultima aetas facit, nec decedit suprema vita, sed corruit.⟧ Non ipsam petis, et 5
tua nihil interest uxor sit an mater.

p. 204 21 Satis diu fictis respondimus: nunc ars aperienda | est. Non conscientiam nostram temptat sed verecundiam, ut huic expediat mentiri. Audite igitur tamquam alii iudices. Iam primum omnium apparet nullam esse generis quod adfectat probationem: alioqui praemio opus non esset. Non †anus 5
22 ulla†, non index. Hinc est illud 'nubat nisi mater est.' Una calumniae origo est, quod hanc exposuisse constat. Rarum igitur est ut expositi vivant: caducum circa initia animal homines sumus. Nam ferarum pecudumque fetibus est statim ingressus et ad ubera impetus; nobis tollendus infans et 5
adversus frigora muniendus: sic quoque inter parentum manus gremiumque nutricis saepius labitur. Unde nobis tantam
23 felicitatem ut ad infantem mors arcessita non veniat? Vos ponite ante oculos puerum statim neglectum, cui mori domi expediret, inde nudum corpus, sub caelo, inter feras et volucres. Video moveri, mulier, lacrimas tuas. Nemo tibi mor-
24 talium posset ignoscere nisi iussa fecisses. Alia tamen condi- 5

18, 1 aut tu *Ro.* : ac tu Aβ : aut *coni. Wi.* 2 dictam *fort. delendum* (*Wi.*) 3 fastidiuntur *Obr.* : -unt Aβ 20, 5 et *Ri.* : sed Aβ 21, 2 huic AC : sic D : *om.* B 5–6 anus ulla] anulus ullus *Ro., alii alia* 22, 6 muniendus *Aer.* : nutri- Aβ : fovendus *vel* vestiendus *coni. Wi.* 8 accersita Aβ

cio est eorum quibus obvium patrem quaerit exponentium paupertas, [ille relinquitur loco celebri, tunc et libet custodire longe et expectare fortunam] aliter abdicatur quem iussit
25 exponi qui relinquere poterat heredem. Sis porro sublatus: 5
ille qui te educat scit parentes, perisse patrem audit. Cur tibi non petit patrimonium? Cur istud tot annos tacet? An ex-
p. 205 pectat donec probare non possit? Age, quid fu|turum erat si perisset et mater? Age, ⟨quid si⟩ nollet filium mater agnos- 5
26 cere? Nunc huic quidem quanta fuerit materni nominis cupiditas non illis tantum argumentis probabo, quod concepit, quod sustulit, sed quod maritus numquam mandat exponendum nisi educaturae. Date huic quem vultis adfectum: si voluit habere, facile agnoscit; si noluit, sic exposuisset ne 5
27 educaretur. Et tamen fuerit fortis adversus infantem: plura blandimenta robustior aetas habet. O quantos haec ex alienis liberis cruciatus tulit! Blanditur aliquis puer: 'talis esset meus.' Laudatur aliquis vultu speciosus: 'talis fuit ille quem perdidi.' Crescit cotidie dolor: 'iam in foro conspiceretur, 5
28 iam militaret, iam illi uxorem quaererem.' Nunc vero propiores admovet stimulos vir fortis. Haec suum negaret? Te parentes liberis suis monstrant. Scilicet timet ne ad illum matronae conveniant. Si se matrem fateretur, aliquid fortasse in honorem illius optasses. Ego miror quod tuo errore 5
non utitur: et uteretur, si errare te crederet.
29 Cum ergo non nubit, aetatem suam intellegit, quam impares sitis videt. Est quaedam etiam nubendi impudicitia. A viro iam suo secubaret, utique si aetatis huius filius interve-

24, 3–4 ille ... fortunam *del. Wi.* 4 expectare D : sp- ABC abicitur *coni. Wi.* 25, 5 quid si *add. Aer.* 26, 1 nunc *Wi.* : nam A (*ex* nam nam), β 5 agnoscet *Ro.* : -sceret *Aer.* : -sset *tempt. Wi.* 27, 4 fuit] foret *Fr.* 5 perdidi D : -didit ABC 28, 2 haec] *anne* hunc? te] quem *tempt. SB*[2] 3 liberis *Pith.* : -rtis Aβ illum *SB*[1], *Watt* : illam Aβ 4 *fort.* ⟨non⟩ conveniant 5 illius CD : illus A : ipsius B 29, 1 cum A : cur β

niret. Haec si nubere in istis annis potest quomodocumque, dicam: mulier incesta est, et necesse est umbra saltem scele- 5
30 ris laboret. Cur in fabulas eat? Cur habeant materiam maligni? Vix absolvi nuptiae possent si iam contra te iudices illi pronuntiassent. Quid futurum est si haec parata fuerit nube-
p. 206 31 re et | illi matrem pronuntiaverint? Quid autem? tu, iuvenis, si tibi nuptiae adiudicatae fuerint, ducturus es? Si non duxeris, non fiet sic generis experimentum; si ducturus es, factum est. ⟦Me miserum! anum ducis iuvenis! Video quid concupieris: 'mater est: non vult.' Ergo mater an uxor sit nihil 5
interest?⟧

32 Ceterum iuveni audacia in promptu: nec in hac aetate mortem quisquam miraretur. Per fidem, iuvenis, bona potius opta. Consuevit frugalitati; sine marito diu vixit inter gravissimas vitae calamitates, non sine solacio tamen: paruit marito. Et iam in fine vita est; nec de hereditate sollicita est: 5
non habet filium.

307

Conscius veneno proditoris

Conscientiae sit actio. Proditor torqueatur donec conscios indicet. Proditor bis tortus pernegavit. Cum futurum esset ut tertio torqueretur, amicus ei venenum dedit. Reus est conscientiae.

5 mulier *coni. Wi.* : mater Aβ (*errorem vel scribae vel declamatori imputat Wi.*) **31,** 2 ducturus es] *i. e. ducere iam statuisti* **32,** 1 caeterum *Gron.* : -ra Aβ 2 miratur *Gron.* : *anne* miretur*?* 4–5 paruit marito *SB*[1] : meruit meritum Aβ

307 *titulus vix construendus; exspectares* venenum dans proditori

1 SERMO

Duo nobis efficienda sunt, ut conscium habuerit, ut hunc habuerit.

2 DECLAMATIO

Scio vos, iudices, posse mirari cur ex hoc in iudicio quaeratur. Prospexerat enim lex ut conscius | per tormenta potius quaereretur. Sed quatenus nequitia obviam itum est legi, reliquum est ut hic reus sit.

p. 207

3 Ac primum omnium nego fieri potuisse ut proditor conscios non haberet. Intuemini naturam, intuemini magnitudinem sceleris. Prodere populum, civitatem, exercitum, non est unius. In hoc mihi non est laborandum. Nam lex quae torqueri iubet donec conscios indicet non dubitat conscios 4 esse. Vidit enim quanta esset inter se quodammodo sceleratorum fides, quamdiu tacerent. Itaque non sic scriptum est: 'proditor torqueatur', sed: 'torqueatur donec conscios indicet': adeo ille qui nondum indicavit adhuc non est pro torto. Ergo ut maioribus nostris visum est, [si] conscios habuit.

5 Videamus quos habuerit. Nullum factum deprendi, nullum conscientiae signum putemus, mortuum esse antequam torqueretur: quaeramus quos conscios habuerit. Nonne illud genus quaestionis praecipiendum est, quem habuerit amicum? Non temere debet indicasse tantae rei conscientiam. Longa consuetudo, vetus amicitia facit ut veniat quis 6 in sceleris societatem. Amicum igitur proditoris te fuisse negas? Iam si te interrogavero quare dederis venenum, respondebis: 'tormenta tertio videre non poteram; meos artus, mea lacerari viscera putabam.' Iungit enim amicitias similitudo

2, 4 nequicia D : -itiam AB : nequiit : iam C : ⟨per⟩ nequitiam *coni. Wi.* obviam itum *Bu.* : -am est A[1] : -atum A[2]β 3, 4 non *Aer.* : nunc ACD : non ne B 4, 5 si (*ex* sci A) *del. Ro., Ri.* : iste *Sch.* 5, 5 commendasse *tempt. SB*[1] 6, 4 enim] *anne* autem?

morum: nescio quo modo inter sese animorum lumina vi- 5
p. 208 dent et agnoscunt, nec quisquam amare in altero | potest nisi quod tacitus probat. Nec haec in nobis tantum comparatio: muta animalia si in unum conferantur, genera tamen co-
7 ibunt. Amicus illius fuisti, cum illo tibi seria ac ioci: non potes videri non probasse quae non ignorasti. Amicus proditoris fuisti: plus est hoc quam si dixeris conscium te fuisse.
8 'At bis tortus pernegavit.' Reddis nobis rationem quare illi amicus tantopere fueris. Dignum mehercule exemplum quod fieret in re honestiore: tu ne ille amplius torqueretur periculum capitis subisti, ille ne te nominaret bis tortus est.
9 Qui non indicat confitetur amicum fuisse. 'Bis tortus nega- 5
vit.' ⟦Nihil dicam de varietate tormentorum.⟧ Nondum erat tortus qui torqueri poterat. Illa, illa quaestio fuisset quam timuisti. Difficile est contra dolorem aegris durare corporibus, sed facile est integro sensu perferre quam semel indueris 5
persuasionem. ⟦Ideo ars inventa est: illae torquent nocturnae cogitationes, illa recordatio praeteritorum, illa expectatio futurorum.⟧ Illa est quaestio gravis cum vulnera caeduntur, cum persuasum est animo nullum esse finem tormentorum. Non igitur peracta quaestio fuit. 10

10 Ducit me indignitas rei. Venenum proditori dedisti. Nisi aliud crimen occupassem, veneficii accusarem: venenum paravit, habuit, dedit. Et primum hoc inquirere libet: unde tibi venenum, ad quos casus parasti? Sic illud habuisti tamquam possis ipse torqueri. Age, nondum invado tamquam prodi- 5
torem; interim ago tecum magistratus nomine: cur in custo-
p. 209 diam irrupisti? Quibus suppliciis hoc | venenum luere poteris? Proditor bene periit.

5 lumina *Obr.* (*cf.* *SB*²) : num- A²β : nom- A¹ 7, 2 quae *Ro.* : quem Aβ 8, 1 reddis *Ri.* : -des Aβ 9, 2 nihil ... tormentorum *ita secl. SB*³ 3 illa *bis* AC : *semel* BD 5 sed *Hå.*² : et Aβ : at *Ri.* : *delendum coni. Wi.* 6–8 ideo ... futurorum *ita secl. SB*³ 10, 3 inquirere *SB*¹ : inuadere Aβ (*nota* invado *infra*) 7 poteris *Aer.* : -ras Aβ

11 Sed redeamus ad crimen. Venenum dedisti cum scires futurum ut suspicaremur. Quam valde confessionem timuisti, qui subire maluisti hoc argumentum! 'Amicus' inquit 'erat.' Quid ais? Amicus etiamnum? Patri bono iam filius non videretur. Antea tibi poterat ignosci, cum ignorabas: etiamnum 5
12 probas proditorem? Amicus ille? Hoc de proditore non est misericordia. Qui misereri proditoris potest, crudelis est. Non ergo istud amicitiae tuae miseratione fecisti: iam tibi
13 nuntiabatur suprema vox. Vis scire quam hoc non amicitia feceris? Ne torqueretur non dedisti. Passus es ut ⟨iterum⟩ torqueretur. Iam anne tertio torqueretur minime ad ipsum pertinebat. Bene quod magna scelera iis ipsis quibus occultari videntur aperiuntur. Dum hoc agis, ne amicus tuus fateatur, ipse confessus es. 5

308

Duo testamenta

Testamenta ultima rata sint. Intestatorum sine liberis mortuorum bona proximi teneant. Quidam primo testamento instituit heredem amicum, secundo facto alterum. Decessit. Posterius testamentum damnatum est. Ambigunt de bonis priore testamento heres scriptus et propinqui. | 5

11, 2 suspicaremur *Aer.* : -cemur Aβ 3 erat *Ro.* : eram Aβ 4 ais β : agis A 12, 1 amici miseruit *vel sim. exspectares* (*cf. SB*[1]) 4 nuntiabatur] *i.e. nuntiari imaginabaris, ut vid. anne* nuntiari videbatur? 13, 2 iterum *add. Aer.* *post hanc declamationem* M FABI ∗ QVINTIL ∗ FINIVNT TRACTATE. INCIPIVNT COLORATAE (*ex* COLL-) *praebet* A, *et sim.* β

p. 210 1

DECLAMATIO

Et in more civitatis et in legibus positum est ut, quotiens fieri potuerit, defunctorum testamento stetur, idque non mediocri ratione. Neque enim aliud videtur solacium mortis quam voluntas ultra mortem; alioqui potest grave videri etiam ipsum patrimonium, si non integram legem habet, ut, cum omne ius nobis in id permittatur viventibus, auferatur mo- 5
2 rientibus. Proximum locum a testamentis habent propinqui, et ita, si intestatus quis ac sine liberis decesserit: non quoniam utique iustum sit ad hos pervenire bona defunctorum, sed quoniam relicta et velut in medio posita nulli proprius videntur contingere. Nihil est ergo quod nos onerare temp- 5 tent nomine isto propinquitatis, iactatione sanguinis et na-
3 turae homines binis iam tabulis exheredati. Et sane quotiens quaestio iuris est certi et a maioribus constituti, nihil necesse est laudare leges quibus utimur et ad quas vobis iudicandum est.

4 Quaestio igitur totius causae nostrae, ut opinor, in eo consistit, an amicus meus intestatus decesserit. In qua parte delector nihil tam obscure, nihil tam clam esse factum ut
5 nobis probandum sit. Interrogo vos igitur, propinqui, an hic quem intestatum decessisse dicitis scripserit aliquando testamentum. Interrogo vos an hae tabulae quae ex parte nostra proferuntur testati sint. Intellegitisne signum? An omni iure
p. 211 6 conscriptas [vel] | tabulas soletis damnare? Non id agunt ut 5 non fecerit testamentum, sed intestatum volunt videri eum quia non semel fecerit. 'Scripsit' inquit 'et alteras tabulas.'

308 1, 2 et (*alt.*) D : *om.* ABC 6 habet ut *Aer.* : -et et Aβ : -eat et *Ro.* 2, 2 et] sed *Fr.* 4 proprius *SB*[3] : -pius Aβ 5 contingere] *cf.* 276, 6 5, 4 intestati *Sch.* sint β : sunt A intellegitisne *Wi.* : -tis a me A, *et sim.* β 5 conscriptas tabulas *Wi.*, *auct. Aer.*, *Fr.* : -iptae (A : -ibitur BD : -ipta C) uel tabulis Aβ 6, 1 ut *Wi.* : utrum Aβ 3 et A : ut β

7 Apparet quam noluerit intestatus mori. Neque ego negaverim non uno genere fieri intestatos: aut enim is est intestatus qui non scripsit omnino testamentum, aut qui id scripsit quod valere non possit. Vos eligite quem velitis esse intestatum: si eum qui non scripsit, non est hic cuius de bonis agi- 5 tur (bis enim scripsit); si eum videri vultis intestatum qui vitiosum scripserit testamentum, hoc confiteamini necesse
8 est, vitiosum testamentum esse pro non scripto. Hoc igitur supremum quaero sitne testamentum. Si confitemini esse testamentum, non potest videri intestatus decessisse; si non est testamentum (sicut non est, quia non iure factum est), nihil obstare priori potest. 5

9 Venio nunc ad meam legem: 'testamenta ultima rata sint.' Habet sine dubio, si verba tantum ipsa intueri velimus, hoc ius occasionem brevem calumniae. Quid si enim unum ali- *p. 212* quis | scripserit testamentum? Potest videri non ultimum quod magis iure primum dixerimus. Sed quemadmodum 5 inter plura testamenta ultimum valere oportet, ita haec manifesta legis voluntas est, ut id testamentum valeat post
10 quod nullum testamentum est. Neque est incredibile sine dubio, etiam ante hoc testamentum quo ego heres factus sum, scripsisse illum alia testamenta, hominem frequenter hoc facientem. Ita et ultimum videri potest si post alia scriptum est, et si primum scriptum est, quia nullum tamen est 5 quod vincat et potentius sit postea ⟨factum⟩, pro ultimo habendum est.

7, 3 qui id A[2] : quid A[1]BD : qui C 5 scripsit] -serit *Ro.* 7 scripset ACD : -sit B 8 testamentum esse *Aer.* : esse t- Aβ : esse *coni. Wi.* 8, 4 sicut *Aer.* : sic A (*ex* si), β : ut *Gron.* 9, 3 brevem] levem *Sch.* 4 non ultimum *Ranc.* : non uitium Aβ 6 plura D : -rima ABC 10, 1–2 sine dubio *del. Hå.*[2] 6 factum *add. Wi.*, scriptum *SB*[1]

11 Sublatum dicunt prius testamentum posteriore testamento; neque ego infitior, si iure factum est testamentum, hoc est, si testamentum est, potentissimam esse defuncti proximam quamque voluntatem. Sed nego ullum postea factum
12 testamentum. Quid est enim testamentum? Ut opinor, voluntas defuncti consignata iure legibusque civitatis. Non dixerim ego testamentum cui numerus signatorum deest, non dixerim testamentum cui libripens et emptor familiae et cetera iuri necessaria: tabulae erunt fortasse et scriptum erit. Et hoc, ut paulo ante dicebam, vestra quoque manifestum confessione est, non esse illud testamentum: facto enim illo
13 dicitis propinquum vestrum intestatum fuisse. Hoc propius colligamus. Putemus enim factum esse unum hoc testamentum quod damnastis: num dubium erit quin ad vos bona pertinuerint tamquam intestati, id est, quin ita heredes futuri fueritis tam|quam ille omnino testamentum non fecisset? *p. 213* Quod si hoc pro non facto est, nec testamentum quidem
14 videri potest. Fingamus fuisse ultimum testamentum: quando, quaerimus. Puto cum res in lite est, cum in disputatione. Nec pertinet ad nos quod fuerit ultimum, sed quod sit. Si ius utrique testamento constaret, fuisset illud ultimum quod postea factum est; illo vero sublato incipit ultimum esse quod relictum est, ut in contentione cursus qui proximus ab ultimo fuerit, si desistat ultimus, in nomen illius locumque
15 succedit. Ergo ut non fuerit ultimum meum aliquando testamentum, nunc ultimum est, et vos id ultimum testamentum fecistis damnando id quod postea factum erat.

11, 2 est *Ri.* : sit Aβ 12, 3–4 cui numerus … testamentum A²C : *om.* A¹BD 5 erunt] '*fort. delendum*' *Wi.* 7 illud *Ro.* : uelud AD : uelut BC : verum *Aer.* 8 dicitis *Ro.* : -tur Aβ 13, 6 nec] ne D 14, 1 quando (*sc. fuit, i.e. desiit esse*), quaerimus (*num* ⟨si⟩ q-) *SB*³ : quando quaerimus? *vulg.* 6 in contentione *Sch., Gron.* : intentione AC : in int- B : in tenci- D 15, 2 id ultimum *SB*³ : id AB : idem C : ulti^m D

16 SERMO

Hoc ad verba legis, illud ad voluntatem.

17 DECLAMATIO

Quid putamus secutam esse legem quae valere voluit ultimum testamentum? Plura valere non poterant, et in tam mutabili natura humanorum animorum diversis heredibus media lis relinquebatur. Optimum videbatur esse ut proxi- 5
ma quaeque voluntas duraret; hac vero sublata necesse est
18 eam durare quae sola est. Fecit amicus meus eo tempore quo me instituebat heredem legitimum testamentum. Nam et constabat ei tum iudicium. Quo minus erubesco ista mutatione heredis; in iis tabulis alius legitur quae ius non habuerunt, quae non lege conscriptae sunt, quae fortasse etiam | 5
p. 214 propter hoc damnatae sunt, quod indignus heres videbatur.

19 ⟨SERMO⟩

In comparatione summa non recusabo quo minus vel propinquos istos amicitiae conferatis.

20 ⟨DECLAMATIO⟩

Per se mihi vel sanctius nomen amici videtur. Hoc enim proficiscitur ab animo, hoc proficiscitur a proposito; istud dat casus, condicio nascendi et quae non sponte nostra eliguntur. Me heredem esse amicus meus (quod satis est) 5
aliquando voluit, vos numquam, ⟨neque⟩ eo tempore quo iudicabat neque eo tempore quo errabat.

18, 4 eis *Ro.* : his Aβ 19, 20 SERMO *et* DECLAMATIO *add. Ri.* 20, 6 numquam ⟨neque⟩ *Aer.* : num- (nun-) Aβ : neque *Gron.*

21 SERMO

Illa iam communia pro omnibus testamentis.

22 DECLAMATIO

Non tantum ad heredem ista lis pertinet. Aliquem fortasse amicorum honoravit, aliquem fortasse servulorum manumisit. Vos poenam quandam propinquo vestro constituitis, ut intestatus decesserit, ut bona tamquam relicta, tamquam 5 deserta invadatis. |

p. 215

309

Raptor convictus

Educta ad magistratum adulescentis a quo esse vitiata dicebatur nuptias optavit. Ille negavit se rapuisse. Iudicio contendit. Victus est. Non recusat ducere. Illa optare vult.

1 SERMO

Actio debebit huius adulescentis esse summissa. Nam etiamsi nullo themate ad id alligatur, ut necesse sit eum raptorem videri, rei tamen iudicatae facere controversiam non potest; et videtur mihi hunc modum custodire debere, ut de raptu 5 nihil neget, nihil tamen sciat.

2 DECLAMATIO

Non aliud, iudices, aut causae meae aptius aut verecundiae necessarium magis est quam ut puellae mitissimae clemen-

21 *sermoni declamationem male respondere animadvertendum est*

309 1, 2 huius *om.* A

tissimaeque gratias agam; lege permittente omnem in me potestatem, optare nuptias etiam festinavit, nondum me rogante, nondum (indicare enim simpliciter necesse est) saltem 5 confitente, ita facile, ita celeriter ut vix mihi verisimile vide-
3 retur illam iniuriam accepisse. Proxima ab hac gratiarum actione debet esse confessio: peccasse me quod dubitaverim fateor. Quid enim mihi contingere optabilius potuerat, etiam si non rapuissem? Sed huius qualiscumque culpae meae spes omnis in animo istius est, quae ignoscere solet. 5
p. 216 Quantumlibet contradicendo peccaverim, minus | est hoc tamen quam quod rapui.

4 Intellego autem, iudices, hanc primam mihi in hac causa habendam esse rationem, ne me, quod negavi, fecisse callide ac maligne existimetis. Scitis quam multa faciat error, quam multa permisceat fortuna, cum praesertim ad haec ⟨accesserit⟩ et obscuritas noctis et paulo liberior usus meri. Quis 5
5 enim aliter vitiator est? Ignorantem haec me, antea frugi et innocentem, – non est dubitare iam fas – fefellerunt: ita vixeram semper, ita custodire probitatis meae cupieram famam, ut me peccasse mirarer. Itaque (confiteor) actum de me erat si in aliam incidissem. Nam (ut dixi) neque ad genua 5 procubueram neque propinquos aut amicos advocaveram. Sed movit puellam ipsum (ut credo) ignorantiae meae periculum; persuaserat sibi nihil me fecisse temerariae libidinis
6 causa. Nec me malo hoc animo negasse ex hoc ipso apparere vobis potest: negavi postquam ista nuptias optavit. Gratias ago et iudicibus: emendaverunt contumaciae meae detri-

2, 5 simpliciter CD : suppl- AB 4, 1 iud(ices) β : -cium A 4 accesserit *add. Wi.* (*post* praesertim *Ro.*, *in fine sententiae Lat.*), accessit *Aer.* 5 liberior usus *Ro.* (-or meri potus *Lat.*) : -oris Aβ 5, 1 ignorantem *Ro.* : -tia Aβ me, antea *Ro.*, *Ri.* (me et *Gron.*) : mea tea A : mea te a(fr-) BC : mea te D 8–9 nihil ... causa] *i.e. ignorantem me quid facerem fecisse*

mentum: amiseram puellae optimae condicionem si vicissem. Ergo, quod superest, gratulemur. 5

7 Ius esse raptae optandi adversus raptorem, hoc iam non negamus; sed illud quoque aeque conveniat necesse est, bis adversus eundem raptorem optandi non esse ius. Et si hoc in confesso fuerit, illud quoque teneamus, optasse iam puellam. | 5

p. 217 8 SERMO

Haec sunt quae inter utramque partem necessario conveniunt.

9 DECLAMATIO

Negat optionis expletum esse ius, quod ante optaverit quam certum esset rapuisse eum contra quem optabat. Ego autem in lege nullam animadverto differentiam, et hoc unum exceptum, ut rapta raptoris mortem ⟨vel nuptias⟩ optet. Viderimus an in controversiam res adducta sit postea; interim certum est hunc fuisse raptorem. Ergo cum et tu rapta esses et hic raptor esset et lex raptae optare permitteret et tu 5

10 optaveris, non video quare non finitum ius sit. 'At postea tu negasti te esse raptorem.' Ideo victus sum. Feci, si vis, improbe (differo enim istius rei defensionem), feci temere: quid tamen aliud quaeri potuit in illo iudicio quam hoc, an tu merito optasses? Probasti raptorem fuisse me, hoc est, probasti te recte optasse. Volui rescindere optionem tuam; non contigit. 5

11 SERMO

Haec circa ius, illa circa aequitatem.

9, 5 vel nuptias (*cf.* 262, 7. 270, 17) *add. SB*[3] **10,** 4 an tu *Wi.* : quam tu A (ex quantum, *ut vid.*), D : quanto BC

12 DECLAMATIO

Bis optare vis, quod etiam semel multum est. Potestatem tibi vitae ac necis lex dedit; ultra regnum omne, ultra tyrannidem omnem est hoc diu licere. Fulmina ipsa velociter cadunt; habet finem aliquem expectationis securis illa carni- 5
13 ficis. Si mortem optasses et nuptias optare velles, videreris | p. 218 [enim] facere contra legem, et esset qui diceret: 'ante deliberasses, ante dispexisses; emissa vox est, potestatem tuam ipsa finisti.' Nunc vero cum optaveris nuptias, mortem opta-
14 re vis. Quae ista ad crudelitatem paenitentia est? Intellexit et 5 ipsa quam saevum, quam crudele sit. Plus enim postea mali feci? Ignovisti quod rapueram, ignovisti quod abstuleram virginitatem; haec nuptiis aestimasti: morte aestimas vere-
15 cundiam? Neque ego, cum me rapuisse negarem, nuptias 5 tuas recusabam: volebam ducere non tamquam raptor, cum me hoc modo putarem fore cariorem, si tibi iniuriam non fecissem. Vel fallere animum tuum volui: ne irascereris.

16 Sed et ipsi iudices hoc pronuntiaverunt, hoc spectaverunt. Quaestionem enim fuisse putas an ego rapuissem? Cum ego dicerem: 'Non rapui, non hi mores sunt mei: honeste semper vixi, frugaliter vixi. Quae probatio huius criminis mei, quis testis?', dicebantur illa contra: 'Periclitaris, et male tecum 5 agitur? Nuptiae sunt de quibus litigas.' Fecerunt iudices quod parentes nostri fecissent; id pronuntiaverunt in quo victus gratias ageret.

17 Sed spe suspendit, et vult videri nunc quoque factura quod fecit. Si beneficium vitae repetere vis, dedisti: non possum plus debere si repetis. Quam autem causam habes renovandae optionis si optatura nuptias es? Si vindicari vis a

13, 1 uidereris A[2] : uideris A[1]β 2 enim *del.* D[2] 3 despexisses D : -isse A 14, 2 quam … sit] *sc. mortem optare* 4 nuptiis *Aer.* : -tias Aβ 15, 4 *post* volui *plenius dist. SB*[1] irascereris BC : -ceris AD : *anne* -caris? 16, 1 hoc] *i.e. nuptias non recusandas*

me metu, timui; si rogari vis, rogo, et rogo per illam clemen- 5
tiam tuam, rogo iam tamquam maritus; et intellego tota
mihi vita hoc agendum, ut satisfaciam. |

p. 219

310

Fortis bis adulterii damnatus

Bis adulterii notatus ignominiosus sit. Notatus adulterii fortiter fecit. Petît praemii nomine ut iterum accusaretur. Impetravit. Accusatus est iterum et damnatus. Dicitur ignominiosus.

1 DECLAMATIO

Quanta gratia prematur in foro, quam impudenti calumnia inimicorum suorum vexetur, et hoc ipsum iudicium argumento est; videlicet contemnunt hominem militarem, nihil minus quam litibus idoneum. Sed †formula† inimicitiae tum 5
valere possunt cum de aliquo facto mentiri licet, cum testes subornare; ceterum in his quae ad intellectum iudicum pertinent, gratia sine vitio cognoscentium nihil est.

2 Nemo igitur nostrum negat ita in lege scriptum esse: 'qui bis adulterii damnatus est, ignominiosus sit.' Ne id quidem negabitur, bis in iudicium hunc descendisse, bis contra hunc
3 latam esse sententiam. Sed si manifestum fuerit legem non ideo esse conscriptam ut hoc genus damnationis ignominiam faciat, si ne in cogitationem quidem cuiusquam cadere omnino potuit aliquem ex eadem causa bis potuisse damnari, profecto manifestum est non in aliud scriptas esse leges, 5

310 *titulus* dam(p)natus AC : notatus BD *thema* 1 bis ... notatus (*pr.*) A : bis ... dam(p)natus (*cf.* 2) BD : *om.* C 1, 5 formula AB : -le CD : -lae *Sch.* (*cf. Hå.*[1]) : forenses *Morawski* 7 iudicum *Lat.* : -cium Aβ 2, 1 in lege *Pith.* : intellege A, *et sim.* β

p. 220 4 in aliud valere. Quaero igitur ex ipsis ad|versariis cur bis damnatum adulterii ignominiosum esse voluerint. Ut opinor, iudices, quoniam una damnatio habebat aliam et suam poenam, geminatio criminis adferebat ignominiam. Neque immerito: semel enim errare sane tolerabile sit, in eadem 5 vero incidere, ne damnatione quidem compesci, ultra omnia videbatur. Nihil ergo verba faciunt si voluntas legis diversa atque contraria est; est autem diversa, ut apparet.

5 Atque ego, si descendere ad hoc genus actionum vellem ad quod me pars diversa deducit, possem contendere vim duorum iudiciorum in his non esse. Quare? Quoniam lex viri fortis intervenit, et praemium eam vim habuit ut iudicium prius tolleretur. Itaque etiamsi prius bis damnatus et propter 5 hoc ignominia notatus fortiter fecisset et praemii nomine restitutionem quaesisset, nihil ne duo quidem vera crimina 6 valuissent. Ergo eo tempore quo optavit ut accusaretur iterum, hoc optavit, ut esset pro indemnato. Si ergo prius iudicium hoc illi praestitit, et merito praestitit, * ⟦in summa †quidem secundo iudicio quaesitum sit an hic adulter esset quare accusatus esset† quoniam tamquam de innocente aut 5 de dubio arbitrabatur ac si prius iudicium non esset⟧ altero 7 damnari nihil attinuit; erat enim damnatus. Vel elige quod voles, accusator, utique alterum ex duobus: nam, si valuerit

4, 7 ergo β : enim A si *Sch.*, *Gron.*, *auct. Aer.* : set A : sed β 5, 1 atqui *tempt. Wi.* 5 tolleretur AD : -ret BC bis (his A) *post* hoc *ponunt* ABC (*om.* D) : *transp. Gron.* 6, 2 ergo] vero *Ro.* : enim *coni. Wi.* indemnato SB^{3} : dam- A (ne *pro* ut *Aer.*) 3 prestitit (*pr.*) A, C (et mer- pr- *om.*) : *om.* BD *lac. hic ind.* SB^{3}, *post* damnatus (*v.* 7) *Wi.* 4 quidem ... sit] quid ... est (*Aer.*)? 5 quare ... est? quoniam *coni. Wi.* aut SB^{1} : et Aβ 7, 1 vel] *aut omittendum aut* tu *legendum coni. Wi.* 2 valuerit *Ro.* : -uit Aβ : noluerit *coni. Wi.*

illud fuisse sententiam, alterum ⟨non⟩ est pro sententia. Propius utique illud sic colligite. Non est impunitus is qui | *p. 221* semel adulterii damnatus habet suam poenam. Ponamus 5 hanc esse pecuniam. Num igitur exigis alteram, quae priore iudicio aut debita aut persoluta erat? Atqui si, tamquam singula, iudicia duplicia poenas suas non habent, non possunt pro duobus numerari.

8 Supererat fortasse ut causam quoque adhuc viri fortis agere temptarem. Sane ⟨ne⟩ dissimulemus ⟨hanc⟩ partem. Quaeratur ⟨cur⟩ saepius sit damnatus. Erant aliqua quae movere †non† possent: damnatus est adulterii. Sed postea fortiter pugnando ostenderat non eos esse mores suos, non 5 ⟨eam⟩ suam vitam ut in illo credibilia haec crimina forent; sed cum optare illi liceret restitutionem, illud optare maluit, ut accusaretur, ut de vero quaeri posset. Hoc non sine bona 9 conscientia fecit. Cur ergo damnatus est iterum? Quia damnatus erat. Non putaverunt illi qui cognoscebant priorum iudicum rescindendam esse sententiam; ita homo qui post praemium accusabatur sic auditus est tamquam nondum 10 fortiter fecisset. Vos ergo qui duobus iudiciis esse dicitis 5 damnatum explicate quid aliud obiectum sit altero, quae *p. 222* differentia duorum iudiciorum fuerit. | Eadem adultera dicebatur, idem testes producebantur, isdem argumentis premebatur. Haec scilicet improbitas est qua unius causae vultis 5 11 esse duo iudicia. Potestis et illo modo aestimare, iudices, quam inique ista poena petatur a viro forti: statuamus duos

3 non *add. Ro.* 4 propius *Wi.* : prius Aβ 8 duplicia *Obr.* (*cf. Hå.*[1]) : publica Aβ 8, 2 ne *add. SB*[3] hanc *add. Aer.* 3 quaeratur] quare igitur *Gron.* cur *add. Ro.* sit *Ro.* : esse Aβ : est *Gron.* erant AD : erunt BC aliqua quae *Ri.* : alioqui que A : alio quoque β 4 moueri β non] vos *Sch.* : nos *Obr.* : iud(ices) *tempt. Wi.* 6 ⟨eam⟩ suam *Watt* : s- Aβ : eam *Ro.* 9, 3 iudicum A^2D : -cium A^1BC 10, 5 improbitas est *Aer.* : -tate Aβ 11, 1 iudices *Sch., Gron.* : -cium Aβ 2 ista *Ri.* : ipsa Aβ forti D : -te ABC

esse, alterum qui bis adulterium commiserit, alterum qui bis damnatus sit. De illo ea dico: 'duo cubicula irruisti, duobus maritis iniuriam fecisti, duas familias incerta stirpe confudisti.' Huic tu quid obicis? 'Indignatus es quod damnatus esses, sententiae iudicum repugnasti, persuadere tibi ipse non potuisti esse te nocentem.'

12 Egregiam, hercules, gratiam viris fortissimis reddimus. Hic, si magistratus esse voluisset, honores gessisset, si sacerdos esse, templis praefuisset: hoc egit praemio suo, ut ignominiosus esset? Detrahe illi quod fortiter fecit, detrahe quod optavit: non est ignominia. Nondum atrocitas erat. * Qualecumque crimen donari meritis, donari virtuti potest.

311

Addictus manumissus

Addictus donec pecuniam solverit serviat. Qui habebat domi addictum testamento omnes servos manumisit. Petit addictus ut liber sit.

1 DECLAMATIO

p. 223 Intellegimus nihil nobis in hac causa veren|dum magis quam communem quendam omnium qui in libertatem adserunt favorem. Contra quem non id modo a nobis intellegimus esse dicendum, ut praecipue ius tueamur, sed illud etiam, non minus pro eo esse contra quem videmur agere, si tamen

2 explicet fidem, quod nos contendimus. Id enim hodie quae-

3 alterum A^1 : adul- $A^2\beta$: adulteros : ⟨unum⟩ *Aer.* alterum *P* : adulterium A^1 : -rum $A^2\beta$ **12,** 5 nondum a- erat *dupliciter secl. Wi.* atrocitas A : -as res B : -a res CD *lac. ind. SB*[3] (erat ⟨in poena. adulter erat⟩ *SB*[1])

311 1, 2 verendum *Aer.* : uerecundum ABC (*de* D *n.l.*) 4 id] ita *Sch.*

ritur, an servus sit. De liberalitate eius qui nos heredes instituit nihil querimur. Servos manumisit. Num cui controversia movetur? Num inviti eos tristesque in numero civitatis aspicimus? Alia nobis ratio cum debitoribus, alia cum ingenuis. 5

3 Neque nos fugit velut in contrarium ire litem. Nam si quis ex nobis istum servum vocaret, multa habebat profecto quae pro se diceret, per quae ingenuus videretur. Quid enim lex dicit? 'Addictus donec solverit serviat', ut opinor, non 'ser-4 vus sit.' Plurimum autem refert. Nam servire merito dicimus 5 et eos qui in piratas inciderint et eos qui ab hoste sint capti: id quidem quod ingenuis natura dedit, nulla fortunae iniuria eripi potest. Id quamvis nulli non vestrum existimo esse manifestum, quibusdam tamen confessis argumentis osten- 5 5 dere volo. Ante omnia [servus] hic habet nomen, est in censu, est in tribu: quorum nihil (ut opinor) deprehendi in servo potest. 'At intervenit ea condicio ut servire debeat donec solverit.' Hoc ipsum servi non est, habere in sua potestate 6 quando desinat servire. Fingite enim, iudices, aut oblatam | 5 *p. 224* esse ab illo pecuniam aut ex hoc testamento pronuntiatione vestra liberum fieri: num inter libertinos futurus est? Non, ut opinor. Atqui si illud in confesso est, eum qui a servitute in libertatem veniat non esse alio quam libertini loco, hic 5 solutus hac necessitate tam ingenuus futurus sit quam fuit, 7 manifesto ne hodie quidem servus est. Alia quoque complura sunt quae intueri licet, si velitis. Servus aut domi natus est aut relictus hereditate aut emptus. Hunc ex quo genere servorum ponitis? Domi natum esse se non dicit, ne emptum quidem aut hereditate relictum. Pendet igitur omnis haec 5 condicio ex faenore. Quid sequitur? Ut non sit ⟨servus⟩.

2, 3 num β : nunc A 4, 1–4 nam ... potest *dupliciter secl. Wi.* nam *Obr.* : an Aβ dicimus *Aer.* : dicamus Aβ 3 quod *om.* A 5, 1 servus *del. Gron.* 2 est *Fr.* : aut Aβ 3 at A[1] : aut A[2]β 5 desinet β 6, 6 sit] est *Sch.* 7, 4 emptum *Ro.* : -tione Aβ 6 non sit ⟨servus⟩ *Ro., Ri.* : nomen sit Aβ

8 Haec ad ipsa testamenti verba; libet tamen scrutari etiam defuncti voluntatem: qua nihil potentius apud nos, nihil nostro animo sacratius esse debet. Credibile est igitur hoc eum
9 sensisse, ut liberum esse vellet etiam addictum? Servos cur manumiserit manifestum est: delectatus est officiis, referre voluit gratiam obsequio. Alius aegrum curaverat, alius peregrinantem secutus erat, alius inter tot occupationes ⟨res⟩ domesticas custodierat, alius hoc ipsum faenus exercuerat: 5
voluit liberos esse quos amaverat, a quibus amatum esse se crediderat. Huic vero quid debuit nisi iram?

10 'Durum tamen videtur et inhumanum solum hunc esse in vinculis et in servitute.' Ante omnia, si quid ⟨est⟩ asperita-
p. 225 tis, in lege est, quae addictos | servire iussit donec solverent. Num igitur exigitis ut dicamus aliqua pro lege? Non est nostrae mediocritatis, non officii, ea quae prudentissimi 5
maiores constituerint temptare defendere. Verumtamen si intueri velitis, quid aequius constitui potest, aut quo alio ⟨modo⟩ custodiri patrimonia vestra, fortunae sustineri pos-
11 sunt? An vero pecuniam aliquis acceptam sic per omnia vitia exhauriet ut non alligetur ad aliquam solvendi necessitatem? Dura vincla alicui videntur, dura condicio servitutis? Reddat quod accepit. Istic non servitus constituta est, sed illud quod iustissimum est; reddendae pecuniae causa. 5

9, 4 res *add. Ro.* 10, 2 est *add. Sch.* 5 prudentissime *Fr.* 8 modo *add. SB*[1], *Hå.*[2] **11**, 1 acceptam (*SB*[1]) sic *SB*[3] : accepturus Aβ

312

Heredes de deposito

Quidam a commilitone eiusdem ordinis depositum petebat. Negavit ille se accepisse. Cum res sine teste esset, ⟨iudicio victus petitor⟩ occidit eum a quo petebat et se. Petitoris heres petit ab herede alterius commilitonis.

1 DECLAMATIO

Si pecunia tantum in causa litis esset, parem videremur litigandi habere rationem; nunc illud quidem nobis extra ordinem accidit, quod litigandum est etiam propter hoc ipsum, ne ⟨ille⟩ sine causa perierit. 5

2 Plurimum autem fallitur si quis eandem condicionem putat huius iudicii ac prioris. Desiit lis esse sine teste. Ergo *p. 226* ⟨quod⟩ illi in priori | non erat satis pro se dicere, mihi non mediocre argumentum est. Si quis enim testis idoneus fuisset, videretur huius fiducia calumniatus. Quid in causa est 5 praeter veritatem ut aliquis id petat quod probari non pos-
3 sit? Et infitiandi quidem depositam pecuniam manifesta ratio est, cupiditas lucri; petendi etiam non depositam, si quae probationis spes, eadem causa sit. Cum quidem aliquis dicit 'deposui apud te, scis ipse', quid aliud quam videtur advocare deos testes? Dicite igitur causam quare petierit si non 5 deposuerat.

4 Habere pecuniam potuit, manifestum est: et ipse reliquit heredes et is qui eiusdem ordinis fuit. Multas deponendae pecuniae intervenire rationes inter milites manifestum est:

312 *thema* 2–3 iudicio v- p- *add. Ro.* **1,** 3 nunc *Aer.* : ne Aβ 5 ille *add. SB*[1] **2,** 3 quod *add. Sch.* illi in *Ro.* : iam Aβ erat] *i.e. fuisset* (*hoc argumento si pro se usus fuisset, minus valeret; eo enim ipso fretus in ius venisse videri potuit*) **3,** 2 cupiditas *Sch.* : -tatis A (*ex* cupiditis), β 4 quam videtur advocare *SB*[2] : u- a- q- Aβ

5 longum iter incidit, periculosa expeditio. Si deponenda sit, ubi credibilius est deponi quam apud hominem eiusdem ordinis? Nam, praeter id quod facilior speratur fides ex pari, est quaedam eiusdem ordinis coniunctio: ⟨nec apud superiorem⟩ nec apud inferiorem deponi solet, cum ideo deponatur ut recipiatur. Credibile est ergo apud hominem eius- 5
6 dem ordinis deposuisse. 'At sine teste.' De omnibus depositis loquar. Misera hercule condicio mortalitatis, quando omnibus iam quae agimus videtur opus esse teste. Ita parum facit veritas, ita nullum numen est Fidei? Non satis videri potest probatum quod duo sciunt? 5

7 Veniamus tamen, ut dixi, ad probationem. Occidit eum a quo pecunia negabatur. Iterum quaero: qua ratione, qua causa? 'Odium fuit.' Unde? Ego | quare occidere debuerit *p. 227* dico: infitiabatur. Tu, ut hanc causam occidendi excludas, substituas aliam necesse est. Satis argumenti erat si occidis- 5 set clam, si ex insidiis, si tamquam negaturus. Quae causa hominem in scelus egit? Quid fuit quod tantam rabiem con-
8 citaret nisi illud, quod sciebat se dedisse? Cum dicenti 'apud te pecuniam deposui' respondebatur 'quis testis est, quae probatio est?', quanti animi aestus agebantur! Non vobis videtur, cum feriret, illa dixisse: 'ita non deposui?'? Optime mehercule mihi videtur in militari facinore illa exclamasse: 'i 5 nunc et nega, i nunc et alienam pecuniam converte in tuas
9 cupiditates: non uteris tamen.' Erat argumentum ergo tantum quod occidit. Quam ultra desideratis probationem? Occidit statim moriturus. Frequenter iudicia huiusmodi exercentur, ut, si res in notitia dicitur esse servulorum, torqueri

5, 4 nec apud sup- *add. Ro., Ri.* 6 eiusdem BD : eius AC 6, 4 numen *SB*² : nomen Aβ Fidei *SB*² : f- *vulg.* 3–4 *interrog. fecerunt SB*¹, *Hå.*² 7, 3 ego B²C : ergo AB¹ : *om.* D 8, 1 dicenti A : -ndi BC : diceret D 3 quanto a- aestu agebatur? *Ro., fort. recte* 5 videtur *Fr.* : -ebatur Aβ in *SB*¹ : ac Aβ illa] *cf. ad* 334, 3 9, 1 ergo ⟨hoc⟩ *Hå.*²

mancipia videamus. Si mos civitatis et condicio militiae pateretur, se in tormenta obtulisset, illum poposcisset. Non tibi videtur praebuisse de animo suo quaestionem? 5

313

Falso caedis damnatus

Qui caedis reum accusaverit neque damnaverit, ipse puniatur. Damnatorum supplicia in diem tricesimum differantur. Accusavit quidam et damnavit. In diem tricesimum | dilata †damnatio† est. Intervenit is qui occisus dicebatur. Petit reus poenam accusatoris. 5

p. 228

1 SERMO

Non erit alienum advocatum dare huic accusatori: fecit rem, ut parcissime dicam, paenitentia dignam. Et fortius defendetur ab alio et maiore cum verecundia patronus confitebitur si quid confitendum est. Et quotiens causa plus iuris habet quam pudoris, ad eum transferenda est qui non erubescit. 5

2 DECLAMATIO

Reum capitis arcessitis in ea civitate in qua hoc grave et indignum videtur, et reum capitis arcessitis qui ipsi intolerabilem hanc crudelitatem vocatis. Conveniebat eos qui temeritatem accusationis incusant nihil nisi certum exploratum- 5

7 suo *Aer.* : tuo Aβ

313 *thema* 3 dilata D : del- ABC 4 dam(p)natio β : domin- A : poena damnato *Hå.*[2] : poena *coni. Wi.* **1,** 2 dari β paenitentia *Pith.* : -ntiam A : -nti(a)e β **2,** 4 conveniebat eos *Aer.* : -at is A[2] : -atis A[1]β

3 que deferre. Ergo lege occidi vultis hunc statim qui reum caedis detulerit (hactenus agnosco: detulit enim quem defendo) ⟨neque⟩ damnaverit: hoc iam ad nos non pertinet; hic enim damnatus est. Sequitur ergo ut aliam legem adferas, aut hanc mutes, aut hoc audeas dicere, ius aliquod tibi esse constitutum. 5

4 Ad interpretationem nos vocas et ex hac lege qua litigas aliam constituere conaris. Non est ista res iudicum, non horum qui ad certa iura, et quidem iurati, consederunt. Deflecti iura ne pro de|fensione quidem aequum est; legem vero mutare ut occidas, et crudeliter interpretari ius quod a 5 *p. 229*
5 maioribus scriptum est, cuius animi est? Ego legem habeo adversus eum demum scriptam qui detulerit neque damnaverit. Non scrutor quid voluerit legum lator; neque enim possum: sera inquisitio in praeterita est. Id sive voluit esse quod scripsit sive aliud aliquid cogitavit, hoc scripsit, hoc 5
6 iure viximus, hoc spectamus. Nihil minus ferri oportet in civitate quam ut lex decipiat. Innocentem accusavi; satis est quod damnavi. Neque enim lex ita scripta est ut qui innocentem accusaverit capite puniatur, sed ut puniatur qui accusaverit nec damnaverit. Quomodo ergo nihil prodesset 5 accusatori si non damnasset, postea nocentem esse compertum eum quem accusavit, ita ei qui fortunam secundam
7 iudicii tulit non debet nocere quod postea accidit. Lex talem condicionem iudicii facit in quo caedis accusatur reus ut utique adversus alterum pronuntietur: aut reum damnari

3, 3 ⟨neque⟩ damnaverit *Ri.* : dam(p)nauit qu(a)e A (*ex* -tquem), C : -tque BD non *om.* AD 4 damnatus *Gron.* : idem- A^1 : indem(p)- $A^2\beta$ afferas *Gron.* : -amus Aβ 5 aliquod] *num delendum* (*cf. Wi.*)? 4, 2 iudicum *Aer.* : -cium Aβ 6 maioribus *SB*[3] (*ut* 252, 8. 264, 7. 279, 7 *et al. saepe*) : magistratibus Aβ 5, 4 sera *Gron.* : s(a)eua Aβ 6 hoc (*anne* huc?) spectamus *SB*[3] : hoc spectauit Aβ 7, 3 alterum *Gron.* : alium Aβ

oportet aut accusatorem. Tu quid vis? Ut uterque damnatus sit [an ut istud verum sit, ut damnatus sit reus et accusator]? 5
⟦'Illud tamen lex voluit.' Transeo quod perniciosum sit interpretari legem et ad ingenia utriusque converti, id quod scriptum est ne dubitaretur dubium fieri postquam scriptum est.⟧

8 Descendo ad hanc quoque contentionem (non quia necesse est, nec quia ad vestram religionem pertinet, nec quia *p. 230* solvit ista | res ius iurandum, sed quia victori optinentique causam facile est et libet disputare): recte fecit legum lator, qui ita scripsit legem ut non puniretur si condemnasset. 5
Quare? Noluit accusatorem esse calumniatorem, noluit ac- 9 cusatorem dare aliquid odio. Alioqui scimus multa vera quidem non esse, credibilia tamen esse. Accusator quid debet nisi ut eum deferat adversus quem argumenta habeat, adversus quem testes habeat: alioqui nocentem an innocentem qui scit? Ipsi iudices hoc non pronuntiant, sed se ex animi sui 5
sententia facere profitentur. Quis autem miratur si ea res accusatorem decepit quae decipere iudices potuit? Accusator, cum if effecit ut reus damnandus videretur, reddidit 10 rationem accusationis. Nullus autem tam inicus legis lator fuit ut errorem accusatoris punire vellet. Oportet esse in civitate et accusatores: alioqui omnia mittuntur ad manus, omnia mittuntur ad ferrum. Per se difficilem rationem vindictae et ultionis ⟨difficiliorem⟩ facimus, paene licentiam 5
grassatoribus et latronibus damus, quod nemo accusare sine 11 periculo capitis sui potest. Sed tamen adversus haec illud remedium est, quod accusator cogitat quid obiecturus sit. Si

5 an ... accusator *del. SB*[1] 7 utriusque] cuiuscumque *Aer.* : cuiusque *tempt. Wi.* 8, 1 contentionem *Gron.* : inten- Aβ 3 ista res] *cf. SB*[2] 4 libet disputare *Ro.* (*cf.* 320, 7) : debet disputari Aβ 9, 3 nisi *Sch.* : tibi Aβ : reipublicae *Gron.* 4 nocentem] *sc. deferat* (*cf. Wi.*) 5 animi sui *Aer.* : -mis ut ABC,D(?) 10, 1 iniquus *Gron.* : inimicus Aβ 5 difficiliorem *add. Aer.* (*om.* et ult-)

ne hoc quidem prodest, vidisse aliquid in accusatione, motum esse probabilibus argumentis, in totum iudicia ista tol-
12 lemus. Hunc autem habuisse quare accusaret credite iudici- 5
bus qui damnaverunt. 'Hic inimicus.' Quid illi qui cognoverunt? Quo vultis motos esse iudices ut damnarent? Non enim
p. 231 moti sunt auctori|tate ipsius accusatoris: argumentis moti
sunt, illis, credimus, testibus moti sunt quos habebamus. Et 5
mihi videtur ideo constituta esse lex quae damnatum post tricesimum diem puniri voluit, quoniam videbat legum lator posse fieri ut deciperetur accusator. Itaque eius qui non damnasset praesentem poenam esse voluerunt: nulla dilatio
13 est. Quid te movit? Quid attulisti ad iudicem? Hoc enim vult 10
lex, prius causam approbari ipsi accusatori. Ergo etiam voluntas legis pro nobis est, et non tantum scriptum, quod satis erat nisi ita recedamus ab eo quod proprie nostrum est
ut concessisse videamur. Sed ut †transissetis† rursus id quod 5
dicebam: cum suspectus esset reus, boni erat civis accusare; neque aliter stare leges possunt, neque aliter civitas. Accusavit – quid postea? – quoniam homo occisus videbatur.

14 'Hic tamen perire potuit [et occidi potuit] et hoc indignum est.' Primum omnium durum est unam indici utrique fortunam et occidi hominem quia aliquis occidi potuerit. '⟨At⟩ huius culpa.' Ita magna poena est causam bene dicentis?

12, 5 quos *Aer.* : hos Aβ 6 esse *om.* A[1]D 5–10 et mihi ... dilatio est *dupliciter secl. Wi.* 7 legum A[2]BC : legem A[1] : legis D 8 itaque] *eo factum est ut is qui non damnasset statim occidatur, damnati poena differatur* 9 delatio A[1]β **13,** 2 causam *SB*[1] : etiam Aβ : rem *Gron.* 4 proprie *Sch., Gron.* : propter te Aβ 5–8 sed ... videbatur *dupliciter secl. Wi.* 5 transissetis] recenseatis *SB*[1] 6 dicebam *Aer.* -at Aβ 7 leges stare β accusavit *P* : -aui Aβ 8 quid postea? *ante* hic tamen *transp. coni. Watt* **14,** 1 et occidi potuit *del. SB*[3], *auct. Watt* 2 unam ... fortunam] *cf. 7 supra* 3 at *add., ita dist. SB*[2] 4 culpa *Ri.* : -(a)e Aβ causam bene dicentis *SB*[2] (causam d- *Ro., auct. Obr.*) : -sam edicitis AC : -sa me dicitis B : -sam me dicitis D

15 Deinde hoc non tantum accusatoris culpa factum est. Fortasse ita vixeras: multa petulanter, multa temere, multa cru-
p. 232 ente commiseras. Turpissimi hominis argumentum | est innocentem posse damnari. Non enim dicis corruptum esse iudicium, non versatam pecuniam. Ita non erubescis? Homi- 5
cida visus es. Tu porro tantum accusatori irasceris? Non idem de te iudices senserunt, non omnium sententiae?

314

Ego te, pater, occidi

⟨Magistratus de confesso sumat supplicium.⟩ Parricidii reus paribus sententiis absolutus furere coepit et dicere per furorem frequenter: 'ego te, pater, occidi.' Magistratus tamquam de confesso supplicium sumpsit. Reus est caedis.

1 SERMO

Si qua erunt quae a me in divisionibus controversiarum dicantur eadem frequentius, intellegite fieri primum propter interventum novorum, deinde propter condicionem divisionum; nam hi qui antea non audierunt pertinentia ad plu- 5
res controversias debent cognoscere, et ad praesentis materiae controversias nonnihil interest quomodo ego diviserim.
2 Est autem commune cum aliis controversiis huius materiae illud, quod reus magistratus, de cuius personae dignita-

15, 4 dicis *Gron.* : dicit Aβ 7 ⟨istae⟩ sententiae *Fr.* (*cf. p. V n.* 1) : s- ⟨damnaverunt⟩ *Hå.*[2]

314 *thema* 1 magistratus ... supplicium *add. SB*[2] (*cf.* 4) **1**, 6 ad] *anne* inter*?* 7 non nihil *Ro.* : nihil Aβ quomodo ego diviserim] *num delendum?* **2**, 1 commune cum *Ranc.* : -nis cura Aβ

te haec ipsa res satis pronuntiat. Videtur etiam de ante acta
p. 233 vita probari | eo [modo] quod creatus est. Secundum illud
aeque commune, quod nullas simultates executus est, nul- 5
lam spem ex caede eius quem occisum accusator queritur
concipere potuit, et officio impulsus, etiamsi lapsus est, ta-
3 men veluti legis consilio deceptus est. Ut haec communia, ita
illud iam proprium: etiam si ullum adversum hunc adules-
centem habuisset odium magistratus, magis insania eius vin-
dicabatur. Sic, cum ita praeparaverit causam, incipit de iure
suo loqui. 5

4 DECLAMATIO

'Magistratus de confesso sumat supplicium.' Durum mini-
sterium et iniucunda honoris huius necessitas. Sed quis po-
tius leges exequetur et hominum commissa nisi qui rem pu-
blicam administrat? Nemo istud faceret libenter, ⟨nemo⟩ 5
nisi necessitate. Ergo non solum licuit mihi occidere confes-
sum, sed etiam, si nollem, necesse fuit.

5 Videamus an ille confessus sit. Testes praebeam vobis?
Tota civitate audita vox est. Ne ipsos quidem accusatores
negaturos esse confido ipsius voce, ipsius lingua esse dic-
tum: 'ego te, pater, occidi': et non semel dictum, ne casus
6 videretur. 'At enim confessio habenda non est nisi quae a 5
sano proficiscitur.' Non video cur ad hanc interpretationem
deducatur vis istius verbi, quod lege comprehensum est. Ego
enim confessionem existimo qualemcumque contra se pro-
nuntiationem; nec me scrutari lex iubet qua quis causa con- 5
p. 234 7 fessus sit. Immo ea na|tura est omnis confessionis ut possit
videri demens qui de se confitetur. Furore impulsus est: alius

4 eo quod *SB*[1] : eo modo quo Aβ : eo ipso quod *coni. Wi.* 3, 2 etiam *Wi.* : ut Aβ ullum A^2BD : il- A^1C 3 magis] satis *tempt. SB*[2] insania] *abl.* (*cf. SB*[2]) 4 sic *Obr.* : si Aβ **4**, 4 exequetur *Aer.* : -uitur Aβ 5 administrat *Ro.* : -rarit A (*ex* -raret), β faceret D : -re ABC nemo *add. SB*[1]

ebrietate, alius errore, alius dolore, quidam quaestione. Nemo contra se dicit nisi aliquo cogente. Quod enim genus confessionis exigitis? Ut aliquis securus, quieta mente, nullo adigente, dicat 'ego patrem occidi'? Atqui ipsum verbum videtur habere vim coactae veritatis. Quid ergo aliud intueri debeo quam vocem? Si semel hoc audissem, lex tamen me iam appellaret: saepius dixit, in eadem voce perseveravit. Viderimus an in aliis partibus demens fuerit: hic tamquam sanus perseveravit. De confesso ergo sumpsi supplicium, atque ad me non pertinet an is qui confessus est nocens fuerit. Fingite enim esse aliquem qui aliquo modo confessus sit, hunc a magistratu occisum, postea apparuisse aliquo casu falsum fuisse quod dixisset: num agi cum magistratu potest? Lex quae confessum puniri iubet sententiam ipsi relinquit.

10 Descendamus tamen eo, quoniam confessus est, ut quaeramus an ille etiam parricida fuerit. Nec mihi necesse est dicere illa quae ab accusatore dicta sunt. Habuerit ille causas propter quas deferret, habuerit testes suos, habuerit argumenta (et profecto creditis non sine magna fiducia delatum esse tanti criminis reum); mihi in argumentum sufficit genus absolutionis: paribus sententiis absolutus est. Hoc in alio genere causae dubium est, in parricidio vero, quod probari nemo voluit, quod | falsum esse ad vota pertinebat, diversam habuit pronuntiationem. Obiectum est alicui mortalium quod patrem occidisset, quod eum cui lucem, cui haec beneficia rerum naturae debebat, sua manu trucidasset – et hoc pars iudicum credidit? Ego vero illos et probo nec miror qui absolverunt: pars tamen iudicum pronuntiavit factum esse parricidium [pars incredibile esse]. Hos movit

7, 6–7 atqui ... veritatis] *vix video quare* 6 atqui A : -ue β 8, 2 debeo *Sch.* : debes ABC,D(?) **10,** 1 confessus *SB*^{3} : filius Aβ (quoniam filius est *del. vult Wi. obstante sequenti* etiam) 6 in *om.* A **11,** 2 est] sit *Ro.* 4 diversam] *num* adv-? pronuntiatio vim *Ro.* **12,** 1 nec *SB*^{1} (*cf. SB*^{2}) : et Aβ 3 pars ... esse *del. Ri.* (parricidium ... esse *om.* A^1)

quod probari poterat, illos quod negari. Reus ergo suspectus, et in eam partem potius accipiendus, ut fecerit. 5

13 Quid superest? 'Per dementiam confessus est.' At mihi pro causa mea summum videtur argumentum ipsa dementia, etiam si confessus non esset. Non sine causa videlicet vetus illa et antiqua aetas tradidit eos qui aliquod commiserunt scelus Furiis agitari et per totum orbem agi. Ut nomina mentita sint, ut aliquid fabulae fingant, ab aliquo tamen exem- 5 14 plo ista ⟨et⟩ experimento venerunt. Factum esse aliquid necesse est ut hoc credibile videretur, sive istud di immortales, qui non iudiciis falli, non gratia circumveniri, non ignorantia decipi possunt, constituerunt (ego vero gratulor mortalitati. Colite, homines, innocentiam et nullam spem impunita- 5 15 tis ex secreto scelerum conceperitis. Licet nulli hominum prospexerint oculi, licet nulla cuiusquam mortalium conscientia intervenerit, sub caelo tamen fecistis, et ille fusus per omnes rerum naturae partis spiritus adfuit. Erat, erat illic potentior testis: non quidem apud iudicem dicet nec orato- 5 *p. 236* 16 rum inter|rogabitur artibus, sed loquetur ore vestro. Tu forsitan, cum miserum patrem trucidares, tollentem ad sidera manus risisti; inane hoc supra nos vacuumque cura caelestium putabas. Sunt illa vera quae extremo miseri spiritu dicebantur: 'dabis mihi, scelerate, poenas: persequar quan- 5 doque et occurram.' Et quod ad me quidem pertinet, iudices, non aliam huius dementiae putem fuisse rationem, quae coe- 17 pit post absolutionem). Nec tamen illa mihi vana quorundam videtur esse persuasio, qui credunt non extrinsecus has furias venire nec ullius deorum impulsu hanc mortalibus incidisse dementiam, sed nasci intus: conscientiam esse quae torqueat, animum esse qui urat. Iterum gratulor: bene her- 5

5 potius *om.* A 13, 7 ⟨et⟩ experimento *Sch.* : -nta Aβ 14, 1 esse *Aer.* : est Aβ 2 sive] *cf. SB*[1] 4–16, 8 *parenthesin fecit SB*[3] 15, 4 erat *bis* BC : *semel* AD 5–6 apud ... interrogabitur BC, *et sim.* D : ictor A 16, 2 patrem BD : fra- AC 5 *post* persequar *dist. Watt* 17, 5 urat *P* : iu- Aβ

cule factum est quod, etiam si omnes fefellerimus, effugere non possumus nos. Ite nunc et dicite: 'demens erat cum
18 confessus est.' At mihi videtur demens fuisse cum occidit. Ergo quodcumque illud furoris genus aut poena a diis immortalibus constituta aut confessio quaedam nocentis animi
19 videretur. Videamus tamen quomodo insanierit. Si per praecipitia ferretur, dicerem: agit aliquis deorum; si in obvios occurreret, dicerem: ultionis quaeritur materia. Nunc vox una, vox eadem ad iudices et per totam civitatem: 'ego te, pater, occidi.' Indicare liceat quid factum sit. Non est de- 5 mentia. 'Ego te, pater, occidi.' Hoc si vos furorem vocatis,
p. 237 idem pars dixit iudicum. Nihil | variatum, nihil ex more aliorum insanientium mutatum est. 'Ego te, pater, occidi.' †Longa confessio est repetita totiens confessio est.†
20 Ecquid concipitis animis imaginem illam quae hoc coegit? Stabat profecto ante oculos laceratus et adhuc cruentus pater, ostendebat effusa vitalia; totus ille ante oculos locus, totum scelus mente et cogitatione †perflexum†. ⟦Non potest fieri ut per dementiam videatur totiens confessus qui num- 5 quam negavit.⟧ Ite nunc et paribus absolvite.

315

Fortis pater desertoris

Vir fortis desertorem sua manu occidat. Eodem proelio quo pater fortiter fecit eiusdem filius deseruit. Petit praemii nomine ut eum non ipse occidat.

19, 3 occurreret BD : -urret AC 5 indicare *SB*[1] : inuenire A[2]CD (inuenire ... occidi *om.* A[1]B, invenire ... sit *dupliciter secl. Wi.*) 7 pars dixit A : d- par (per D) β iudicum A[2] : -icium A[1]β 9 longa ... est] ⟨plura ne requisieritis.⟩ longa ... totiens. [confessio est] (*del. Ro.*) *tempt. SB*[2] 20, 4 perspectum *Sch.* : perceptum *coni. Wi.* : semper infixum *Watt* : percursum *SB*[1] 4–6 non ... negavit *post* nihil ... est (19, 7–9) *transponendum coni. SB*[2] 5–6 numquam negavit] *cf. SB*[2]

1 DECLAMATIO

Fortis praemium peto.

2 SERMO

Illa communia nostis.

3 DECLAMATIO

Scriptum est.

4 SERMO

Et illud commune. |

p. 238 5 DECLAMATIO

Merito scriptum est: magno labore, multis periculis consecutus sum.

6 SERMO

Est aliquid proprium controversiae huic.

7 DECLAMATIO

Peto praemium fortis qui senex fortiter feci, qui iam pater fortiter feci, qui in ea acie fortiter feci in qua et filius meus fugit. 'Sed contra legem petis.'

8 SERMO

Iterum illa communia: omne privilegium contra reliqua iura esse; viris fortibus non posse praemia persolvi nisi cum aliqua inclinatione legis alicuius. Haec iam prompta ut compa-

315 4, 2 et *Ro.*, *Ri.* : est Aβ 7, 3 qui … feci *om.* A 4 fuit β 8, 3 aliqua β : alia A

remus: etiamsi contra legem optamus, utram tamen magis servari legem placet: utrum eam quae honorem dat bene meritis an eam quae constituit poenam peccantibus? Deinde specialiter: utrum eam quae honorem viro forti dat an eam 9 quae poenam desertori constituit? In utraque re speciosus et apertus tractatus est; nam describere possumus quanta cum difficultate fortiter pugnetur et quanto cum periculo, et p. 239 excusare et dare veniam aliquam †ut natura | dignum sit et difficile fortiter pugnare†: quid mirum esse aliquem qui ⟨sibi⟩ parcat? Hic clamor ille utriusque exercitus, tela illa in os et in oculos venientia et cadens secundum latus commilito, tum gemitus vulneratorum et fragor ille armorum et nitor ferri. Deinde, cum comparaverimus leges, nihilominus et molliamus quaestionem.

10 DECLAMATIO

Non utique perit lex. Quare? Quoniam plurima accidere possunt ut desertorem non vir fortis occidat. Haec enim sic dixi tamquam impunitatem desertoris peterem; nunc de poena nihil detraho desertoris, de ministro tantum, de manu 11 tantum quaeritur. Frequenter autem necesse est accidat ut desertorem non vir fortis occidat. Finge deseruisse aliquem et neminem fortiter fecisse: incolumis erit desertor? Finge fortiter pugnasse aliquem, sed in ipsa pugna debilitatum, ita ut manum amitteret: numquid non necesse est subire ali-

9, 4 dare] petere *Gron.* ut A : et β 4–5 ut honore dignum, sic et difficile *Hå.*[2] 5 quid *Ro.* : quam ACD : qua (*seq.* nimirum) B : quare nec *Hå.*[2] 5–6 ⟨sibi⟩ parcat *Ri.*: pereat Aβ 6 os D : nos ABC 7 commilito (*Aer.*), tum *Gron.* : -tonum Aβ **10,** 2–3 non ... occidat] *haec in sermonem transponenda coni. Ri.* 2 perit A[2]CD : -iit B : peperit A[1] : peribit *coni. Wi.* (*praecedentia aliqua* (*'haec'; cf.* 14, 1) *vel excidisse vel ab editore praeterita videntur*) 3 haec enim ABC : nec e- D : haec autem *Ri.* **11,** 1–2 ut ... occidat *om.* A[1]B

12 quem hoc ministerium? Hoc de alienis. Praeterea lex quae desertorem a viro forti occidi iussit nihil cogitavit de hac necessitate. Quaedam, etiamsi nulla significatione legis com-
p. 240 prehensa sint, natura tamen ex|cipiuntur. An hoc cogitatum esset, ut pater filium occideret? Ut frater fratrem occideret? 5
Nam id quidem profecto vix natura ipsa videbatur admittere, ut in eadem acie pater fortiter faceret, filius desereret.
13 Itaque si illud non praemii nomine peterem, si aliter gratiam mihi rettulissetis, recusarem; dicerem: 'non utique occidere debeo.' Plus est quod opto. Lex desertorem et virum fortem nominavit. Mutata sunt omnia: filius deseruit.
14 Ergo haec dixi adhuc: debetur mihi quodcumque praemium, debetur vel contra legem; mea lex utilior est rei publicae; non utique contra legem peto, quoniam multa accidere possunt ut non vir fortis occidat; non contra legem peto, quoniam fieri non potest ut lex hoc voluerit, ut a patre filius 5
occidatur.
15 ⟦Renuntio, res publica, non utor honore constituto. Nemo queratur de iniquitate praemii mei, nemo me impotenter uti fructu virtutum existimet. Non feci fortiter. Erratis, commilitones: blanditus est mihi imperator; decepit te fama, civitas. Ego fortiter, homo senex? Ego fortiter, desertoris 5
16 pater?⟧ At putate me hoc optinere non posse: non utor honore virtutis, non subeo onera viri fortis. Nolite mihi dare praemia: non occido desertorem tamquam vir fortis. Dimit-
17 tite me a merito meo, liberate me nomine. ⟦Et sane quam habetis aliam vindictam.⟧ Lex occidi a viro forti desertorem
p. 241 vo|luit tamquam inutilissimum, tamquam inimicissimum.

12, 2 forti BD : -te AC 13, 2 rettu- *SB*[2] (*cf. ad* 246, 10) 4 omnia] nomina *Aer.* 14, 1 debetur *Ro.* : dice- Aβ 15, 1 res publica *Ro.* : rei p(ublicae) Aβ 2 queratur *Aer.* : qu(a)eretur A (*ex* -ritur), β me *om.* A 3 existimabit *Fr.* 16, 3 dimittite A[1]D : dem- A[2] : demitte BC 17, 1–2 et ... vindictam *post* vultis (18, 1) *transponendum esse coni. SB*[1], *Wi.* forti BD : -tem A : -te C

Neque enim poenam hanc viro forti constituit, neque imposuit recusanti, neque ullam necessitatem nolenti. Quid enim 5
facietis si non occidero? Quis est huius constitutionis exitus?
18 Legem nullam habetis. Sed vindicare vos vultis: adhibete carnificem, occidite utrumque. Bene hercule exhortamini: est quare arma senex resumam. 'Fortiter fecisti, plurimum rei publicae tuae praestitisti, velis nolis.' Quid igitur haec ad parricidium? 'Et filium occide, et parum sit tibi perdere.' 5
Vehemens erat si dicerem: 'nolo occidere'; ignoscetis mihi dicenti: 'non possum; manus illa, quae fortis dicebatur, defecit.'

19 Scio nunc me, iudices, reprehendi a bonis patribus tamquam praemium optare nesciam. Melior enim et indulgentior pater hoc diceret: 'Donate meritis meis filium. Ita ego quod fortiter feci, quod tantum hostilis sanguinis fudi, quod inter momenta victoriae fui, non est pro opera duorum?' 5
20 Ego, si melior essem pater, illud quoque simpliciter confiterer, deseruisse filium mea culpa. Quid enim necesse fuit educere in aciem adulescentulum? Quid necesse fuit rudes annos cum gravissimo hoste acerbissimo proelio componere? Aut certe si tantus gloriae amor, si tanta cupido laudum, 5
21 recedere a filio meo non debueram. Et feci, iudices, primum, et, tamquam instituerem filium rudem militiae, non procul a latere reliqui. Decepit me ardor ille belli; ut primum signa canere coeperunt, ut primum *, totum animum percussit patria, * sola virtus. | Adulescentulus interim rudis in illa 5 *p. 242*
nube pulveris, in illa confusione permixtarum utrimque legionum virum fortem sequi non potuit. At ego infelix etiam invidiam filio feci, et spolia rettuli quo minus illi ignosceretur.

5 enim β : etiam A 6 contentionis *Gron.* **18,** 3 resumam (*sc. ut filium occidam*)] -as *SB*[1] **19,** 2 indigentior A 4 sanguis A[1]BC **21,** 4–5 *ante* totum *lac. ind. Ri.*, *ante* sola *SB*[3] (remansit in pectore *add. SB*[1]) 6 utrimque A[2]D : utrumque A[1], *et sim.* BC 8 rettuli *SB*[3] (*cf. ad* 246, 10) : retuli Aβ

22 Quo me ducis, anime? Quo me trahis, adfectus? Placent ista; sed aliud optavi. Nihil est quod ex meo favore speres, iuvenis infelicissime; nullam fiduciam ex hac quantulacumque operae meae gratia capias. Moriendum est. Debetur hoc
23 sane disciplinae militari, debetur castrorum severitati. Infe- 5
lix exeuntium omen miseraeque primitiae! Si alterum utique ex domo nostra ⟨fata⟩ destinabatis, cur non senem potius traxistis? Quid nunc tibi proderit, miserrime adulescens, quod modestus in pace, quod pius, et, si contigisset civitati 5
24 felicior quies, optimus filius eras? Moriendum est. Quid tibi praestare infelix pater possum? Cum duceris, flebo, plangam. Hos quos sumpseram modo ex victoria publica laetos habitus abducite. Metui ambitiosus pater scilicet ne quid de militari severitate detraherem, ne viderer vir fortis desertori 5
ignoscere. Contentus fui post tot merita, favente tota civita-
25 te, ut tantum innocens essem. Et ecce iam miserantes video iudicum vultus; quorundam deprehenduntur lacrimae. Potui plus optare, potui. Sic quoque ego te, fili, occidi. At tu, quisquis es in quem transferetur hoc infelix ministerium, supremas audi patris miserrimi voces. Hoc saltem fortunae 5
meae praesta: semel ferias. |

p. 243

316

Flens luxuriosi pater

Flens pater per publicum filium luxuriosum sequebatur. Dementiae reus est.

22, 1 anime D (*ex corr.?*), *Pith.* : anteme AB[1]C[1] : a- me C[2] : aneme B[2] 1–2 placent ista *SB*[1] : -et causa Aβ 2 meo β : me A 23, 3 fata *add. SB*[3] 5–6 pius ... eras? *dist. SB*[3] 5 civitati *Ranc.* : felicitati (-ate β) Aβ : aetati *coni. Wi.* 24, 4 metui *Sch.* : merui Aβ ambitiosus] *interpr. SB*[2]

316 *thema* 1 publicum AD : -cam BC

SERMO

1 Hoc genus controversiarum paene divisionem non exigit. Illa communis fere omnibus ex lege dementiae pendentibus controversiis quaestio est, quid dementia sit; et an haec dementia sit. In eo quo quaerimus quid sit dementia, et finitionibus utrimque positis et omni tractatu, hanc controversiam dividemus ut quaeratur utrum dementia ea demum accipi debeat quae habeat aequalem mentis errorem an etiam ex singu-

2 lis vel paucis intellegi possit. Haec saepe tractata sunt: ad crimen ipsum veniamus. Intellego et indignari posse hunc patrem quod reus dementiae a luxurioso fiat et eum multa graviter et aspere dicere contra filium posse: recipit adversarii persona; sed videamus an recipiat nostra. Nam sicut paulo ante praecipiebam vobis ut personam intueremini eius apud quem dicenda esset sententia, sic nunc quoque admoneam necesse est ut intueamur personam quam nobis indui-

3 mus. Pater hic qualis est? Non acer: luxuriosum non abdicavit, non conviciatus est; etiam cum aliquid admonendi gratia faceret, tacuit tamen. Non durus: flevit enim. Quidquid contra colorem talis animi dixerimus, quodam modo contra thema dicemus. Consilium itaque totius actionis ex iis capere de|bemus quae praecesserunt. Quid aliud praecessit (p. 244)

4 ⟨quam⟩ mollis invidia? Ergo cum approbaverimus non uno facto dementiam esse convincendam, veniemus ad ordinem defensionis. Ante actae vitae ratio constet. Hoc non propterea tantum dicendum est quod sic defendi reus potest, sed etiam quod invidia redit ad accusatorem: omnia enim quae pro se dixerit in filium dicet.

1, 5 quo CD : quā A : quod B 6 diuide β 2, 3 quod D[2] : quot D[1] : quo ABC 7 dicenda esset causa *vel.* dicendum esset *tempt. SB*[2] 3, 7 quam *add. Aer.*

5 DECLAMATIO

Quid feci dementer? Iuvenis frugaliter vixi, patrimonium auxi, uxorem duxi, filium sustuli, hunc amo. 'Flens' inquit 'me per publicum sequeris.' Poterant ista et separata defendi; nam neque admirationi profecto cuiquam mortalium es- 5
set quod pater filium sequerer et separatae ab hoc lacrimae
6 poterant videri non ad te pertinere. Sed ne ulla arte suffugere crimen accusatoris mei videar, totum hoc quod obicitur iungam. Lacrimae sunt in culpa. Fleo fortasse supervacuo: sic me consolaris, sic lacrimas patris tui siccas? Flendum mihi hodie foret, etiam si hoc antea non fecissem. 5

7 SERMO

Nolo quisquam me reprehendat tamquam vobis locos non dem. Si ampliare declamationem voletis et ingenium exercere, dicetis quod ad causam huius nullo modo, ad delectationem aurium fortasse pertineat. | 5

p. 245 8 DECLAMATIO

Nondum privatas ac peculiares lacrimarum reddo causas; interim, quis miratur flere hominem? Hinc infantia incipit, in hanc necessitatem plerumque fortuna deducit. Quis enim
9 est dies qui non triste aliquid et flebile nobis minetur? Si nullam aliam rationem lacrimarum haberemus, conspectus tamen hominum et ratio mortalitatis poterat elicere fletus. Hae amicitiae, hae propinquitates, hi congressus, haec studia laudesque intra breve temporis momentum occident at- 5
que labentur. Quotus quisque transit dies quo non funus aspiciamus?

5, 4 separata A : -tim B : seperati C : -te D 7 poterant *Aer.* : -am Aβ 6, 3 supervacuo *Dingel* : -ua Aβ : -uas (*sc. lacrimas*) *Morawski* 8, 4–5 est enim β 9, 7 aspiciamus *Hå.*[2] : accipi- Aβ

10 'Flens me sequeris, et per publicum sequeris.' Non totum crimen obicis: diu hoc antea domi feci. Quantulum temporis spatium est quod talem me vides? Fleo secreto, ubi cubicu-
11 lum et nox et animus sibi relictus est. 'Flens me sequeris.' Quid possum? Miror equidem illos fortissimos patres qui hunc animi dolorem semel recidunt et in universum flere definito aliquo temporis spatio semel queant. Flens te per publicum sequor. Quid ergo? Non misereris? Gratulor cri- 5
mini meo si movi. Si haec tibi gravis videtur invidia, quid opus erat accusatione, quid iudicibus, quid hac probatione dementiae? Sanare poteras.

12 Exigis tamen causas lacrimarum mearum. Non me pecunia movet (divites aliquando fuimus), non illos late quondam patentes agros desidero, non faenus nec ingens pondus argenti. Nuper (sine modo) desideravi vernulam meum. |

p. 246

317

Imperator provocatus a filio

Qui provocatus ab hoste non pugnaverit, capite puniatur. Filius imperatoris ad hostes transfugit. Provocavit patrem. Ille non descendit in certamen solus, sed acie commissa vicit hostes: in quo proelio et filius eius cecidit. Accusatur quod provocatus ab hoste non pugnaverit. 5

1

SERMO

An quisquis ab hoste provocatus non pugnaverit puniri debeat; an haec lex ad imperatorem pertineat; an hic ab hoste provocatus sit; an pugnaverit.

10, 3 quod] quo *Aer.* fleo *Wi.* : flere Aβ : fleo te *Fr.* : flevi *Sch.* 11, 2 quid *Sch.* : quod Aβ 4 queunt *tempt. SB*[2] 8 me poteras B 12, 4 nuper ... meum] *veram causam sine filii invidia dicere non potuit* sine modo *Fr., Obr., alio significatu (in parenthesi posuit SB*[3]*; cf. TLL VIII, 1300, 33)* : in domo Aβ

2 DECLAMATIO

'Qui ab hoste provocatus non pugnaverit, capite puniatur.' In omnibus quidem legibus solam spectari oportet scribentis voluntatem. Verba enim ambigua et in plures intellectus ducta sunt, scribendarum legum causa voluntas fuit. Ergo id 5
3 unum spectari convenit propter quod scriptae sunt. Huius autem legis manifestum est hanc voluntatem esse, uti puniatur quotiens commissum est propter quod constituta poena est: supervacuum supplementum est. Ut contra verba interpretatio sequatur aliquid, frequenter accidere potest, cum in 5
4 aliis legibus tum in hac praecipue. Fingamus enim ab hoste p. 247 provocatum aliquem aegrum, fingamus pro|vocatum eum qui proximo proelio debilitatus sit, fingamus esse provocatum quem imperator in aliam partem expeditionis ire iusserit; profecto adversus neminem horum actio ex hac lege 5 dabitur.

5 Atqui mihi satis est efficere ut alicui non pugnare liceat. Nam si ulli potest dari haec venia, non dubitabitur quin patri detur. Sed antequam naturam defendo, imperatoris
6 volo defendere dignitatem. Contendo hanc legem ad milites pertinere: primum quod inter hos fere provocatio fit, deinde quoniam legum lator numquam profecto tam inicus fuit ut periclitari ex eventu pugnae unius civitatem summamque rei publicae vellet. Fingamus enim ab aliquo ultimo militum 5 provocari ducem: idem discrimen, idem periculum, impar
7 eventus est. Adice quod inter praecipuas virtutes est imperatoris non pugnare aliquando. Sic extrahitur hostis, sic impetus subitos partis adversae frangit mora, sic interclusos commeatibus in deditionem venire fame cogimus. Itaque hercule

317 2, 5 ducta sunt] duci possunt *Sch.* 3, 4 supplementum] *i.e. exceptiones* (*cf.* 4) 5 sequatur aliquid] *i.e. rationem aliquam habeat* 4, 4 expeditionis] *num delendum?* 6, 2 fit *Hå.*[2] : sit Aβ 3 iniquus *Gron.* : inimicus Aβ 4 summamque *Aer.* : summa Aβ 4–5 rem publicam *Gron.* 6 impar *Hå.*[2] : par Aβ 7, 1 imperatoris *Gron.* : -rem Aβ

militem legimus robustum, legimus iuvenem: imperatorem 5
facimus senem. In illis enim vis corporum et manus sola
spectatur, in his consilium et ratio, quae bona procedentis
8 aetatis in locum virium subeunt. Ipsum praeterea nomen
imperatoris satis significat non exigi manum ipsius: impera-
re enim debet et praecipere. In summam, ab eo qui provoca-
tus ab hoste non pugnaverit supplicium optime exigit impe-
rator. Ergo si hoc solum apud vos dicerem: 'non pugnavit 5
p. 248 dux, non pugnavit senex, non fecit | summae rei discrimen',
satis tamen iusta defensio videretur.

9 Adhuc tamen propius accedere ad interpretationem legis
volo et, quatenus pars diversa scripto innititur, etiam ipsa
verba scrutari. Quid tandem dicit lex? 'Qui ab hoste provo-
catus non pugnaverit.' Ab hoste igitur, non a transfuga: nec
umquam habuerim hunc ego perditissimo parricidae hono- 5
rem, ut illum in numero ponam eorum hominum qui pro re
10 publica sua, qui pro patria pugnabant. Et si verba ipsa intue-
mur, hoc satis est; si vero introspicere voluntatem volueri-
mus, ecquid manifestum est non hoc sensisse legum latorem,
ut ulla necessitate posset cogi pater cum filio dimicare? An
vero is qui scripsit hostem non videtur scripsisse alienum? 5
Summa hac nominis utique minora complexus est. Non ergo
cogi potest quisquam lege ut cum filio suo pugnet.

11 Hic tamen non defenditur adfectus et pietatis simulatione.
'Ego vero' inquit 'pugnavi, sed quo modo pugnare oporte-
bat vestrum imperatorem. Unius sanguinem exigitis: exerci-
tum cecidi. Par gladiatorum simile postulatis: totius civitatis
victoriam rettuli. Numerate captivos, numerate spolia, et 5
12 aestimate an damnari debuerim quia plus praestiti. Quae

5 imperatores D 6 senem B : senes ACD 7 praecedentis A 8, 2 exigi *Gron.* : -gere Aβ 3 summa D, *fort. recte* 9, 5 ego CD : ergo A : ego pro B 11, 3 sanguinem *Aer.* : -ne ABC,D (*ex corr.*) 5 rettuli *SB*[3] (*cf. ad* 246, 10) : retuli Aβ 6 debeam *Gron.*

sunt enim quae lex postulet? Illa quidem pugnam tantummodo meam. Verumtamen videtur tacitum hoc scribentis fuisse votum, ut et hostis occideretur. Utrumque praestiti: et ego pugnavi et ille occisus est. 5

13 'Sed non continget ea perditissimo iuveni quam quaerebat *p. 249* invidia, ut videretur scelere occisus, ut | nobilem facinori suo exitum daret: iaceat in turba. Vos oro qui illud pugnae genus exigebatis, utrum tandem eventum concepistis animo? Vicisset iuvenis senem, vicisset sceleratus pium? Quantum 5 res publica detrimenti, quantum lacrimarum, quantum luctus amisso duce haberet et fractis militum animis et inclinata

14 in posterum spe! An vero imperator vester occidisset illum temerarium iuvenem et sceleratum? Eratne tanti ut publice commissum parricidium videretur? Non iram numinum, non sterilitatem morbosque et alia quibus magna scelera expiari solent timeremus? Ab hoc omine commisissem 5 aciem?'

318

Legatum inter libertos

Testamento quidam instituit heredem amicum et petît ab eo ut ex duobus libertis quos relinquebat utri vellet decem milia daret. Unus ex libertis petît; iudicio contendit. Victus est. Petit alter.

1 DECLAMATIO

Quae mihi iura, quam vetera cum patrono eorum fuerint, non est dicendum: heres sum. Quantopere hi post libertatem

13, 3 iaceat A : iactat BC : iacet D 6 quantum (*alt.*) β : -us A
14, 1 vester *Ro.* : nos- Aβ 5 commisissem *Fr.* : -et *vel sim.* Aβ

318 **1,** 3 hi *Ro.* : his ABD : eis C

satisfecerint, videlicet hac contumelia qua mecum consistunt aeque manifestum. Neuter apud illum meruit ut decem milia 5
p. 250 acciperet. Quare ergo hoc testamento cavit ut darem | hanc summam utri vellem? Non poterat aliter efficere ut mihi isti
2 obsequerentur. Excogitavit ergo optimus omnium amicorum quomodo isti tamquam patrono mihi obsequerentur, cum alioqui praedivinaret hoc quod accidit, nullam apud istos fore amicitiae suae, nullam nostrae coniunctionis reverentiam. 5

3 Ratio ergo testamenti talis est; ne ius quidem dubium erat, etiam antequam veniret in iudicium. Petis a me decem milia ex testamento patroni tui. Interrogo an dari iusserit
4 tibi. Quantaelibet sis impudentiae, non mentieris. Quare ne illa quidem tibi actio quae invidiam facere solet legatum non solventibus relicta est, ut dicas: 'quod ego merui, quod ego iure peto.' Repetis quod tibi non est relictum. Verum hoc esse manifestum est: petît alter prior, qui sibi magis dignus 5 videbatur; quo petente tacuisti; non tamen optinuit id quod nullo iure poterat optinere, ut acciperet legatum incertum.
5 'Sed hoc ipso apparet' inquit 'deberi mihi, quod ille cum iudicio contendisset victus est.' Nondum diligenter verba testamenti legis. Non enim hoc scriptum est tantum, ut alteri ex libertis darem, sed illud, quo mihi et plena et (quo magis
6 doleas) perpetua libertas relicta est: darem utri vellem. Ergo 5 si hoc non cadit in rerum naturam, ut ego illi malim dare qui mecum contendit, sperares; aut, si hoc probare potes, me tibi malle, forsitan iudicio quoque non inique contendes. Si
p. 251 quidem neutrum horum tale est ut con|tra me sit, satis sit 5
7 utrique vestrum separatim dicere: tibi nolo. 'Sic ergo hoc respondebis semper?' Puta me dicere: 'Querere de te atque officiis tuis, qui non aliter meruisti.' Fortasse vexare vos vo-

4 satisfecerint *Aer.* : -rim Aβ 2, 4 suae *Obr.* : summae Aβ 3, 2 iudicium *Sch.* : dubium Aβ 4, 3 dicas *Aer.* : discas Aβ 5, 3 est tantum A : testamentum β 6, 2 hoc *om.* β ut A^2B : et A^1CD 7, 2 quaerere *ex* quaere A

luit et legatum sperare semper et alternis desperare. Sic tueri me volo ut dicam 'semper': ante omnia enim testamento 5 tempus non est cautum quo solvam. Ac ne caveri quidem potuit; nam qui dicit 'utri malueris' et tempus non adicit, manifesto illud quoque significat, cum volueris utri volueris 8 solves. Adhuc ergo ambo improbi estis, ambo calumniatores. Quam sapienter tacueras! Si in hoc perseverasses, videreris mihi verecundior, sperarem futurum ut diligentius servares pecuniam quam non cupide acceperas; nunc incipit mihi videri minus ille peccasse. Litigavit ante experimentum, 5 9 litigavit ante sententiam; tu non credis iudicibus. 'Neuter ergo accipiet? Cum voluerit patronus alteri dari, non potest ab altero hoc legatum peti ex voluntate defuncti?' Neuter vestrum dicere potest: 'hoc patronus dari mihi voluit.' Habuit hunc honorem mihi, ut istud esset beneficium meum. 5 Me ergo emereri debet nec a me istud petere quod a patrono non petisset.

10 Detegam vobis propositum amici mei: meliori dari voluit. Hoc sciri ex praeterita vita vestra non potest: alioqui ipse scisset et, si ulla inter vos fuisset differentia, nominatim reliquisset. Hoc legato patroni vestri necesse est utrique ve-*p. 252* 11 strum diligen|tius vivere. Utri dabo? Uter vestrum patronum 5 magis desideraverit, uter vestrum frugalius vixerit, uter vestrum modestior fuerit: quid vos diutius traham? – utri voluero. Interim similes estis, eandem causam habetis. Non magis ego de vobis iudicare possum quam patronus vester. 5

6 quo A : quod β 6–9 ac ... solves] *vix sana* 8 utri volueris *om.* A 9, 6 emereri AD : et m- BC 6 debes *Aer.* nec *SB*[3] : et Aβ 7 petisses *Aer.* 10, 4 legato A : -tum BD : -tio C 5 vivere *Gron.* : uidere Aβ 11, 2 desideraverit *Gron.* : -uit Aβ 3 quid *Sch.* : quod A : quoniam β : quo *Gron.*

319

Adultera venefica

Qui uxorem adulterii ream detulerat dixit communem filium testem fore. Inter moras iudicii adulescens ambiguis signis cruditatis et veneni decessit. Vult maritus agere cum uxore veneficii. Illa postulat ut praeferatur iudicium adulterii. 5

1 DECLAMATIO

Antequam criminum facimus comparationem, sic agere possum: veneficii accuso, responde; occisum a te filium dico, defende. Sint paria quae obicio, non possunt uno iudicio cognosci; aequum est ream respondere ad id quod obicitur. 5

2 ⟦Puta omittere me quod antea obiecerim, non perseverare in eo propter quod detuli.⟧ De vita cogitari aequum est, de maiore ⟨re⟩ quaeri prius. Postea dicam ex qua diffidentia praeferri iudicium adulterii velit; interim duo crimina apud vos proponuntur, adulterium et parricidium: de utro prius 5

p. 253 3 cognosci oportet? Hocine aequum est, sceleris gra|vissimi, sceleris atrocissimi dilationem impetrari quia et adultera est? Si nihil illi ante obiecissem, continuo rationem redderet; quoniam ad parricidium prioris criminis diffidentia venit,

4 huc trahit propter quod occidit. Filium ab hac occisum esse 5 dico: quamdiu, iudices, sinetis hoc esse dubium? Vivit inter-

319 1, 3–4 responde … defende *Aer.* : -des … -des Aβ 2, 1–2 puta … detuli *sic secl. SB*[3] 3 re *add. Gron.* 4 praeferri A : prof- β 6 cognoscere CD 3, 1 hoccine aequum *Lat.* : hocinequum A : hoc mea (in ea CD) (a)eq- β 2 delationem BC 4 quoniam] quom iam *Hå.*[2] : quae *tempt. Wi.* (*atqui ad causam adulterii trahit ideo quod testem amolita est*) 5 trahit *Sch.* : -tur Aβ 4, 2 uiuit A[2]

im in civitate, inter nos est femina inter prodigia numeranda, implet numerum civitatis: et vivet dum bis rea sit, praesertim in hac civitate in qua iudicia diu differuntur. De me utique mirari non potestis si omnes moras odi, omnes dilationes: liceat vindicare filium dum vivo, antequam ad accusatorem transeatur a teste. An hoc aequum, hoc cuiquam vestrum iustum videri potest, ut censeatis adulterium esse inter crimina, parricidium inter maledicta?

6 'Causam dicere adulterii volo.' Hoc est, perît ille testis. Mihi autem vacat hoc tempore curam agere lectuli mei? Flens et orbus querar quod uxor mea alium amaverit, alium mihi praetulerit? Ego ne priore quidem tempore istud crimen ad iudicem perduxissem nisi quod sciebat filius meus. 7 Si amisissem tantum optimum iuvenem, excusate tamen omnibus aliis causis renuntiarem; verum confitendum est: ego occidi, ego, qui palam nominavi, qui omnem iudicii prioris fiduciam in hoc esse confessus sum. Tua porro quid interest? Utere hoc argumento, quod tibi obicere adulterium nolui, pone hoc inter praeiudicia accusationis, dum ego ago meo iudicio. 8 Dic legem qua vindicari | *p. 254* potest utrumque. Nempe hoc inter alia dictura es: 'Quam causam dandi veneni filio meo habui? Adultera non eram.' Illic videbimus, illic reddemus rationem. Nec te hoc fefellit. Sed naturalis improbis hominibus dilationis est cupiditas. Hic infamiae vides poenam. 9 Quid autem fama ad te aut opinio? Sed occurrunt illae cogitationes: 'Quaeretur de adulterio et quaeretur diu, et extrahetur iudicium, sicut adhuc extrahitur, ut sequatur adulterii poenam alia subscriptio, alii iudices et alia sortitionis fortuna. Interim ut nihil artes valeant, multum fata possunt: multum citra scelus quoque impedimenti per se ipsa mortalitas adfert. Ut nihil prosit, vixero tamen, et, quod mihi vita ipsa iucundius est, tamdiu superstes testi vixero.'

6, 1 periit BD   7, 2 uerum *bis* AD   5 hoc *om.* β   8, 2 dictura es (*sc. in veneficii iudicio*) *SB*[3] : dictum est Aβ   9, 3 extrahetur *Ri.* : -et Aβ   extrahitur *Sch.* : -it Aβ : *an delendum* (*SB*[2]) ?

320

Multati socius

Sociorum communia sint damna et lucra. Ex duobus sociis alter in civitate erat, alter peregre. Cum bello laboraret civitas, decrevit ut intra certum diem reverterentur qui abessent, qui non venisset multaretur publicatione bonorum. Exacta est pars a praesente negotiatore †absentis†. Reversus ille 5 partem petit reliquorum bonorum.

1 SERMO

p. 255 Saepe vobis dixi quomodo ad inveniendum sta|tum facillime perveniretis. Qui sint omnes novistis. Primum singulos repetite; sublatis iis quos certum erit non esse, inter residuos quaeremus. Quaerendi autem via haec erit. Videamus quid 5 proponat petitor, quid respondeat possessor vel reus: ex eo 2 quaestio nascitur; ea nobis ⟨statum⟩ demonstrabit. Neque hoc dico, quid primum dicat petitor, quid ille respondeat. Non enim ex prima quaestione ducendus est status, sed ex potentissima. Videndum erit an post divisionem socii sint.

3 DECLAMATIO

'Sociorum damna et lucra communia sint.' Fortasse videri potest supervacuum laudare legem. Nam et apparet prudentissimos maiores et constitutores huius civitatis sapienter rogasse et, cum hoc iure civitas tamdiu usa sit, iam approba- 5 tum est. Verumtamen causa exigit ut aequitatem quoque legis intueamur, non ut vos religiosius iudicetis, sed ut appa- 4 reat quam improbe socius meus faciat. 'Sociorum communia damna et lucra sint.' Sacra res est et quaedam fraternitas

320 *thema* 5 absentis ⟨loco⟩ *Hå.*[2] : ⟨nomine⟩ a- *Watt* : a- *del. coni. Wi.* **1,** 6 praeponat *ex* ponat A quid β : q- ille A 7 statum *add. Aer.*

compositorum animorum. Consortes enim potest facere casus; ceterum quidem cum duo homines omnes fortunas suas contulerunt, omnes casus miscuerunt, unum quoddam factum est. Quid est iustius quam compositum patrimonium habere condicionem unius? †societatis hoc enim est | unitas† Vides ergo et damna et lucra communia esse debere; et nihil non aequum est quod utrique parti scriptum est.

6 Eventus nos diduxit; sed de sociis loquitur ⟨lex, non de sociis⟩ ibidem agentibus. Illud suo loco imputabo, quod hic domi semper et custos tantum pecuniae fuit, ego sum ille qui longas terras et ignotas regiones peragravi, ego ille qui tam longe abieram ut in patriam redire non possem. Ex hac igitur lege postulo ut communia sint quae in bonis sunt aut dividantur.

7 Quid ais? Perisse patrimonii partem, et mihi perisse; adicis mea culpa perisse. Omnia haec interim confiteri libet: 8 commune tamen damnum est. Negat hoc esse damnum et poenae nomen imponit. Ego porro damnum existimo esse amissionem eorum quae habueris; neque enim veniet in dubitationem quin amiserimus aliquid ex iis quae habebamus. Hic poenam appellat. Possum non negare, cum et ipsa poena damni genus sit. Nam mihi ex hoc quod plerisque criminibus pecuniae poena imponebatur appellata etiam ipsa 9 damnatio videtur. ⟦Ablatum est aliquid mihi; sane etiam confitear (quid interest quomodo ablatum sit?), ego perdidi. Nam et si latro abstulisset, mihi abstulerat, et si in piratas ego incidissem mercator, ego amiseram; peribat hoc utrique

4, 3 compositorum *SB*[1] : prop- Aβ 7 conditionem *Gron.* : -one Aβ haberi *Sch.* **5,** 1 societatis ... unitas *glossema esse suspicatur Wi., auct. Bu.* **6,** 1 nos *om.* β diduxit *Sch., Gron.* : ded- Aβ ⟨lex⟩ loquitur *Aer.* : loquor Aβ 1–2 lex, non de sociis *add. SB*[1] 2 ibidem *Sch.* : idem Aβ 6 bonis *Aer.* : uobis Aβ aut *SB*[1] : ut Aβ **7,** 1 agis A **8,** 7 appellata *Aer.* : -atio Aβ : -ari *Sch.* **9,** 2 confiteor β sit *Ro.* : est A : *om.* β

p. 257 10 nostrum.]] Quid si etiam poenae id genus est quod | casus abstulit? Sane enim feramus hanc tuam finitionem, ut damnum credamus esse fortuitam rerum amissionem: quid tam fortuitum potest esse quam quod accidit? Non enim ⟨factum est⟩ lege vetere et ante profectionem meam scripta et quam ego nosse possem et in quam mea culpa inciderem. 11 Quid fortuito accidit? Bellum. Quid fortuito accidit? Ignorantia mea. Non est tale quale si in furto deprehensus quadruplo damnatus essem. Tum enim diceres: 'noveras dam-12 num, noveras legem, vitio tuo incidisti in hanc.' Haec non eo pertinent ⟨ut intersit⟩ quo genere damni adflictus sim. Nam si naufragium fecissem, diceres: 'vitio tuo; navigabas enim,' et si spoliatus essem a latronibus, diceres: 'vitio tuo; parum 13 diligenter custodiebas.' Quotumquodque damni genus est cui non applicari reprehensio possit? Si mancipiorum mortes sunt, 'parum curasti, medicinam non adhibuisti.' Hoc habent gravissimum damna, quod vix ulla sine paenitentia sunt. Ergo tunc quoque si vitio meo factum esset, si lege vetere, damna tamen communia erant.

10, 1 poena id genus est *sive* poenae genus est id *SB*[2] 2 abstulit *Gron.* : att- Aβ 3 rerum āmissionem D : r- a- (a- r- B[1]) damnum B[2]C : a- putemus esse fortuitam r- a- dampnum A 4–5 factum est *add. Ro.* (feci *Aer.*) 6 inciderem *Aer.* : acc- ABC : accideret D **11,** 2 quale si A[2]D : q- A[1]C : qualis B 3 tum *Obr.* : tu Aβ : tunc *Aer.* **12,** 1 ⟨sed⟩ huc non [eo] pertinet *SB*[1] 2 ut intersit *add. SB*[3] **13,** 2 repr(a)ehensio A[2]B : et rep- A[1]CD 6 uetere B : ut- *vel sim.* ACD

321

Invicem veneficii ⟨rei⟩ frater et medicus

Fratres consortes inimici esse coeperunt. Diviserunt. Alter
p. 258 ex his medicum instituit heredem. Postea | redierunt in gratiam. Is qui medicum amicum habebat, cum cenasset apud fratrem et domum redisset, dixit suspicari se venenum sibi datum. Respondit medicus potionem se daturum remedii, et 5
dedit; qua epota ille decessit. Invicem se reos deferunt veneficii frater et medicus.

1 DECLAMATIO

Etiamsi causa unius hodie agnoscitur, tamen, cum eum de cuius morte agitur constet veneno perisse, idque inter duos litigantes conveniat, alterutrius eum veneno perisse, ita committenda utrimque causa est ut non minor nobis defensionis 5
2 quam accusationis habenda sit ratio. Itaque, etiamsi dolor fratris amissi et condicio iudicii quo accuso hoc videtur exigere primum ac paene solum, ut ea quae obieci probem, ignoscetis tamen mihi si primum defensionis meae putavero habendam esse rationem, neque hoc eo tantum, quod perti- 5
net ad pudorem [hodie] meum, sed eo etiam, quod plus auctoritatis habiturum me in accusatione scio si ad illam innocens venero.

3 Quaeritur ergo, iudices, venenum ego fratri dederim an
p. 259 iste alieno. | Non me fugit nomen quo utitur [amicus]; et rogo sciatis, iudices, de hoc ipso quaeri hodie, an amicus

321 *titulus* veneficii ⟨rei⟩ *tempt. Ri.* : -ci Aβ *thema* 5 daturum β : datum A 1, 2 cognoscitur *Aer.* 4 alterutrius *Sch.* : -sque (alter ut- AC) Aβ 5 utrimque A[2], *et sim.* BC : utrum- A[1] : utriusque D 2, 2 quo *Aer.* : quos Aβ 3 obieci A[2]B : obici A[1] : abici C : obicio D 4 primum B : -mam ACD 6 hodie *del. Ro.* 3, 2 amicus *del. SB*[1], *Wi.*

fuerit. Sine dubio, etiamsi certa utriusque nominis fides es-
set, neminem vestrum praeteriret quantum praeferri fratrem 5
4 amico oporteret. Nam quae potest amicitia esse tam felix
quae imitetur fraternitatem? Certe quotiens blandiri volu-
mus iis qui esse amici videntur, nulla adulatio procedere
ultra hoc nomen potest, quam ut fratres vocemus: adeo in-
ane etiam nomen et umbra quaedam naturae ⟨valere⟩ vide- 5
5 tur †simile amicitiae nomen imponere†. Cum vero me fra-
trem constet esse, ⟨iste⟩, si venenum (ut probabo) dedit,
amicus utique non fuerit, quae comparatio esse personarum
potest? Ac si tantum de amore quaereretur, iudices, multum
natura vinceret; nunc plus est aliquanto de quo apud vos 5
agitur: quaeritur enim an ego fratrem potuerim occidere.
6 Ergo inter homicidium et parricidium cognoscitis. Nondum
de persona loquor utriusque, non de causa; interim quaero,
iudices, utri parti faveatis, utrum verum esse pro civitate,
pro temporibus velitis. Equidem, iudices, admirari me confi-
teor aut constitutas esse de tantis sceleribus leges aut ullos 5
inveniri potuisse mortalium in quos caderet ista suspicio.
7 Fratrem suum potuit aliquis occidere? Non obstitit tacita
natura, non sanguinis vis? Non sceleribus manus suas ob-
iecit quaecumque est illa, quae certe creditur esse, | Pietas?
p. 260 Fratrem occisuro non succurrit communis uterus, non
eadem causa vitae, non una primordia, non illa [consuetu- 5
do] quae alienos etiam ac nulla necessitudine inter se con-
iunctos componere et adstringere adfectibus possunt, con-
suetudo actae pariter infantiae, pueritiae studia lusus, tristia
8 ioci? Membra hercule inter se citius pugnaverint et si qua in

4, 4 hoc nomen *del. Sch.* 5 umbra A : ultra BC : iura D valere *add. SB*[1] (valet *ante* et *Ro.*) 6 simile ⟨erat quaestui⟩ am- no- imp- *SB*[1] amicitiae *del. coni. Wi.* 5, 1–4 cum ... potest?] *dist. SB*[1] 2 iste *add. Ri.* 3–4 esse personarum potest B : e- pe- esse po- AC : pe- e- po- D 4 iudices BD : iud̄ C : iudicium A 7, 5 consuetudo *del. Gron.* 7 possunt *SB*[1] : potest Aβ 8–9 studia ... ioci] *interpunctionem nota* 8 lusus B[1] : ludus AB[2]CD tristia *Ro.* : -titia Aβ

nobis natura geminavit diversos ceperint adfectus. Nam quid est aliud fraternitas quam divisus spiritus et quae ad tuendos nos natura concessa sunt multiplicata? – eo quidem felicius quod diversis etiam ac distantibus locis esse ibidem 5
9 ac plura simul obire possumus. Huic necessitudini qui dare venenum potest non oculos effodiet suos, non manus in viscera sua armabit? Habet ergo hoc primum (ut parcissime dixerim) admirationem. Neque ego ignoro, iudices, quanto me onere premam: ipse confiteor nullis suppliciis, nullis 5 poenis, nulla me omnium hominum ira posse pensare, si feci.

10 Vult detrahere fraternitati auctoritatem: 'discordes' inquit 'fuistis.' Nondum rationem huius criminis reddo; illud interim testor, hunc bonum amicum utrique maledicere. Nunc mihi, frater, in quacumque parte naturae es, agenda causa et
11 tua est. Aliquid ex summa fraternitatis gratia defuisse visum 5 est aliquando, dum forsitan uterque alterius animum magis exigit fiducia sui. Bene hercule Fortuna quod uterque tunc *p. 261* incolumis, quod penates | sine lacrimis fuerunt, nulla parri-
12 cidii suspicio tempore illo quo minus amabamus. Non ta- 5 men ista nostri animi culpa fuit, nisi quia vitium est humanae mentis nimia ⟨amicorum⟩ cupiditas. Hi sunt qui coniunctos separant animos, qui summae concordiae virus suum interponunt, qui hereditates captant, qui se testamentis 5 parant, qui ita demum spem aliquam in posterum vitae habent si eos quos amicos appellaverunt carissimis pignoribus
13 abduxerint. Quis fecerit illud inter nos sic quaerite: nullam iste spem hereditatis habuisset si numquam dissedissemus.

8, 4–6 eo ... possumus] *alter enim continet alterum* 5 ac distantibus *Bu., auct. Gron.* : assista- A : assistentibus β ibidem *Aer.* : idem Aβ 6 obire A^2BC : obicere A^1 : obedire D **9,** 3 armabit *P* : -auit Aβ 5–6 nullis poenis *om.* A^1 6 pensare *Fr., Obr.* : -ri Aβ **11,** 2 magis] potius *exspectaret Wi.*, nimis SB^3 **12,** 3 amicorum *add.* SB^1 6 parant] inserunt *vel sim. exspectares (Wi.)* **13,** 2 dissedissemus *ed. Leid.* : dissidemus ABC (*de* D *n. l.*)

Hoc igitur primum veluti mentium animique temptati veneno sumus. Sed dii melius: neque longum istud fuit neque quicquam ex eo secutum est quod emendari non posset: 5 divisio sola, ut sciat is cui heres sit, sed postea (quod satis est) gratia et rursus solida fraternitas, immo hercule maior
14 artiorque coniunctio post paenitentiam. Nesciunt homines quantum boni fraternitas habeat qui numquam dissederunt. Ut dulcius serenum post tempestatem est, ita nostris animis laceratis et †domi† castigatis velut portus ille fraternitatis occurrit. Amabamus etiam in praeteritum, nec caritas fuit 5 illa sed invicem satisfactio. Utinamque hoc non palam, non manifeste fecissemus, ut videretur frater meus nullo modo mutaturus testamentum.

15 Personae igitur nullo modo comparantur, alienus et frater. Supervacua mentio discordiae, cum | et illo tempore *p. 262* constiterit innocentia, et id tempus quod in culpam deducitur non solum sine discordia fuerit, verum etiam maior atque artior caritas post illam de qua locutus sum paeniten- 5 tiam increverit.

16 Proximum est, ut opinor, excutere causas. Et quod ad me quidem pertinet, videor de his satis locutus. Nam si inimicitiae eo tempore non fuerunt quo frater meus accepit venenum, mihi certe hoc faciendi ratio non fuit: qui, si essem malus frater, uti tamen bonitatis simulatione debebam us- 5 que ad mutationem testamenti: nam quid obstabat quo mi-
17 nus non ultionem tantum sed etiam lucrum consequerer? Si ego non habui rationem dandi veneni fratri, videbo an hic habuerit. Heres est: hoc per se potens est. Omnia quaecumque toto orbe terrarum committuntur scelera circumspicite,
18 iudices: pleraque ex cupiditate nascuntur. Haec latrones fa- 5

5 posset *SB*[1] : -sit Aβ 6 ut … sit] *cum ironia hoc dicit, qui medicum ipsum haec omnia molitum esse incuset* sciat is *SB*[3] : sciatis Aβ 8 ar(c)tiorque BD : alt- A : cert- C 14, 2 dissederunt *ed. Leid.* : dissid- ABD : diffid- C 3 tempestatem BD : -ate C : -ates A 4 domi] diu *SB*[1]

cit, haec piratas, haec intra muros etiam atque intra domos nostras et templa sicas percussorum acuit, inde nata sunt venena; ut mihi videatur rerum natura omnibus in hominem collatis bonis unum malum opposuisse. Tolle pecuniam: 5 bella sustuleris, sustuleris seditiones. Hanc ergo causam ha-

19 buisti. Et aliud est aliis pecunia. Si de cupiditate sola loquendum mihi foret, dicerem: 'hereditatem concupisti, homo locuples.' Nunc hereditatem concupisti id solum habiturus quod scelere acquisisses. Quid enim? iam te metiri

p. 263 incipis et longam domus nostrae patientiam cal|cas? Ecquid 5 scis quid paulo ante fueris? Nunc te circumfluens pecunia, nunc ista mancipia et quidquid quaesisti scelere ditabunt?

20 Venenum dicor dedisse in cena mea. O di immortales! Erat quidem honestius illa defensione patrocinari causae meae. Venenum aliquis inter lares suos, inter sacra mensae, coronatis pariter quos colebamus dis immortalibus, venenum aliquis hilaris hilari dedit? Non hoc ipsum obstitit co- 5

21 natibus meis, quod non credebatur? Venenum aliquis circumstante familia, praesentibus ministeriis daret, foedaturus continuo cadavere illud convivium suum? Ut severa nobis antiquitas tradidit, infestos animos placavere mensae, et homines qui inter se armis atque exercitibus conflixerant 5

22 tuti tamen iacuere media cenae fide. Sic defendi decebat innocentiam. Sed quatenus tamquam maligni loquimur, quatenus tamquam suspecti, in praesentia seponite mentem meam, seponite fraternitatem, seponite ante actam vitam. Tamquam de veneficio loquor. Quo minus loco, quo minus 5

18, 5 collocatis BC unum AD : summum B : simum C malum *Ro.* : metum Aβ **19,** 1–7 et aliud ... ditabunt *inepta haec et fort. removenda* 7 ditarunt *Bu., auct. Sch., vix melius* : incitabunt *SB*[1] : -arunt *coni. Wi.* **20,** 2 illa] *quod mecum cenabat; cf.* 22 **21,** 3 continuo] *adv.* (*cf. Ri. indicem s.v.*) **22,** 5 tamquam A : q- β venefico *Ro., fort. recte*

23 tempore dare fratri meo debuerim venenum? Neque enim quisquam dubitat, iudices, quin faciendi sceleris consilium non unam viam intueatur, ut ad summam cogitati inchoatique perveniat, sed illam alteram vel magis necessariam et quae penitus in cogitantionibus sedeat, ut scelus quod com- 5 misit neget. Venenum do: et unde scio an exhausta potione *p. 264* statim concidat? Venit ad | mensam meam, inter convivas meos expirat frater meus: in quem scelus translaturi, quem deorum hominumque invocaturi? Non fuit ergo locus ido-
24 neus, non fuit tempus. Adice quod ego daturus venenum 10 potui timere ne deprehenderer, ne praesentiret, ne intellegeret, ne colore venenum deprehenderet, ne qua vis odoris [se]
25 ostenderet. Ergo nullum consilium sceleris mei est; at tui quanta occasio! Nulli venenum facilius dari potest quam qui accipit utique tamquam medicamentum. Quamquam de hac postea loquar; paulum enim me interpellat ordo, ut illud defendendum existimem, quod fratrem meum ait suspica- 5
26 tum. Ante omnia, iudices, quod sit illud suspicionis genus non intellego. Postquam biberat, fingamus cibos redundasse, fingamus aliquem sensum interiorum fuisse: haec tamen omnia accidere etiam ex innocenti convivio possunt. Unde ergo suspicio est? Unde illae simultates, unde illa discordia. 5
27 Simul et illud vos, iudices, intueri oportet, epota huius potione fratrem meum continuo perisse: non potest videri eo veneno perisse in quo ante momentum mortis suspicio fuit. Verum haec ex huiusmodi causis orta suspicio plenissimam deferendi veneni occasionem dedit. Prima illa, quod habebas 5

23, 2 sceleris D : -ra ABC 8–9 translaturi ... invocaturi *SB*[2] : -rus ... -rus Aβ 24, 3 se *del.* *SB*[3] 25, 2–3 nulli ... medicamentum *huc transp.* *SB*[1] : *post* ostenderet *habent* Aβ 4 *num* mihi interpellatur? illud *Aer.* : -um Aβ 26, 1 illud A : istud BC : istius D 3 *num* interiorem? 27, 3 suspicio] *mera* 5 deferendi D : defendi AB : -ndendi C

cui obiceres, altera illa, quod qualemcumque potionem accepturus erat frater: etsi illam tristem visu, etsi illam gustu asperam, bibendum est tamen cum dicas remedium.

28 Sed quid ego diutius? Si venenum a me accepisset, tu sa-
p. 265 nasses: nam et pol|licitus es ⟨et⟩ habebas medicamentum et tale medicamentum dicebas quo propere reduceres spiritum, quo vita reponi posset, quo venena fugarentur, quo transmitterentur. Potionem dedisti aut remedii aut veneni. Si re- 5 medii dedisses, viveret. Non id apparet. Ergo venenum dedisti.

29 Multa sunt, iudices, quae minus clare verbis atque actione exprimi possunt. Utinam quidem fortuna praestitisset ut frater meus viveret: ostendissem vobis medicum; hoc enim ante omnia dico, iudices: medicum. Ostendissem potionem hanc non cotidianam et qua omnes utimur, sed medicamentis per- 5
30 mixtam et oneratam. Dat medicus medicamentum. Qui acceptam bibit potionem, statim expirat. Quid tandem hic argumentandum erat, quid tandem hic probandum? Non oculis iudicassetis, non continuo strictis faucibus rapiendus ad supplicium veneficus videretur, qui nunc etiam spolia 5 occisi hominis tenet et, subito locuples, ait se tantundem habere quantum me qui nuper divisi?

31 Mihi quid relictum est praeter luctus et lacrimas? Ultimum ergo illud nobis, frater miserrime, convivium erat? Sicine digressi sumus? In has spes discessimus? ⟦Habui occasionem †merendi diu† insidiatus essem. Potui tibi venenum dare de quo nihil suspicareris.⟧ 5

7 etsi ... etsi *Gron.* : si et ... si ad A : si ad ... si et BC : si et ... si et D 28, 2 et *add. SB*[3] 3 reduceres D *corr.* : ducere A : -res B[2]CD : 29, 1–30, 2 multa ... expirat] *delira haec* 30, 1–2 dat ... expirat *haec dupliciter secl. Wi., quo facto sequentia non explico* 2–3 quid ... quid β : qui ... qui A 31, 3 has (*ex* hac) spes A : hac spe β 3–5 habui ... suspicareris *ita secludenda esse suspicatur Wi. equidem quid sibi velint nescio* 4 merendi diu] perimendi tui : si *Watt* essem A[1]β : sum A[2]

p. 266

322

Abdico te nisi desinis

Stricto gladio et cruento processit adulescens in contionem et dixit occisum a se patrem quod ab eo tyrannis adfectaretur. Perduxit magistratum in domum, ostendit apparatum tyrannidis. Cum excuteretur corpus, inventae sunt tabellae ad filium, in quibus erat hoc: 'abdico te nisi desinis, et si 5 contradixeris indicabo causas.' Reus est iuvenis adfectatae tyrannidis.

1 DECLAMATIO

Quod circa probationem criminis huiusmodi difficillimum solet esse, certum est: adfectatam tyrannidem; certum est adfectatam esse in hac domo; omnisque eo deducitur quaestio, ut dispiciatis utrum a patre huius an ab hoc sit adfec- 5 tata.

2 Nihil de moribus huius adhuc dico: aetates comparate. Senex ille et aetatis exactae quam rationem adfectandae tyrannidis habuit? – nisi forte propter filium hoc fecit. Hic adulescens est: omnes cupiditates, omnes impetus in hac aetate facilius convalescunt. Est quaedam praeterea ratio 5 sceleris (si hoc tamen nomen ullum accipit scelus): id temp-
3 tavit quo frui diu posset. Haec aetatum comparatio, illa
p. 267 animorum: Pa|ter modestus est: etiam si quid facere severius voluit, minatus est. Hic contra qualis adulescens? Ut nihil aliud obiciam quam quod ipse confessus est, quam quod gloriae loco pro contione dixit, patrem suum occidere potu- 5 it. Non quaero an innocentem – erit huius rei procedente

322 1, 5 despiciatis A[1]C 2, 1 aetates A (*ex* aest-) : -ate BC : etatem D 3 filium hoc *Aer.* : hoc f- ABC : hunc f- D 6 nomen A : hoc β ullum D : nul- ABC accipit *Gron.* : accepit Aβ 3, 4 ipse A : ille β

4 oratione nobis locus; interim, occidere patrem potuit. Quid non cadat in hunc animum, quid non recipiat haec temeritas? Minus est quod negat. Si componendus nobis esset aliquis qui opprimere rem publicam, qui libertatem patriae auferre posset, quam tandem mentem aliam existimaremus? 5
Fingamus hominem cruentum, hominem crudelem, hominem apud quem nihil valeant iura naturae. Est quaedam scelerum ipsorum societas, adeo ut vel uno appellari nomine potuerit utrumque parricidium.

5 Ergo et ex aetatibus et ex moribus credibilius est adfectatam ab adulescente quam a sene tyrannidem. Cetera qualia sunt? Ac primum te interrogo, si adfectari tyrannidem a patre tuo existimabas, cur occideris antequam criminareris. Neque enim difficilis damnatio, nec longa iudicii mora sequebatur: apparatus tyrannidis erat in domo. 'Deducendus tamen ad magistratus.' Et hoc certe non difficile fuit adversus senem ei qui occidit eum quem criminaturus erat ut 5
6 ⟨non⟩ responderet sibi. Non potest ergo videri rei publicae gratia fecisse cui plus aliter praestitisset. Nunc excutiamus qua causa | feceris. Ante omnia gratias magistratibus ago quod, non deprehendisse contenti ea quae ostendebantur, aliquid et ipsi viderunt. Gratias ago etiam providentiae deorum immortalium, qui numquam ita opprimi veritatem 5 *p. 268*
7 voluerunt ut non magnis suis vestigiis emineret. Recitentur hae tabulae: 'abdicabo te.' Non lego sequentia. Nego hanc esse fiduciam eius qui de adfectanda tyrannide cogitavit. An ille in iudicium vocare ausus fuisset et ignominia adficere adulescentem omnia scientem? Non enim tyrannis convin- 5

4, 2 recipiat *Aer.* : recepit Aβ 3 esset nobis β 4 opprimere *Obr.* : -ret Aβ 7 valeant *Aer.* : habe- Aβ 5, 1 et ex ... et ex *Obr.* : ut ex ... et ex A : ut ... ex BC : ut ... sic ex D 4 occideris D : -res ABC 5 iudicii A : -cum BD : -cium C sequeretur *tempt. Hå.*[2] 8–9 eum ... sibi *del. coni. Wi.* ut ⟨non⟩ *SB*[3] : ut Aβ : ne *Gron.* 6, 2 aliter *Aer.* : alter Aβ 3 fecerit *tempt. Wi.* 5 et *om.* β

cenda vestigiis erat neque argumentis eruenda: domi arma,
8 domi apparatus. Et si hanc causam abdicandi te non habuit, dicas oportet quam aliam habuerit. Non consentiebas consiliis eius? Hoc minus te debebat offendere: ille, si te tamquam indicem timuisset, potuit occidere. Satis ergo plenum vel hoc
9 erat argumentum innocentiae, severitas et vindicta. Quid 5 tamen adiectum est? 'Si responderis, causas indicabo.' Quaerite nunc uter malae sit conscientiae. Ille minatur. Cur taceri voluit? Quoniam pater erat, quoniam numquam hi adfectus in tantum vincuntur odio ut non ad naturam suam 5 tamen revertantur. Causas, quas ille se dicturum minatus est, tu ostendisti. Haec arma detecturus erat si respondisses, hos apparatus protracturus in medium.

10 Satis apparere omnibus arbitror adfectatam ab hoc esse tyrannidem. Ne quem autem vestrum securum faciat hoc, quod oppressa, quod deprehensa est tyrannis; apparatus enim iste testatur adulescentis mentem. Num latro innocentiam accipit si quis illi gladium extorqueat? Minatur aliquis 5 *p. 269* moe|nibus flammas: num igitur facere securitatem civitati potest si quis faces eius extinxerit? Non habet nunc arma, non habet apparatum: sed habet animum.

11 Nec mihi hoc satis est approbare, iudices, tyrannum futurum, nisi illud quoque ante oculos vestros posuero, qualis sit futurus tyrannus. Ullius hic parcet corpori qui patrem trucidavit? Ullius hic criminis aget verecundiam qui parricidium professus est in contione, qui gladium illum cruentum 5 stillantemque sanguine ostendere populo non recusavit? Quid ille manibus imperabit alienis, tantum suis ausus?

10, 5 minatur *Ro.* : -us A^2 : -urus $A^1\beta$ **11,** 1 iud(ices) β : -cium A 7 imperabit *Aer.* : -auit ABC : -abat D

323

Alexander templum dedicans

Qui hosti opem tulerit, capite puniatur. Alexander bello Athenas cum premeret templum extra muros positum incendit. Pestilentia laborare coepit. Responsum est non posse finiri nisi templum restituisset. * Restituto templo Atheniensis sacerdos, Alexandro pollicente discessurum se ab armis si dedicaret, dedicavit. Discessit ab obsidione Athenarum Alexander. Dicitur sacerdos hosti opem tulisse. 5

1 SERMO

Quam potest maxima religione iudicum implendus animus est. Nam et sacerdos reus est et datur ei crimini quod dedicaverit templum et [quod] utilissimum causae et etiam facile *p. 270* est hoc tem|pore: nam et praesentia numinis eius de quo 5 agitur approbata est.

2 DECLAMATIO

Deos immortales omnes quidem, praecipue tamen numen et mihi maxime familiare et, sicut proxime experti sumus, praesentissimum, iudices, invoco: ante omnia ut, si respectu sacrorum, si pietate, si religione sola ductus feci quod obici- 5 tur mihi, velint impunitum esse sacerdotis officium; tum (quod me aliquando sollicitum habet) ne aspere, ne irate hanc iudicii faciem intueri velint, in qua capitis periculo 3 luitur quod templum dedicatum est. Oro igitur atque obtestor, si fieri potest, ne damnari me velint, si minus, ne vindicari, tueanturque civitatem in hac quam modo habere coepimus pace: immo vero hanc vestris animis voluntatem, hoc

323 *thema* 4 *lac. ind. Wi.* 1, 4 quod *del. SB*[1] causae et *SB*[1] : et c- Aβ 2, 5 pietate *P* : -atis Aβ 6 velint *Aer.* : -it AD : uelut BC tum *Sch., Gron.* : nunc Aβ 8 velint *Aer.* : -it Aβ

propositum mentis inspirent, ne eo tempore deos laedere velitis quo illis iam Alexander satisfecit. 5

4 Qui, etiamsi bellum contra nos traditum ac relictum a patre usque suscepit, etiamsi non tam propria quam hereditaria nobiscum constitit contentione, omnia tamen alia impune faciebat: dum res intra caedem hominum stetit, dum intra vastationes agrorum, quamquam totius sancti ac venerabilis soli, secunda res tamen, ac ne illa numina quidem quae semper excubare videntur pro nostra civitate satis ad 5 tuendam urbem profuerunt. Ut vero ignem sacris postibus, p. 271 ut ferrum vetustissimae | religioni admovere ausus est, intellexit sibi non esse bellum nobiscum. Libenter audio quae ex diversa parte dicuntur: aegrum exercitum, praecipiti morte consumptas copias; quis enim non videt omnia ista facta 6 esse ut rursus templum esset? Ita illius quoque concitati, ut auditis, ac temerarii iuvenis motus est animus. Vidit non aliunde petendum esse quam a dis immortalibus praesidium. Oraculum poposcit. Quae hic culpa nostra est? Accepit. Videlicet dii immortales ut peccantibus graves, ita satisfacientibus faciles: si noluissent remedium illi pestilentiae conce-7 dere, non indicare potuerunt. Restitui iussere templa. Gratias publice privatimque agamus: dedicare ipsi non permiserunt. Divisum partitumque responso est quid Alexander facere deberet, quid nos. Ille quod debuit fecit: templum speciosius quam fuerat et cultius extruxit animo regis pericli-8 tantis; partes supererant meae. Excuso me vobis, dii immortales, quod non statim ad condicionem dedicationis accessi: hoc enim ex responso [et] Alexandro satis erat, quod permittebat. Ego nihilominus magna mercede suscepi hoc officium: pacem poposci. Impetravi: veluti ore ipsius dei iussus

3, 5 mentibus *coni. Ri.* 4, 5 sancti *Obr.* : soli Aβ 8, 3 ex] et *Wi.* et *del. SB*[1] permittebat *Gron.* (*cf.* 19) : -ant Aβ (*dei non permiserant ut templum dedicaretur sed iusserant; cf.* 7 quid nos *et* 15 ⟨dii⟩ dedicari voluerunt)

promisit, praestitit. Haec est criminum meorum, iudices, summa: et templum habemus et pacem.

9 Hosti opem tulisse dicor. Nondum causas facti mei reddo, nondum rationem legis ipsius excutio; interim, quid vos putatis opem ferre? Neque enim id solum quaeritur hac lege, an aliquis hosti profuerit. Multa enim quae utilia sunt hosti et inviti et imprudentes facimus. Ideoque hoc non complexa 5 lex est, sed adversus eum | se destrinxit qui opem tulisset: *p. 272* illud, ut opinor, tale ⟨est⟩, qui auxilio iuvisset, qui armis, qui commeatu. Non sine causa: haec ipsius verbi proprietas continet. Lex quaeri voluit an quis opem tulisset; quodam-

10 modo manum deprehendit et ferentem coarguit. Causam 10 autem huiusce iuris quis ignoret? Animus, ut opinor, eius punitur qui hosti prodesse voluit. Adversus proditorem, adversus hostem rei publicae conscripta lex est. Quae si talia sunt, quid simile his commisi? Templum dedicavi. Viderimus an hoc hosti profuerit; ad causam meam pertinet sciri 5 quid ego fecerim, non quid ex eo factum sit.

11 'At enim hoc hosti profuit.' Si ideo feci ut hosti prodessem, sane sim legi isti obligatus. Si cum aliquid facerem pro universa re publica utile etiam hosti fuit, non, ut opinor, damnis contendendum fuit. Videamus ergo an hoc pro re publica fuerit. Nondum dico quae secutura fuerint si non 5 dedicassem; interim cum pietate vestra, Athenienses, lo-

9, 6 destrinxit *Bu.* : dis- Aβ 7 est *add.* D[2] iuvisset *P* : iuuessit AD : -es sit C : iuisset B 9 continet. lex *Wi.* : c- legem Aβ : c-. lex enim *Obr.* quis *Sch.* : is Aβ quodam modo *Aer.* : -dam loco Aβ **11,** 5 fuerint A[2]BD : -rit A[1] : -runt B

12 quor. Templum non illud vetus, non illud praesentissimae religionis, non illud sit a quo totius civitatis nostrae petitur auctoritas, sed novum aliquod et adhuc inexpertum; video in finibus nostris: est dedicandum. Haec enim, priusquam p. 273 de|dicationis accipiant summam religionem, opera sunt tantum: dedicatio est illa quae deum inducit, quae sede destinata locat. Hoc ideo facere non cuicumque permittitur, nisi castae manus, nisi familiaris sacris animus accesserit. Dedicatio solis, ut nunc comperimus, concessa Atheniensibus.

13 ⟦Hinc ergo fieri reor, iudices, quod, cum ceterarum civitatium templa, in ipsis posita urbibus, frequenter cum totis ruere atque incendi moenibus viderimus, nulla vindicta, nulla religio, nulla eos qui fecerant supplicia consecuta sunt, hic

14 sacrilegium pestilentia vindicatum.⟧ Dedicationem destinabat: neque enim aliter saltem templum esse existimaverat nisi dedicaretur. De quocumque templo loquor: hoc templum non dedicabo? Quam multa adhuc remitto! Taceo quid dii voluerint, taceo quid responsa praeceperint; humanis consiliis locum relinquo: non dedicabo? Procedere ultra volo: si Alexander ab obsidione tantum Athenarum recessis-

15 set, nonne aedificassemus, nonne restituissemus? ⟦Equidem ego omnibus nostris sacris crediderim inesse numen.⟧ Debetur hoc Atheniensium civitati, debetur vetustissimo generi, debetur solo de quo contendisse quondam deos immortales non sine causa creditum est. Cetera tamen opinioni credimus et coniectura colligimus: in hoc numine sensimus momenta bellorum, hoc pars utraque cognovit, hoc numen scit |

12, 1–9 templum ... Atheniensibus *dupliciter secl. Wi.* 2 sit *Ro.* : est Aβ 13, 1–5 hinc ... vindicatum *fort. post* inesse numen (15, 2) *transponenda* 1 hinc *Aer.* : hoc Aβ ergo] *anne* ego? ciuitatium A *post corr.* : -tum β 14, 1 dedicationem *Aer.* : destina- Aβ ⟨rex⟩ destinabat *Ro.* 5 quid (*pr.*) β : quod A 8 nonne (*alt.*) D : non ne B : non AC 15, 2 inesse A : in e- B : e- CD 5 opinioni *Hå.*[2] : -one Aβ 7 numen β : nomen A

p. 274 esse Alexander. Adice quod ⟨dii⟩ dedicari voluerunt. Si a quocumque voluissent, occupandum fuit mihi, cum Atheniensis sim; totum enim ego hunc populum, iudices, puto 10
16 sacerdotem. 'At enim sic effectum est ut laborare pestilentia exercitus Alexandri desineret.' Non dico desiturum alioqui fuisse; periturus sit Alexander, perituri sint milites omnes: vultis uti hoc sacrilegii publici beneficio? Si quis nobis hanc poneret condicionem, Athenienses, ut omnium potiremur 5 gentium eversis exustisque templis, non profecto acciperemus. Pluris nobis pietas, pluris nobis opinio, pluris discipli-
17 na civitatis fuisset. Moritur miles Alexandri: sed templum sine numine, sine religione, sed templum adhuc est inter praesidia hostium, sed non adire mihi, non colere, non
18 agnoscere, non agere gratias licet. Vos porro cur perire exercitum Alexandri, cur perseverare istam pestilentiam vultis? Nempe ne bellum haberetis. Habetis pacem. Beneficium dedistis; ex illo quem gravissimum hostem timebamus ha-
19 bemus potentissimum amicum. Sint sane pertinacia odia, 5 Alexander responso satisfecerat: quod ad ipsum pertinuit, templum restituerat, quod ad secundam quoque partem responsi pertinebat, fecerat potestatem dedicandi. Mercedem quanta maxima dari poterat rei publicae dedit. Tam iniustos 5 vos creditis deos immortales ut non fuerint cogitaturi cuius culpa templum vacaret? Nam, ut dixi, si pestilentiam finiri
p. 275 dii immortales noluissent, aut nullum respon|sum aut aliud certe dedissent. Demonstrata satisfactio et in hoc valet, ut accipienda sit. 10

20 Vereor, iudices, ne quid fingere ex necessitate periculi videar, verumtamen me religionis meae dissimulare quae acciderunt non sinit ratio. Alexandrum apud me valuisse solum

8 dii *add. Ri.* 10 ego *om.* A **16,** 4 sacrilegii β : -rificii A nobis *Sch.* : uo- Aβ **17,** 3 adire *Ro.* : ire Aβ **18,** 2 voluistis *coni. Wi.* 3 habeatis *Ri.* **19,** 5 quanta maxima *Sch.* : -tam -me Aβ : -tam -mam *Gron.* 9 demonstrata] *sc. responso* et = *etiam* 10 accipienda] *a diis*

putatis, aut ullam mercedem? Ego illum recessurum putabam, etiamsi non pacisceretur. Deus, deus ille (testor ipsum 5
et praesentissimi conscientiam numinis), ille adegit, ille iussit, ille in has partes misit: secundum hoc quodammodo fuit responsum.

324

Bona sacrilegi

Qui reum caedis damnaverit, bona eius possideat. Sacrilegi bona templo consecrentur. Damnatus caedis cum torqueretur, dixit et sacrilegium a se commissum. Ambigitur de bonis: sacerdos templo vindicat, accusator sibi.

1 DECLAMATIO

Antequam leges comparamus, intueri personas libet. Nos nullam habemus in litigando propriam cupiditatem: non acquirimus nobis, petimus bona templo, petimus honorem deo. Adversarius sibi vindicat et in praemium operae suae 5
deposcit; ostendit quare accusaverit.

2 Quemadmodum personas comparavimus, ita comparemus et leges. Idem demus utrique tempus, eandem utrique
p. 276 legi causam, ipsae tamen etiam | citra defensiones non parem rationem habent: scripta est altera deo, altera homini. Aequum est priorem esse rationem religionis. 5

3 SERMO

Hic subici poterit et locus in quo laudemus hanc legem.

20, 7 partes B : preces ACD

324 2, 2 tempus] *cf.* 5 3, 2 poterit *Aer.* : -rat Aβ

4 DECLAMATIO

Praeterea et alioqui iustius est sacrilegi bona pertinere ad templum quam damnati ad accusatorem. Quare? Quoniam in sacrilegio propria templi iniuria est, in damnatione rei alienum crimen. Ita illic praemium est, hic solacium; illic 5 datur ista pecunia, hic quodammodo redditur.

5 Haec comparatio esset si ipsas leges committeremus; nunc nostra et tempore prior est. Ante enim commisit sacrilegium quam caedem. Accusator hoc nititur, quod ante damnatus sit caedis quam sacrilegium confessus sit. Non est autem intuendum quo tempore aperuerit se culpa sed quo tempore 5 commissa sit, quo tempore hanc poenam de qua quaeritur 6 ille meruerit. Id cum ipsa natura iustum est, tum etiam legibus apertum. In caede enim spectanda sit damnatio, in sacrilegio tempus ipsum intuendum. Quare? Quoniam lex tua ita scripta est ut qui damnaverit bona possideat [possidere non potes], lex mea ita scripta est ut bona sacrilegi ad deum 5 pertineant. Statim ergo ut fecit sacrilegium devotus huic *p. 277* poenae est, | et ante ista bona ad deum pertinere coeperunt 7 quam lex damnaret. Vide quantum recedas ab intellectu iuris huiusce. Si caedem ante sacrilegium commisisset, tamen, quoniam postea caedis damnatus esset, ad deum potius pertinerent. Non enim prodesset tibi quod prius caedis tempus esset, quoniam lex tua non ad caedem sed ad damnationem 5 pertinet. Nunc vero, cum sacrilegium ante commissum sit quam caedes, non est dubium quin bona ista templi sint.

8 'At enim praemium mihi debetur. Meo enim beneficio et sacrilegium illud inventum est.' Immo hercule [etiam illa caedes] beneficio suo: ex quo semel manus inquinavit, inse-

4, 4 propria A : -prii B : -pre C : -prie D 5, 1 si D : *om.* ABC 6, 3 intuendum est β 4–5 possidere non potes *del. Wi.* : ante damnationem *ante* possidere *add. Watt* 7, 5 quoniam AD : cum B : quomodo C 8, 2–3 etiam illa caedes *del. SB*[3] suo] divino *Sch.* : ⟨non⟩ tuo *Ro.*

cutae sunt illae protinus furiae, ut hunc hominem palam occideret, ut reus deferretur, ut damnaretur, ut torqueretur, 5
9 ut confiteretur. An vero tu illum, quod sacrilegium a se commissum esse dixit, praestitisse ignibus quos nos subiecimus aut flagellis putas? Nihil illa tormenta ad confessionem sacrilegii pertinebant, non de hoc torquebatur. Numen erat profecto, numen illud quod subiceret faces, quod acrioribus 5
stimulis agitaret. Vos de caede torquebatis, ille de sacrilegio confitebatur.

325

Hereditas fidei commissa

Pauper et dives vicini erant. Pauperi uxor speciosa. Rumor erat adulterari pauperis uxorem a divite, conscio viro. Delatus lenocinii reus pauper et absolutus est. Dives decessit he-
p. 278 rede | instituto bonorum omnium paupere et elogio tali: 'peto ut hanc hereditatem restituas ei cui rogavi.' Petit a 5
paupere uxor hereditatem tamquam fidei commissam.

1 SERMO

Quid dicimus? Quomodo haec uxor et heres erit et adultera non erit? Quomodo, si conscius nullius flagitii fuit maritus, illius potissimum fidei haec hereditas mandata est? Invenienda est enim aliqua causa propter quam heres sit. Num- 5
quid hic dives hanc speciosam adamavit, cum ipsa loqui nihil ausus est, locutus est cum viro (et inde opinio), dum captat, fecit testamentum?

2 Quaedam, etiamsi themate non continentur, natura tamen ipsa manifesta sunt: matrimonium ⟨salvum⟩ inter hos

9, 4 numen A[2]D : nomen A[1]C : *om.* B

325 2, 2 salvum *add.* *SB*[3]

non esse qui litigant videtur mihi luce clarius; non enim ego intellego †litem fidei tacite commissam nisi conscio†. Hoc eo pertinet, ne quis iudicum manifestas exigat probationes. 5
Non est causa quae recipiat testem, non est causa quae recipiat consignationem; scrutamur conscientiam eius qui ad-
3 versarius est. Totum ergo hoc iudicum opus est, ut inveniant veritatem, quae ita demum poterit esse manifesta in causis latentibus et natura conditis si nihil existimaverint exiguum
p. 279 quo | inveniri veritas possit. Sic ergo praeparandus est animus iudicum ut etiam levioribus argumentis commoveri 5
4 possit. Difficile est quidem natura probare tacitum fidei commissum. Quomodo tamen probamus? Quaedam, etiamsi per se firma non sunt, comparatione vincunt. Hereditas aut ad pauperem pertinet aut ad uxorem pauperis; si ad pauperem non pertinet, ad uxorem pertinet. Elogium scrip- 5
tum est palam. Certe et manifeste electus hic est ad transitum hereditatis, huius silentium et fides est utique de restituenda hereditate. Ergo debet restituere alicui; si non huic,
5 statim interrogo: cui? Habent hoc incommodi controversiae scholasticae, quod quibusdam respondere non possunt: sed quaedam incommoda huius generis etiam in forum aliquando descendunt; et ideo difficultatibus quoque utendum est.

6 DECLAMATIO

Ergo tibi non debetur. Superest ut alicui debeatur. 'Non' dicis 'superest ut huic debeatur.' Fidei tuae commissa hereditas est. Quam committendi causam putamus? Necesse est infirmam esse personam cui restitui oportet. Cum infirmam 5

4 litem] rem *Sch.* consciorum *idem* : -ii *Gron.* 3, 1 iudicum AB² : -cium B¹C : negocium D 6 possint A²D : posset C **4, 1** quidem B, D (*ex corr.*) : -dam AC 5, 2 sed *Ri.* : et Aβ 3 forum *Gron.* : foro Aβ 6, 3–4 est h(a)ereditas β 4 quam β : qua A

dico, non statim infirmiorem dico quam te? Non aestimabimus per te istam fortunae imbecillitatem? Pauperem fecit
7 heredem. Ergo oportet inveniri personam quae possit esse sub tutela tua, cui minus tuto relicturus fuerit hereditatem
p. 280 quam tibi. Ergo infir|mam personam oportet esse feminae, et, si quid ad hanc infirmitatem adici potest, pauperis femi-
8 nae. Adsum huic feminae. Duxi ex tua persona argumen- 5
tum, ducere ex nostra volo. Dico hunc animum fuisse divitis, ut hanc faceret heredem. Cuius fidei committit? Maritum scripsit heredem. Ergo si neque inveniri persona infirmior potest altera quae tibi subiciatur quam haec neque 5
familiarior huic quam tua, credibile est idcirco sic scriptum esse testamentum.

9 ⟨SERMO⟩

Quaedam argumenta etiam ex incommodis petenda sunt.

10 ⟨DECLAMATIO⟩

Fuerit necesse est ratio aliqua et causa propter quam dives non ipsam ad quam pervenire volebat hereditatem scripsit heredem. Obstiterit oportet pudor non ille praetereundi aliquem propinquorum: praeteriit enim; non ille scribendi ali- 5
quem extrarium heredem: scripsit enim extrarium; non ille
11 bona sua in aliquem humilem demittendi: demisit enim. Obstiterit oportet familiarior aliqua causa: non poterat salvo pudore hanc scribere heredem. Postea vobis causam verecundiae huius approbabo, postea scribentis animum; inter-

6 aestimabimus *Hå.*[2] : est uitauimus A : euit- β 7 istam *SB*[3] : ipsam Aβ 7, 3 esse oportet BC (*silet* D) 4 pauperis *Pith.* : -r ACD : -ri B 8, 5 subiciatur] *i.e. substituatur?* 6 tua] tu *Obr.* 9–10 SERMO *et* DECLAMATIO *add. Ri., auct. Pith.* 10, 4 praetereundi *Aer.* : reperiu- Aβ 6 scripsit enim *Aer.* : e- s- A[2] : s- BC : s- hic D (heredem ... extrarium *om.* A[1]) extraneum D 7 dimittendi A[1]D dimisit A[1]β

im, fuit aliquid quod obstaret diviti quo minus hanc scribe- 5
ret heredem.

p. 281 12 'Quo merito' inquit 'tuo te scripsit heredem?' | Vox communis est: isdem verbis interrogare te possum: quid merueras ut te scriberet heredem? Quamdiu enim tertium non exhibes cui debeatur hereditas, inter nos quaestio est. Si nominasses, fortasse et illi dicerem: quo merito? Sed neque 5
nominas ullum extrarium neque vindicare tibi potes heredi-
13 tatem. 'Proinde nobis responde: quo merito?' ⟨Quid si⟩ nullo? Quis ignorat testamentorum fortunam? Et esset fortasse in totum iniquum requiri a nobis mentis alienae rationem. Sunt quidam irrationabiles impetus animorum, quaedam gratuita, ut vulgo vocantur, odia. Quotiens audivimus fi- 5
lium dicentem: 'quo meo merito pater me exheredavit?'? Nullam rem frequentior admiratio sequitur.

14 Sed tolerabile erat si interrogaremur hoc tantum de hereditate: altius convicium quaestio ista habet. Quid si non communis ista infamia fuisset? Quid ergo? Negem fuisse rumorem qui aspergeret hanc feminam? Tu scis an vera sint. Et praesenti fortasse liti vel expediebat confiteri. Nam si 5
istud quod intellegi vis verum est, utique hereditas nostra
15 est. Sed pecunia potius periclitemur: nullum meritum uxoris tuae adversus divitem fuit. Quasi vero meritis tantum hereditates contingant. Interest an ametur qui amat? Potuit hanc amasse feminam dives, salva huius conscientia: erat specio-
16 sa, erat, potuit in hunc adfectum incidisse. Multi sunt qui 5
testamenta sic scribant tamquam illud ad vitam eorum pertineat. Sic quidam heredes scribunt eos quos captant tam-
p. 282 quam intellecturos, | quamquam secreto scriptos. Potuit ergo amor in causa esse, potuit ipsa pudicitiae admiratio in 5

12, 1 quo *Aer.* : quod ABC (*silet* D) 3 enim *Sch.* : etiam Aβ 13, 1 proinde ... merito *pauperi tribuit SB*[2] responde β : -ebis A quid si *add. SB*[2] 14, 3 *post* fuisset *sic dist.*, *sententiam explicavit SB*[2] 16, 4 quamquam *Aer.* : tamq- A, *et sim.* β
5 potuit : *num* potest?

causa fuisse. †Sedit† virtutum intellectum rerum natura: nulla tanta vitia sunt quae non meliora mirentur.

17 Sed quatenus suspicamur, videor perspicere rationem quare hoc tibi mandaverit. Nondum illa opinio, nondum accusator †videt haec tamquam ab advocatis audies ego de

18 te suspicer†. Pauper eras, vicinus eras. Huius noti mores, certa sanctitas; argumento probabimus: cum rumor utrumque infamaret, tu reus factus es; a te lenocinium committi dixit accusator, non ab hac adulterium. Non ergo nova haec erit suspicio mea neque ex me nata. Id quod accusator tibi 5 obiecit, hodie credo: locutum esse tecum divitem, egisse tecum, promisisse tibi multa, novissime etiam iactasse testamentum.

326

Legati filius victima pestilentiae

Qui pestilentia laborabant miserunt legatum ad oraculum petendum. Responsum est ei filium ipsius immolandum esse. Ille nuntiavit civitati sacra desiderari; filio verum confessus est. Sacris finitis pestilentia non est finita. Filius processit in contionem et se ipse interfecit. Finita pestilentia reus est 5 legatus laesae rei publicae. |

p. 283 1 DECLAMATIO

Existimaveram, iudices, consecutum esse me hoc saltem, ut sanguine meo servata civitas datae salutis grata meminisset,

6 serit *Aer.* : insevit *Watt* : dedit *Ranc.* 17, 2 illa A : illi β 3–4 videt ... suspicer *locus desperandus* 4 eras (*pr.*) AD : es BC 18, 2 probabimus *Ro.*, *Ri.* : -auimus Aβ 6 obiecit *Aer.* : obi(i)cit Aβ

326 1, 2 existimaveram *P* : (a)es- Aβ

atque eo magis quod filius meus non necessitate immolatus erat sed voluntate. Verum hoc adeo in contrarium cessit ut inventi sint in hoc populo qui, rem nescio indignatione magis dolendam an vanitate ridendam, obiciant homini pestilentiam. Et remedium deberi diis immortalibus putant, si quid vero passi sumus tali remedio dignum, nostrae infirmitati adsignatur.

3 SERMO

Fere commendatio per haec petenda erit, quae illi difficillima est. Quod ad quaestiones pertinet, primae communes sunt fere omnibus controversiis quae hac lege continentur. Quaerendum est enim quid sit laedere rem publicam, et paulo fortius in hac controversia, in qua tractum esse pestilentiae malum hoc nuntio manifestum est.

4 DECLAMATIO

Postea ergo causam ipsam defendemus, postea factum commendabimus; interim satis est non esse me hac lege qua deferor nocentem. Sane credatis imputari mihi posse civium mortes: sunt iura quae istud defendant. Non esse explicitam legationis fidem dicitis: habet haec quoque †lex† actionem suam. | Neque est quaerendum apud vos an alio iudicii genere damnari possim; interim hoc ius ad me non pertinet. Nam si rei publicae ⟨laesae⟩ lex est, haec nihil ad hominum mortes, nihil ad ea quae privatim quoque vindicari possunt. Obicias oportet aliquid quo publicum fuerit per me laesum; in hoc nihil obicis mihi praeter mortis hominum. Quod cri-

2, 1 ut *Aer.* : et Aβ 2 indignatione (-em ABC)] -gnitate *Gron.* 4 putant *Ro.* : putent Aβ 6 adsignatur *Ro.* : -abitur β : adfirmabitur A 3, 7 nuntio *Pith* : -ium Aβ 4, 2 ipsam A : istam β 6 lex] lis *Ro.* : res *coni. Wi.* 5, 1 nam *Sch.* : aut Aβ 2 laesae *add. Obr.* 3 possunt *Ro.* : -sent Aβ

men an verum sit, postea viderimus; interim, ut dixi, legi et iuri coniunctum non est.

6 Mora tamen mea aliquid detrimenti civitas accepit. Si hoc defenderem infirmitate animi mei, satis defensionis esset non odio me civitatis fecisse. Filium meum immolandum esse dixerat deus. Putate id egisse me, ne immolaretur: hostias caedi mirabamini? Quid? vos non maluissetis? Exorari 5 posse sollemnibus sacris existimabamus deos. Quid? vos haec remedia non temptassetis? Secum quisque cogitet 7 quantum mihi impositum onus, qualis exacta vox. Sed ne mentitus quidem sum. Sacra exigi a diis immortalibus dixi: non sacra exigebantur, non sacris placati sunt? Alioqui nihil me fecisse subripiendae hostiae gratia cui non manifestum est? Indicavi filio maximi animi. Ergo ne hac quidem venia 5 dignus est pater, si hoc filio voluit deberi, quod moriebatur? 8 Quod quidem neque consilii mei neque voluntatis primum fuit. Credite eum qui legatus missus sit, credite eum qui *p. 285* responsum acceperit, renuntiaverit, nihil animo | suo, nihil propria mente fecisse: hoc profecto quaerebatur exemplum, ut narraretur iuvenis qui pro re publica mortem non recusavit, 5 qui in conspectu civium visceribus suis ferrum immersit. Non potuisse aliter finiri pestilentiam quomodo vultis ap- 9 probem? Sic finita est. Non enim profecto dii immortales poenam petebant, nec in supplicium filii hoc responsum dederant civitati. Magna arcessabatur anima; debuit duci honesta via. Quem igitur potius in fine actionis meae invocem quam illum mihi proprium deum? 5

6, 2 infirmitate *Sch.*, *Gron.* : -atem Aβ 4 egisse *Aer.* : esse Aβ 5 exorari *SB*[3] : -are Aβ 5–7 maluissetis (*Aer.*) ... temptassetis *SB*[3] : -uistis ... -astis Aβ 6 exaestimabamus (*ex* -bimus) A : existimabimus β 7, 2 exigi A[2] : exegi A[1]BD : egregi(a) C 3 sacris A[2]CD : -ras A[1] : satis B 8, 2 sit A : est BC (*silet* D) 5 iuvenis *Aer.* : -ni Aβ recusauit D : -arit ABC 6 conspectu D : -um A (*ex corr.?*), BC

327

Sterilis trium noverca

Introducta tribus privignis sterilitatis medicamentum bibit. Repudiata iniusti repudii agit.

1 DECLAMATIO

Quod primum pertinet ad pudorem huius feminae, non adulterium obicitur, non aliqua adversus maritum licentia. Necesse est plurimum eius moribus tribuat ex qua liberos
2 quaerit. Omnis repudii causa in crimine uno consistit. Hoc 5
quale sit, postea videbimus; interim, unum est. In quo mortalium tanta felicitas? Nec de femina loquor, cuius infirmior sexus est, sed in ipsis etiam qui prudentia sapientiaque glo-
3 riari solent habet locum paenitentia. Sed ⟨hoc⟩ unum sane 5
p. 286 sit grave, | sit scelestum (et hercule credibile erit in ea quae tres privignos habuit): expecto ex his aliquid novercalibus factis. Venenum paravit, insidiata est liberis tuis, vel, quod levissimum est, expugnare animum tuum voluit? Nihil ho- 5
rum. Novum et inauditum antea crimen: noverca nimium dicitur amare privignos.
4 'Sterilitatis medicamentum bibit.' Si tu liberos non haberes, poteram tamen illa dicere: periculum timuit, documentis quarundam infeliciter parientium mota est, fortasse male sensit de temporibus ipsis, vidit eam luxuriam, ea vitia, ut paene educare liberos amentis esset. Tu porro in uxore nihil 5
5 aliud spectas quam fecunditatem? 'Non parit.' Sed obsequium, sed fidem praestat. Sed iam tempus est propriis eam rationibus defendi. Bibit illud cum tres liberos haberes. Nec

327 *thema* 1 inducta *Bu. anne* superd- (*v. ind.*)? 2, 3 felicitas *Fr.* : facilitas Aβ 3 loquar β 3, 1 hoc *add. Aer.* 1–2 sane sit] sene sit A : sit sene (sane D *corr.*) β 2 grave sit D : graue. sit graue. sit ABC 4, 6 spectas *Gron.* : exs- Aβ

statim hoc amore et adfectu defendo; interim tamquam ambitiosam tuebor. Voluit effugere fabulas novercarum, voluit se adversus casus etiam praeparare, voluit nihil in domo 5
6 habere propter quod privignis invideret. Quid si fecit hoc non modo novercae sed etiam uxoris optimae animo? Plenam invenerat domum, plenum testamentum. 'Quid mihi' inquit 'cum partu erat? Dederat mihi fortuna iuvenes; neque maritus eius aetatis est ut concupiscere novos liberos possit. 5
Ne fraternitatis quidem eadem iura futura erant inter tam
7 dissonantes tamque discordes.' At nunc expellitur et, quoniam bona fuit noverca, nec liberos habitura est nec virum. |

p. 287

328

Discordes fratres

Filii familiae duo adulescentes fratres dissidebant. Iuncta erant eorum cubicula. Quodam tempore audito tumultu in interiore parte domus venit pater in eum locum in quo clamor erat. Invenit alterum ex filiis occisum. Cubicularium eius torsit et occidit in tormentis. Quid compererit incertum 5
est. Interrogavit illum filius quid comperisset. Non indicantem accusavit dementiae. Absolutus est pater. Iuvenis parricidii accusatur; adest illi pater.

1 SERMO

Rei persona ante omnia infirmatur, et necesse est nos ab ea incipere. Prius ergo sumimus id quod prius videtur esse in persona. Occidisse dicitur fratrem: hoc etiamsi non possumus efficere ut in rerum natura non esse videatur, eo tamen 5
perducemus ut non facile credatur.

5, 5 se *om.* A praeparare A[2]B : -raret A[1]C : -rare et D 5 voluit *Gron.* : illam Aβ 6, 2 optimae *Gron.* -mo Aβ 6–7 inter ... discordes] *cf. SB*[2]

2 DECLAMATIO

Obicitur reo discordia cum fratre; et hoc, priusquam ad causas pertineat occidendi, ad crimina personae admittimus. [discordia cum patre] Ante omnia, commune maledictum est cum eo qui vindicatur; et penes quem culpa fuerit magis 5
p. 288 potest | pater scire quam accusator. Asperiorem esse autem adversus suos interim et fiduciae argumentum est, et hoc adeo non valet ad probationem tanti criminis ut contra sit. Iam enim transimus ad causas.

3 Dicitur occidisse fratrem inimicum. Non dico illa: non protinus, si causae sceleris sint, scelus quoque constat. Utinam enim ita composita esset natura rerum ut omnia facta causas expectarent! Plures erant propter quas non occideret. Nam erat occidendi quod inimicus est, non occidendi quod 5 frater est, non occidendi quod periclitaturus, non occidendi 4 quod ipsa per se innocentia satis iustas rationes habet. Ergo non continuo sequitur ut, si quis odio aliquo concitatus est adversus alium, hunc etiam ferro extincturus sit. An vero innocenter inimicitias geri vel inter alienos, vel inter extraneos fas non est? Cotidianis iurgiis forum strepere, adsiduas 5 lites videmus; quis non dies convicia, quis non maledicta 5 adfert? Scelus ex natura mentis oritur. Huic vero etiam ad causas metuendi sceleris accessit, quod iurgium ei cum fratre palam fuerat. Cauta sunt huiusmodi scelera et circumspecta; neque enim est quisquam tam perditus, tam inutilis sibi, ut 6 non ista committat proposito negandi. Et mehercule quam 5 hoc ipsum repugnat, quod ab accusatore pro potentissimo

328 2, 3 permittimus β 4 discordia cum patre (fra- D) *del. Ri.* 7 fiduciae] *sc. se sine culpa esse* 3, 2 utinam] ut *Ri.* (*cf. SB*[2]) 4 causas expectarent (*i.e.* sp-) *SB*[3] : -sas superarent Aβ : -sis parerent *Hå.*[2] : -sas sequerentur *coni. Wi.* 7 habet *Ro., Ri.* : -eat Aβ 4, 3 extincturus] et iturus A[1] : et iterus BC : petiturus D 4 extraneos D : -arieos A : -arios BC 6, 2 ab A : ab hoc BD : ab hac C

p. 289 ponitur, quod in cubiculo suo occisus est, | quod in lecto suo! Nihil minus commisisset percussurus quam ut hoc ei obiceretur. Latrones longe a receptaculis suis spoliant; fera- 5 rum quarundam dicitur haec esse natura, ut procul a cubilibus rapiant. Fratrem discordem in domo, in cubiculo occidit ut qui neget?

7 Sed ne apud ipsum quidem accusatorem hae causae satis valuerunt. * Neque enim servi torquendi ratio erat si fecisse filium existimarem. Desine ergo hoc uti argumento et me 8 testem citare contra eum qui defenditur. Servum torsi: quis nescit hoc accidere nihil indicanti? Servum torsi, cubicularium eius qui occisus est; nihil in servo suspicatus sum alterius filii. Nec potest mihi obici neglegentia quaestionis: quaesivi enim ⟨nimis⟩. Nec in hac diligentia suspicio adver- 5 sus filium alterum: ipse demum qui erat percussus quaesivit.

9 'Quid ergo' inquit '⟨in⟩ tormentis confessus est?' Dura est condicio interrogationis huius, cum id quaeritur cui si respondeas non creditur. Vis enim, accusator, voce mea stari? Vis credere iudices quidquid respondero? Das enim mihi fingendi libertatem: propter hoc ipsum perdam necesse est 5 10 fidem, quod mihi dicere licet quidquid voluero. In alia, inquam, parte filio meo conferam si qua potero advocatus; pro testimonio mihi remittet. 'At ne ipsi quidem filio indica- p. 290 sti.' Quid? |hoc colligis noluisse me dicere quod contra ipsum erat? Quae ratio tacendi fuit si filium meum fecisse 5 credebam, quae ratio tacendi apud ipsum? Nam sive irascor, vindicari possum hac voce quam contra illum habeo, sive imputare indulgentiam volo, plus illi praestitero si scierit 11 ⟨me scire⟩ se fecisse. Cur ergo non respondi? Iam videor

6 esse h(a)ec β 7, 2 *lac. ind.* *SB*[3] 3 desinite (*ex* -it) A 4 citare *Aer.* : -ate A (*ex* ciuit-), β 8, 2 accidere *P* : acced- Aβ 5 nimis *add. Opitz* : diligenter *Watt* : usque ad mortem *tempt. Wi.* 6 alterum *Opitz* : alia Aβ 9, 1 in *add. ed. Leid* 2 cui *SB*[2] : quod Aβ 4 enim *Ro.* : etiam Aβ 10, 3 ne ipsi quidem *Ro.* : nec siq- ABC : nec sic q- D ne sic q- *Sch.* 9 me scire *add. Watt* se fecisse *del. Wi.*

iudicibus reddidisse rationem. Sic enim causam agebam: 'Non respondeo filio nimium curioso. Quid est enim utique cur indicare necesse sit? Non respondeo [nunc] quoniam sic instat.' Adiciebam huc: 'Nihil respondeo quoniam nihil certi 5
scio. Non respondeo quoniam non credo aliquid dicenti. Non respondeo quoniam adhuc quaero. Non respondeo quoniam hoc inquisitioni meae non expedit. Non respondeo
12 quoniam ⟨non⟩ illum ut interrogarem torsi. An vero parum iustas saeviendi causas habebam adversus cubicularium? Dominum suum non defenderat, non servaverat, nesciebat quis dominum suum occidisset.' Sed si argumentum ex his trahimus, non est maius contra filium meum silentium quam 5
pro ipso quod accusavit, quod detulit. Irascor quidem huic eius pertinaciae; sed quandoque vindicabo, quomodo fas est, quomodo oportet. Verumtamen qua fiducia fecit quod
13 me non timuit offendere! 'Iudices' inquit 'cum te absolverunt dementiae, hoc iudicaverunt, a filio fratrem videri occisum.' Nihil minus: nam si filius meus fratrem occidisset, patrem impie accusaret, demens eram ⟨non tam⟩ quod non
p. 291 respondere tam curioso poteram quam si vivere cum | eo 5
quem cruentas manus habere sciebam. Erit ergo adeo non damnatio ista filii mei ut possit videri etiam absolutio.

14 Haec ego de causa dico ipsius. Permittetis mihi in summa parte causae uti etiam persona mea. Ego istum si filium meum occidisset defenderem? Qualem me patrem iudicatis? Asperum? Et ego pro filio mentiar? Mitem, indulgentem? Et
15 ego non vindicabo illum qui occisus est? Inter liberos haec 5
una differentia est apud animum patris, quod semper maiorem locum habet is cuius miseremur. Neque hic sane meruerat ut a me nisi innocens defenderetur: reum me detulit,

11, 4 nunc *del. Obr.* 5 huc *Ro.* : huic Aβ 9 non *add. Wi.* **13,** 2 iudicauerunt D : ind- ABC 4–5 ⟨non tam⟩ (*Ro.*) quod non (*om.* A) respondere tam curioso (*Obr.* : furiose (for- A) Aβ) *Hå.*[2] 5 viverem *Obr., Hå.*[2] (*cf. SB*[2])

sordes mihi induit, ad iudicem vocavit. Sentiet hoc quale sit 5
cum testamentum scribam, sentiet cum frustra indulgentiam
16 meam requiret. Quid est ergo? Mentiri ne iratus quidem
possum: est filius contumax, est patris sui accusator, sed
fratrem non occidit. Neque ego istum in ulla alia parte absolvendum puto, nec hodie veni in hoc iudicium tamquam
advocatus. Nihil rogabo, nihil deprecabor: illud tantum 5
meae pietatis gratia, meae tantum conscientiae causa faciam, ne videar istum silentio pressisse.

17 SERMO

Ne quem vestrum ducat illa species, ut videatur hic esse
p. 292 aliquid momenti habiturus apud iudices | si miserabilem se
fecerit, si amisso altero filio deprecatus fuerit pro iuvene.
Sunt ista in aliis causis potentia; hic pater, nisi propior securo est in hoc iudicio, mentitur pro filio: non tam illi opus est 5
opera advocati quam fide testis.

329

Sepultura tyranni qui se occidit

Qui tyrannum occiderit, in foro sepeliatur. In pestilentia
responsum est tyrannum occidendum. Ipse se occidit. Petunt
propinqui ut in foro sepeliatur.

1 DECLAMATIO

Ingens calumnia! Pudet me, hercule, meae actionis. Nunc
ego negabo? Quid si ostendero eum qui civitati libertatem
abstulerit, qui leges sustulerit, qui templa violaverit, qui

15, 6 frustra *Hå.*[3] : tristitia (-am β) Aβ : *del. SB*[1] 17, 5 propior *Ri.* : prior Aβ

329 1, 2–3 nunc ego negabo] *cf. SB*[2]

iniuriis nostris iram deorum immortalium commoverit, tyrannicidam non fuisse, multum alioqui effecisse oratione 5
2 mea videbor? Interpretanda nobis legis ipsius voluntas est, quid spectaverit ille qui constituebat diligenter, ut res est, et alte exquirendum atque eruendum? Ego mihi arbitror, iudices, pauca pro legum latore esse dicenda, ne tam obscure
p. 293 3 hoc occulteque scripsisse videatur. An non est | hoc omnibus, qui modo ad intellectum sermonis pervenire possunt, 5 lucidum atque manifestum, eum qui legem ita composuerit, ut si qui tyrannum occidisset in foro sepeliretur, locutum de duobus? Non intellegit aliquis alium esse eum qui occidat, 5
4 alium qui occidatur? Argumentis scilicet agendum est et in exemplum adferendae aliae quoque leges. Dicam nunc ego: 'qui pulsaverit aliquem iniuriarum teneatur, nemo tamen tenebitur qui se ipse pulsaverit'? Nam illud quidem ridiculum, ut opinor, omnibus vobis futurum est, si in exemplum 5 proximam similitudinem adduxero, ac negavero teneri lege
5 ulla eum qui se occiderit. Est porro hoc manifesto reprehendendum, si ad eos existimemus pertinere praemia ad quos poenae ⟨non⟩ pertinent.

⟦Bene scilicet de re publica meruit quod aliquando finem imposuit harum calamitatium; illi scripta lex est. Non ille 5 qui componebat haec iura sic locutus est: 'Non est satis ei qui servitutem rei publicae detraxerit, qui monstra haec quibus libertas laborat ⟨sustulerit⟩, qui homines adversus deorum hominumque iniuriam natos et in exemplum scelerum constitutos quo magis ea odissemus occiderit, dum vivit tan- 10
6 tum honorari. Non sufficiunt magistratus, nec satis sunt tituli: habeatur aliquis etiam morti honor, et ad exemplum posteritatis ostendatur in foro sepulcrum, ne quis audeat tyrannus esse, ut omnes homines monumentis huius sciant quibus praemiis adversus tyrannos tyrannicidae armentur'? 5

2, 2 et *Aer.* : ut Aβ 5, 3 poenae] *sc. homicidii* non *add. Obr.* 5 calamitatum illis β 8 sustulerit *add. Watt* adversus] ad *Bu.*

7 Ita nunc hic tamquam bonus civis, ita tamquam liberator
p. 294 huius civitatis honorabitur? Sic | est hercule, iudices, sic est: si hunc civitas non habuisset, serviremus etiam nunc et gravissima illa tempora quae diu passi sumus sustineremus.
8 Expecto mehercule ut cuiuslibet impudentiae †accusatores† sic quoque opus eius augere atque exaggerare conentur: 'Occidit tyrannum non hunc vulgarem et usque ad nomen tantum nocentem: plus aliquid quam ceteris constituamus.
9 Occidit tyrannum crudelissimum, saevissimum, expugnatorem non pudicitiae modo et patrimoniorum nostrorum et principum huius civitatis, sed templorum omnium et caerimoniarum, nec hominibus magis quam diis immortalibus invisum.' Vera sunt quidem ista, iudices; sed si velimus 5 suum titulum reddere liberatoribus nostrae civitatis, illum
10 dii occiderunt.⟧ Non enim contenti advocati partis adversae hac legis calumnia, etiam bene meruisse eum de re publica nostra dicunt quod audito responso ipse se percussit. Ego porro etiamsi confiterer plurimum eum rei publicae morte sua praestitisse, non tamen inter beneficia ducerem iniuriae 5 finem. Nunc vero quis ignorat quam multae eum necessita-
11 tes ad exigendas a se ipso poenas impulerint? Si tantum hoc dicerem: cum salus esset proposita civitati hoc †silentio†, ut tyrannus occideretur, quis non nostrum in arcem rueret, quis non subderet faces, quis non concremare pestem illam rei publicae vellet? Vidit animos nostros, vidit impetum. 5 Non enim vulgaria sacramenta ducebant, nec sicut adversus
p. 295 alios | tyrannos [tenebat] iniuriae tantum dolore urgebamur. Incredibile est quid non ausura fuerit libertatis et salutis
12 necessitas. ⟦Quid enim dicam quam invisus ille diis immor-

8, 1 accusatores] adsectatores *SB*[1] : fauto- *Hå.*[2] : aucto- *Wi.* 10, 2 hac *Aer.* : ac A *sub lin.*, β 4 rei *Aer.* : rē A : re β 11, 1–2 si ... dicerem (*inter cruces Wi.*)] *spectant haec ad* 12 age illud ⟨quid⟩ si *coni. Wi., fort. recte* 2 silentio] scilicet pretio *Obr.* 3–4 ruere ... subdere *Sch.* 7 tenebat *del. Obr.* (*cf. Watt*)

talibus fuerit? Nos non ferebant et patientiae nostrae irascebantur.⟧ Igitur si hunc tantum vitasset impetum, nihil tamen ipsi deberemus. Age illud, quamquam demens et sceleratus et furiosus, non vidit, effugere se non posse, quando 5
13 eum dii immortales mori vellent? Pestilentia innocentes rapiebantur. Non mehercule aliam fuisse causam, iudices, existimo quod huc deducti sumus. Quid ⟨enim⟩? In illa labe totius civitatis dii immortales non tam tacite intellegi quam publicari poenam tyranni voluerunt. Parum existimaverunt 5
si illum alius occidisset.

14 Ne quis itaque existimet ultionem nostram tantum ad animos hominum pertinere. Illam, illam ego, iudices, iam nunc video pestilentiam. Nam si fuit causa morborum quod homo in civitate nostra, sua tamen mente suoque proposito arcem occupasset, quod libertatem abstulisset, quo tandem 5
modo ulciscentur dii immortales id quod nos fecerimus?
15 Corpus illud omnibus sibique ipsi damnatum publicis scilicet exequiis efferemus? Hoc agite: ducatur ingens funeris pompa, eat primus senatus et ordo ille sanctissimus, quamquam recepta modo libertate laetus, vultus tamen habitusque ad maestitiam transferat; tum maxima multitudo equi- 5
p. 296 tum, universus denique | populus lustret atque ambiat ro-
16 gum. Adiciamus et lacrimas: 'perdidimus tyrannicidam et vindicem rei publicae et libertatis auctorem!' Tum domum reversi narremus liberis nostris: 'haec virtus habet praemia.' An aliquis etiam rostra conscendet et, qui supremus claris civibus honor habetur, advocata populi contione laudes eius 5
17 quem in foro sepulturi sumus concinet? Audient haec dii immortales, qui nos pestilentia liberaverunt, qui gravissimos

12, 5 *post* vidit *dist. SB*^{3} **13,** 3 enim *add. SB*^{3} (*post* quid? *interrogatio sequi debuit*) 3–5 in illa ... voluerunt] *omnibus manifestum esse voluerunt pestilentiam tyranni fuisse poenam* publicari *SB*^{2} : -re Aβ **14,** 1 nostram tantum *Ro.*, *Ri.* : t- n- Aβ **15,** 5 tum *Gron.* : dum Aβ equitum *Ro.*, *auct. Gron.* : qu(a)eque dum Aβ **17,** 1 haec A *marg.* : hoc β

morbos propitii miserunt? Si ulla est dicenti fides, iam nunc in hac cogitatione atque in hac rerum imagine versatur mens mea. Ex illo succenso tyranni rogo surrecturi mihi protinus 5 morbi videntur: et quacumque feralis ille ignis in civitatem diros illos atque execrabiles diffuderit fumos, gravem quandam pestilentiae nubem supra domos nostras ac tecta sessu-
18 ram. Quae tunc responsa petituri sumus, quod auxilium, homines qui hanc quoque diis immortalibus iniuriam facimus, ut videantur salutare illud rei publicae responsum pro tyranno dedisse?

330

Abdicandus qui alit adulteram matrem

Crimine adulterii repudiavit quidam uxorem, ex qua iuvenem habebat filium. Adulescens accessit ad patrem et ait amari a se meretricem. Dedit illi pecuniam pater. Ille matrem egentem alere coepit, patre ignorante. Comperit pater et ob hoc abdicat filium. | 5

p. 297 1

DECLAMATIO

Non ignoro †expectatione† criminis me onerari ex hoc praecipue, quod abdicat indulgens pater. Itaque ne illa quidem dicere quae initio defensionis sollemnia ceteri habent possum: 'Ecquid peccavi? Numquid luxuriatus sum? Num- 5 quid bona paterna consumpsi? Numquid meretricem ama-
2 vi?' Cum eo mihi patre res est qui remissurus haec fuit. Utinam profutura ista frugalitas esset apud patrem! Nunc

6 ciuitate β 8 pestilentiae *Bu.* : -lem A[1]β : -lemtem A[2] : ⟨ac⟩ pestilentem *Sch.*, *Fr.*

330 1, 2 in purgatione *SB*[1] 3 abdicat A[2] : -ans A[1]β : -avit *Sch.*

omnis iudicii scaena, omne periculum meae dignitatis ex hoc oritur, quod pecuniam non meretrici dedi.

3 In haec enim, ut opinor, omnis criminatio divisa est patris, quod matrem aluerim, quod talem, quod patre ignorante, quod sic. Matrem alui. Blandior mihi adhuc, pater: erat quod in me laudari posset, si ⟨aliud⟩ aliquid obiceres. Itaque defensionem huius partis iucundam praeteribo, ne 5 quam quaesisse videar occasionem qua de meis laudibus 4 loquerer. Sed repudiatam tamen crimine adulterii alui. Satis erat mihi respondere, iudices: istud, qualecumque est, ad filium non pertinet. Mariti mores excutiant, mariti severita- 5 tem desiderent: liberis satis est quod nati sunt. Et hercule facilior mihi vindicandi potestas ab isto crimine est quod non est litigatum, non est quaesitum, non est pronuntiatum maledictum fuerit an crimen, conscientia mater discesserit *p. 298* an verecundia, vana te suspicio an | certa aliqua probatio ad 5 hoc duxerit. In utrumque me ratio ducit. Aliquid audisse te credo: repudiasti. Nihil certum manifestumque cognovisse 6 te credo: tantum repudiasti. Qualecumque tamen istud est, non mediocrem habet morum suorum defensionem vel ipsam egestatem. Illa prostituta, quae se omnium amoribus permisit, fame iam perisset nisi filium habuisset. Neque ignoro mea vel tarditate vel verecundia factum quod mihi 5 causa matris meae hic agenda est, quod tam sero, quod nunc 7 demum, postquam ipse dum misereor offendi. Utinam dicere apud te voluisset illa quae mihi cotidie ait: 'ita ego adultera hoc tempore, in hac potissimum aetate, post filium, et post filium iuvenem?' Adfirmat ideo se cibos accipere, ideo protrahere vitam, ut tibi de pudicitia sua liqueat. Sunt ista 5

3, 1 haec *Wi.* : hac Aβ : hoc *Pith.* 4 laudare CD ⟨aliud⟩ aliquid *SB*[2] : aliquid Aβ : aliquid ⟨aliud⟩ *Aer.* 5 partis *Aer.* : patris Aβ 6 qua (*ex* quae?) A : qu(a)e BC : quo D 5, 2 facilior *Sch.* : -lius Aβ isto *SB*[3] : ipso Aβ 4 conscientia *Gron.* : constan- Aβ 5 vana *Bu.* : una Aβ 7, 1 dicere *tempt. Wi.* (id d- *Sch.*) : ad- Aβ 2 ait] *num delendum?*

quae movere te quoque potuerint. Ego tamen in praesentia, omissa omni defensione, illud respondere contentus sum:
8 qualemcumque alui. ⟦Quantulum est enim quod praestiterim ego illi, etiam invidiosae pietatis filius? Non plus in matrem contuli quam quod patereris datum esse meretrici.⟧
9 Sed clam et ignorante te. Unde mihi tantam felicitatem ut hoc crimen sit? Volo itaque interrogare, praesentibus his quos habemus iudices, quid fieri oportuerit. Rogare te debui? Exoratus igitur fuisses si petissem? Hoc responde, hoc adnue, et crimen confitebor. Aluisses ergo si scisses. Credo. 5
Quantulum enim erat cotidianam stipem et hoc exiguum
p. 299 quo anima in posterum diem prorogaretur | praestare filii
10 tui matri? Etsi hoc animo fuisti; tu voluisti, tu dedisti. Nec enim cuiquam credibile videri potest ignorasse te an ego vere amarem. Me sine dubio et verecundia et metus inhibuit aliquatenus verum statim dicere. Sed cum pecuniam acciperem, illae me subierunt cogitationes, quam indulgenter, 5
quam prudenter faceres, ut infelicem feminam aleres, nec
11 videreris in gratiam redisse. 'Tu tamen' inquit 'mentitus es patri et amorem meretricis finxisti.' Ita innocentior eram si verum dixissem? Plena est huiusmodi artibus vita, plena sunt etiam theatra: circumscribuntur et servorum artibus patres et mendaciis filiorum, et ignoscunt cum meretricibus 5
pecunia datur, cum aliqua a lenone redimitur ancilla. Dixi amorem esse meretricis, acceptam pecuniam matri dedi. Innocentior ergo eram si pecuniam matri petitam meretrici dedissem?

12 Possit videri sine dubio durum et asperum me, cum ipse sim in periculo, etiam ⟨pro⟩ alio rogare; quaecumque ta-

6 potuerint *Aer.* : pote- $A^1\beta$: poterunt A^2 : -rant *Ro.* 9, 1 felicitatem] *cf. SB*[1] 5 adnue A^2 : adne A^1C : ad ne D : ad necem (*om.* et) B 10, 1 etsi *SB*[3] : et si $A\beta$: et tu *coni. Wi.* fuisti *Aer.* : fuit $A\beta$ tu (*pr.*)] si *Sch., Gron.* 3 me *om.* β 4 cum *Ri.* : ut $A\beta$ 12, 1–2 possit ... rogare] *cf. SB*[2] 2 pro *add. Aer.*

men occasio, quaecumque tamen necessitas est, si iam ego offendi, si quid quod parum simpliciter rogaverim irasceris, illam commendo miseram: non ut reducas (fuit ista spes 5 aliquando, et forsitan, si felicior essem, maneret [illud] adhuc), ⟨sed⟩, quod egens et abdicatus necesse habeo depreca-
13 ri, ut alas, etiamsi irasceris. Qualem enim miserae illius existimas vitam, cum cibos cotidianos petit et semper in posterum egens est? Equidem vereor, iudices, ne post hanc meam calamitatem, quam praesertim excepisse me propter miseri-
p. 300 cor|diam sui credit, finiat invisam diu vitam et cibos accipe- 5
14 re desinat, etiamsi dabis. Nam si perseverabit (rogo ignoscatis, etiamsi hoc forsitan apud animum patris mei asperum videri possit), haerebo miserae comes cotidiano labori.

331

Bis damnatus iniuriarum tertio absolutus

Qui capitis reum non damnaverit, ipse puniatur. Qui ter iniuriarum damnatus fuerit, capite puniatur. Bis damnatus iniuriarum tertio a quodam postulatus absolutus est. Agit cum accusatore tamquam capitis accusatus.

1 SERMO

Bis damnato huic demus oportet patronum; nam etiamsi proxime absolutus est, bis tamen damnatus est.

2 DECLAMATIO

'Qui capitis accusaverit neque damnaverit, ipse capite puniatur.' Lex haec est qua iudicium continetur, haec est qua

3 occasio ... tamen *om.* β quaecumque tamen *del.* *SB*[1] 6–7 illud *del.*, sed *add.* *Aer.* 6 maneret A : -rem β **14**, 1 perseverabit *Aer.* : -auit ACD : -auerit B 2 patris *Aer.* : fra- Aβ

ego istum accusem, haec est quae utrumlibet horum occisu-
ra sit. Ergo hac lege sola accuso. Nemo dubitaverit hanc 5
legem esse iustissimam; sed quas causas habeat postea
dicam.

3 'Non accusavi te' inquit 'capitis sed iniuriarum.' Primum
p. 301 igitur hoc intueri vos oportet: | si quid damnatione, si quid
ultione dignum non habet ius suum, debet iudex sequi †de-
bet sequi† proximum. Nulla tanta providentia potuit esse
eorum qui leges componebant ut species criminum complec- 5
4 terentur; nam et semper caventes nequitia vicisset et ius ita
multiplex atque diffusum esset ut pro incerto haberetur
[ignotum]. Fecerunt ergo ut rerum genera complecterentur
et spectarent ipsam aequitatem. Multa ergo invenientur fre-
quenter quae legum verbis non teneantur, sed ipsa vi et 5
5 potestate teneantur: quale hoc est. Sane enim concedam in
praesentia tibi non fuisse illud iudicium capitis, si tamen
eandem vim habuit quam iudicium capitis, eandem poenam
habere debet. Fingamus enim plura esse scelera, sicuti sunt,
quae morte punienda sint (nam cum lex etiam eum qui falso 5
accusaverit occidi velit, manifestum est occidendum esse
eum qui templa incenderit, occidendum esse eum qui pa-
6 triam prodiderit): quomodo non interest qua lege harum
accusaveris (quoniam id demum iure de quo quaeritur com-
prehensum est, ut qui capitis accusaverit poenam patiatur),
ita nihil interest quod genus iudicii fuerit si eventus eodem
7 rediturus fuerat. Num igitur dubium est quin hic pro quo 5
loquor, si esset iniuriarum tertio damnatus, periturus fuerit?
Extra quaestionem est. Quid ergo? ⟨Non capitis⟩ accusa-

331 2, 4–5 occisura sit A : -a est CD : est B sola *om.* B
3, 3 ius suum (ius tum *Ranc.*) *Ri.* : iustum Aβ 3–4 debet sequi
del. Ranc. : ⟨simile⟩, d- s- *coni. Wi.* 4, 3 ignotum *del.* SB^3 6, 3
accusaverit ⟨nec damnaverit⟩ *Ro.* 7, 3 ⟨non capitis⟩ accusatum
Ri. : dam(p)natum Aβ

tum eum existimari oportet cui damnato capitis poena imminet? Non pecunia multabitur, non ignominia, non damno p. 302 8 iuris alicuius. Quid ergo futurum | erat? Ut occideretur. Quid interest hoc qua lege, quid interest quo genere iudicii? Fieri non potest ut hic capite periclitatus sit et tu non capitis accusaveris.

9 Praeterea quam putamus fuisse causam conscribendae legis huiusce? Hanc enim cum excusserimus, apparebit in istam quoque partem satis esse cautum. 'Si quis capitis accusaverit et non damnaverit, ipse capite puniatur.' Hoc, opinor, illi iustissimi legis huiusce latores spectaverunt, ne quis impune alteri periculum adferret. Homicidii genus putave- 10 runt petere spiritum hominis quem occidi non oporteret. Tu hoc fecisti: accusasti innocentem; si tibi creditum esset, periturus erat is quem accusasti. Iudices eodem tempore de te pronuntiaverunt. Non potest omnino ita circumscribi religio et severitas iudicii ut non poenam det pars utralibet. Hoc absoluto qui periturus fuit, continuo id quoque consecutum est, ut tibi esset poena patienda.

11 'At enim [tertio] tantum iniuriarum accusavi [et tu bis iam damnatus eras iniuriarum].' Quid interest quae res fecerit istud capitis iudicium? Nam et tu crimen gravius obiecisti quam priores obiecerunt. Vis scire quam hoc verum sit? Semel ⟨et iterum⟩ iniuriarum damnato ignoscitur: illud morte dignum videtur, si is qui bis iam damnatus est iniuriam fecit. Iam hoc tale videtur quale hominem occidere. Ergo tu id obiecisti quod lex morte dignum putavit, quod lex capite taxavit; capitis ergo accusasti.

9, 6 *num* alteri ⟨innocenti⟩? 10, 4 non A : nec β ita *Aer.* : ista Aβ 11, 1–2 tertio *et* et tu ... iniuriarum *del.* *SB*[2] 1 iam *om.* A 3 nam] sed *exspectarem* 5 et iterum *add.* *SB*[1], *auct. Aer.* 6 tertio (-ium *Sch.*) *post* est *add.* *SB*[1] iniuriam *Aer.* : -arum Aβ

12 Hoc loco iure depulsi ad convicia confugiunt. 'Bis tamen
p. 303 iniuriarum damnatus est.' Poterat mihi | satis esse quod tertio absolutus est. Sed animadvertitis quales inimicitias sortitus sit: scitis illum iam innocentem accusari solere. Sed facilius fuit ut traheret aliquid gratia, dum id fieri sine periculo 5
13 videbatur; ideo intentius iudices pronuntiaverunt posteaquam talis pugna commissa est in qua perire alteri necesse sit. Omnia igitur eius tulit qui reus capitis accusatur, periculum, sollicitudinem: debet consentire iis etiam ultio.

14 SERMO

Haec ab accusatore existimo satis dicta; contra illa:

15 PARS ALTERA

DECLAMATIO

Lex eum qui capitis accusarit neque damnaverit capite puniri iubet. Capitis iudicia certa sunt et vim suam habent. Semper capitis iudicia sunt iis legibus constituta quibus nemo 5 potest damnari plus quam semel. Habent suam formam, suum iudicium, numerum suum, quaesitorem suum, sua
16 tempora, sua nomina. Responde igitur mihi tu qui accusatum te capitis esse contendis, qua lege fueris reus. 'Iniuriarum.' Hic iam ipsos interrogare iudices possum an iniuriarum actio capitalis sit. Sed quid habeo quare interrogem iudices? Ex te ipso quaero iniuriarum damnatus utrum occi- 5 datur. Non ut opinor eius te futurum impudentiae ut hoc
p. 304 contendas. Alioqui dicam: | damnatus es semel, damnatus es iterum; non esse hoc capitis iudicium vel ex hoc solo apparet, quod vivis.

13, 2 alterum B (*ex* aliquem), CD 16, 6 ut *del. Gron.* 7 es ... es A^2 : est ... est $A^1\beta$ 9 uiues $A^1\beta$

17 'Sed idem' inquit 'effectura res est quod si capitis damnatus essem, et proximo iure utendum est et similitudine quadam legis.' Hic iam desinit privata esse lis. Nam si accusatori licet constituere iura et leges ferre, si quod antea fieri per populum, per senatum licebat, constituitur inter subsellia 5 pro dolore cuiusque vel pro auctoritate, supervacua erunt suffragia, supervacuus tantus ambitus in constituendo iure.

18 Non de eo quaeritur apud hos, an aequum sit; nos venimus in iudicium quaesituri hoc solum, an ego ista lege tenear. 'At oportet et iustum est ea quae similia sunt simili poena contineri.' Adhibe senatum, adhibe populum. Emendandum sit fortasse ius: hoc interim vivimus, hoc utimur. ⟦Multa autem 5 iura decipiunt, neque ideo conscripta sunt ut ignorantia fallant.⟧

19 SERMO

Hoc est illud commune, ut dicebam vobis, cum scripto et voluntate.

20 DECLAMATIO

Sed fingamus, ut has demus delicias, ut simili lege ⟨simili poena⟩ utendum sit. Quid hic simile [dixit]? Nam illa lege aliud genus actionum, alium quaesitorem, non eadem tem-
p. 305 pora, ⟨nomina⟩ non paria. 'Sed peri|culum par.' Hoc si fit 5 actione iniuriarum, sane aliquam similitudinem habere videatur. Interrogo enim te, an si ego, qui tecum iniuriarum egi, semel obiecissem tibi hoc idem crimen et tu antea damnatus non esses, num capite fueris periclitaturus. Non, ut opinor. Non ergo ego feci ut tu capite periclitareris, sed illi 10

18, 4 adhibe *utroque loco Obr.* : -es Aβ : -eas *Aer.* 5–7 multa … fallant *ita secl. SB*[3], *auct. Wi.* **20,** 2 simili poena *add. SB*[3] 3 dixit *del. SB*[2] nam *Sch.* : iam Aβ 5 nomina *hic add. Ri., alibi Aer.* 7 an *del. Wi., fort. recte* 10 non *Aer.* : num Aβ

21 qui te ante bis damnaverunt. Neque enim senectutem adfert summus dies, sed longus ordo vitae, nec ebrietatem facit illa potio post quam concidendum est, sed tempestivum convivium et aviditas nimia. Non ergo mea actione effectum est ut periclitareris, sed illis actionibus quibus iam damnatus es. 5

22 'Sed absolutus sum' inquit 'tertio.' Viderimus quantum hoc ad gloriam tuam pertineat; interim, damnatus es saepius. Etenim de petulantia tua hoc illi primi iudices senserunt, hoc secundi senserunt; nunc absolutus es. Nihil de religione eorum qui pronuntiaverunt querar: erant tamen 5

23 quae te adiuvarent. Non illud dicebatur in iudicio: 'non est hic talis in quo petulantia credenda sit: modestos mores habet, nemini umquam fecit iniuriam', sed dicebatur illud: 'Non iam iniuriarum petitur ultio: capite periclitaturus est. Etiamsi quid commisit, satis tamen poenarum dedit.' Ipsa 5 hac sollicitudine circumscripsisti misericordiam iudicum, si alterum occisuri erant.

24 ⟨SERMO⟩

In summa parte aestimabitur cui homini et quanta ultio petatur. |

p. 306 25 ⟨DECLAMATIO⟩

Ultio quae petitur? Quae adversus homicidas scripta est, quae adversus eos qui ter iniuriarum damnati sunt scripta est. Neque ego ignoro unde isti hic animus. Nova enim spes fecit hanc litem: homo alioqui petulans quaerit quomodo 5 impune occidat, quomodo manibus suis permittat omnia. Hoc ergo privilegium habeant qui bis iniuriarum damnati

26 sunt, ut tertio accusari sine periculo non possint? Hoc

22, 3 hoc] quod *Ro.* 23, 4 iam A^2 : tam A^1CD : tamen B (*ex corr.*) 24–25 SERMO *et* DECLAMATIO *add. Pith.* 25, 3 ter *Gron.* : bis Aβ 4 nova *Ro.* : non Aβ 8 non *del. velit Wi. sine causa (nec sine periculo fuerint rei)*

aequum mortalium videri cuiquam potest? Vivit ille qui †semel† iniuriarum damnatus est, qui duabus partibus perît civitati, quem petulantia sua morti iam prope admovit: hic occiditur qui questus est? Utinam mihi contingeret apud 5
eosdem illos iudices causam dicere qui istum absolverunt, homines mites et misericordes, et qui turpissimos quoque cives tamen servare maluerint!

332

Divitis et pauperis testamenta

Pauper et dives amici erant. Dives testamento alium amicum omnium bonorum instituit heredem, pauperi iussit dari id quod ille sibi testamento daret. Apertae sunt tabulae pauperis. Omnium bonorum instituerat heredem. Petit totam divitis hereditatem. Ille qui scriptus est heres vult dare tantum 5
quantum in censum habet pauper. |

p. 307 1 DECLAMATIO

Si ad votum meum, iudices, fata cessissent, optabilius fuerat mihi ut is de cuius bonis contendimus esset heres meus. Ad hanc igitur petitionem invitus et tristis et flens venio.

2 Viderimus enim postea de iudiciis; interim non dubitabitur uter ex nobis illum magis amaverit. Postea iura excutiam, postea scriptum interpretabor; interim, quod ad utriusque nostrum animum pertinet, non esset inter nos quaestio si utrumque eodem titulo reliquisset heredem. 5

3 Narratio

26, 2 semel ⟨et iterum⟩ *Obr.* : bis *Gron.* : ⟨plus quam⟩ semel *Dingel* 4 quem *Gron.* : qui Aβ 5 qui *P* : quia Aβ 8 maluerunt β

332 2, 3 ad *om.* A[1]β

Habet autem hoc incommodi paupertas, quod quotiens ad amicitiam superioris accessit, adfert aliquid dubitationis fide an utilitatibus amet. Officia adversus se mea noverat dives, adsiduum me haesisse lateri suo sciebat; tenuitas mea 5 adferebat hanc ei dubitationem, ut posset quaerere an istud
4 amicitia fecissem. Itaque cum sciret mortem esse quae de animis diceret verum, testamenta quibus omnem adfectum fateremur, ita supremas tabulas ordinavit ut adversus me †dicere† vellet animo meo. Bona interim sua apud istum deposuit, dum sciri posset quid de illo ipse sensissem. Dari 5 mihi iussit id quod ego testamento meo darem. Si cogitationem intra angustias facultatium mearum tenuit, praeter id quod ingratus videri possem amicus, non multum eius inter-
5 fuit quid ego scripsissem. Lectae sunt tabulae meae: constitit fides amicitiae, omnium bonorum institutus heres erat, hoc planior animus meus quod sine exceptione. Igitur, | quod ad *p. 308* me pertinet, aperui pectus et conscientiam protuli et, qua rerum natura patitur, viscera paene mea in conspectu vestro 5 sunt. Iste heres adhuc non ostendit testamentum.

6 Sed scio non esse praesentis temporis disceptationem uter mereatur. Satis enim voluntas defuncti comprehensa tabulis est. Institutus es primo loco heres. Non facio tibi istius honoris controversiam; quaeritur hodie quid debeas mihi. Si iudicia mea adversus amicum intra legatum stetissent, lega- 5 tum a te repeterem. Heredem omnium bonorum habui: hoc
7 ut sim postulo. Ut scriptum non esset, iudices, iniquum erat offerri mihi quantum habeo, tamquam is qui defunctus est dari mihi iusserit quantum ego illi dare possem. Ingens autem horum differentia est: id mihi dari iussit quod ego illi

4, 4 dicere] iudicare *Sch.* : decernere *vel* decidere *Hå.*[2] vellet *del. vult, ut vid., Wi.* 5 posset *Wi., Hå.*[2] : -sit Aβ 7 facultatum A[2]β 8 possem *SB*[2] : potest Aβ : posset *Sch.* 5, 3 planior *tempt. Ro.* : plen- Aβ 4 qua] arum *ex* quarum B : quantum *Ranc.*

meo testamento darem. Non habet in hoc interpretationem 5
modus; quantum pensatione constat numerari potest et reci-
pit comparationem. Quod reliquit, quantum fieri potest, da-
8 ri voluit. Eadem rei natura est. Itaque si illi pecuniam testa-
mento meo legassem, pecuniam peterem, nec ferrem te dan-
tem pro pecunia aliquid quod esset tantundem. Si manci-
pium reliquissem, mancipium deberes, nec diceres mihi: 'ac-
9 cipe quanto istud est.' Id dari mihi iussit quod ego illi darem. 5
Quid ego autem dabam illi? Hereditatem. Quid peto? Here-
ditatem. Quid scripsi? Bona omnia. Quid vindico mihi? Bo-
p. 309 na | omnia. Voluit simile esse iudicium suum meo testamen-
to, et quodammodo invenit rationem qua posset iudicare 5
post mortem. Istud vero quale est quod offers? Reliquit mihi
10 dives amicus paupertatem? Non statim de animo loquar;
interim potestis permutata, ut sic dixerim, translataque invi-
cem fortuna aestimare ius. Fingamus enim hoc aliquem pau-
perem scripsisse de divite. Quomodo causam explicamus?
Alium fecit heredem, iussit amico locupleti tantum dari 5
11 quantum ipse sibi testamento daret. Sit inventum tale testa-
mentum quale est meum: num ab herede tantam pecuniam
peteret quantam ipse possideret? Non, ut opinor; nam ne
posset quidem dari. Sed illud succurreret: 'dari tibi iussit
quod titulo testamenti dabas; dabas autem hereditatem. Ni- 5
hil ultra hereditatem petere debes.' Atqui ius idem est, verba
eadem sunt; nec cum personis lex mutata est.

12 Nunc ut animum quoque intueamur testantis: hocine il-
lum voluisse existimatis? Ideo inquisivit meam fidem, ideo

7, 5–8 non ... voluit] *obscura haec et fort. corrupta* 6 'quantum' *sic scribendum et post* constat *plenius distinguendum coni. Wi.* constat *Sch.*, *Wi.* : -tet Aβ 7 quod *Aer.* : quid Aβ : quidquid *Dingel* quantum fieri potest] *num delendum* (*exceptionem non intellego*)? **8, 1** illi A²B : ille A¹,C (*ex* illi?), D **10, 1** loquor *coni. Wi.* **11, 4** succurreret *Sch.* : -urrit Aβ 5 titulo A : -li BD : tibi C : tu illi *Aer.* testamenti *Pith.* : -nto Aβ, *Aer.*

vitae experimentis credere parum putavit, ideo in ipsum irrupit animum et penitus intuendam omnibus hominibus

13 mentem dedit, ut mihi hoc relinqueret quod habebam? 'Est quare aperias testamentum, est quare omnem spem tibi in posterum excidas.' Sciunt propinqui mei nullum alium mihi cariorem fuisse, sciunt si qui alii fuerunt amici totam mentem meam deditam uni fuisse. Quid interest animi quantum sit quod totum est? 'Omnium bonorum heres': quidquid habui, quid|quid servavi, quidquid longae frugalitati superfuit. Accessissent huic testamento subitae opes, idem erat. Neque ego nunc divitias peto: paupertate consuevi, frugaliter vivere scio, nulla mihi gravis necessitas est. Illum, illum titulum amplector omnium bonorum.

14 Si quid inferi sentiunt, cognosce animum meum, sicut voluisti: tibi vixi, tibi moriturus fui, nulli alii in hoc pectore locus fuit. Hoc te omnium bonorum meorum heredem instituit. Post hoc testamentum dicat aliquis se mereri.

333

Pauper impensis divitis disertus

Patronum optare liceat. Ingrati sit actio. Adulescentem dives pauperem impensis suis in Athenas misit. Redît ille disertus. Detulit divitem quidam reum proditionis et optavit patronum pauperem illum qui divitis impensis profecerat. Egit pauper. Non tenuit. Accusatur a divite ingrati.

13, 1–3 'est ... excidas' *diviti dedit SB*[1] 2 omnem ⟨aliam⟩ *SB*[1] 7 frugalitati *Gron.* : -itatis β : fragilitatis A 14, 3 hoc] *anne* hic (*sc. animus*)?

333 *thema* 2 in ⟨studia⟩ Athenas *Gron. coll. Vell. 2,59,4* in *om.* D[2]

1 SERMO

Intellegitis huic adulescenti cum summo respectu divitis agendum; ita demum enim videbitur id quod fecit necessitate fecisse [si de illa queretur]. Et in totum hoc servare in omnibus controversiis quae ingrati lege continentur debebi- 5
p. 311 2 mus, ut hi qui rei sunt in ipsa actione ingrati non sint. | Raro valde intervenient controversiae in quibus hoc quaeratur, an is qui ingrati reus est acceperit beneficium. Pleraeque, sicut haec, devertunt eo ut quaestiones habeant an quisquis acceperit beneficium et non reddiderit ingratus sit; an omnia 5
quaecumque exigebantur praestare debuerit; an potuerit.

3 Gulosos figurarum ducet haec species, ut hic pauper imputet diviti tamquam praevaricatus sit. Id autem si intellexerint iudices, vel propter hoc illum damnabunt, quod praevaricatus sit, vel propter hoc, quod hodie certe, ubi patronus non optatur, accusat illum quem vult videri praevaricatione 5
dimissum. Ergo, quod ad meum consilium pertinet, hic invitus egit: ea quae dicenda accepit pertulit.

4 DECLAMATIO

Est videlicet, iudices, hoc quoque in potestate fortunae, ut in contrarium bona ipsa convertat. Maximum me a divite accepisse beneficium, quod mihi consummare studia contigerat, quis negaverit? – cum interim maximorum mihi malo- 5
rum causam hoc ipsum attulit, quod videbar disertus: adeo ut si mihi exuere hanc partem persuasionis liceret, amputare vocem et velut omnem usum loquendi perdidisse maluerim quam cum homine de me optime merito iam bis consiste-
5 rem. Et prioris tamen iudicii manifesta excusatio erat: iussus 10
loquebar. Hodie quem modum teneam actionis, quibus |

1, 4 si ... queretur *del. SB*[3] si D : se ABC queretur *P* : quaer- B : quaerer- A : querer- CD 3, 1 gulosos *Ro.* : -sus Aβ 4, 4 contigerit *Fr.* 8 maluerim *Sch.*, *Gron.* : -ram Aβ

p. 312 vocibus optime, ut iam saepe dixi, de me merito satisfaciam reperire non possum. Vera sunt enim illa quae dixit.

6 Narratio

Pauper ego natus et contra facultatium rationem mearum infelicis huius eloquentiae studiosus, huius liberalitate, huius opibus peregrina studia, clarissima exempla, otium, quo plurimum studiis confertur, sum consecutus. Utinam non 5 usque ad invidiam! Nam mihi cogitanti cur integerrimum virum, optimum civem calumniator ille proditionis reum fecerit nihil succurrit aliud quod secutus sit quam ut ego 7 agerem. Habebat enim ius optandi patronum, [et] hanc leges dederant potestatem: et forsitan quaerebat etiam contra absolutionem innocentis rei hunc colorem, ut videretur ideo 8 dimissus quia ego egissem. Hoc ei certe non contigit. Reum offendi, non mehercule supervacua asperitate verborum (ab hac enim me, quatenus fides agendi permiserat, abstinuisse animum confiteor): sed perferenda fuerunt mandata falsa verum criminosa, conficta verum invidiae tamen plena. 5 Quodsi quid esse in ratione dicendi videtur, si quis me infestam attulisse credit orationem, accedit hoc quoque gloriae optimi civis, quod me accusante absolutus est.

9 Ingrati reus sum. De prima parte causae, iudices, non faciam controversiam, neque fas est: accepi beneficium, quantum maximum dare parentes liberis possunt. Non enim si fortuna infelicissima adhuc officia studiis meis dedit, non p. 313 tamen ista animo praestantis aestimanda sunt. Accepi | pe- 5 cuniam, otium, spem futurae in posterum vitae: infeliciter, etiamsi mihi hic defendendus fuisset. Accepi beneficium; ne illud quidem infitiabor: non reddidi.

5, 3 de me merito D : demer- ABC 6, 2 facultatum β mearum rationem BD 8 quod *Aer.* : quid Aβ 7, 1 et *del. Ro.* 8, 3 hac β : hac ego A 9, 4 adhuc *Obr.* : ad hoc Aβ 6 otium *Watt* : votum Aβ futurae *Gron.* : -am Aβ 8 illud *Aer.* : -um Aβ

10 Non tamen continuo sequitur ut ingrati lege teneatur qui acceptum beneficium nondum pensaverit. Alioqui nemo est qui non ⟨in hoc⟩ calumniae genus possit incidere. Nam ut huiusmodi omittam tempora, statim certe ut ⟨aliquis⟩ accepit beneficium accusari potest: nondum enim reddidit. 5

11 Quodsi non continuo ingratus est qui paria non fecit, superest ut illa nobis intuenda sint, an omnia praestari iis qui beneficium dederint oporteat; an id de quo cognoscitis praestari oportuerit; ac postremo, an potuerit.

12 Non omnia esse praestanda etiam parentibus dico. Alioqui nihil est periculosius acceptis beneficiis, si in omnem nos alligant servitutem. Nam etiam scelerum, si ita videatur iis qui nos meritis obligavere, adferunt necessitatem. Quapropter illa in confesso erunt, neque facturum aliquid adversus 5 rem publicam ex voluntate eius a quo beneficium acceperit eum qui acceperit, neque impium erga parentes necessitate tali futurum, neque inhonestum, neque ea quae fieri non poterunt praestaturum.

14 Quod si luce ipsa, iudices, clarius est, iam intueamur an hoc quod me praestare debuisse dicit praestari oportuerit. Fortior sic ageret: advocationem negare contra reum proditionis non debui; oportebat non deesse legibus vocem, oportebat | esse aliquem qui in summis rei publicae, ut tum vide- 5 *p. 314*

15 batur, periculis excuteret veritatem. Dicebatur proditor aliquis; clamabat delator: 'si mihi vox esset, si quid eloquentiae natura tribuisset, iam vobis ostendissem quae cum hoste commercia, quod discrimen totius rei publicae, quam haec omnia quae in conspectu sunt in ultimo periculo essent.' 5 Hicine eum qui accusare posse videbatur tacere oporteret?

10, 3 in hoc *add. Aer.* 4 huiusmodi] *tam longa* aliquis *add. SB*[3] 5 posset β 11, 1 est *om.* β qui *Sch.* : quia Aβ 4 praestari *Aer.* : praeset- *ut vid.*, A[2] : interpraetari A[1] : pr(a)ecari BC,D(?) 12, 4 *num* adferant? 15, 6 accusare *Gron.* : -ri ABC,D(?)

16 Mihi aliter agendum est. Ego utilitatibus publicis contra restitissem, ego ruere haec omnia supra me maluissem quam tanta merita asperiore ulla voce violare. Sed necessitati quid faciam? Lex optandi patronum ius dabat: me delator optaverat. Doce quid faciam. Delator ius habet. Contra omnem 5
17 meam deprecationem publica auctoritas nititur. Conscientia mehercule facere hoc viderer ac timuisse ne, si illi causae vox contigisset, in medium scelera prodirent. Ego vero suscepi causam, nec timui ne vincerem. Non igitur obicere debes mihi in quod coactus sum; illa quae fuerunt in mea potesta- 5
te, si deprehendisti, ostende: si vultus infestus, si vox incita-
18 tior, si quid ultra necessitatem. Neque ista ego imputo: non enim poteram, neque erat adversus innocentiam tuam ingenio locus. Itaque discessi a iudicio laetior quam reus ipse et velut editis necessitate operis ad gratulationem cucurri.
Nec me ei in reliquum eximo tempus. Debere confiteor: 5
da quem defendam, da pro quo loquar. Si quid adversus
p. 315 illum nocentissimum delatorem invenire pos|sumus, impera quod vis, in quantumcumque tua ista vox est.

334

Proditoris accusator ex defensore

Cum damnato proditionis patronus exulet. Adfuit reo proditionis. Absolutus est ille. Petît ab absoluto pecuniam quam pactus erat. Non dantem detulit reum proditionis. Damnavit. Petitur in exilium.

16, 2 ruere *Wi.* (vero ⟨ruere⟩ *iam Walter*) : uere Aβ **17,** 4 vincerem *Gron.* : -rer Aβ 5 in (*pr.*)] id *Ro.* : id ⟨in⟩ *tempt. Wi.*

1 DECLAMATIO

'Cum damnato proditionis et patronus exulet.' Damnatum esse proditorem certum est, et hunc fuisse patronum. Quomodo tamen defenditur? Quomodo proditorem defendit: hoc sibi persuaserat etiam ante experimentum, nullam esse ingenio suo malam causam. 5

2 'Non fui' inquit 'patronus eo iudicio quo damnatus est.' Si verba legis intueri velimus, nihil hoc ad praesentem cognitionem pertinet. Satis est enim probare et illum proditorem et te patronum fuisse quandoque.

3 Sed videamus quid secuta sit lex. Non mehercule tantum putem providisse legum latorem quantum adversus te probamus. Patronum enim voluit exulare, non conscium. Illa prorsus locutus cum advocatis videtur: 'Sane suscipiatis alias temere | causas ubi privatae leges erunt et ad unius commodum pertinebunt; cum vero de proditione agetur, diligentius intuemini. Etiamsi vobis nihil ipsi confitebuntur, at hoc, si non satis momenti publica pericula habent, vestri respectu capitis inquirite.' Hoc igitur quod lege cautum est: proditor advocatum habuit [licet illi nihil profuerit]. Nunc vero quam necessario ex eventu ostenditur: proditor absolutus est. Has illi artes timuerunt, hanc calliditatem advocatorum. Constituit enim natura quaedam arma nequitiae per quae abducantur iudicum animi. p. 316 5 4 5

5 'Sed ipso' inquit 'iudicio quo damnatus est non fui patronus.' Volo interim sic agere tamquam nullam rei publicae iniuriam fecerit. Etiamnum hoc satis est: advocatus prodito-

334 1, 5 sibi *Aer.* : sic Aβ 2, 1 fui *Aer.* : fuit Aβ 2 uolumus BD 3, 3 illa] ita *tempt. Wi.* (*at cf.* 312, 8) 4 suscipiatis *Aer.* : -cipitis Aβ 4, 1 quod *SB*[3] : quod de ABC, D *sub lin.* : quo de *Sch.* : de quo *Ri.* 2 licet ... profuerit *del. SB*[3] *a Wi. monitus* 3 necessario *SB*[3] : -ium Aβ : *anne* -ia? 5 quaedam *om.* A

ris fuisti. Fingamus igitur ampliatum fuisse iudicium et tantum primo iudicio patronum illum: nonne damnatio sequeretur quod omnino patronus fuisset? Non ergo tempus intueri debemus, sed causam, si homo idem est, si crimen 5
6 idem, si lex eadem. Putemus ab alio esse damnatum. Non enim proderit tibi istud quod imputas. Tunc enim diceres: 'ignoravi, et idem me quod iudices fefellit': nunc proditorem sciens defendisti.

7 Nihil dico de advocatione: testem perdidi. Tantane lucri cupiditas? Sic proditores corrumpuntur. Sic prorsus homo nocentissimus cum advocato suo locutus est: 'ego quidem prodidi, sed magnam pecuniam accepi: et tibi sufficit.' Quaeritis, iudices, quantum promiserit petenti? Non potuit 5
p. 317 8 pro|ditor solvere. Ergo quantum in isto est, proditor vivit, nec vivit tantum, sed etiam insidiatur et ad hoc necessitate solvendi urgetur: addidisti homini nocentissimo pecuniae necessitatem. Unde temporum mutata condicio est? Pecuniam non accipiebas; ita nunc ille quod punitus est, merces 5
huius vindicata est? [Pecuniam non acceperat.]

335

Infamis in novercam vulneratus

Infamis in novercam cum patre peregre profectus est. Cum in latrones incidissent, fugerunt. Pater reversus adulteros inclusos in cubiculo deprehendit. Occidit uxorem, adulterum vulneravit; is fugit. Postea vulneratus filius venit. Interrogavit eum pater a quo vulneratus esset. Ille a latronibus 5
dixit. Curavit eum pater et reddit causas mortis voluntariae. Filius CD.

6, 1–4 non ... defendisti] *cf. SB*[2] 7, 4 suffecit A *ex corr.* : -ficiet *Morawski* 8, 6 pecuniam non acceperat *del. SB*[1]

335 *thema* 6 reddit *Aer.* : reddidit Aβ

1 DECLAMATIO

Adversus mala et iniurias fortunae et gravem plerisque vitam unum natura remedium invenerat, mortem. Nec quisquam potest tam crudelis legum lator fuisse qui hominem innocentem vita puniret, cum et hoc ipsum sit calamitatis 5
2 genus, mori velle. Necessaria tamen vestra cognitio est, [ut] non quia istud liberum esse innocentibus non oportet, sed quia multi sunt qui sic conscientiam emittunt; et ideo adiec-
p. 318 tum est damnum sepulturae ne se putent | poenas effugisse. Ideo ego hanc vitam olim invisam tamdiu tuli donec filius 5 meus sanaretur ne viderer aliqua conscientia mori velle.

3 Mori volo. Nihil me commisisse manifestum est. Et iam satis rationem videor reddidisse. Mori volo senex; habet suos vita terminos, dum membra sufficiunt, dum in officio vires sunt. Quotamquamque partem habeo viventis? Cum adhuc haberem uxorem, matrimonio inutilis eram, nec mi- 5 rum si quem concupivit iuniorem. Occidere adulterum non potui: non miraretur me mori velle si quis vidisset fugientem. Quam tarde feci! Felicissimus fuissem si me latrones
4 occidissent. Accedit illud: filium habeo. Mori volo dum salvus est, dum illum relinquere superstitem possum. Paene illum nuper amisi: quid futurum erat si non potuissem sanare? Bene dii quod leve fuit vulnus! Non accidet hoc mihi iterum. Ego scio in quibus cogitationibus fuerim: si in maius 5 periculum filius meus venisset, non expectassem vos ut perirem. Nondum de adversis loquor; haec ipsa me ad mortem ducunt quae ex voto contigerunt.

5 Veniamus nunc ad querelas. Infelix sum: peregre proficisci volui, ⟨in⟩ latrones incidi, vivere me miror. Accessit dolor: a filio meo diductus sum. Non queror de ipso: omnis

2, 1 ut *del. Ro., Ri.* : puto *Watt* 3 emittunt] evitant *Sch.* 4, 4 accidet A²CD : -dit A¹ : occidet B 5, 2 in *P* : *om.* Aβ 3 diductus A² : dedu- A¹β

mihi ratio adversus fortunam est. Intervenerunt latrones, non stetit mecum filius cum pro me pugnarem. Feci aliquid 5 et ipse scelerate: solus reversus sum, tamquam scirem filium
6 salvum esse. Insecuta est alia fortuna: uxorem adulteram inveni. Quid accidere gravius huic aetati potuit? Velut ex-
p. 319 probrare mihi visa est | Fortuna quare uxorem post iuvenem filium duxissem. Ex eo quod deprehendi illud quoque colligo, diu adulteram fuisse: paulo ante profectus eram, statim 5 in cubiculo adulter, tamquam sciret me non reversurum.
7 Quantum hinc ceperim dolorem ⟨vel sic aestimate⟩: deprehendi quod ipsos adulteros puderet, tenebris absconderunt tamquam nefas. Non est hoc ad mortem satis? Adeo me laborasse iudicio ut nescirem quam ducerem! Adeo me nescisse quid in domo mea ageretur ut non fuerim deprehensu- 5 rus nisi fugissem! Destituit me fides illa quam speraveram fore solacium senectutis. Demens ego, cum talem haberem uxorem, peregre profectus sum, abducebam mecum etiam filium!

8 Mori volo quia uxorem meam occidi qualemcumque. Licuit, scio, sed non semper ad animum pertinent iura. Occidere adulteros lex permittit: ego mihi sic irascor tamquam
9 nefas fecerim. Aut si quid in hac parte consolari vultis, mori volo quod adulterum non occidi. Hoc tantum me dicere putatis, quod me non vindicavi? [quod] Nescio quis fuerit – et forte perstet hic mecum et quod has manus evaserit gratuletur. Quod non occidi? Vulneravi; ita ille et salvus est et 5 beneficio meo vivet. Paenitet quod non ab adultero coepi: circa uxorem moratus sum, tamquam illa plus sceleris fecis-
p. 320 set; interim fugit | ille iuvenis et velox.

5 feci *Aer.* : -it Aβ 6, 2 accedere β 7, 1 vel sic aestimate *add. Wi.* (aes- *Aer.*) 2 ⟨quod⟩ tenebris *Wi., fort. recte* 9, 3 quod *del. Ri.* 4 has B : ad has ACD 5 occidi *Pith.* : -det A[1] : -di et A[2]β 6 ab *om.* A 8 ille ⟨et⟩ *Ranc.*

10 Mori volo quod adulterum non invenio. Unde venit? Quis hominum fuit? Non inveniri in civitate hominem vulneratum? Quos ego non domi medicos adhibui? Omnes illos interrogavi num quis alius. Nemo erat nisi quem latrones vulneraverunt. Et nunc ille me deridet ubicumque, et fortasse iam sanus est. Mori volo. Satis iusta moriendi causa erat si calamitas mea hactenus stetisset. 5

11 Accedit huc quod fortuna nostra dedit malis suspicionem. Nihil est hoc loco, fili, quod me suspicari putes: non habebam causam parcendi homo periturus; ego te vere innocentem puto. Ac si hoc non credis, curavi, sanavi; alioqui te et hodie occidissem. Constat tibi innocentia; sed numquam potest constare tibi fama. Vis scire quae inimici nostri loquantur? Mirantur me ⟨in⟩ latrones incidisse. 'Solet fieri, humanum est, frequens.' Scio; et nemo de hoc loqueretur si 5
12 uxorem non deprehendissem. Mirantur quod patrem in illo periculo reliquisti. Ego te puto fecisse sapienter; et si crimen est istud, utrique commune est, nam et ego fugi. Non era- 5
13 mus pares: quid attinebat periclitari? Utrumque nostrum fecisse summo consilio puto: in latrones incidimus et secessimus, fugimus; nemo persecutus est. Quid ergo est? Ego gaudeo, cui non potuisti aliud maius beneficium dare quam ut salvus esses. Sunt qui te putent pro me pugnare debuisse. 5

p. 321 14 Querebar paulo ante de infirmitate | corporis: mihi ne mentem quidem satis constare credo. Cum domum venissem, uxorem adulteram occidissem, ⟨adulterum vulnerassem,⟩ postea in domo viderem vulneratum, interrogavi quis

10, 1 adulterum (-rium B) β : alte- A **11,** 1 accedet A 2 filii A[1]β 3 vere *Ro.* : uero Aβ 6 constare tibi *tempt. Ri.* : c- sibi A : sibi c- β 7 mirantur *Ranc.* : ira actus Aβ in *add. P* 8 humanum *Obr.* : summum Aβ frequens *Gron.* : seq- Aβ et *SB*[3] : sed Aβ **13,** 2 secessimus *SB*[2] : rec- Aβ 4 cui non potuisti *Ro.* : qui non potui Aβ 5 esses *Aer.* : esse A : -et β **14,** 2 cum domum venissem *Wi.* (d- cum v- *Gron.*) : cum conue- Aβ (-se C) 3 adulterum vulnerassem (et) *add. Ri.*

te vulnerasset. [sed] Dignus sum morte: infamavi te adulterio. In latrones incideramus: ego te interrogavi quis vulnerasset! Non, fili, maligne, sed, quomodo excidunt multa iis qui expaverunt, perculsus illo metu ignoravi quid facerem. 5

15 Mali istud aliter accipiunt. Irascor manibus meis quod adulterum tantum vulneraverim: nulla ad te pertineret infamia si occidissem. Nunc congruere haec inter se videntur: falso quidem, videntur tamen. Ego nescio quem vulneravi, tu vulneratus es. Non prodest nobis quod noverca est: hominum 5

16 iniquitatem ne odio quidem defendimus. Ego te nunc si non curassem, viderer filium occidisse. Hanc ego infamiam ferre non possum. Tua alia ratio est; tibi longa vita superest: poteris approbare innocentiam cum duxeris uxorem, cum fidem illi maritalem praestiteris, cum totius te vitae gravitas 5 solvet. Ego, etiamsi nolo mori, moriar antequam adulterum inveniam.

17 Vis adiciam adhuc causas moriendi? Irascor tibi. Nescio quem illum invenire non potes? Debet istud ignosci meae senectuti: tu nec quaesisti.

336

Ager communis et novae tabulae

Pactus cum fratre maiore ut agrum communem paternum ille susciperet et omni aeri alieno | satisfaceret, tabularum novarum lege lata partem agri petit. Ille CD. *p. 322*

5 sed *del. Obr.* 16, 3 alia β : aliqua A 6 solvet *SB*[3] : res- Aβ : abs- *Gron.* etiam si *Fr.* : enim si Aβ 17, 1 adhuc *Obr.* : adhoc AD : ad hoc BC 1–2 *ita dist. SB*[3]

336 *thema* 3 ille. C$\overline{\text{D}}$ A : *om.* β

1 DECLAMATIO

Ager, quem communem nobis esse dico, patris nostri fuit. Is duos liberos reliquit, aequum utrique ius, ⟨eadem utrique bona⟩, eadem utrique onera aeris alieni, id est, ut nunc est, nihil. 5

2 'Cessisti' inquit 'mihi.' Si hoc sine ulla conventione fecissem, si nulla opponi huic tuae voci posset exceptio, dicerem: circumscripsisti fratrem, nec difficile fuit, minorem. Quod si nulla vi coactus, nullis insidiis, id quod solum nobis pater reliquerat tibi uni concessi, debes referre animo gratiam. 5

3 Hoc fratri bene diceretur; sed quatenus exuis nomen istud et nos ad ius solum vocas, sub condicione cessi: sic enim tamquam alieni loquamur. Stari voce mea sit aequum conventione pactorum. Quod quale fuit? Ut agrum possideres ita, ut opinor, ut aes alienum quod patris [tui] fuit solveres. 5 Nullam igitur huius agri habuisti adhuc propriam possessionem, quia quaecumque sub condicione traduntur ita demum fieri possunt propria ac peculiaria si condicio consummata

4 est. Fuit igitur usque ad tabulas novas communis nobis ager. Et ut facilius appareat, fingamus te aes alienum noluisse solvere, egisse pacti huius paenitentiam: num dubium est quin ego venturus optimo iure in hanc fuerim possessionem? Non quaeritur, ut opinor. Nam etiamsi hoc inter nos conve- 5 *p. 323* nerat, | ut tu aes alienum patris solveres, cogere ego tamen te non poteram: ⟨sed⟩ una solutio erat pacti inter nos facti ut rursus omnia communia essent, id est, ut et agrum posside-

5 remus et aes alienum duo solveremus. Ergo convenit ut ager tuus ita esset si aes alienum solveres: non solvisti. Quo iure

1, 3–4 eadem utrique bona *add. SB*[1] (*cf. SB*[2]) id est *SB*[1] (*cf. SB*[2]) : mihi Aβ **2,** 5 animo] *num delendum* (*cf. Wi.*)*?* **3,** 1 bene] bono *Gron.* 3 voce mea (*cf.* 328, 9)] voce tua *Ro.* in *post* aequum *Hå.*[2] : *anne* et*?* 5 tui *del. Obr.* 8 peculiaria A : particula- BD : pericula- C **4,** 2 et] id *Gron.* 6 patris *Aer.* : -i Aβ solveres *Aer.* : -ris Aβ 7 sed *add. SB*[2]

vindicare potes eam rem cuius pretium non dedisti? 'Ideo' inquit 'non solvi aes alienum quia novae tabulae intervenerunt.' Equidem querebar quod non solvisti; ceterum nihil mea interest qua causa non solveris, cum agrum ita demum habere potueris si solvisses. Sive istud tua voluntate factum est sive liberalitate creditorum sive, ut manifestum est, publica necessitate, non solvisti.

6 Quid si hae tabulae novae tam mihi factae sunt quam tibi? Nam, ut paulo ante dicebam, communem agrum constat fuisse. Pater noster contraxerat cum multis. Non erubesco: non retinendum agrum habebamus. Habebamus: namque ego hoc ipso quod tibi cessi dominum egi. Igitur cum esse- 7 mus heredes patris nostri, debuimus ambo. Id sic colligo. Finge esse aliquem ex creditoribus petitorem: numquid petere a te totam summam potest? Minime, ut opinor. Duos enim pater noster filios reliquit, et necesse est, sicut bona, ita onera quoque esse communia. Partem ergo tu debuisti, partem ego; quo efficiebatur ut partem solveres. Faciamus hoc 8 manifestius. Finge esse aliquem ex creditoribus qui partem crediti sui a me petat: quid respondere possum? 'Agrum fratri dedi, cum fratre meo convenit mihi ut ille solveret'? *p. 324* Num dubium est quin | dicturus fuerit creditor: 'Partem tu debes mihi: patri tuo credidi, cuius ex parte dimidia heres es. Assem non possum a te petere, semissem petere [non] pos- 9 sum.' Ergo, etiamsi conventione aes alienum transferebatur ad te, iure tamen et veritate erat et meum. Igitur tabulae novae factae tam me debito omni liberaverunt quam te. Id enim remiserunt quod ex parte a me peti poterat, ex parte a te.

5, 7 voluntate] tarditate ('*aut aliquid tale*') *Gron.* 6, 4 habebamus (*alt.*) *Ro.* : -es Aβ 7, 6 solveres] *fort.* solvere deberes 8, 4 fuerit *Ranc.* : fuit Aβ 6 assem *Aer.* : an Aβ non *del. Aer.* 9, 2 ad β : a A 4–5 ex parte a te *om.* β

10 'Sed animus tamen is fuit pacti huius, ut totum aes alienum meum fieret.' Spectemus ergo [totum] animum. Neque enim ego negaverim id intuitos esse nos et ita cogitasse, ut omne aes alienum tu solveres; num alioqui dubium est, aut deduci omnino in controversiam potest, an ego tibi parte 5 agri mea cessurus non fuerim nisi quod pretium soluturus videreris, quin si ulla spes mihi novarum tabularum et huius necessarii in civitate nostra remedii fuisset, retenturus fuerim id quod repeto?

11 Ergo sive ius spectas, commune aes alienum fuit et tabulae novae utrique profuerunt et tu non aliter totam possessionem habere debes quam si aes alienum solveris; sive animum spectas, is utriusque fuit, ut tu venditione agri aes alienum solveres: ego aestimaram me onere a te liberari, cui 5 agrum dabam. Nunc id quod tu mihi praestaturus eras res publica praestat. |

p. 325 12 SERMO

Summae partes sunt aequitatis.

13 DECLAMATIO

Pater nobis idem fuit, eadem onera nobis, eadem bona reliquit: cur tu locuples es? Apud te ager totus, pro quo nihil impendisti, nihil numerasti; ego nudus, ego egenus. Erat hoc tolerabile cum viderer in aequo tecum positus. ⟨Nunc⟩ au- 5

10, 2 totum] *del. Castiglioni* : nostrum *sive* amborum *Watt* 6 mea *Ranc.* : mei Aβ 8 retenturus *Gron.* : receptu- Aβ 9 repeto *Gron.* : retineo Aβ 11, 5 aestimaram *Pith.* : -rem Aβ 6 agrum dabam] agrum (*vel* agro) cedebam *SB*[1] 13, 5 videbar *Ro.* aequo *Ro.*, *Ri.* : hoc Aβ nunc *add. Aer.*

fers mihi civitatis beneficium, et me sic relinquis tamquam
14 pater praeter aes alienum mihi nihil reliquerit. Tum quoque
invitus feci: aetatis meae infirmitati consului. Si hereditate
tibi ager iste venisset, inhumane cum fratre non partireris;
non tantum sanguinis nos iura coniungunt: aliquid et ipsa
necessitas, aliquid et ipsa societas. 5

337

Seditio populi et exercitus

Qui causas in senatu voluntariae mortis non approbaverit,
insepultus abiciatur. Pauper et dives inimici. Utrique domus
et uxor et liberi. Dux creatus bello dives cum bis acie victus
esset, processit pauper, qui et disertus erat, et dixit prodi
rem publicam a divite. Impetus in domum divitis factus est a 5
populo et domus incensa et interfecti liberi cum uxore. Vicit
tertia acie dives et in potestatem hostes redegit. Exercitus
p. 326 divitis domum pauperis in|cendit et uxorem et liberos inter-
fecit. Vult mori pauper ratione in senatu reddita. Dives CD.

1 SERMO

Quotiens hoc genus materiae dividam, necesse habeo id di-
cere quod iam saepe dixi, me nullam voluntatem cuiusquam
contra themata intellegere. Fortasse erunt aliqui qui existi-
ment a paupere id solum quaeri, ut invidiam diviti faciat: 5
quod illi contingere etiam citra mortis propositum potest.

7 pater ... nihil A : mihi n- pater praeter (a)es a- (*post* aes a- *iterum* nihil C) β **14,** 1 quoque] *cf. SB*[2] 2 infirmitati *Aer.* : -tem Aβ 3 partireris *Aer.* : pat- (*ex* patieris) A : pepetieris B : petieris CD

337 *thema* 3 bis β : bis ab A 5 domum *Aer.* : domo Aβ **1,** 2 (h)abeo AB : -ebo CD

2 Hic ergo pauper apud me mori vult: agere debet ut moriatur. Quid ergo est? Non aliter invidiam diviti faciet maximam.

Prima quaestio illa est, an causae mortis ideo tantum sint approbandae ne turpes lateant. 5

3 DECLAMATIO

Mori volo. Nullam tam inhumanam quisquam crediderit esse legem ut hominem innocentem et invitum detineat in luce; sed ita scripta lex est ut poenam mortis constituat. 'Insepultus abiciatur is qui non approbaverit causas.' Irascitur ergo lex ei qui non approbatis senatui causis perierit. 5
4 Quae profecto non hoc existimavit, quemquam mori velle sine causa. Sed cum duplex genus causarum sit, alterum ex iniuria fortunae, alterum ex mala conscientia, hoc ipsum voluit approbari senatui, causas non esse deformes. Graves enim esse manifestum est, cum homo mori velit. Ita senatui 5 non de hoc cognoscendum est, hae graves causae mortis an non; graves enim putat ille | qui mori vult, hoc satis est. Sed *p. 327* de eo cognoscitur, turpes sint causae an ex iniuria, ut dixi,
5 fortunae proficiscantur. Aliquis metu iudicii mori vult: dignus est qui insepultus abiciatur. Aliquis conscientia turpis alicuius flagitii admissi priusquam prodatur mori vult: di-
6 gnus est qui insepultus abiciatur. Adversus hunc scripta lex est, †hoc cavetur de hoc†. Ceterum quidem tu ei qui tot lenocinia haec †constituta† vitae contempserit, qui non detineatur his voluptatibus, dices: 'non habes graves causas moriendi'? Respondebit: 'Odi vitam, relinquere volo. Tu me 5 nocentem probes oportet, ne sepeliri debeam.'

2, 1 ut A : uti β 5 lateant *Ro.*, *Ri.* : pat- Aβ **4,** 1 hoc *Aer.* : h(a)ec Aβ 6 hae graves ⟨sint⟩ *Fr.* 7 putat *Sch.* : inp- A, *et sim.* β : iam putat *Gron.* **6,** 2 hoc (hac *Aer.*) … hoc *inter cruces posuit Wi.* 3 constituta] *corruptelam suspicatur Wi.*

7 Si tamen de hoc quoque quaerendum est, an graves causae sint videamus. Perdidi domum, fortuito incendio, quomodocumque, tantum domum perdidi: ecquid possum videri iustas habere causas moriendi? Penates illos in quibus natus sum, qui mihi cotidiana imagine adhuc versantur ante oculos, illos penates in quibus sacri aliquid esse credimus, amisi. 5
8 Hospes in civitate victurus sum. Perdidi liberos quomodocumque, tantum liberos: ecquid iusta causa mortis est orbitas, et orbitas non simplex nec tantum geminata, verum etiam in unum tempus collata? Adferant aliquid fortasse solacii mala divisa, et, sicut onera facilius subeas si partiaris, 5 ita hoc graves casus allevare possis si non congruant ac semel veniant. Uno tempore plures liberos! Quid si et con-
9 iugem? [Quod si per se grave est, et quod liberos amisi et eodem tempore amisi, erant satis graves causae.] Adice
p. 328 nunc: | haec omnia simul amisi et omnia haec iniuria amisi: exercitus me expugnavit, sicut urbem hostis. Et haec ipsa causa satis iusta erat voluntatis meae: odit me exercitus, 5 pars populi fortissima, pars populi optime de re publica
10 merita. Illi milites victores, illi hostium spolia referentes non me occiderunt sed liberos meos: puto illos his aetatibus hostium pepercisse; ⟨sed⟩ coniugem meam: illa modo victa civitas nihil, quod ad feminas pertinet, passa est praeter captivitatem. Domum meam incendit: stant illae quas vici- 5 mus. Illud tamen inter omnia gravissimum est: cum haec fecerint, existimant se iure fecisse.
11 'Omnia' inquit 'haec et ego passus sum.' Scio quo pertineat: ut videar ego merito passus. Est et haec causa moriendi, si tantum peccavi, si eo me deduxit error ut filios meos occiderem. Confitendum est de hac gravissima calamitate: domum meam incendit exercitus, populus non defendit.

7, 3 tantum] tamen B 8, 2 tantum] tamen C 6 casus *Obr.* : causas Aβ congruant *Obr.* : ingru- A : ingrau- β 9, 1–2 quod ... causae *del. Wi.* 10, 3 sed *add. Aer.* 6 ⟨quod⟩, cum *Fr.*

12 'Omnia tamen eadem et ego passus sum.' Possum dicere hoc tantum: ferre fortius potes, gratulor animo tuo. Sed ne mirum quidem est quod tu ferre fortius potes: locuples es. Quid
13 horum quae perdidisti magnopere desideras? Domum, opinor, hinc enim incipiam, perdidisti: infelix non habebis tectum quod subeas? In publico tibi manendum est, et sub caelo? Fortasse etiam contulerint ista detrimenta deliciis tuis: novimus animos vestros, novimus fastidia. Si non esset 5
incensa domus, subinde diruere, subinde mutare vos iuvat,
p. 329 et aliquid scilicet experimentis | adicere. Domum perdidisti:
14 gravis iniuria fortunae novam habitare. Sed uxorem perdidisti. Ne in hac quidem tibi multum desiderii est. Quomodo enim vos, divites, reficitis matrimonia! Reficitis? Aliae vos rapiunt voluptates, illa ministeria, illi imitati feminas pueri; inde fit ut ne liberos quidem ametis. Ergo te possunt multa 5
⟨ad vitam⟩ hortari. Praeterea subeunt solacia: et uxorem tibi invenire facile est et liberos tibi alios educare facile est.
15 Non relinquunt dolori locum tot circumfusae voluptates. Ego haec omnia passus sum pauper. Si dicerem 'pauper domum perdidi', exutus tamen omni censu viderer. Quomodo enim illa apud me remanserat? Quia paterna erat. Pauper liberos perdidi, pauper uxorem perdidi: solus relictus sum, 5
16 solus destitutus sum. Inimicum divitem habeo. Adhuc odia illa quae contra me cotidie acuit fortius sustinebam spe liberorum. Iam mihi iuvenes erant, iam patrem tuebantur. Etiamsi quando me aemulatio nostra in foro fatigaverat, erat quae exciperet coniux. Si in hoc consisteret tota lis, an 5
mihi grave esset vivere, vel uno argumento probare poteram: inimicus me vult vivere. Hanc unam adhuc destinat odiis suis ultionem.

12, 2–3 fortius *utroque loco Bu.* : pot- Aβ **14,** 3 reficitis *utroque loco SB*[2] : recipitis (*alt. loco* -pistis A, *om.* D) Aβ 4 rapiunt AC : recip- BD 6 ad vitam *add SB*[1] **15,** 1 non … voluptates] *potius post* hortari *ponenda* 4 me A : te D (*deinde* manserat) : *om.* BC

17 Cur enim dicere aliquid ausus sum? Cur mihi suspectum fuit quod fortissimi milites vincerentur? Cur indignatus sum eorum bis terga caesa qui poterant etiam bis victi tamen vincere? Intellego aversis auribus accipi hanc partem orationis. Vicit enim et bene etiam meritus de re publica habetur. 5 Et hoc inter causas mortis est. |

p. 330

338

Lis de filio expositoris et repudiatae

Quidam, repudiata uxore ex qua iuvenem filium habebat aut videbatur habere, duxit aliam. Frequenter iurgia erant inter privignum et novercam. Quodam tempore adserere coepit iuvenem pauper quidam et dicere suum filium. Is qui pater videbatur torsit nutricem. Illa primis tormentis domini 5 esse filium dixit. Iterum torta dixit expositum esse ab illo qui adserit, et inter haec mortua est. Cedit illi pater iuvenem, repudiata vindicat sibi.

[DE PROHOEMIO ET EPILOGI]

1 SERMO

Prohoemium propriam formam, propriam legem, proprium modum habet: neque narrationis forma cadit in prohoemium neque locorum. Uni parti declamationis solet esse si-

17, 4 accipi *Pith.* : -pit Aβ

338 *thema* 7 illi B : illo ACD 8 repudiata *Aer.* : -iat Aβ de ... epilogi (-ogo D) A (*litt. cap.*), β : *del. Ri.*

mile, epilogo: ideo autem simile, quod utraque res frequenter extra quaestionem est. Nam et prohoemium rem praecedit et epilogus finita re dicitur. Praeterea utraque res idem 5
2 vult efficere, conciliare sibi iudicem. Hoc differunt: prohoemia praestare debent ut intentum iudicem faciant (haec pars oneris epilogo remittitur: dixit enim), praecedere interim
p. 331 solet epilogum ⟨enumeratio⟩, qua | memoria iudicis renovetur; ita prima parte efficimus ut omnia audiat iudex, summa 5
3 parte efficimus ut meminerit eorum quae audierit. Epilogus deinde inclinationem animi in se praestare debet: hoc illi cum prohoemio commune est, ⟨sed⟩ plus miserationis et plus libertatis habet pars summa. Nam prohoemium, cum precari debeat iudicem, fatigare non debet; nec epilogus quidem. Nam et illud verissimum est, lacrimas celerrime inarescere. 5

4 Prohoemia ex personis ducenda erunt, aut nostris aut adversariorum aut ipsorum interim iudicum: nostris ad conciliandum favorem, adversariorum ad odium iudici faciendum eorum contra quos dicimus; iudicum personae raro
5 incidunt in scholasticas materias, in foro frequenter. Nonnumquam etiam de rebus permittitur dicere nobis, illa ratione, quia scholastica controversia complectitur quidquid in foro fieri potest; in foro prohoemium aliquando ducitur ex rebus, si iam singulae actiones praepositae sint, iam causam iudex noverit. Quid ergo? Eo iure facimus istud quo illud etiam, ut narremus in isdem declamationibus et contradic- 5 5
6 tiones ponamus etiam a petitore. Quod tamen in foro non secundum meum consilium fiet: is qui primo loco dicet et

1, 5–7 utraque pars ... utraque pars *Ro.* : *anne* utraque ... utraque? 7 finita re D : -a rem A : -arem C : -atem B 2, 4 enumeratio *add. Wi.* qua *SB*[3] : quo Aβ 3, 3 sed *add. Aer.* 5, 4 ducitur *Aer.* : dic- Aβ 5 praepositae D(?), *SB*[1] : prop- Aβ 8 a petitore A : pectore β 6, 1 tamen *Sch.* : iam Aβ

ponet causam contradictionem ipse non sumet, nisi si quae testationes praecesserint partis adversae et exceptae fuerint. In summa, numquam erit contradictionis loco sumendum 5
quod adversarius dicturus fuerit sed quod dixerit. |

p. 332 7 Non est lis huic mulieri hodie cum marito suo; neque enim iudicium constitui potest inter eum qui cedit eamque quae sibi adserit. Adulescens adseritur a paupere; pater illi cedit, mater non cedit.

8 DECLAMATIO

Etiamsi lis huic mulieri cui adsum, iudices, esset contra pauperem istum, infirmo loco pars nostra et dignior auxilio videretur, quia et per se imbecilla res est femina et adfert
9 infirmitati naturali non leve pondus quod vidua est. Huic 5
etiam proprium illud accedit, quod in sollicitudinem conversa sunt quae praesidia fuerunt. Haec enim, quamvis maritum habere desisset atque esset ea domo in quam virgo nupserat pulsa, non sine auxilio tamen videri poterat, cum habe- 5
10 ret filium iuvenem. Cum vero hoc ipsum deducatur in litem et hoc tempore nihil matri praeter sollicitudinem adferat, iam hoc confiteor, non eam cum ipso quem ex diversis videtis subselliis litigare: altior gratia premit. Esset quippe haec mater in lite utcumque felicior si maritus eius contentus 5
esset filio cessisse; nunc adiecit testimonii auctoritatem et infelicissimam nutricem, quam bis torsit quia verum dicebat, adversum nos mori coegit. Cuius si vos auctoritas, iudices, movet, illud unum in prima parte causae dixisse contentus sum, vocem eius ab utraque parte recitari. 10

4 et β : ut A 6 fuit BD 7, 3 pater D : patre ABC illi *Ri.* : ille ABC : *om.* D : illo *Sch., fort. recte* 8, 2 lis] lex A[1] : *om.* B adsum *Pith.* : -mi A, *et sim.* β 9, 2 sollicitudinem *Sch.* : solit- Aβ 4 quam *Gron.* : qua Aβ 10, 3 iam *SB*[3] : tamen Aβ 4 altior] altera *Watt* 6 testimonii *Gron.* : -nio Aβ 8 mori] mentiri *Ro.* vos *Aer.* : nos Aβ

11 Quod si vindicare filium mallet, satis eum vel sola exposi-
p. 333 tio causae tueretur. | Fuit enim aliquando cupidus libero-
rum, et propter hoc duxit uxorem et ad spem statim futuri
partus gratulatus est et natum educavit et in adulescentiam,
12 quod satis est, sine ulla dubitatione perduxit. Libentius in 5
gravissima mariti iniuria, iudices, invehar in novercam: sciit
enim quid vellet sibi cum in domum senis iam et matrimonio
occupatam et in qua iuvenis filius erat irrupisset, sciit hanc
posse vacuari. [Nolite quaerere quo consilio, qua ratione 5
fecerit: sola est.] Odia statim adversus adulescentem, nec
haec occulta aut dissimulata saltem, sed iurgia. Quod ipsum
mehercule pro summa probatione esse, iudices, potest: hunc
13 iuvenem sic oderat tamquam noverca. Nec huic libertas ex
fiducia deerat, nec inveniri poterat ullum crimen in vita quo
abdicaretur. Inventum est novum exheredandi genus: vilissi-
mum istud caput et in quamcumque litem pretio venale te-
stimonium adversus se primum tulit: exposuisse se dixit, 5
14 videlicet ne istum esse malum patrem puderet. Testor deos,
testor vestram, iudices, religionem: non satis putavit iste
ipse qui expellere filium volebat ⟨id facere⟩ quasi aliquid sui
credidisset: infelicissimam nutricem (nam illam quoque ode-
15 rat) omni crudelitatis genere laceravit. Quaeritis qua causa? 5
Scietis cum iterum torquebit. Fatigaverat prima tormenta, et
in voce una manserat fides; exprobraverat isti sanguinem
p. 334 suum. Revocatus est tortor, | repetiti sunt cruciatus: mani-
festum est infelicissimae feminae factum futurum ut tamdiu 5
16 torqueretur quamdiu idem dixisset. Ego tamen illi non iras-
cor: dum aliquid virium, dum aliquid animi fuit, persevera-

11, 1 vindicare *Dingel* : -ri Aβ **12,** 2 sciit *Wi.* : scio Aβ : scit *Obr.* 4 sciit C : scit A : se ut BD : scivit *Sch.* hanc *Sch.* : h(a)ec Aβ 5–6 nolite … est *del. SB*[2] **13,** 3 genus *om.* A 4 quacunque lite (-em C) β venale *Sch.*, *Fr.* : uile Aβ **14,** 1 testor β : certor A 3 ipse *del. tempt. Hå.*[2] id facere *add. SB*[3] sui] *i.e. quod ipse commentus esset vel invenisset*

vit; non est in mendacium coacta nisi moriens. Victor his tormentis nihil aliud quaerendum putavit, nihil dubitavit. In tormentis (ut parcissime dixerim) paria nobis vindico; sed 5
rogo ut hoc velitis pertinere tantum ad istius causam.

17 Filium matri vindico contra eum qui adserere coepit nuper. Ante omnia intellegitis, iudices, nullum onus probationis ad me pertinere: ⟨Quid? filium esse probem⟩ iuvenem de quo agitur cum hoc homine inventum per tot annos qui ad robustam usque aetatem perducere eum [de quo litiga- 5
mus] potuerunt, numquam dubitatum? Dicam nunc ego illa quae leviora sunt: 'nupsit et concipere potuit'? Immo nisi
18 concepisset non credidisset illi maritus. Totum igitur onus redundat ad diversam partem. Adversarius multa probare necesse habet, habuisse se uxorem, concepisse uxorem suam, peperisse, marem peperisse, eo tempore quod ad aetatem eius de quo litigamus congruat peperisse, exposuisse, 5
vixisse expositum, ab hoc a quo repetit esse sublatum, aut contra subiectum ab hac, ⟨quae⟩ (quod praecedit) aut steri-
p. 335 19 lis fuerit aut id quod pepe|rerat amisisset. Sterilem fuisse non dices: credidit maritus. Amisisse non est satis dicere: probandum est. Haec exigeremus in causa, iudices, si ⟨esset⟩ de mancipio, si de pecunia: filium matri eripere conaris et partem viscerum avellis, et contra maternos gemitus con- 5
tentus es alterius parentis neglegentia!

16, 5 tormentis ... nobis *Sch.* (*cf. SB*²) : -ta ... non Aβ 5–6 sed ... causam] *cf. SB*² 6 istius *SB*² : ipsius Aβ **17,** 1 nuper *om.* β 2 iud(ices) β : -cium A 3 quid ... probem *add. SB*¹ 4 de quo agitur] *num delendum?* 5 de quo litigamus *del. Sch.* 6 dubitatum *Sch.* : -tur ABD : -tus C **18,** 2 ad diuersam A : aduer- BC : ad aduer- D 4 marem *Pith.* : matrem Aβ 6 aut *Sch.* : et Aβ 7 quae *add. Ri., auct. Gron.* procedit BD **19,** 3 esset *add. Ri.* (sit *Sch.*, ageremus *alibi Aer.*)

20 'Quid causae' inquit 'habeo? Cur adsero alienum?' Ut nondum reddam rationem qua litiges, quod proposui dicere illud est: nam si tibi causa adserendi alienum filium non est, nec huic quidem retinendi. Quin immo facilius est istud pauperi fingere: quid enim fortunae tuae interest an heredem 5 habeas? Sed reddemus postea rationem qua fingas; interim instrumentum excutere causae tuae volo.

21 'Testimonio' inquit 'nitor eius quem tu patrem dicis.' Putemus istius esse testimonium: unus est, iratus est, alterius maritus est. 'Unus est' cum dico, succurrant vobis Catones et Scipiones et tot clarissima civitatis nostrae nomina. Cum dico 'iratus est', succurrat vobis quidquid non experimen- 5 torum in civitate sed in scaenis fabularum est, quam multa fecerit hic adfectus, quam multos transversos velut tempe-

22 state quadam egerit. Cum dico 'alterius maritus est', duo simul dico: et habet causam cur nocere huic velit quam repudiavit et habet causam cur praestare ei velit quam duxit.

23 Haec dicerem si istud testimonium esset illius: testis tuus quid dicit? Scire se aliquid. Sequitur ut interrogem: 'unde?' *p. 336* Ex nutrice illa. Nu|tricis ergo testimonium est; non testis ⟨est⟩ qui credit. Dimittamus in praesentia maritum (reducemus illum loco suo), de nutrice dicamus. 5

24 Si ab initio mentita esset, id quod adversus hunc dicere audeo magis auderem adversus nutricem dicere: sola est. Nunc diversae quaestiones duae. Videamus utram verum dixisse credibilius sit. Torta tuum esse filium dixit. Volo adicere tormentis auctoritatem: anus torta. Una quaestio 5 adversus hunc sexum, adversus hanc aetatem non sufficit?

20, 2 proposui *Wi.* : -uisti Aβ 7 instrumentum D : str- ABC (*cf. HSPh 88 (1984), 127*) 21, 2 istius *tempt. Ri.* : istud Aβ 23, 4 est *add. SB*² reducemus *Sch., Gron.* : -camus Aβ 24, 3 utrum A¹D

25 Deficientes iam per se distendis artus lacerasque verberibus
iam non cohaerentem cutem, et hoc dicis: 'mentiris'. Tam-
diu potest mentiri contra tuam voluntatem? Etiam cum ro-
bustissimi torquentur, etiam cum animosos asperrimus do-
lor temptat, plurimum tamen interest quid responderi sibi 5
26 velit qui torquet. Durat non dico contra ignem, non dico
contra flagella: contra ⟨te⟩. Hactenus veritatis inquisitio
est, qua victum te sperat si verum dixerit. Cum vero repetas
tormenta, cum reducas carnificem, quid aliud dicis quam
illud: 'torque donec mentiatur'? Magna hercule tibi contigit, 5
magna victoria: perdomuisti mulierem anum. Expressa vox
est iam fugientis animae: 'Miserere: non est tuus. Iam parce:
27 verum dixi.' Hic iam, credo, tortor admonitus instaret per-
severaretque eamque adhiberet artem quaestioni ut morere-
p. 337 tur mulier dum hoc | dicit, dum tu victor et hilaris adversa-
rio tuo quid egeris nuntias. Rogo, cum mulier eadem in
tormentis diversa dixerit, non est manifestum id te maluisse 5
quod credidisti?

28 Cui non mortalium patet totus hic mimus? Quis non videt
artes novercales et pactum infelicis senis? Miserebor enim,
etiamsi nocet, †necessitate†. Quaeritis quo cedat animo?
Quo matrem filii adulescentis domo expulit, quo longam
matrimonii concordiam nullo maledicto, nulla suspicione 5
dissolvit, quo in torum adhuc uxoris prioris vestigio calen-
tem adducta est nova nupta, quo ne hoc quidem praestitit
29 filio suo, ut vinceretur. Alia est videlicet horum ratio quos

25, 1 deficientes *Aer.* : suff- Aβ 2 hoc] tunc *Ro.* 4 animosos *Ro.* : -mos A^2 : -mus A^1β 26, 1 durat *Wi.* (-avit *Sch.*) : dura Aβ 2 te *add. Sch.* 3 sperat *Ro.* : -as Aβ 8 dixi *Aer.* (*cf.* SB^2) : dixisti Aβ 27, 5 maluisse] *cf.* SB^2 28, 1 mimus *Sch.* : ani- Aβ 3 necessitate] -tis *Sch.* : *num delendum?* 6 in torum adhuc *Ro.* : a- in t- A, *et sim.* β calentem *Gron.* : -te Aβ 8 ut vinceretur] *lite contra pauperem; immo cessit* 29, 1 alia β : alia non habere patres tantum amandi liberos causam quantam matres (*ex* -is?) A : alia *post* matres *transp.* A^2

brevis transitus voluptatis fecit parentes, quos liberis suis extra posita [voluptates] conciliant; aliter amant quae pepererunt, quae memoriam decem mensum, quae tot periculorum, tot sollicitudinum recordationes ad vos, iudices, adferunt. Numerate huius adulescentis annos, breve nimium videatur; numerate omnes dies, singula temporum momenta: tamdiu mater testimonium dicit. Nulla potest esse tam longa simulatio.

31 Si leges sinant permittatisque vos, se torqueri velit, se imponi ignibus, se verberibus lacerari postulet. Quid agis, mulier? Temere facis: femina es et anus. Prima forsitan tormenta sustineas: vincet dolor et ad suprema deficies. 32 O admirabilem, iu|dices, vocem! 'Torqueat' inquit 'modo: mater sum. Aliud est nutrix et ancilla et torquente domino.' Age, cum in hac voce supremum posueris spiritum, cui iuvenem reddituri sumus? Volesne illum ad hunc patrem reverti et ad illam novercam?

339

Rogatio Demosthenis

Rogationem fert Demosthenes ne illi qui apud Chaeroneam capti erant a Philippo et gratis remissi consiliis publicis intersint. CD.

3 extra posita *Wi.* : e- posit(a)e voluptates Aβ 3 amat *Aer.* pepererunt *Watt* : pepererint Aβ : pepererit *Aer.* : peperit *Ri.* 4 mensium β 5 adferunt *Sch.* : affert *vel* affret Aβ **31,** 1 velit *Wi.* : uolet Aβ **32,** 3 et (*alt.*) *del. Sch.* 5 et *abesset vellem*

1 DECLAMATIO

Priusquam causas rogationis meae persequar, Athenienses, succurrit mihi laudare vos et accognoscere. Post adversum proelium, quod quidem isti qui rebus Philippi favent dolore ac rumoribus in maius extollunt, non pacem petistis, non de 5 condicionibus ullis cum hoste tractastis; ipsos etiam repetendo captivos hoc ostendistis, curam esse vobis ut bellum

2 geri posset. Id cum fecistis pro maiorum vestrorum opinione atque laude servataque usque ad hoc tempus gloria civitatis, tum etiam, ut arbitror, ratione quadam, quod nos victos non tam virtute hostis quam eorum qui pugnare noluissent timore existimabatis. Quamlibet igitur obliquis actionibus pars 5 diversa, dum tueri mille istos captivos videtur, pacem suadeat, animum virtutemque civitatis debilitare conetur, ego loquor apud eos qui non defecerunt.

p. 339 3 Sed | multa me dicturum propter quae approbari possit rogatio mea oratoriis artibus impedire pars adversa conatur. Negat enim rogationem contra leges accipiendam, negat

4 adversus singulos. Quorum ego utrumque confiteor. Verum neque adversus leges esse existimo quidquid pro opinione ac pro dignitate civitatis petimus et cui nulla lex scripta ex contrario extat. Nam si quod est ius quo contineatur hoc, ut ⟨tam⟩ mali et tam turpes cives utique consiliis publicis inter- 5 sint, videar fortasse hanc rogationem contra leges scripsisse. Si vero nihil est quod ex contrario †coat†, non potest videri

5 hoc adversus id scriptum esse quod non obstat. Illud vero aliquanto minus existimari possum, adversus singulos scripsisse legem, cum certe mille sint de quibus agitur. Quam-

339 1, 3 agnoscere *Gron.* 4 isti *SB*[1] : ipsi Aβ dolo ac *vel* dolosis *Watt* (*cf. SB*[2]) 2, 4 noluissent A[2] : noui- A[1]β 8 defecerint A[1]β 4, 3 petimus *Ro.* : patimur Aβ : facimus *Aer.* 5 tam *add. Wi.* 7 coat A[1]C : coeat A[2] : cogat B : extet D : ponatur *Hå.*[2] : constat *Watt* : sit *vel.* eat *coni. Wi.*

quam rationem etiam propter quod non liceat rogationem contra singulos ferre illam video, quod peccata singulorum videantur habere leges suas. Homicidium fecit aliquis, sacrilegium, iniuriam, ceteraque his similia: suo iure punitur. 5

6 Cum vero mille semel capiendos se alligandosque hosti praebuerint, haec, ut opinor, supersunt, ut aut nulla castigatione dignam rem qui contra dicunt putent, aut, si, castiganda est, ostendant legem qua castigari possit, aut, si non ostendunt, nihil aliud quam rogationem superesse fateantur. 5

p. 340 7 Primum igitur hoc apud vos, Athenienses, di|xisse contentus sum, aequissimum quidem ac iustissimum esse ut populo detur summa rerum potestas, consilium tamen non utique turba neque tumultu neque angustiis eorum qui consulantur constare. Utinam quidem fieri posset ut ex universo populo reicere ac seligere liceret eos qui parum prudentes, parum 5

8 digni consiliis publicis viderentur. Sed quoniam istud deprehendi nisi experimentis non potest, de his demum rogationem fero qui experti sunt. Atqui si hoc apud vos non male constitutum est, esse aliquos qui consiliis publicis interesse non debeant, iam multo facilius ac pronius erit ut doceam hos esse, qui, etiamsi utiles consiliis futuri essent, indigni tamen propter dedecus proximae militiae erant. 5

9 Ac mihi in haec dividenda videtur ratio istius orationis, ut pars ad ipsos de quibus loquor spectet, pars ad universam rem publicam.

10 Adversus istos hoc dixisse contentus sum: bellum adversus Philippum suscepimus pro libertate totius Graeciae, pro salute communi. Nam etiamsi in praesentia amicam civitatem, nobiscum olim coniunctam, tueri videbamur, eventus tamen belli ad omnes pertinebat. Et hoc nobis, Athenienses, vetus atque a maioribus traditum est, pro universa Graecia 5

11 stare. Sic contra Persas semel iterumque pugnavimus, ac privatis viribus defendimus publicam salutem. Iam igitur ex

5, 4 quod] quam *Gron.* 7 iniuriam *P* : -arum Aβ 6, 3 est *Wi.* : sint Aβ : sit *Pith.* 8, 3 male *Obr.* : tale Aβ

hoc apparet profecto vobis numquam maiore animo, numquam concitatiore spiritu fuisse pugnandum. Non enim nobis cum hoste ⟨ex⟩ Graecia aliquo res erat, ubi, quamquam | victi, leges tamen similes linguamque certe eandem pateremur, sed cum homine barbaro, cum homine crudeli, cum homine infesto. Quamquam quid necesse est ista diutius dicere? Pugnare enim placuit et placet. In hoc igitur proelio, quod, ut dixi, pro universa Graecia susceperamus, nondum dico quantum nocuerit istorum timor; interim cuius propositi fuerit animum attendite. Longe felicissimum in bellis est vincere, fortissimum, si victoria non detur, pro causa mori. Est tamen tertium aliquod †inter dedecora†: in patriam certe redire et, si vincere non detur, effugere. Potest enim credi qui hoc fecit ad secundam se aciem reservasse et victum adversis animum reposuisse. Ille vero qui se in servitutem hosti dedit, qui abiectis armis paratas in vincula praebuit manus, quam tandem nobis spem in posterum facit? Atque ego, Athenienses, eo tempore quo recipi istos placebat contradicturus fui nisi quod poterat honestum ex his receptis exemplum fieri. Sunt igitur digni poena aliqua, sunt ignominia, si hoc tantum ad ipsos referatur.

15 Sed redeo ad publicam utilitatem. Nihil esse quo magis disciplina militaris confirmari possit, Athenienses, quam exemplum adversus indignos nemo dubitabit. Quae enim spes in bellis in milite nostro residua est si nihil potius fuerit quam capi? Certum habeo nunc istos male sentire de iis qui in acie ceciderunt. |

11, 5 e (ex *Wi.*) Graecia *Obr.* : -ciae Aβ : -co *Gron.* 8 quid A : si β **12,** 4 fuerit β : ferit A : fuerint *coni. Wi.* animum D : -us ABC 6 dedecora ⟨ decorum⟩ *Hå.*[2] : *fort.* ⟨decora positum et⟩ dedecora **13,** 2 ad secundam *Aer.* : s- ad Aβ 3 in servitutem *Obr.* : inter uirtu- Aβ 4 abiectis *Pith.* : ab istis Aβ paratas *Sch.* : -ta Aβ 5 *anne* spem ⟨sui⟩*?* **15,** 2 possit B : -set ACD 3 indignos *Aer.* : d- Aβ dubitabit *Gron.* : -auit Aβ : -arit *Fr.* 4 si nihil] nisi nihil ⟨non⟩ *SB*[1]

p. 342

340

Novicius praetextatus

Qui voluntate domini in libertate fuerit, liber sit. Mango novicium puerum per publicanos traiecit praetextatum. Dicitur ille liber.

1 DECLAMATIO

'Qui voluntate domini in libertate fuerit, liber sit.' Quaerendum est nobis quid sit in libertate esse. * 'voluntate domini est in libertate qui eo volente liber est.' Nos finimus ita: 'voluntate domini in libertate est qui ius libertatis usurpavit domino volente.' Id primum scripto ipso colligemus. Non enim difficile fuit ei qui hanc legem componebat id scribere: 'qui voluntate domini liber fuerit'; nunc hoc scribendo: 'qui in libertate fuerit', satis ostendit aliud esse in 2 libertate esse, aliud liberum esse. Excutiamus etiam causas legis huius. Indignum putavit legum lator eum qui in parte aliqua rei publicae, qui in numero civitatis fuisset, redigere in servitutem. Sed hoc quoniam sibi nequitia interim adserebat, adiecit ut ii liberi essent qui in libertate voluntate domi- 3 ni fuissent. Vis scire quanto aliud sit in libertate esse, aliud liberum esse? Eum qui in libertate fuerit iubet lex liberum p. 343 4 esse. | Tanta rerum differentia est in causa libertatis. In libertate est igitur quisquis caret forma servitutis. Id, iudices, ex

340 1, 3 *lac. agnovit Aer.* 4 est, ⟨inquit⟩ *Sch.* qui eo *Aer.* : quo Aβ 8 fuerit *Ri.* : fuit Aβ 2, 2 parte *SB*[1] : fortuna Aβ 3, 3 tanta ... libertatis *del. Aer.* causis B 4, 2 ex A : et β

hac ipsa lege adhuc manifestum est. Non enim legum lator putavit etiam eos qui a dominis fuga abessent esse in libertate? Quod colligo scripto eius: 'qui voluntate domini in libertate fuerit': apparet aliquos et non voluntate domini in libertate esse; quod si verum est, potest in libertate esse etiam qui liber non est. 5

5 Nihil ergo prodest tibi cum dicis liberum eum non fuisse. Non enim quaeritur an voluntate tua liber fuerit, sed an voluntate tua in libertate fuerit. Si voluntate tua liber [non]
6 fuisset, quid nos postularemus? Depulsus hac pugna transcendit eo, ut neget in libertate saltem fuisse. [Quomodo igitur colligemus?] Eum qui in libertate est quibus argumentis colligemus esse in libertate? Signavit aliquis tamquam liber: si id voluntate domini fecerit, etiamsi maxime illum servum esse dominus voluit eo tempore, manifestum erit ⟨fuisse⟩ in libertate; sic quisquis aliquid pro libero fecit. Atqui hic puer non tantum pro libero sed etiam pro ingenuo est: praetex- 5
7 tatus fuit. Si talem illum ad iudices produxissem, hoc insigne non [tantum] libertatis modo sed etiam dignitatis esset. Ecquid paves ne scelus feceris? | Et alius fortasse tantum usurpaverit libertatem: hic et approbavit. Quibus? Publicanis, hominibus, ut parcissime dicam, diligentissimis. In summa velim ostendere totum tuum comitatum: quis habitus servorum fuit? *p. 344* 5

8 'Ego tamen' inquit 'non ea voluntate feci ut hic liber esset, sed ea ut publica non solveret.' Saepius eadem dicenda sunt

3 etenim *Ro.* 3–5 *interrog. fecit Watt* 4 abiissent *Fr.* 5, 3 non *del. Gron.* 6, 2 in libertate *Ri.* (in l- tunc *Gron.*) : liberum tunc (l- saltem t- C) Aβ 2–3 quomodo igitur colligemus? *del.* *SB*[3] 3 ⟨non⟩ est *Ro.* 4 esse] fuisse *Sch.* 5 id *Aer.* : in id A : in β 6 fuisse *hic add. Ri., post* libertate *Aer.* 7 sic *Aer.* : sit Aβ fecit *Ri.* : facit Aβ 7, 1 produxissem *Wi.* : perd- Aβ 2 tantum *del. Sch.* ecquid *Ro.* : equidem Aβ 8, 2 *anne* solverem*?* sunt AD : sint BC

(etiam gratulamur si invito te liber est): liberum esse noluisti, sed in libertate esse voluisti. Nihil interest qua causa hoc feceris: id est, ut propius ad verba legis accedam, nihil inter- 5
9 est qua causa in libertate esse eum volueris. Verum ista causa quam praetendis digna poena est: circumscribere vectigalia populi Romani voluisti, specie praetextati imponere publicano voluisti. Postmodum dicam quantum intersit huius pueri; interim dicam, tua quid interest? Quod petieras non 5
contigit tibi? Non fefellisti?

10 SERMO

Haec circa ius, illa iam circa aequitatem.

11 DECLAMATIO

Quae passurus est hic puer domino redditus? Sine dubio ⟨novissima⟩. Novimus istam negotiationem, et frequentissima in foro videmus iudicia talium iniuriarum. Fortasse etiam natus est ingenuus, fortasse rapto ex aliquo litore 5
praetextam Fortuna reddidit. Illud est tamen quod nos ma-
p. 345 gis confun|dat: videtur mangoni puer pretiosus, timuit ne
12 magno aestimaretur. Ista species in quacumque servitute miserabilis foret. Rogamus vos, iudices, cogitetis quam multa facere possit adversus puerum mango iratus. Aut illi fortasse pretium excisa virilitate producet, aut ob †infelicis† contumeliae annos venibit in aliquod lupanar. Res est nobis 5
cum homine qui non erubescit, nihil reservat: etiam pericu-

3 etiam ... est *fort. ante* saepius *transponendum* 9, 3 praetextati A[2] : -ate *vel sim.* A[1] β 5 quid *del. Ri.* 11, 3 novissima *add. Walter,* ultima *iam Ro.* novissimus β 4 iudicia talium *Aer.* : -cat alium Aβ 6 nos *om.* β 12, 2 iudices (*Fr.*) cogitetis *Ro.* : iudicetis Aβ 4 infelicis] faciles *Opitz, alii alia* 4–5 contumeliae annos A[2] : -a eam nos A[1]C : -am eam nos B : -am eam D 6 observat *Ro., Ri.* : ⟨nisi⟩ res (*melius* rem) servat *Hå.*[2], *auct. Sch.*

13 lose avarus est. Quos cultus accipiet qui praetextam habuit? Ego vobis allego etiam ipsum illud sacrum praetextarum quo sacerdotes velantur, quo magistratus, quo infirmitatem pueritiae sacram facimus ac venerabilem.

341

Res furtiva improfessa apud publicanos

Quod quis per publicanos improfessum transtulerit, commissum sit. Quidam rem furtivam transtulit per publicanos, non professus est. Deprehensa res est. Publicani cum domino contendunt. Illi tamquam commissam rem vindicant, ille tamquam suam. 5

1 DECLAMATIO

Rem non professam apud nos tenemus. Hoc ius quale sit postea videbimus. Quod quis professus non est apud publi- canos, pro commisso tenetur. | Ea res de qua iudicatis in professionem non venit. Omni iure condictionis nostra est. 5 *p. 346*
2 'Mea est' inquit. Nihil istud contra ius nostrum est; alioqui nemo non hoc de re non professa dicere possit: 'mea est.' 'At is qui transtulit alienam rem transtulit.' Ante omnia, nulla lege comprehensum est ut alienam rem non profiteri liceret; alioqui publicum eversum est. ⟨Si⟩ leges permutandae sunt 5 ut transferantur aliena ⟨improfessa⟩, tamen furtum profite-
3 ri debuit. 'At inicum est meam poenam esse cum ille peccaverit.' Iterum dicam: si quid iniqui habet lex nostra, postea viderimus; interim, lex est. Non adversus homines sed ad-

341 *thema* 4 ille *Aer.* : illi Aβ **1,** 5 condicionis β **2,** 2 at *Wi.* : et Aβ : sed *Ri.* 5–6 si *et* improfessa *add.* *SB*[1] (*cf.* *SB*[2]) 6 tamen *Sch.* : an Aβ : at Ro. 7 debuit] *cf.* *SB*[2] **3,** 1 inicum A : iniquum B : inicium CD 2 habeat *Ro.*

4 versus rem scripta est. Si ius accepissemus aliquid ab eo qui non ⟨professam rem⟩ transtulisset exigendi, sic quoque sine dubio esset nostra causa melior, sed tamen videretur ⟨non⟩ de re ipsa esse contentio. Nunc lex hoc continet, ut rem teneamus quae translata est et professa non est. Quid inter- 5 est quis professus non sit? Nobis res dedita est.

5 Haec de iure. 'Sed ius ipsum iniquum est.' Alio me vocas, de alio quereris. Dic istud rei publicae, dic senatui, dic magistratui: 'aerarium populi Romani vectigalibus iniquis repletur, et spoliantur provinciae et sublatum commercium est.'
6 Nos conduximus id quod locabatur. Sed res publica quoque, *p. 347* cum qua | queri poteris, habet quod respondeat. Primum illud, necessaria esse vectigalia civitati. Exercitus stipendium accipiunt, bella cotidie geruntur adversus barbaras et bellicosissimas gentes, defendimus ripas et limites et litora. Huc 5 adice et illud: templa extruuntur, multum impendiorum
7 sacra ducunt, aliquid et spectacula. Opus est vectigalibus. Inter vectigalia porro quid aequius inveniri potest et sine maiore hominum querela? Quanto illud iniustius videri pot-
8 est quod partem hereditatis sibi vindicat! 'At plurimum in hoc vectigal confert negotiatio.' Quidquid est, de futuro lucro est, praeter id quod non potest videri iniquum ad quod acceditur. Et vectigal quidem ipsum necessarium, non iniquum: num haec iniusta poena est, in qua furta deprehen- 5 duntur, qua lex vindicatur, qua fraus transferentium detegitur? Aliter stare vectigal non potest.

9 Eodem revertimur iterum: hac ratione res publica locat, hac necessitate nos conduximus et pretio vicimus. Et adver-

4, 1 aliquid *Gron.* : -uod Aβ : *anne* ⟨aliud⟩ aliquid? 2 non ⟨pr- rem⟩ *Ro.*, *Ri.* : non Aβ : *om. P et Wi.* 3 non *add. Ro.* 5 et β : ut A : quae *Gron.* 6 sit AD : est BC **6,** 5 limites SB^3 : flumina Aβ 6 adice et A^2 : -cet A^1BC : -ciet D 7 et *Sch.* : ad Aβ **7,** 2 quid] quod *vulg. ante Wi.* 4 quod *Ranc.* : quo Aβ sibi] fiscus *Bu.* : ⟨f-⟩ sibi *Ro.* **8,** 4 acceditur] *cf.* SB^2 5 in] '*fort. delendum*' *Wi.*

sus quales homines conduximus! Quamvis poena sit, quamvis in commissum veniant ea quae quis professus non est, tamen fallere nos volunt, tamen mille artibus circumscribimur. Quotaquaeque res est quae deprehendatur! 5

10 Poteramus tibi etiam imputare beneficium: istud quod tibi extorqueri quereris non apud nos perdidisti; interim, quod satis est, furem apud nos invenisti. Ignorares, nisi nos fuissemus, translata in aliam provinciam furta, inter ignotos homines, inter alienos. | 5

p. 348 11 In summa parte, quia lex secundum nos est, aequitas secundum nos est, illud quoque dicendum puto, qua sententia possitis parti utrique consulere. Quid est aequius quam utrumque vindicari? Unus furtum fecit duobus; habet suam quisque legem. Nos nisi retinemus, nulla actione vindicari 5 possumus; ille, etiamsi non ipsam rem acceperit, pro re tamen accipere poterit: habet actionem quidem de illa. Nam et in quadruplum litigatur. Non irascitur furi qui re contentus 12 est. Adversus iniuriam illius privata agi actione potest, a nobis ⟨non nisi⟩ publica. Ille vobis commendat sarcinas suas; nos commendamus vectigalia vestra, commendamus reditus civitatis.

342

Ancilla in archipiratae nuptias missa

Qui voluntate domini in libertate fuerit, liber sit. Qui habebat patrem et sororem captus est a piratis. Scripserunt piratae patri ut mitteret vicariam filiam, futuram archipiratae

9, 5 volunt] solent *Hå.*[2] **11,** 1 quia *Gron.* : qua Aβ 5 nos nisi β : nisi nos A 7–8 nam ... litigat *del. Wi.* 8 litigatur *SB*[3] : -at Aβ **12,** 1 iniuriam *Ri.* : inuidiam Aβ 2 non nisi *add. SB*[3] (tantum *SB*[1])

uxorem. Misit ille matronali habitu ancillam. Remissus est adulescens. Illa, ab archipirata heres omnium bonorum 5 relicta, rediit in civitatem. Ducitur ancilla.

1 SERMO

p. 349 Similes quaestiones sunt priori divisioni, eadem | finitio. Dicit enim is qui petit in servitutem eum esse in libertate domini voluntate quem liberum esse dominus voluerit. Nostra pars dicit in libertate esse domini voluntate eos qui 5 aliquid pro liberis ex voluntate domini fecerunt. Refellenda est nobis finitio partis adversae, deinde nostra confirmanda. Finis partis adversae sic refelletur.

2 DECLAMATIO

'Qui voluntate domini in libertate fuerit, liber sit.' Si de iis loqueretur lex quos dominus manumisisset et liberos esse voluisset, supervacuum erat. Nam etiam hac lege sublata non dubitabatur quin manumissi liberi essent. Praeterea 5 aliud esse in libertate esse, aliud liberum esse, etiam ex eo manifestum est quod eos qui in libertate fuerint liberos esse 3 lex iubet. Ad quos ergo lex pertinet? Ut ad nostram finitionem redeamus: qui volentibus dominis fecerint aliqua tamquam liberi. Ut puta, signavit aliquid volente domino servus: liberum esse vult. Inicum enim erit tabulas auferri, et circumscriptum esse nescio quem cui signatae sunt tabulae. 5 Iudex inter duos convenerit et sententiam tulerit volente domino: liberum esse hunc voluit, ut ea res quae iudicata erat 4 haberet suum finem. Denique neminem qui in aliqua forma

342 *thema* 6 ducitur *SB*[3] *(cf. TLL V, 1, 2140, 23 sqq.)* : dic- Aβ 1, 4 quem B : quam AC,D(?) 6 refellenda *Ri., auct. Gron.* : repel- β : repellanda A 8 refelletur *Gron.* : repel- Aβ 2, 4 hac AD : de BC 3, 4 iniquum A *ex corr.*: inimicum β 5 sunt B : sint ACD 4, 1 forma B : -mula A[2] *in ras.*, CD

libertatis fuisset, nisi fraude et culpa sua, redire in servitutem voluit. In libertate autem putavit esse legum lator etiam eos qui non voluntate domini in libertate essent, sicut eos
p. 350 qui absentibus do|minis aliqua pro liberis egissent, et ideo 5
adiectum est in lege: 'qui voluntate domini in libertate fuerit.' Ergo etiam invito domino potest aliquis esse in libertate, invito autem non potest esse liber. Aliud est in libertate esse, aliud liberum esse.

5 Hanc igitur de qua quaeritur dico voluntate tua fuisse in libertate. Hoc quo modo probo? Quo uno probari potest: fecit aliquid tamquam libera. Nondum dico 'ad piratas pervenit', dissimulo et illud, qua causa volueris eam in libertate esse; interim et volente te et spectante habitu matronae fuit. 5
6 Hoc satis erat, etiamsi postea nulla essent consecuta. An vero maius in hoc putamus esse momentum, ut circumverteres mancipium aut si una voce liberum esse iusseris quam si habitum dederis, stolam dederis? – quod ne manumissis quidem omnibus contigit. 5

7 (Hoc loco poni solet illud.)

'Num igitur, si in scaenam misero et mimi partibus tamquam matrona processerit, poterit videri mea voluntate in libertate esse?' Non est hoc porro simile; nam ipsa statim scaena rem fictam esse testatur. Stola illa mimi erit, non 5
hominis. At eadem si hoc habitu extra scaenam fuerit et in civitate processerit, eadem illa quae solet mima esse nihilo-
p. 351 minus erit in iure libertatis. Ergo ha|bitu satis testata est
8 libertatem. Quid si fecit aliqua tamquam libera? Profecta est, parum est dicere quasi ingenua: quasi honesta, quasi filia tua.

5, 1 fuisse β : esse A 5 volente *Ro.* : vide- Aβ 6, 2 maius A : magis β 7, 4 porro] posito *vel* prop- *vel* protinus *Sch.* 5 erit A : erat β 6–7 in ciuitatem BC : uicinita- D 8, 2 honesta *Pith.* : hosta Aβ

9 'Sed haec omnia' inquit 'feci non ideo quoniam eam in libertate esse volebam.' Lex non ad causam nos voluntatis tuae mittit sed ad ipsam. In libertate esse voluisti; quare volueris nihil ad iudicem, nihil ad voluntatem pertinet. ⟦Tu tamen illam in libertate esse noluisti? Ut parcissime dicam, 5
10 maligne.⟧ Quid si credibile est hanc etiam voluntatem tuam fuisse, ut illa in libertate esset? Quid enim esse illam voluisti? Ancillam? Cuius? Num dubium est quin hoc votum tuum fuerit, ut matronam approbaret, ut filiam tuam approbaret? Noluisti eam in libertate esse de qua nihil magis time- 5 bas quam ne illa tibi tamquam ancilla remitteretur? Quamquam etiamsi remissa esset, iam tamen tua voluntate in libertate fuisset.

11 Sed processit ultra. Dicebam: 'habitum matronae te volente sumpsit, iter tamquam matrona ingressa est.' Te volente ad piratas tamquam filia venit tua, te volente approbavit se liberam et ingenuam, te etiam volente in matrimonio fuit tamquam libera, heres relicta est tamquam libera. Horum 5 omnium ius a tua voluntate profectum sit necesse est, qui | *p. 352* voluisti dimittere, qui voluisti tamquam liberam dimittere.
12 Haec dicerem etiamsi piratae tantum vicariam petissent; nunc vero, cum adiecerint ut eam vicariam mitteres quae in matrimonio archipiratae esset, dubitari non potest quin tu eam miseris tamquam liberam futuram.

13 Haec quod ad ius, illa quod ad merita. Digna est quae sit libera: filium tibi restituit. Si tantum filii tui pretium fuisset, videretur tamen bene meruisse; nunc quam multa addidit ad fidem! Poterat et remanere apud piratas et obligare illos hoc indicii sui beneficio. Sed non confessione tantum effectum 5 est ut filia tua videretur: quemadmodum complexa est illa

9, 1 (inquit) feci *Aer.* : -t fecit AB : quid inf- C : quidem f- D 4–6 tu … maligne *ita secl. SB*[3] 5–6 ⟨hoc⟩ (ut p- d-) maligne *Sch.* **10,** 2 esset *tempt. Ri.* : sit Aβ 3 num AD : non BC **11,** 7 demittere *utroque loco* β **13,** 3 addidit *Sch.* : addit ACD : ad te B

catenatum, quotiens fratrem vocavit, quam veras lacrimas profudit! Optime meruerat de te et hoc ipso, quod reversa est.

14 SERMO

Hic parce quidem stringendus erit pudor patris, stringendus erit tamen, tamquam cupidi et avari et hereditatem istam adfectantis: hoc ideo non amare nec districte primum quod potest esse hic dominus illius, si ita iudicibus videbitur, dein- 5 de quod nobis res cum eo est cui gratias agimus, cuius voluntate dicimus nos in libertate fuisse.

15 In summa parte declamationis advocamus etiam adulescentem illum [quasi advocatum] qui nostro beneficio redemptus est. |

p. 353 16 ⟨DECLAMATIO⟩

Promittit praeterea ista quae in hereditate relicta sunt illius esse. Quam causam revertendi habuit aliam? Licuit illi, ignorante eo, in aliqua civitate subsistere.

343

Circumscriptor pauperis, divitis raptoris socer

Circumscriptionis sit actio. Pauper et dives eandem puellam petebant in matrimonium, Capta est illa quae petebatur. Posuit condicionem petitoribus pater, eius esset qui redemis-

8–9 optime ... reversa est *fort. post* fidem (*v.* 4) *transponenda* (*SB*[1]) **14,** 5 hic esse β **15,** 1 declamationis *Aer.* : aduocat- Aβ 2 quasi advocatum *del. Wi.* **16,** 1 DECLAMATIO *add. Ro., auct. Pith.*

343 *thema* 1 sit D : ista ABC 3 ⟨ut⟩ eius *tempt. Hå.*[2]

set. Pauper profectus est et redemit virginem. Rapuit illam competitor dives. Educta ad magistratus nuptias optavit. 5
Circumscriptionis accusatur pater a paupere.

1 SERMO

Non tantum nobis in hoc laborandum est, ut circumscriptus sit adulescens, quantum in illo, ut circumscriptus sit a patre. Esse enim iustam querelam eius qui redemit et reduxit, cum
2 praesertim sub pacto redemerit, manifestum est. Eximitur 5
ex parte diversa rei persona: 'quod factum est ne duceret ille, non pater fecit: rapuit dives, optavit puella, pater tantum promisit.' Quomodo ergo fiet ut hic circumscripserit? Si probat omnia facta huius voluntate. Alioqui, nisi hoc opti- 5
nemus, frustra plorabimus apud iudices. |

p. 354 3 DECLAMATIO

Circumscriptum esse me probare prius volo quam ab isto circumscriptum. Pactus sum. Hoc pactum non servatur, nec potest repeti: pecuniam impendi sub pacto; neque pecuniam repetere possum neque id propter quod impendi habeo. Na- 5
vigavi, laboravi (sic interim loquor) quoniam promittebatur aliquid; hoc quod promissum erat praestari non potest: curcumscriptio est.

4 Hactenus causa fundamenta cepit; sequentia illa sunt, ut probem me et ab hoc circumscriptum esse et indignissime circumscriptum. Animadvertitis, iudices, fiduciam circumscriptoris: 'alius rapuit, alia optavit': ideo circumscriptio est. Neque enim umquam decurritur ad hanc legem nisi cum 5
rectum ius nequitia exclusum est. Si non alius rapuisset, ex
5 pacto reprehenderem. Sed nihil haec cavillatio proderit tibi,

2, 4 quomodo *Pith.* : quō A *in ras.* : quo β 4, 1 cepit *Aer.* : c(o)episset Aβ : accepit *tempt. Hå.*[2] 6–7 si ... reprehenderem (*sc. puellam*)] *cf. SB*[2]

qua crimen in generum et in filiam transfers. Nam si apparuerit iudicibus omnia te volente facta esse qui promisisti, manifestum erit a te esse circumscriptum eum qui tibi credidit. 5

6 Igitur ab initio propensiorem te fuisse diviti non suspicionibus probo, non eo quod credibile est. Capta filia tua, quam posuisti condicionem? Eius futuram qui redemisset. Id elegisti discrimen inter duos petitores quod facilius posset praestare dives. Deceptus es in hoc: ego redemi, ego reduxi. 5
7 Quo alio modo efficere potuisti ne mihi nuberet nisi hoc? *p. 355* Dico ergo tua voluntate factum | esse ut filia tua raperetur. Hoc quibus colligo? Rapuit eam qui non amabat. Petierit enim sane: non redemit, sub condicione hac non redemit. Cur diutius moror? Mihi cessit. Non est ergo quod illum 5
8 cupiditate impulsum putes: carere illa poterat. Adicio non fuisse illum rapturum nisi securum. Nihil loquor de patria severitate, nihil de lege quae pro pudicitia minatur, quae mortem denuntiat: ille rapuisset puellam alii destinatam, alii
9 pactam, nisi fiducia tui? Non est credibile. Sed ne illud quidem credibile est, filiam nuptias optaturam fuisse nisi te volente: primum quod in nulla virgine tantum audaciae, tantum confidentiae est ut apud magistratum et de re summa audeat optare inconsulto patre. Et illa utique non fecis- 5
10 set: et noveram puellam et propius in itinere cognovi. Adice quod numquam tam ingrata fuisset puella ut nuptias optaret eius a quo non erat redempta, relinqueret eius cui debebat libertatem, cui salutem. Hoc dico praeter illum iniuriae dolorem, cum id perpessa esset in civitate quod non inter latro- 5
11 nes, non inter barbaros illos. Non est, ut dixi, credibile ut aut rapuerit ille sine fiducia tua, qui non amabat, qui plurimum timere debuerat, aut haec optaverit sine auctoritate tua, et puella et contra eum qui de illa optime merebatur et

6, 5 ego (*pr.*) *P* : ergo Aβ 7, 1 quo A[2] : quod A[1] : qui β 4 enim *om.* A 11, 2 tua] tui *Gron.*

pro eo a quo et contempta erat et rapta. Existimo animum 5
tuum fuisse manifestum. Qui si apparet, a te circumscriptus
sum.

12 Iam venimus ad illam tertiam partem causae nostrae, in
p. 356 qua ostendam vobis quam inique sim | circumscriptus. Nuptias filiae tuae pactus sum. Non dico qua mercede: pactus
sum. Fides supremum rerum humanarum vinculum est, sacra inter hostes, sacra (quod nuper comperi) inter piratas, 5
tantae etiam apud malos auctoritatis ut, cum tradere mihi
13 filiam tuam nolles, negare aperte non sustinueris. Et qua
mercede pactus eram? Ut redimerem. Non dico a quibus,
nondum dico quo periculo * scilicet male tecum agebatur
nisi cui coeperat plus debere quam tibi. In summa qualis sit
14 ista condicio sic aestimandum est: tu posuisti. Hoc ad meritum pertinet, illud ad pericula. Navigavi ad piratas: in quos 5
incidere miserrimum est, quaesivi. Omnes scopulos scrutatus sum, omnia litora excussi. Accedit aliquid ponderis huic
merito meo: pauper hoc feci, rem diviti gravem, mihi ⟨non⟩ 5
15 necessariam. Et quare negata est? Ut collocaretur ei qui non
redemerat, qui contempserat, qui piratis reliquerat. Tantumne pecunia valet, tantum ille fulgor divitiarum contra
veritatem potest? Nunc ille melior.

16 'Non tamen ego feci.' Quasi circumscriptio in hoc sit solo
quod non actum per te est: est in illo quod promisisti, est in
illo quod me donec ille raperet distulisti. Non est hoc genus
causae in quo omnia crimina transferre possis. Initium a te
est: promisisti. Si non erat in tua potestate, statim circumscripsisti. Scilicet ego stultus qui virginem reduxi, qui 5
p. 357 tantam curam egi verecundiae | ut optari ⟨non⟩ possem.

6 fuisse] esse *Sch., Gron.* **12,** 4 sacra β : s- laus fidei A **13,** 3 *lac. ind.* SB^3 *ita fere supplendam:* condicio ipsa quam iniqua, pauperi quidem! 4 nisi SB^3 : si Aβ **14,** 5 non *add.* SB^3 (*minus esset pauperis meritum si non sponte fecisset*) mihi ⟨pro meo puellae amore⟩ *tempt. Watt* **16,** 2 actum per te est *Ro., auct. Obr.* : acta per testem Aβ 7 optari ⟨non⟩ *Ro.* : -re Aβ

17 Non in totum iactabo vobis, iudices, continentiam meam. Sine dubio perferre volui ad patrem integrum munus, nec corrumpere quod praestarem. Aliquid tamen fecerunt et mores puellae: severam videbam et asperam. Ne me quidem tulisset. 5

344

Redempta meretrix a divite pauperis filio

Inscripti maleficii sit actio. Pauperis et divitis filii eandem meretricem amabant. Leno condicionem posuit ei traditurum se esse meretricem qui pretium prior attulisset. Pauperis filium in solitudine dives flentem stricto gladio invenit. Interrogavit causam. Ille dixit se mori velle ab amorem meretricis. Pretium ei donavit. Redemit adulescens meretricem. 5 Agit pauper cum divite inscripti maleficii.

1 SERMO

De parte legis inter utrumque litigatorem confessum est.

2 DECLAMATIO

Inscriptum esse id quod obicio non negatur: qua lege comprehendi potuit hoc nocendi genus quod rem gravissimam fecit specie liberalitatis? Omnia igitur ista quaecumque ex adverso dicuntur, 'donavi enim pecuniam et servavi' et 'quo 5 iure prohibetur?', eo pertinent ut appareat inscriptum esse quod obicio. |

p. 358 3 Hac parte finita et constituta, transeamus ad eam quae reliqua est, ut ostendam esse maleficium. Nihildum de ani-

344 **1,** 2 parte] *sc. priore ('inscripti')* **2,** 2 qua lege *Auratus* : quale Aβ 5 enim] meam *Gron.* : ei *Ri.* **3,** 1 eam *Pith.* : ea Aβ 2 ut *Aer.* : et Aβ et ostendamus *Gron.*

mo divitis loquor, nondum prodo causas propter quas fecit. Solum fuisse filium meum credite amatorem meretricis, huic redemptam esse meretricem: dico hoc esse maleficium, et 5
4 quidem omnium maleficiorum gravissimum. Levia sunt illa quae patrimonium populantur, levia etiam quae adversus corpus excogitantur: hoc non est legis viribus vindicandum
5 quod saevit adversus animum? Utrum igitur dicis non esse deforme, non esse inutile, meretricem domi habere, an eum qui rem deformem atque inutilem effecerit non esse maleficii lege comprehensum? Cuicumque mortalium grave erat domi habere meretricem: hoc nomen suo loco tantum fortasse 5
6 deforme est, translatum in domum etiam periculosum. Dicam nunc ego hic interceptam spem nepotum, inquinatam filii mei famam, futurorum quoque annorum spem esse sublatam? Hoc igitur qui fecit non potest non admisisse maleficium. 5

7 'Sed periturus' inquit 'erat nisi id fecissem.' Scio quae partes forent severioris patris: diceret ille: 'Mallem: levior ad me dolor pervenisset ex morte. Felices quidem qui liberos suos ad rogum deflent: summum orbitatis est malum desiderare. Hoc vero intolerabile est, lugere viventem, quotiens 5 occurrit flere, diurnas quasdam ducere exequias dignitatis.'
8 Ego sane hanc tibi remiserim partem qua colligis moriturum *p. 359* fuisse; utrum | amore perisset non diu disputabo: vivunt qui amaverunt. Itane? Quid minus rationis habet quam ut is
9 mori velit qui habet propter quod vivat? 'Stricto tamen gladio in secreto deprehendi.' Iam mihi narras moras: ipsum illud secretum quaerere et putare interesse ubi pereat non est ardentis in mortem impetus. Non fiunt ista nisi subito, nec quisquam, praesertim nulla gravi praecedente causa, spiri- 5

7, 1 peritus AC 2 forent *Ro.* : fuerint Aβ 3 felices *Aer.* (*cf.* SB^2) : inf- Aβ 4 suos A : istos β summum … desiderare] *num secludendum?* malum est β 5 vero *Aer.* : uerbo Aβ 6 diurnas SB^3 : plenas Aβ : supremas *coni. Wi.* 8, 1–2 ego … fuisse] *cf.* SB^2

10 tum ratione deposuit. Et stricto tamen gladio et in secreto quid facientem vidisti? Aptantem iam iugulo mucronem, iam incumbentem, iam paene admotam usque ad sanguinem manum? Nihil horum. 'Flentem' inquit ['mirabar.'] Maius fuisse periculum crederem si fleret antequam stringere gla- 5 dium coepisset. Non est igitur quod dicas te fecisse causa mea quod ego non fecissem.

11 Et iam hoc, iudices, satis erat †nisi† et inscriptum et maleficium est. Quacumque a te mente factum est, ego laesus sum; etiamsi non vindicta dolori meo deberetur, debeatur
12 tamen solacium. Videamus tamen et quare fiat ista res. Eandem meretricem amaverunt duo iuvenes, filii nostri. Quaerebatur utrius esset. Volo te consulere an, cum scieris, pecuniam filio tuo dederis, volo scire an, cum vidisses filium meum (ut putas) mori volentem, tale aliquid de tuo timueris. 5 Filius meus propter amorem dicit se mori velle: amat et p. 360 tuus. | Hic deprehendam patrem: tu si periculum mortis
13 putasses, tum vero ad filium tuum cucurrisses. Quae fuit ergo ratio? Non tu filium meum servasti, sed tuum emendasti. Una erat ratio, credo, illius ab eo quo flagrabat impetu ⟨avertendi⟩, si amor transferretur, si potestas illius deformitatis adimeretur. 5

14 Vivit itaque filius tuus et honeste vivit et iam sine fabula vivit. At tu mihi nurum meretricem dedisti, tu domum meam lupanar fecisti: et, ne parum sit has iniurias intulisse, etiamnum vis adfirmare iudicibus filium meum, nisi redempta meretrice, non fuisse victurum. 5

10, 4 mirabar *del.* *SB*[1] maius *Ri.* : minus Aβ 11, 1 iudices *tempt. Ri.* iud̄ D : iudici ABC erat: [nisi] et inscriptum ... est *tempt. Wi.* inscriptum *Aer.* : instrictum ACD : instruc- B 12, 4 uidisset BC 13, 2 meum A : tuum β 3 ratio] liber- *Watt* avertendi *add. Ro.* 14, 1 tuus filius β et iam *Aer.* : etiam Aβ : et *coni. Wi.*

345

Pauper ad tyrannicidium mercede conductus

Tyrannicida optet quod volet. Dives adulescenti pauperi dedit pecuniam ut tyrannum occideret: [et] occidit. De praemio ambigunt.

1 SERMO

Duo efficienda sunt diviti, ut sit tyrannicida, ut dignior sit praemio. Ut tyrannicida sit non potest aliter efficere quam si κατὰ συναθροισμὸν dignum se praemio probaverit et pro eo sit ac si occiderit. | 5

p. 361 2 DECLAMATIO

Quod primum dici oportet pro eo qui praemium petit, occidit tyrannum. Num dubitari potest? Num de hoc controversiam ullam saltem adversarius movet? Viderimus ergo quae sit comparatio utriusque meritorum: interim, etiamsi maio- 5 ra sunt divitis, alia sunt. Sit ille optimus civis, sit egregie de 3 re publica meritus: hic tyrannicida est. Hodie porro de eo praemio contendimus quod lex tyrannicidae constituit. Isti fortasse quod fecit profuturum sit cum petet magistratum: interim vos ad hoc ius, ad hanc legem consedistis, interim rem publicam hic pro quo loquor verbis legis appellat. Et 5 mihi satis erat hoc apud vos approbasse, si tantum de eo 4 quaereretur, an accipere hunc oporteat. Sed quatenus in hanc contentionem descendimus, videamus quomodo se tyrannicidam efficiat adversarius noster. De libertate patriae cogitavit: nondum tyrannicidium est. Hortatus est aliquem, pecuniam dedit, omnia fecit ut hic tyrannicidium faceret: 5

345 *titulus* mercede A[2] : -ci A[1]β *thema* 1 optet D : optat ABC 2 et *del. Ri.* : is *Fr.* 3, 5 pro quo loquor A[2] : prol- A[1]CD : prouocor B

simile esse hoc tyrannicidio ut confitear, hoc ipso tamen
5 apparet aliud esse quod simile est. Quis autem vobis permittit inclinare leges et iura transferre? ⟨Semel⟩ constituta sunt, semel finita sunt, suis finibus, suis verbis continentur. Et fortasse utcumque tolerabile esset quaeri an pro tyrannicidio habere deberetis voluntatem si tyrannicida | non esset; *p. 362* 5 nunc ut sit istud tyrannicidio simile, ipsi tamen praeferri non potest cui simile est. Ergo lex nobis dat praemium, tibi non dat. Quod ad religionem iudicum pertinet, hactenus causam finiri satis esset.

6 Sed quare non iam etiam actioni eius respondeamus? – cum illa quidem, iudices, prima confessione: esse istum bonae voluntatis fatemur, cupidum libertatis concedimus, dum et ille fateatur esse se parum fortem, fortasse vitio infirmitatis vel naturali vel quod ipsae per se solent adferre divitiae. 5
7 Simus voluntate contenti, non exigamus ab eo quantum non potest, ut sciatis hanc esse inter duos differentiam, ut quidquid ille voluit hic fecerit. Volo enim tecum loqui. Quid ad hanc legem †fu† conscriptam audacter venis? Tyrannicidium tuum non dico approba: ostende. Quid fecisti? 'Pecu- 5
8 niam' inquit 'dedi.' Ita, iudices, ista lex emi potest? Ad summum in re publica nostra honorem non animus, non virtus, non manus mittit, sed arca et dispensator? Bene hercule negotiaris, et excogitasti non mediocre non dico famae atque opinionis sed patrimonii etiam tui, cum alioqui abun- 5
9 daret, compendium. Dic, dic quanti emeris ⟨ut optes⟩ quod velis. Tu mihi dicis: 'pecuniam dedi et ex otiosa iacente patrimonii parte aliquid numeravi', | cum ego dicam: 'arcem *p. 363* conscendi, satellites stravi, nefarium corpus repetitis ictibus

4, 6 esse *Aer.* : est Aβ 5, 2 semel *add. Wi.* 4 utcumque *Aer.* : c- Aβ esset *Aer.* : est A : estis β 6, 1 actioni SB^3 : pactioni AD : -nis BC : iactationi *Gron.* : rationi *Ro.* 2 *post* confessione *dist. Hå.*^{2} 4 fortem A^2 : par- A^1β 7, 1 non (*pr.*) *om.* β 4 fu A : tu B : fuit C : pub. D : ita *Ro.* : sic *coni. Wi.* 8, 4 negotiaris et *Ri.* : -ri sed Aβ : -ris *Castiglioni* 9, 1 ut optes *add. Gron.* quod *Aer.* : quid Aβ

trucidavi.' 'Pecuniam dedi, de tyrannicidio locutus sum.' 5
Rem feceras periculosissimam, nisi in tyrannicidam incidis-
10 ses. Satis sit vobis, o divites, hoc vestras praestare fortunas,
quod per dispensatores faeneratis, quod familiam per procu-
ratores continetis, quod pleraque possidetis absentes, quod
ignorantibus vobis et quiescentibus, si quis est tantae felici-
11 tatis labor, per alienas manus transit. Contingat istud delici- 5
is vestris, contingat abundantissimae plerumque luxuriae:
non dabitis tyrannicidiis cognitorem, nec ad vos alienis peri-
12 culis veniet fama virtutis. Velim narres iudicibus, audiente
populo, quem sermonem cum hoc adulescente habueris, qua
exhortatione sis usus. 'Premitur tyrannide civitas nostra; co-
tidie gravia atque indigna patimur: opus est aliquo viro for-
ti, opus est aliquo bono cive, opus est liberatore tantorum 5
malorum.' Si te haec cum maxime dicentem interroget cur
non ipse facias, respondebis profecto: 'non possum, non is
animus mihi, non id virium est', et adicies: 'tu potes.'

13 Verum non contentus sibi acquisisse gloriam, etiam nobis
detrahere conatur: negat enim hunc iuvenem ad tyrannici-
dium fuisse venturum nisi pecunia conductus esset. O quan-
p. 364 tum erras, dives, ac | falleris qui putas virtutem posse condu-
ci et animum pecunia fieri. In omnia enim sane lucro traha- 5
mur, ducat nos spes ad laborem, ducat ad patientiam: nemo
futuri temporis cogitatione ⟨tantum⟩ periculum subit.
14 Iturus aliquis in id discrimen ex quo evasurum se non speret
pecuniam spectavit? Scilicet ut locupletior periret, ut, si de-
stitutum in illis cogitationibus manerent tormenta, si tyranni
ira, haberet illud intra conscientiam suam, accepisse se pecu-
15 niam et paulo ante gravem argento manum fuisse. Ante igi-
tur hae versabantur in animo huius cogitationes, ante istud

5 dedi β : d- uirtutis famam redemi non posse A 11, 1 istud] *ut per alios negotia transigatis* 12, 2 hoc β : adhuc A 4 forti *Fr.* : -te Aβ 6 interroget SB^3 : -gem Aβ 13, 3 quantum β : q- gloriam non praetio sed per se stare A 7 tantum *add.* SB^1 15, 2 hae] ae A^2 : haec A^1 : hac β

quod tu effecisse pecuniam putas fecerat res publica, fecerat indignatio, fecerat ingenita virtus. Nec tu, nisi hoc intellexisses, ausus esses loqui aut committere tam periculosum alieno secretum: videras vultum, audieras cum raperetur aliqua virgo ingemescentem. 5

16 Verumtamen cur non reponamus hanc contumeliam? Non pro re publica dedisti. Scimus tyrannidem praecipue ad divites pertinere. Illa quam dederas pecunia redimebas fortunas, pecunias tuas, immo salutem, quandoquidem plerumque perire vobis in lucrum crudelitatis alienae necesse est. Habes igitur satis magna istius liberalitatis tuae pretia. Securus es nunc dominus, nunc dives; desisti fortunam tuam 5

17 timere, desisti odisse quidquid iactas. 'Ego tamen' inquit 'dedi quod esset pro praemio.' Ideo ergo exigis ut res publica non reddat, et, si quid tu privatus liberaliter fecisti, universam civitatem vis facere sordide? Quamquam ne remittis quidem istud rei publicae, sed in te | transfers; ut ne voluntati quidem tuae obligati simus si pecuniam ideo dedisti ut 5 *p. 365*

18 praemium acciperes. Hic porro si quid avare, si quid cupide fecisset, tua potius pecunia quam ipsa lege ad tyrannicidium conduceretur? Tu illi dicis: 'accipe pecuniam'; res publica dicit: 'opta quod voles.' Ut avarus sit et cupidus, utrum plus est? 5

19 Verum hic se adfirmat ne praemia quidem ista spectasse cum faceret: 'Oblitus sum' inquit 'ante omnia salutis meae. Commodum civitatis universorumque spectavi, tum, si quid ad me proprie pertinebat, famam ituramque in posterum gloriam huius quae subinde obicitur paupertatis, si quidem facilius virtutem aluit.' 5

17, 5 reip. D : res p(ublica) ABC ut] at *Wi.* 6 simus *Aer.* : sumus Aβ 19, 3 tum A² : cum A¹β 5 *anne* gloriam ⟨et laudem⟩? 6 facilius] *anne* fecundius?

346

Tutor filii sui in adoptionem dati

Adversus patrem ne qua sit actio nisi dementiae. Quidam dedit filium in adoptionem. Moriens ille instituit patrem eius naturalem tutorem. Ille tutelam gessit, rationes reddidit. Accusare ille vult patrem tutelae male gestae. Praescribit ille quod actio non sit adversus patrem nisi dementiae. 5

1 SERMO

Natura rei fortasse hoc ferat, ut hic pater, quem filius reum vult facere, irascatur, atque eo magis irascatur quod de filio bene meruit non tantum generando sed etiam dando in
p. 366 adoptionem. | Sed non semper sequendi sunt adfectus, et 5
2 plerumque consilium his praeponendum est. Hic enim pater, etsi revera irascitur, dissimulare hoc debet, et agere mitem, indulgentem. Nam cum praescribat, hoc approbare debet iudicibus, idcirco praescribere se ne cum filio gravius contendat; alioqui, si haec causa praescribendi non est, super- 5 erit ut diffidentia videatur in causa.

3 DECLAMATIO

'Cum patre actio ne qua sit nisi dementiae.' Alio crimine me reum fieri manifestum est. Nemo dubitabit quin id hac lege non liceat, si ego pater sum. Atqui ne de eo quidem dubitari poterit, quin pater sim. An hoc negas me esse qui genuerim, 5 qui educaverim, et, ut aliquod argumentum ex eo ipso quod contra me ponitur ducam, me esse qui dederim in adoptio-
4 nem? Si haec parum firma sunt, lege testamentum quo tutorem accepisti: patrem tibi tutorem dedit. 'At enim dando in adoptionem ius omne translatum est' *

346 *thema* 2 adoptionem ⟨amico⟩ *Ro.* 1, 2 ferat *Aer.* : fecerat Aβ 4, 1 lege *Sch.* : leges Aβ : legas *Aer.* 1–2 quo t- accepisti] *num secludendum?* 3 *lac. ind. Aer.*

347

Absente marito rumor et nuptiae

Adulterum cum adultera liceat occidere. Uxor peregrinantis mariti mortem rumore cognovit. Heres inventa nupsit adu- p. 367 lescenti cuidam et domum in dotem dedit. Supervenit | maritus nocte, utrumque occidit. Reus est caedis.

1 DECLAMATIO

Adulteros fuisse in matrimonio constat: nemo negat. Legitimum porro matrimonium nisi soluto priore esse non potest. Matrimonium duobus generibus solvitur, aut repudio aut morte alterius. Neque repudiavi et certe vivo. Meae igitur 5 nuptiae manserunt, illae non fuere legitimae.

2 'Sed rumor de morte venit.' Haec statim nupsit alio marito. Quid est hoc aliud quam improbius adulterium? An opinione contenti sumus? Isto genere, etiamsi caedis absolvar, omnibus tamen periclitor bonis: quippe testamentum meum lectum est et uxor omnium bonorum heres inventa est et ego 5 scilicet testamento meo exheredatus. Quod si ius domini post hanc opinionem retinui, retinui etiam mariti.

3 Mihi ad defensionem hoc satis est: licuit. Possitis occisorum fortasse misereri quod decepti sunt, quod illos spes sua fefellit: adulteri tamen fuerunt etiamsi ignoraverunt. An ego 4 si ⟨non⟩ ignorassem quid diceretur non occidissem? Utrum domum meam non fui intraturus, an me in aliud cubiculum iuxta adulteros meos collocaturus, an, cum venissem in cubiculum et iacentem cum adultero uxorem meam deprehendissem, excitaturus tantum? Quid deinde? Recepturusne an 5

347 1, 2–3 legitimum ... potest *post* legitimae *habent* Aβ, *transp. Wi.* 5 uiuo AD : uiuus B : uiuos C 5–6 meae ... legitimae *post* adulterium (2,2) *habent* Aβ, *transp. Wi.* 2, 1 alii *Fr.* 3 simus *Ro.* 3, 4 non *add. Ro.* quid diceretur *SB*[1], *Watt* : quod diceret A : quomodo d- B : quo d- CD 4, 2 aliud *Sch.* -um Aβ

p. 368 cessu|rus? Si talem habiturus eram animum, diis gratias ago
5 quod nocte veni. Vos profecto, dii coniugales, hanc illi mentem dedistis, ut domum in dotem daret, ut eadem familia excubaret, ut is ianitor esset qui me admitteret, ut reversus denique nihil novi invenirem praeter adulteros.

6 Ergo uxor sic a me amata, testamento relicta heres, audita morte mariti non inquisivit ubi perissem, non aliquos certiores nuntios, non reversuros a supremis officiis servulos expectavit, sed festinato quoque nupsit, et in novae libidinis amorem mea iudicia protinus transtulit? In eadem domo, in 5 eodem cubiculo, in eodem lecto, adeo mariti prioris etiam
7 memoria abierat? Desii ista mirari cum adulterum vidi iuvenem, propter quem tamdiu vidua esse non posset quamdiu peregrinari poteram ego qui uxorem sic amavi. Temere profecto, temere in longius ituri iter coniuges nostras domi relinquimus: subito absentium obliviscuntur, et paene cum 5
8 ipsis toris uxorum pectora refrigescunt. Mirer nunc ego unde rumor, quae tam maligno mendacio causa, cui fingere istud expedierit? Ille profecto in causa fuit iuvenis qui ad domum meam inductus est [quaesitus est locus]. Iam vero bonorum meorum dira populatio, sicut notissimo Graeciae 5 duci, qui felicior tamen solam in adulteris ultus est gulae voluptatem. |

p. 369 9 Scio, iudices, quam difficile sit alienorum malorum imaginem capere; sed tamen, quantum cogitatione permittitur, unusquisque se illo loco ponat, ac primum illa quae intra animum meum volvo mente concipiat, cum reverterer ex peregrinatione longa, quam mihi attulerit cogitationem pri- 5 mus aspectus.

5, 4 nouum β 6, 7 memoriam abiecerat β 7, 1–3 desii ... amavi] *cf. SB*[2] 8, 2 mendacii BD fingere B : -ge ACD 3 ad] in *Ri.* : *del. Ro.* 4 quaesitus est locus *ego delevi* (*cf. Wi.*) *itemque Watt* iam vero *Pith.* : iam uer (uir A[2]) Aβ 5 sicut] fuit, ut *Sch.* 6 duci A[1] : duci ulixi A[2] : u- d- CD, *et sim.* B 9, 1 iud. A : iudicium β 2 sed *Obr.* : sit Aβ : si (*del.* ac) *Hå.*[2] 4 volvi *Gron., fort. recte*

348

Cum proditoribus carcer incensus

Imperator in bello summam habeat potestatem. Imperator proditionis suspectos in carcerem coniecit. Ex transfuga comperit eadem nocte finitum iri proditionem. Incendit carcerem. Perierunt illi qui erant in carcere. Hostes recesserunt. Accusatur quod de indemnatis sumpserit supplicium. 5

1 DECLAMATIO

Si ratione defendi non possem, iure defenderer. 'Imperator in bello summam habeat potestatem.' Id quod obicitis (ut nondum †obiciam† propter bellum factum esse) in bello 2 factum est. Usus sum igitur lege. Videamus quam utiliter 5 constituta et necessaria quoque. 'Imperator in bello summam habeat potestatem.' Ante omnia non id est tempus quo iudicia exerceri, quo leges retinere vim suam possint. Ista *p. 370* pax spectat, | et diligentiorem rerum inquisitionem securitas 3 habet; non vacat in bello curam agere singulorum. Ad hanc rationem accedit illud quoque, quod administrare non potest bellum nisi tantam potestatem habuerit imperator. Tot milia conscriptorum militum in aciem educere, adsignare loca interim periculosa, tuendos cives, expugnanda hostium 5 castella, non potest sola ratio: opus est et metu. Quid si pleraque accidunt in quibus praesenti poena castigare necesse est eos qui peccaverunt? Ad haec igitur omnia provisum atque probatum est ut imperator summam potestatem haberet. 10

4 Quid tamen a nobis exigi oportet? Bonam voluntatem. Erraverim sane; sed id satis probationi existimavi, si hoc ad

348 1, 4 obiciam] *varia coniecta, quibus* dicam *anteferam* esse *Obr.* : est Aβ 2, 1 videamus *SB*[3] : -erimus Aβ utiliter *Aer.* : -li ABC : -lia D 3, 9 probatum β : prola- A 4, 2 sed *SB*[2] *post* sane *distinguens* : si Aβ

utilitatem civitatis pertinere credidi: quis damnaverit eum qui duabus potentissimis rebus defenditur, iure et mente?

5 Quid si etiam ratio hoc faciendi fuit? Forsitan et lente et nimium periculose fecerim, quod suspectos proditionis tantum in carcerem duci iussi: nihil egeram, non satis civitati prospexeram, hostis idem speravit; tamen hoc ne ab accusatore quidem reprehenditur. Iam igitur de his, qui †in carcerem duci† debuerunt, levius est supplicium, quacumque ra- 5
6 tione sumptum est. Nunc quare sumptum? Proditionis finis atque effectus omnis in proximam nobis noctem denuntiabatur. Puta falsum: quis non ignoscit rem tantam timenti? Non enim discrimen paucorum capitum agebatur: an aliquid esset haec civitas, an templa, an vetustissimae vesti- 5
p. 371 gium saltem urbis relinqueretur, an liberi vestri | coniugesque traditam a maioribus per manus in hoc usque tempus
7 libertatem semel perderent. Pro his animadvertere in paucos indignum est? Et exercitus partem occidimus, et, in aciem ductis militibus, certe innocentibus, multum contigisse imperatori videtur etiamsi non incruentam victoriam referat. Pro hac securitate si perierunt aliqui, ut parcissime dicam, 5
8 non ignoscetis? Equidem intellego hanc esse condicionem omnium qui administrationem rei publicae adgrediuntur, ut ea quae maxime pertinent ad salutem communem cum quadam sua invidia efficere cogantur. Quanta vi adversus me inimici consurrexissent si istud sine causa fecissem! 5
9 Quid si proditores fuisse manifestum est? Putemus esse iudicium, et, quatenus mavultis illos indemnatos dicere

5, 5–6 ad supplicium duci *coni. Wi.* 6 est *del. Lat.* 6, 4 agebatur, ⟨agebatur⟩ *Aer.* : a- ⟨sed⟩ *Sch.* 5 an vetustissimae] -ma an *Sch.* 7, 2 occidimus *Wi.* : dicimus Aβ : decimamus *Pith.* 3 imperatori *Gron.* : imp̄ Aβ 4 videtur *Pith.* : -eretur ACD : -eatur B referat *Pith., auct. Aer.* : se f- ABC : seuerat D 6 ignoscetis *Aer.* : -erem A : -ere (me quidem) β : -endum *Sch.* : ⟨oportet⟩ ignoscere *Watt*

quam innocentes, excutite causam. Sane non consummaverint crimen susceptum, at certe transfugae hoc mentiendi causa quae fuit? Homo, relicto exercitu suo, relicto imperatore suo, in civitatem nostram transgressus, cum rem periculosissimam fecisset, mentiretur? Cum ad probationem rei caput suum obligaret? Eandem nobis noctem denuntiavit. Manifestum est autem fuisse hostibus propositum civitatis nostrae per proditionem capiendae. Qui proditores fuerint, recedendo confessi | sunt. Quid enim est causae cur qui ad illud usque tempus ⟨ad portas⟩ civitatis permanserant, post incendium carceris, post mortem suspectorum nobis civium continuo discesserint?

11 Hic ratio illa quoque ⟨reddenda⟩ est, quod sic exegi supplicium ab illis (si modo hoc est exigere supplicium): miratur aliquis si hos timui educere, si, cum tanta conspiratio in civitate nostra nocentium esse diceretur ut prodere possent etiam ex carcere, vel cum tota sua custodia eos obrui malui?

12 His illud quoque adici potest, plurimum differre utrum quis supplicium exigat ab indemnatis an si aliquos securitatis publicae causa occiderit. Supplicium vocetur quod civitati praestiti? Si vero hoc pro salute communi fuit, non odio illorum factum est, imperatoris fortasse consilium reprehendi potest, factum certe damnari non potest.

9, 3 consummaverint *Aer.* : -it Aβ 4 crimen *Obr.* : primum ABC : *om.* D : proditionem *Aer.* susceptum *SB*³ (-tam *Aer.*) : -cipio CD : -cipi B : suspicio A 7 mentiretur? ⟨mentiretur⟩, cum *Ro.* **10,** 5 ad portas *add. Ro., auct. Aer.* **11,** 1 reddenda *add. SB*³ exegi *Aer.* : exigi A (*ex* -git?), β 2 ab illis ... exigere (*om.* A¹) supplicium *om.* β 3 hos *Obr.* : non Aβ **12,** 3 civitati *Sch.* (*numeros cur reprehendat Wi. non video*) : -as Aβ 4 praestiti *Ro.* : -titit Aβ

13 SERMO

In summa parte controversiarum talium quaeri solet haec quo animo fecerit imperator. In hanc partem satis firmam causae fiduciam videtur habere: quod enim huic obiecerunt inimici odium praeter commune omnium proditorum? 5

p. 373

349

Raptoris pater dementiae reus

Raptor, nisi et suum patrem exoraverit et raptae intra triginta dies, pereat. Rapuit quidam. Exoravit patrem raptae, suum non exoravit. Dementiae accusat.

1 SERMO

Non dubie pater hic intellegi vult se filii sollicitudine esse contentum et hanc triginta dierum moram pro ultione habere. Sed hoc si palam indicaverit, perdet artem; et si liberare filium sollicitudine semel destinavit, brevius habet statim 5 ignoscere. Variánda erit eius actio, ut filium dicat morte 2 dignum, an possit ipse perseverare dubitet. Non tamen praetereunda sunt illa, quamvis communia cum aliis controversiis generis huius, quae circa ipsam quaestionem dementiae versantur. Negabimus enim crimine uno posse deprehendi dementiam, et hoc propositum nostrum adiuvabimus fini- 5 tione, ut dicamus dementiam esse ablatum rerum omnium intellectum; alioqui neminem tam felicem qui non aliqua

13, 2–3 haec quo (quo *iam Ri.*) *SB*[3] : ecquo A : ea quo β 3 fecerit B : f- hoc AD : f- haec C 4 obiecerunt *Watt* : profec- A[1]C : profecerint BD : proferunt A[2]

349 1, 4 indicaverit *Aer.* : iud- Aβ 7 possit *Aer.* : -set Aβ 2, 4 negabimus *Aer.* : -auimus Aβ

paenitentia digna faciat, qui non subiectus sit errori, et hoc
3 proprium non dementis esse verum hominis. Atque ad hoc, quod commune cum omnibus est, aliquid etiam proprie applicabimus, quod eius generis dicitur dementia esse, de qua iudicium est, ut emendari uno verbo possit. Porro cum
p. 374 adeo confessum sit dementiam | non posse curari ut ne illud 5
quidem adhuc inveniri potuerit, quae causa faceret dementiam, ubi animus consisteret, profecto non poterit videri dementia quae est in hominis potestate.

4 DECLAMATIO

Si exoratus fuero, statim non modo sanus verum etiam bonus pater et indulgens ero. Vis scire, fili, quid sit dementia? Deducere se in periculum capitis cupiditate, non intellegere pacem, non intellegere leges, et, si quid supra hoc momenti 5
fortuna praesens [iudicium] habet, accusare eum qui ex-
5 orandus sit. Non est igitur dementia. Nec refert ad praesens iudicium neque ad vestram pronuntiationem an ego durus pater, an ego nimium severus. Non de hoc quaeritur; satis est non esse furiosum.

6 'Non exoro te' inquit, 'cum rapuerim.' Miraris? Hoc enim est quod te in hoc impulerit: adhuc quid feceris nescis. Non dico illa quae fortasse tibi leviora videantur †quae ad materiam pertinent†: expugnasti domum, et virginis praetextam scidisti, et puellam usque in eam iniuriam traxisti qua nihil 5
gravius bella habent. Tu, qui in id te periculum demisisti ut tibi exorandus esset pater, miraris quod non exorasti sta-
7 tim? Si incidisses in illos felicioribus saeculis natos, [cum] quibus virtus magis commune bonum erat, non expectassent
p. 375 legem, non expectassent tricesimum diem. Nunc me | merito

3, 7 poterit A : -rat β 4, 5 hoc] *anne* haec? 6 iudicium *del. Watt, Wi.* 6, 1–2 est enim β 3–4 quae ... pertinent *fort. delenda* (*Wi.*) 3 quae] quamquam *Ro.* 6 demisisti *Aer.* : dim- Aβ 7 statim *Hå.*[2] : patrem Aβ 7, 1 cum *del. SB*[2]

contemnis: flentem aliquando vidisti: non auderes accusare
8 patrem si timeres. Tu, si incidisses in illum qui laureatas filii 5
sui cervices amputavit, si incidisses in illum qui iudiciis propinquorum atque amicorum contentus fuit, opinor habuisses tempus querendi, habuisses tempus non dico deferendi
patrem sed diutius rogandi. Illi vere fortes et viri fuerunt qui 5
cum hoc meminissent, liberos a se rei publicae gratia pro-
9 creatos, bene impendi crediderunt exemplo. Ego tacere contentus sum. Cum exorari debeam, sic agis mecum tamquam
etiam si praestitero tibi plus alii debiturus sis. Confutabit,
10 opinor, indulgentiam meam ille melior, ille mitior. Ego vero
facilius frangerer si ille irasceretur. Aliquis, cum filia [illius]
rapta sit, tam cito exoratus est? Quis est ille tam demens?
Quid est istud quod vobis nimium convenit? Quid est istud
quod ille se accepisse iniuriam non putat, quod omnia sic 5
agit tamquam exoratus ante tricesimum diem?

11 'Quid ergo?' inquit 'Occides?' Debeo. Si quid in me fuerit
fortis animi, si quid virtutis incorruptae, faciam; duret tantummodo animus, non deficiam, non deflectar. Etiamnum
fortis sum, etiamnum posse videor: sed supersunt dies. Non
blandior tibi: cotidie me hortor et instigo animum meum et 5
totam sceleris tui deformitatem pono ante oculos, et illud
nescio quid quod persuasioni meae repugnat volo perdo-
p. 376 12 mare. Bene facis quod accusas: | turpiter deficiebam, perdebamque necessarium civitati exemplum, iamque in eam venturus eram hominum suspicionem tamquam me permittente
fecisses.

8, 1 in D : *om.* ABC laureatas *Nic. Faber* : laudatas Aβ
2 cervices] *i.e. caput* 9, 2 *post* sum *dist. SB*[1], *post* debeam
vulg. 10, 2 illius *del. SB*[3] 4 quid … convenit (illud *et* nobis B)
β : *om.* A 5 omnia *om.* A 11, 4 fortis sum A[2] (?), *Pith.* :
-issimum A[1]β 6 totam *Aer.* : tortam Aβ 12, 1 perdebamque
ed. Bipontina : prod- Aβ

13 Hoc age: dic insanum, dic furiosum, dic longe ab intellectu sanguinis sui positum. Vide ne rogaveris. Quid enim acturus ⟨es⟩ ad genua provolvendo, adhibendo amicos, flendo in pectus meum? Insanus sum, nihil sentio. I ad illum patrem tuum. 5

350

Aqua frigida privigno data

Qui habebat filium, amissa matre eius, aliam uxorem duxit. Incidit in gravem valetudinem filius. Convocati sunt medici; dixerunt moriturum si aquam frigidam bibisset. Dedit illi noverca aquam frigidam. Perît iuvenis. Noverca accusatur a marito veneficii. 5

1 DECLAMATIO

Veneficii ago. Filium meum perisse, et ea potione quam dederit noverca perisse, non difficile probabo. Nam et datam a se potionem non negat, et eam periculosam fuisse quae praedicta sunt ostendunt. Ne ignorantia quidem defendi pot- 5
p. 377 2 est: id quod accidit | denuntiatum est. Itaque non tam in defensione fiduciam habet quam in lege, nec tam dicere potest scelus se non fecisse quam illud, impune fecisse. Negat enim se teneri posse veneficii, quoniam non dederit venenum.
3 Postea videbimus et quomodo intellegendum sit venenum et an hoc quod datum est illo tempore fuerit venenum; interim putemus nullam legem huic sceleri proprie esse constitu-

13, 2 vide] *num delendum?* 3 es *add. Ri.*

350 *thema* 2 in B : *om.* ACD 4 periit β 1, 4 eam periculosam *ed. Leid.* : ea -sa A : ea pericula β 5 ostendunt *Aer.* : -dit Aβ (⟨iis⟩ quae ... ostenditur *Sch.*)

4 tam: nonne proxima utendum est? Non ignoro esse frequentem huiusmodi in iudiciis minoribus dumtaxat contentionem, ut ⟨petitor⟩ pecuniae excidisse formula, ut aliter quam oportuerit agere dicatur. Sed haec tunc valent cum ostenditur ius aliud quo agendum sit. Itaque si dicis qua lege alia 5 accusare debuerim, merito excludis hanc qua ago. Sed neque hanc actionem meam admittis neque aliud demonstras quo recedam ab hac lege depulsus: hoc contendis, ut istud,
5 etiamsi scelus sit, facere licuerit. Atqui hoc etiamsi ⟨sit⟩ non proprie conscriptum, consuetudine iudiciorum consequens est, quotiens aliqua propria actio in rem non detur, uti proxima et simili. Nulla tanta esse potuit prudentia maiorum (quamquam fuit summa) ut ad omne genus nequitiae occur- 5
6 rat. Ideoque per universum et per genera singula conscripta sunt iura. Caedes videtur significare sanguinem et ferrum; si quis alio genere homo fuerit occisus, ad illam legem revertemur: si [inciderit in latrones aut] in aquas praecipitatus, | *p. 378* si in aliquam immensam altitudinem deiectus fuerit, eadem 5 lege vindicabitur qua ille qui ferro percussus sit. Igitur et alia similia. Lex de aqua frigida scripta non erat: redeamus necesse est tamen ad eam quae venena coercet, cum aqua frigida id effecerit quod venenum.
7 Haec, ut remittam non fuisse hoc veneficium; nunc vero venenum quomodo interpretari et intellegere possumus? Ut opinor, potionem mortis causa datam. Non quaeritur qualis sit, sed quid efficiat. Nam ipsorum venenorum plura genera, plura nomina sunt, diversi etiam effectus. Aliud ex radicibus 5

3, 4 proxima *Gron.* : -mo Aβ 4, 3 ⟨petitor⟩ pecuniae *Becher* : pecuniam Aβ formula *Ranc.* : -l(a)e Aβ 4 oportuerit *Ro.* : potu- Aβ 6 qua ago *Ri.* (qua lege ago *Aer.*) : quam lego Aβ 7 hanc *Aer.* : huc Aβ 5, 1 sit *add. Ro.* 4 potuit esse β 5 occurreret *tempt. Wi.* (-rerit *Gron.*) 6, 4 inciderit ... aut *del. Wi.* 8 coercet *Wi.*, *auct. Aer.* : noceant Aβ 9 id effecerit A : idem f- D : idem est f- B : idest f- C

herbarum contrahitur, aliud ex animalibus mortiferis reservatur; sunt quae frigore sanguinem gelent, sunt quae calore nimio vitalia exurant: omnia tamen haec sub unam legem
8 veneficii veniunt. Quin illud etiam in rerum natura manifestum atque deprehensum est, alia esse aliis venena: quaedam, mortifera nobis, etiam in remedium quorundam animalium cedunt; quaedam, quae in voluptates etiam et luxuriam adhibentur, multis animalibus adferunt mortem. Similis ratio et remediorum est. Cur igitur non sit differentia [cum veneno] etiam temporis? Nihil interest quid faciat
9 alias: nunc venenum est. Quomodo autem comprobare ista possumus? Ante omnia animo dantis, deinde effectu. Animus dantis qualis fuerit, mox probabimus; interim de effectu constat. Vultis aestimare? Adeo certum fuit hoc vene|num esse ut praedictum sit. In summa, quid plus pati potuerat adulescens si venenum bibisset? Ponamus ex altera parte illam potionem cuius tu nomen subinde iactas, pone ex altera potionem quam tu dedisti: de utraque idem medici dicent. Si nihil interest mortis, nihil interest criminis.

p. 379

10 Haec ad ius; sed ad ream legi suae applicandam sane scrutemur et animum. Non dico quae sit quae dederit; interim hoc respondeo, aquam frigidam dedit. Sane medici non vetuerint, non timuerint; satis est, non permiserunt. Personam non onero, denuntiationem dissimulo: dedisti aegro
11 quod pater non dedisset. Si unus aliquis ex medicis nocituram tantum potionem esse dixisset, dicerem tamen: fortasse moriturum non putaveris, nocere voluisti. Nunc inter omnes medicos constitit periturum esse si aquam frigidam bibisset:
12 dedisti postquam certum erat. Velim scire an aliquid tale in valetudine eius et ante feceris. Nam sive fecisti, apparet quo-

8, 7 cum veneno (uenio A[1]) *del. Wi.* **9,** 1 autem *Sch.* : enim Aβ comprobare *Ro.* : -parare Aβ 3 mox *Gron.* : non Aβ probabimus *P* : -auimus Aβ **10,** 1 legi *Aer.* : -is Aβ 2 dederit] dedit *tempt. Ri.* 6 pater] ma- *tempt. Wi.* **11,** 3 nunc *Ri.* : hoc Aβ

modo ad tantum periculum deductus sit; sive non fecisti, apparet fuisse causam propter quam faceres. 'Non putavi nocere, nec credidi medicis. Adeone ignota medicinae experimenta sunt?' | 5

p. 380

351

Exul index tyrannidis

Exulem intra fines deprehensum liceat occidere. Ex suspicione tyrannidis sit actio. Exul, apud quem dives fuerat hospitatus, scripsit senatui se facturum indicium tyrannidis si reditus sibi decerneretur. In curia cum ageretur, solus dives contradixit. Decreto tamen reditu exul ille intra fines est occisus. Dives tyrannidis reus est. 5

1 SERMO

Exulem illum qui occisus sit dicemus, antequam damnaretur, fuisse civem seditiosum, omnibus sceleribus confossum; sed in illis quoque diu non fiducia innocentiae verum audacia nescio qua omnia fingendi atque dissimulandi latuisse, 5 et, quemadmodum multos similes sui amicos habuerit, sic 2 non pauciores habuisse inimicos. Vix quidem illum, quamvis in manifestis sceleribus, nescio qua audacia repugnantem damnari potuisse. Expulsum autem (quod fere sceleratis pectoribus eveniat) graviter tulisse poenam ac praecipue

12, 3–4 sive ... faceres] *v. SB*[2] 5 nocere *om.* A 5–6 adeone ... sunt *accusatori tribuunt vulg.* (*cf. SB*[2]) *post hanc decl.* (*cui finem deesse non sine causa suspicatur Wi.*) m. fabi quintil. finiunt coloratae feliciter, incip̄ eiusdem colorate egenti (lege- β) uita bona A (e. u. b. *post* sunt *transp.* A[2]), *et sim.* β

351 *thema* 1 ex *P* : et Aβ **1**, 2 sit ABC : est D 6–7 similes sui amicos *et* inimicos *locum inter se mutent oportere videtur* **2**, 4 eveniat *Aer.* : u- Aβ

auctoribus eius fuisse infestum; quibus ut referre gratiam 5
3 posset, quaesisse occasionem reditus. Quod ut posset contingere, prius conterrere voluisse patriam, ut in communi servitutis metu non tanti unius exulis reditum quanti securitatem omnium iudicaret. Dictitare igitur coepisse apparari
p. 381 tyrannidem, instare | patriae gravem servitutem: quaedam 5
4 se comperisse. Has eius voces frequentes, cum forte eadem iter faceret, ad divitem perlatas; et protinus motum tali rumore certius aliquid ex ipso voluisse scire, quidnam [exul] loqueretur, an arma aliqua apud eum, an vestigia saltem tyrannidis reperiri possent. Sibi quoque exulem dixisse ap- 5
parari tyrannidem, sed nihil praeterquam inania verba se
5 apud eum comperisse. Illum autem hoc ipso accensum, quod fabulis suis iudicaret etiam a divite haberi fidem, non distulisse quod diu cogitasset: misisse ad senatum indicii epistulam. Ad nuntium tam atrocis rei attonito universo senatu, divitem indicasse quid ipse comperisset, quemadmo- 5
6 dum sibi quoque eadem denuntiasset. Intellexisse vanam illius, sine ullis argumentis, vocem; itaque dixisse nihil scire exulem, supervacuo revocari. Ceteros autem, qui attoniti erant, decrevisse tanti non esse unius exulis reditum ut diu-
7 tius tali metu sollicita teneretur civitas. Hoc decretum sena- 5
tus non omnibus fuisse notum (etenim [festinatione quoque] in eiusmodi metu praecipitari solere omnia), legem illam quae exulem intra fines iuberet occidi nemini fuisse ignotam. Eum igitur qui multos inimicos haberet, non omnibus 5
decreto senatus, omnibus iure exulis noto, intra fines occisum non esse mirandum.

3, 2 conterrere *Pith.* (eum t- *Aer.*) : -terere Aβ voluisse *Aer.* : -set (ual- C) Aβ 3, 4 apparari D : apparati ABC 4, 1 frequenter β 3 exul *del. SB*[2] 4 apud eum *del. Ro. probante Wi., quo sententia non mutatur. melius* an … possent *secluseris, magis tamen declamatorem ipsum titubasse arbitror* 5 apparari A[2]D : apparati A[1]BC 7, 2 festinatione (-nem β) quoque *del. SB*[3] 3 huius modi A 5 eum *Aer.* : cum Aβ

8 Multum adiuvat in defensione persona divitem, quod est integer; in qua parte etiam gloriari potest, ut dicat se odisse etiam aliena scelera. |

p. 382 9 DECLAMATIO

Tyrannidem paro. Vides enim: cum sceleratis mihi convenit, revocari exules volo, non etiam facta illorum, ⟨non⟩ consilia deprehendo. An ego, si hoc cogitassem, tam aperte omnia egissem et ipse potissimum ad exulem issem? Protinus me ac propositum meum innocenti aperuissem? Non hoc ipsum timere debui? Adiecissem huic suspicioni sententiam meam, ut viderer timere indicem? Nihil debui minus quam in metu ipsum metum prodere. 5

352

Reus tyrannidis qui deliberavit victor arma deponere

Ex suspicione tyrannidis sit actio. Quaedam civitas, quae bello laborabat, cum duobus proeliis victa esset, adulescens dives nobilis cum servorum et clientium manu armata processit in proelium. Fugavit hostes. Populus redeunti portas clusit. Cum aperturum promitteret si arma posuisset, respondit dives se deliberaturum. Triduo deliberavit. Rediit in civitatem positis armis. Reus est tyrannidis. 5

1 SERMO

Divitem hunc dicemus natum honesta domo, patre militari, forti viro; a primis statim annis adsuevisse studio armorum,

8, 1 persona *SB*[3] : -ae Aβ 9, 3 non *add. Sch.* 5 issem *Becher* (ivis- *Gron.*) : mis(s)issem Aβ me ac *Pith.* : me(a)e Aβ : me et *coni. Wi.* 6 innocenti *Hå.*[2] : no- Aβ

352 *thema* 3 clientum BD

magnum per se militiae usum collegisse. Cum autem subito bellum incidisset, factum alium ducem non iudicio sed | 5
p. 383 quodam casu et incerta populi aura (nec sane vacasse tam ⟨in⟩ subito dilectum ducum agere) – factum ducem qui nullum militiae usum haberet; nec aliunde victam duobus proe-
2 liis urbem. Tum demum intellexisse populum qualem haberet ducem; et ante omnes amicos paternos frementes venisse ad divitem, palam questos de duce, adiecisse: 'pater tuus, si viveret, pro patria arma cepisset: non esset passus vexari rem publicam et hostium armis et imperiti ducis consiliis.' 5
Accensum his vocibus pro salute ac libertate omnium pia
3 arma cepisse, privatas quoque adiecisse vires. Urbe egressum solutos laetitia victoriae hostes et nihil minus quam eruptionem timentes oppressisse. Hac victoria accensum, quasi in aemulationem, gravi dolore exarsisse ducem. Cum diceret malo exemplo militare privatos, et cum omnes amici 5 divitis cum divite essent, non difficile persuasisse ut portas
4 cluderent. Milites autem confecto proelio ad gratulationem redeuntes portas clusas obstipuisse; posteaquam vero iussi sint arma ponere, aliquanto gravius exarsisse: veluti parricidas se excludi et armatis hostibus inermes obici. Hanc seditionem volentem sanare divitem tempus petisse, non magis 5 deliberandi quam rogandi; et triduo illo nihil aliud egisse
5 quam modo singulos, modo universos rogasse. Illos quoque securiores fuisse posteaquam ex toto recessisse hostem crediderint. Redisse autem se a bello ad iudicium, et in con-
p. 384 scientia maximi | meriti gravissimum sibi crimen obici, ut qui solus rem publicam defenderit opprimere voluisse dicatur. 5

1, 7 in *add. SB*[2] factum ducem] *num delendum?* **2,** 5 imperiti *Fr., Obr.* : -tis Aβ **3,** 1 urbi A[1]β 4 aemulationem *Bu.* (aemulum *exspectarem*) : -ne Aβ 6 diuite A[2] : -es A[1]β populo *post* persuasisse *add. Bu.* 7 cluderent D(?), *Aer.* : -ret ABC **5,** 2 toto *Pith.* : torto Aβ 5 defenderit *Aer.* : -ret Aβ

353

Dispensatores torti

Quidam ab infitiante petebat depositum. Dispensatores utriusque torti contraria dominis dixerunt. De integro lis est.

1 SERMO

Petitor necesse est infamet dispensatorem suum et dicat ab adversario corruptum, et ea fiducia esse illum infitiatum, cum promitteret dispensator negaturum se etiam in tormentis. Itaque ab adversario natum, cum lis esset: 'dispensatores 5
2 torqueamus.' Alterum hunc dispensatorem sani propositi dicet, qui semper accepisse se palam dixerit, et statim cum datus sit in tormenta, hoc sibi proposuerit: 'quid? ego quo praemio mentiar?', confessum esse. Et hoc in locis valens est: 'Tuus dispensator accepisse se ait, meus dedisse negat. 5
Huius potentior vox est: potest enim etiam per alium nume-
3 rata videri pecunia.' Initio autem dicet hunc sibi placuisse servum, et ideo supra rationes esse positum; sed postea et licentia sua et securitate domini, qui illi plurimum crediderit, isse in vitia, a multis corruptum antequam ab hoc, et ideo se deposuisse. ⟦Hanc sibi deponendi fuisse causam, 5
p. 385 cum videret in malo statu rationes esse.⟧ | Hoc necesse est adicere quia urgetur per interrogationem quam causam deponendi habuerit.

4 Infitiator dicat oportet dispensatorem suum finem tormentorum quaesisse: ideo confessum ut dimitteretur.

353 1, 5 cum] quod *Sch.* 2, 1 dicet *Aer.* : decet Aβ 3 proposuerit *Aer.* : -rat Aβ 4 confessum esse] ⟨sic⟩ c- e- *Sch.* : ⟨ideo⟩ c- e- *Aer.* : *melius deleveris* 3, 1 hunc *Sch.* : hic Aβ 5–6 hanc ... esse *ita secl. SB*[2]

354

Morietur antequam nubat

Quidam nubilem filiam habens uxorem secreto loquentem cum adulescente vicino formoso deprehendit. Quaesivit quid locuta esset. Respondit mulier de nuptiis filiae se locutam. Ei maritus filiam despondit. Mater ait: 'morietur antequam nubat.' Ante diem nuptiarum puella subito perît; livo- 5 res et tumores in corpore fuerunt. Mulier rea est.

1 SERMO

Dicet haec mulier iuvenem illum numquam sibi placuisse, et repugnasse se cum videretur illi puella destinari; illum autem, utique volentem hanc uxorem habere, ad satisfactio- 2 nem venisse; tunc vero minus placuisse matri generum. Ita- 5 que cum desponsam audisset filiam, cotidiana consuetudine vulgi iratam dixisse: 'morietur celerius quam nubat.' Ceterum de fato puellae una cum accusatore queretur. †Causam fati crudelitati fingitur.† | 5

p. 386

355

Tutor lenocinii reus

Pupillus cum tutore agebat tutelae, tutor cum pupillo adulterii. Remiserunt invicem actiones. Lenocinii tutor reus est.

1 SERMO

Fuisse quosdam utriusque inimicos hic tutor dicet, qui ab initio moleste tulerint non ipsis potius relictam esse tutelam et, quoniam ab hac praeda exclusi sint, distulerint spes suas

354 2, 4–5 causa facti B, *Ri.* 5 crudelitate Eβ : cruditati ⟨adsignetur⟩ *Ri.* (causa fati cruditas fingetur *Bu.*)

in diem ultimum tutelae, ut rudem et imperitam pupilli aeta- 5
2 tem fraudibus suis circumscriberent. Se autem tutelae rationes, ut debebat, reddidisse. Ceterum metuentem ne dimissus a se pupillus fraudibus et insidiis inimicorum circumscriberetur, velut alteram eius tutelam gesturum in domo retinuisse. Tunc vero consurrexisse illos qui tutelam ipsis non com- 5 missam moleste tulerant, et graviter excanduisse: ne peracto quidem tutelae tempore a domo tutoris pupillum dimitti, nullam occasionem ad despoliandum imperitum iuvenem
3 dari. Cogitasse igitur quemadmodum pupillum ac tutorem mutuo dolore distraherent. Nam si rationes tantum infirmarent, videbant futurum ut optima conscientia tutor non expectaret ultimam contentionem iudicii, sed per communes
4 amicos propinquosque pupilli satisfaceret. Invenisse illos ra- 5 tionem qua mutuo dolore distraherent: summisisse qui dicerent male tractatas a tutore rationes; non omnia nosse
p. 387 pu|pillum qui taceat: si litigare velit, futurum ut sua recipiat. Per alios deinde internuntios sollicitatum maritalem ani-
5 mum, qui pupillum falso crimine adulterii inquinarent. Se 5 utique maritum credulum nihil tanti putasse ut ⟨non⟩ suspicioni suae satisfaceret. Diu hac fraude inimicorum pupillum tutoremque deceptos. Sed posteaquam veriores amici intervenerint et se interrogaverint quam actionis haberet fidu- 5 ciam, pupillum item seduxerint et querelae causas quaesierint, tum demum apparuisse mutuum errorem; et se quaedam
6 certius etiam ab uxore quaesisse. Detecta igitur fraude inimicorum facile depositas, quae nullis fundamentis niterentur, actiones et reditum in gratiam. Se tamen nondum inimicos effugisse, a quibus reus factus sit.

7 Accusator autem non committet si in pupillum dixerit: id enim crimen illi obiciet quod ille noluerit diluere. Dicet ergo

355 2, 7 dimitti A[1] : dem- A[2]Eβ 4, 2 distraherentur *Gron.* 5, 2 non *add. Gron.* 4 intervenerint *Aer.* : -uenirent Aβ (*silet* E) 7 se Eβ : sed A 7, 1 non] nihil *Sch.* 2 noluerit] *non video quare*

propter amorem adulterae illum in domo tutoris remansisse (nam ante quattuordecim annos incredibile est crimen), remansisse ergo ⟨propter⟩ amorem, nec illam indulgentiam in 5 retinendo pupillo fuisse tutoris sed conscientiam, cum sciret male redditis rationibus non esse offendendum pupillum. 8 Mulieri autem multa donata, quaecumque desideraverit concessa. His sceleribus invicem cognitis, primo utrumque excanduisse, deinde tutorem ex conscientia rationum omisisse potius matrimonii vindictam quam mutuis caderent actionibus. Sic pares acceptasque factas rationes. | 5

p. 388

356

Filius pro meretrice patris suam redimens

Quidam luxurioso filio, amanti meretricem, dedit pecuniam ut sibi emeret eam meretricem quam ipse pater amabat. Ille eam redemit quam ipse adulescens amabat. Abdicatur.

1 SERMO

Hic senex dicet filium fuisse luxuriosum et non sine maximo patrimonii ac famae damno amasse meretricem. Cui malo voluisse mederi patrem: saepe obiurgatum filium, saepe secreto, saepe etiam palam castigatum. Cum iam nec sumptibus nec inverecundiae finis imponi posset, habuisse cum 5 cognatis consilium quidnam se facere oporteret. Abdicaret? Sed tanto liberior fuisset luxuria. Castigaret? Sed nihil castigando profecerat. Succurrisse cognatis et amicis rationem 2

5 propter *add. Gron.* 8, 4 caderent (*i.e. damnarentur*) *Ro., Ri.* : -et Aβ 5 factas acceptasque *Bu., fort. recte* rationes B^1 : act- AEB^2CD

356 1, 6 inverecundiae *Sch.* : uer- Aβ 7 oporteret B : oportet ACD

qua putarent iuvenem posse emendari: si simularet pater amari a se meretricem et daret pecuniam potissimum ipsi filio ad redimendam; quod si fecisset, futurum ut meretrix redempta altera meretrice, deinde ab ipso adulescente red- 5
3 empta, indignaretur et illum amare desineret. Nam initio statim dicendum est culpa meretricis iuvenem haesisse, et ideo quaesitam quae avocaret, et illa ratione datam iuveni pecuniam. At illum protinus cucurrisse ad meretricem suam; patrem autem, quoniam nullo modo sanare filium potuerit, 5
ad ultimam ultionem confugere: abdicare filium quia emendare non potest. |

p. 389

357

Uxor non relinquens ob adulterium caecatum

Adulter excaecetur. Uxor virum in calamitate ne deserat. Quaedam patri de marito ter questa et tacere iussa postea, ab excaecato ob adulterium viro quia non recedit, abdicatur.

1 SERMO

Haec mulier dicet acceptum a patre maritum se ab initio amare coepisse; adulescentem lenociniis adulterae illius usque eo captum esse ut revocari a cupiditate non posset. Ut necesse erat, moleste se tulisse, et eo magis quod maritum 5
2 diligeret. Voluisse ergo experiri quid de adulteris pater sentiret; indicasse ei adulescentis errorem. Respondisse illum esse quaedam aetati concessa, nec reprehendi lusus in eiusmodi iuventa debere. Tum vero cariorem sibi virum factum posteaquam lusibus eius patrocinari etiam senex coeperit. 5

3, 7 potest] possit *Ro.*, *Ri.* (-set *Fr.*)

357 1, 3 adulterae *Aer.* : -t(a)e AEβ 2, 1 adulteris AEβ (alt-Eβ) : -iis *Ro.* 3 aetati *Fr.* : -ibus A,E (*ex* -ebus) β : -i huic *Ro.*

3 Sed cum videret nequissimae mulieris illecebris maritum teneri, et iam vindictam adulterii atque occasionem captare adulterae maritum, iterum ad patrem venisse, ut illius saltem auctoritate emendari adulescens posset. In eadem voce
4 illum perseverasse iterum ac tertio. Accessisse novum amori 5
suo sacramentum, et iudicio patris auctum iuvenis adfectum. Miserrimum ergo iuvenem fraude et insidiis deceptum eam fortunam sustinere quam illi semper uxor timuerit. |

p. 380 5 Hoc colore optime defendetur mulier, alioqui lege imbecilla. Nam ex contraria parte infinitum potens est illud, maritum esse damnatum.

358

Exposito pulsatori amputatae manus

Talionis sit actio. Qui patrem pulsaverit, manus perdat. Quidam ⟨ab⟩ exposito quem in locum filii sustulerat pulsatus tamquam pater manus incidit. Agnitus ille advocato naturali patre talionem petit.

1 SERMO

Hic adulescens iure infirmus est: nam quod lege agitur non solet vindicari lege. Cur enim potius ab educatore quam a carnifice petatur talio? Sed praeterquam lege etiam facto laborat, quod quamvis educatorem, tamen patris loco pulsa- 5
2 verit. Dicat tamen educatorem fuisse hunc ab initio crude-

4, 1–2 accessisse … adfectum *post* timuerit *praebent* AEβ : *transp.* *SB*[2] 2 auctum *Sch.* : fac- AEβ iuvenis] *fort. delendum* (*cf. SB*[2]) 5, 1 inbecilli *vel sim.* β

358 *thema* 2 ab *add. Gron.* 1, 5 pulsavit *Ri., fort. recte*

lem, et hinc suspicatum iuvenem non esse illum verum patrem. Saepe amicis questum, quibusdam etiam mandasse ut inquirerent qui aliquando infantes exposuissent. Hac re validius offensum senem. Itaque dedisse operam ut se pulsan- 5 dum praeberet; deceptum [certum habeo] etiam tempore ipso iuvenem incidisse in eum quem minime provocatum 3 iniuria vellet. At illum confestim tamquam de alieno non deliberasse sanguine et, quia redditurus esset expositum, de- p. 391 bilitasse. | Certe eum lege patris usum qui sciret nec se patrem nec hunc filium. Adulescentem autem, quia nondum prospectum illo tempore patrem habuerit, certe quia proba- 5 re non potuerit, tacuisse; nunc petere talionem.

359

Lis publicani de unionibus

Praeter instrumenta itineris omnes res quadragesimam publicano debeant. Publicano scrutari liceat. Quod quis professus non fuerit, perdat. Matronam ne liceat attingere. Matrona iter faciens cum ad publicanos venisset, uniones habens quadringentos in sinum abdidit. Hos cum requireret 5 publicanus, matrona scrutandi potestatem fecit. Publicanus noluit scrutari. Translatis manum iniecit et suos dicit.

1 SERMO

Quaestiones sunt: an instrumenta itineris videri uniones possint; an, etiamsi non possint videri, tamen, quoniam ad usum et ornamentum matronae parati sint, in commissum venire potuerint; an in usum parati sint; an, si in usum 5

2, 4 infantem B 6 certum habeo *del. vellet Wi.* 3, 5 professum *SB*[1] : *anne* perspectum ?

359 *thema* 7 ini(i)cit β

parati sint, non ostensi teneri possint, cum ostensi nihil de-
2 buerint; an, quamvis scrutari matronam non liceat, et ipsa permittente et publicano licuerit; ⟨an⟩ perinde sit scrutationem permisisse ac rem ostendisse; an dimissa res peti possit; an haec dimissa sit (dicit enim publicanus non rem sed controversiam dimissam). | 5

p. 392

360

Lis de dotibus socrus et nurus

Prius ratio dotis habeatur. Quaedam apud filium amisso viro dotem reliquit. Adulescens ducta uxore dotata decessit. Res solvendo non est. Contendunt socrus et nurus utra prius dotem accipiat.

1 SERMO

Mulierem illam socrum †nurus dicet† hanc ruinam patrimonii post mortem viri statim sensisse; non sumpsisse dotem ne et filium decoloraret et dotem quoque perderet. Itaque etiam dotatam filio quaesisse uxorem, quo facilius posset ruentis 5 patrimonii rationem fulcire. Addat donasse illam filio petitionem, hodie, quia decessit, retractare. Sed et praescribat.

2, 2 an *add. Ro.* 3 res repeti *Ro.* 4 controversiam] *de suo iure scrutandi, puto*

360 *thema* 1 prius *SB*[3] (*cf. Cic. Amic. 15 init.*) : -mus ACD[1] : -mum B : prior D[2] : prima *vulg.* 1, 2 mulierem ... dicet] *male se habent, puto, haec; nam sequentia a socru faciunt, non a nuru* illam AB : -a CD

2 DECLAMATIO

Sero petis, et illud patrimonium est. Tu, dum heres mariti tui erat, a filio petere debuisti; ego ex bonis mariti mei repeto. Nam duae mortes maritorum diversas successiones habent. Bona mariti mei morte eius ⟨mea⟩ facta sunt; dum viveret, 5 patris fuerunt. Dos est si a viro aut ab herede eius repetatur: tu amisso viro cum dotem non petisti, fecisti creditum ex dote. |

p. 393 3 SERMO

Circumscriptam se nurus queretur, et in ultimo quaeret in quem usum anus dotem desideret.

Contra illa dicet hanc mulierem ambitiosam et profusam fuisse: non minime propterea ad egestatem perductum 5 virum.

4 DECLAMATIO

Nurus oportet a viro dotem repetat, socrus a patrimonio.

361

Depositi rapti quadruplum

Qui depositum perdiderit, iuret et sibi habeat. Quidam cum depositum furto amisisset iuravit. Postea furem damnavit, exegit quadruplum. Dominus hoc quoque petit.

1 DECLAMATIO

Meae pecuniae accessio ad me pertinet. Quid si enim cognitor meus, quid si procurator hoc idem respondeat? Denique,

2, 2 illud (*sc. argentum*) *SB*[3] : aliud Aβ patrimonium] *non dos* 5 mea *add. SB*[2] *vel pro* mei *supposuit*

quid si damnatus fur non totum solvisset? Nempe meum damnum erat. An iacturam debeo sentire, accessionem non 5 debeo? Ego enim a te recessi cum iurasti; iam cum fure mihi negotium est: hic quidquid solverit ad me pertinet.

2 SERMO

p. 394 Contra ille suo nomine egisse se dicet, investi|gasse, laborasse. Illud praeterea potens est pro illo, non potuisse dominum illum furti agere: 'Itaque iudex quid pronuntiavit? Nimirum mihi furtum esse factum.' 5

362

Invicem pulsatores patrum

Qui patrem pulsaverit, manus ei incidantur. Duo adulescentes aequales iuraverunt ut alter alterius patrem caederent. Ceciderunt. Petuntur manus; patres vindicant.

1 SERMO

Fuisse duos sodales, patribus ex austero indulgentibus. Saepe coisse ad lusum, frequenter una fuisse. Quodam tempore, cum alter ex his serius in convivium venisset, dixisse alterum: 'Fortasse te, ut solet, ille senex retinuit. Sed non feret 5 impune: ego illum verberabo.' Hunc deinde respondisse: 'et 2 ego tuum caedam.' Cum alternis verbis iactarentur minae, et uterque metueret ne inultum haberet patrem, iurasse in ultionem magis parentum quam iniuriam.

362 1, 2 ex austero] *i. e., opinor, non sine austeritate amantibus* (*vide indicem verborum s. v.* indulgentia) *et TLL V, 2, 1123*

363

Vestiplica pro domina

Malae tractationis sit actio. Quidam pauper, formosae maritus, a peregrino vicino negotiatore | ter de stupro uxoris adiecto pretio appellatus, vestiplicam dominae habitu misit. Malae tractationis reus est.

p. 395

1 SERMO

Maritus illo colore defendendus est, ut dicatur fuisse diligens custos pudicitiae uxoris, natura quoque sollicitus et sedulus. Cum esset de stupro uxoris appellatus, admiratum tantam peregrini negotiatoris audaciam; cum deinde etiam repetitus, suspicari aliquid etiam de uxore coepisse; quantum nunc appareat, suae naturae potius vitio quam culpa uxoris. 2 Cum vero tertio quoque instaret adulter, non potuisse dissimulare suspicionem et sollicitudinem suam. Itaque quia putaret aliquid ante cum sua uxore locutum adulterum per vestiplicam, advocasse illam et quaesisse num aliquid de adulterio sciret. Illam respondisse innocentem esse dominam et ne notam quidem negotiatori: 'denique si dubitas, me uxoris tuae habitu mitte: videro an possit discernere.'

364

Conviciator pauper occisus

Pauper ad divitis domum nocte conviciari solebat. Quodam tempore dives processit, et insanire eum dicens decem servis imperavit ut eum domum ducerent. Cum isdem occisus postero die inventus est. Dives caedis reus est. |

363 1, 4 admiratum *Aer.* : -us ACD : -ur B 2, 7 videto *Sch.*

p. 396 1

SERMO

A parte divitis color ille introduci potest, ut dicatur pauper fuisse factiosus aut turbulentus; habuisse eiusmodi furoris sui comites, quibus ⟨in⟩ insidiis dispositis ipse tantum ad concitandam rixam se ostenderet, ceterum illos in praesidio 5
2 haberet si quid forte dives moliretur. (Et hoc ipsa rei condicio monstrat, cum sit incredibile pauperem solum et praeterea nocte ad convicium diviti faciendum venisse. Quare enim die tacuit? Quare in foro non maledixit? Apparet illum
3 noctem expectasse quo facilius comites absconderet.) Paratum ergo ad rixam cum telo venisse. Divitem nihil tale suspicatum, magis insanire credentem, dedisse qui deducerent. Tunc vero pauperem quasi custodia excanduisse; accessisse et ceteros eius conscios, qui, dum eripere pauperem vellent, 5 rixam concitaverint, et fortasse illum pauperem silentio occiderint, ne postea comprehensus [pauper] auctores facino-
4 ris cogeretur fateri. (Et hoc dubie ponendum est; quae constitutio in reliqua quoque causae parte servanda est. Nihil enim pro certo adfirmare debemus, sed tantum suspicionem iudicum a nobis alio praevertere.) Ergo ab illis videri factam caedem qui adhuc beneficio temporis latent; divitem super 5 damna patrimonii et tot servorum caedem reum esse. |

p. 397

365

De vi septem iudices

De vi septem iudicent. Quod maior pars iudicum statuerit, reus patiatur. Duo ignominiam statuerunt, duo exilium, tres mortem. Petitur ad mortem.

364 1, 4 in *add. Aer.* 3, 5 dum A : cum β 7 pauper *del.* *SB*[1] 4, 6 caedem] -dis *Sch.*

1 DECLAMATIO

'Quod maior pars' inquit 'iudicum statuerit.' Ego existimo maiorem partem esse in qua plures idem sentiunt, eandem poenam pronuntiant, in eadem verba iurant. Et hoc verum esse ab ipsis verbis legis disce: 'quam poenam'; non de pluribus suppliciis sed de uno loquitur. Etenim nemo potest plura
2 supplicia unus nocens ferre. Scrutare et alia verba. 'Statuerit' inquit. Nonne tibi consentientis per omnia partis unius videtur unam vocem includere? 'Quam poenam statuerit': id est, quod genus supplicii placere sibi pronuntiaverit, qua poena nocentem adfici voluerit.

3 'Sed quattuor' inquit 'iudices me noluerunt mori.' Tu nunc indicas quam poenam transierint, non quam statuerint; lex autem certam illorum sententiam exigit. Quid enim aliud diceres si nondum pronuntiassent, si negassent liquere sibi de supplicio tuo? Numquid sententias illorum numerares? Minime. Horum enim trium iam verba signavi: illorum quattuor quae signabo? Dubitare | illos, nescire quid pronuntient, etiamnum ergo suspensos? Cur dimitti postulas si
4 iudex deliberat? 'Plures' inquit 'me mori noluerunt.' Quid igitur velint pronunties oportet. Illorum sententiam signare volo, accusator recitare his iudicibus volo, ut habeant quod sequantur. 'Duo' inquit 'exilium, ⟨duo ignominiam⟩ mihi iniungunt.' * Iam igitur ex parte una plures facis, iam turbam istam, quae universa noceret, dividendo extinguis.' Duo exilium, duo ignominiam pronuntiant: vis ego illos iun-
5 gam qui se ipsi dividunt? Revertere nunc ad verba legis, ut paulo ante. 'Quam poenam' inquit 'maior pars iudicum

365 1, 6 plura D : -res ABC 2, 2 unius SB^3 : illius Aβ 3, 6 trium *Ranc.* : primum Aβ 4, 4 duo ignominiam *add.* SB^1, *Wi.* 5 *post* iniungunt *lac. ind. Wi.* ex parte *Ro.*, *auct. Aer.* : aperte ABC : a parte D 7 ego A^2β : ergo A^1

statuerit.' Partem intellegimus eidem numero applicatam, quemadmodum sententia coniunctam, sic turba. Alioqui si miscere tibi et iungere dissentientes licet, cur hos tres sepa- 5 ras? Quomodo enim hi ab illis quattuor discrepant, sic illi
6 inter se pugnant. Ergo non idem sentientes non potes iungere: idem sentientes compara. Ego qui mortem pronuntient tres habeo. Produc illos qui exilium pronuntiant: vinco. Produc qui ignominiam: aeque vinco. Dubitari potest valentiorem esse partem quae composita neutri succumbit, utram-
7 que superat? Quid si enim quattuor illi in totidem †disputa- 5 rent† sententias: numquid illos pro una parte opponeres? Nemo sine dubio cum tribus meis staret, sed nemo alteri esset adiunctus; numquid ex quattuor sententiis unum corpus efficeres? Minime. At quid interest bini an singuli dis- 5
p. 399 sentiant? Aeque | numerari pars non potest si in partes scin-
8 ditur. Quid si duo ignominiam pronuntiarent, duo exilium, duo mortem, unus (ut plerumque evenit) taceret? Sine dubio pares essent sententiae. Si ergo detracto uno pares essent, adiecto non sunt superiores? At enim, ut scias non utique duas partes legem exigere, verba inspice. 'Quod statuerit' 5
9 inquit, non 'utrum statuerit.' Denique, iudices, breviter agendum est. Reus damnatus quam tandem poenam pati debet si mortis poenam relinquitis? Quam? Scilicet exilii. Ergo cum tribus sententiis quattuor non cedant, duabus
10 quinque succumbent? ⟨An ignominiae?⟩ At eadem est ini- 5 quitas. Quid acturus es †poenarum controversia†? Utrumque ferre non potes: sive ignominiam sustines, in patria morandum est, sive expelleris, patriam relinquis.

5, 3 numero] opinioni *vel sim. requirit Wi.* 4 si *Aer.* : se Aβ 5 iungere *Obr.* : ingenere AC : ingerere BD 6, 5 neutro β 7, 1 discreparent *Aer.* : dispartirentur ('*better* -pert-' *Wi.*) *vel* dispararent *Sch.* : dissiparentur *Hå.*[2] 8, 6 statuerit *Aer.* : potu- Aβ 9, 3 relinquitis *Obr.* : -uit Aβ 5 an ignominiae *add. Ro., Ri.* est *om.* β 10, 2 ⟨in hac⟩ poenarum *Aer.* 4 morandum *Aer.* : narra- Aβ : manendum D[2]

11 'Quid ergo?' inquit. 'Moriar cum tres tantum me perire voluerint?' Quid enim? an tam inicum est te mori damnatum, confessum, etiam tuo iudicio supplicio dignissimum? Cui enim te reservabimus? Videlicet egregium exemplum civibus futurus es qui sic vivis ut damnari potueris. | 5

p. 400

366

Legatus filius proditoris occisus

⟨Exulem intra fines deprehensum liceat occidere⟩. Legatus sacrosanctus sit. Proditor cum liberis exulet. Cuius filius legatus erat proditionis damnatus est. Revertentem legatum quidam occidit. Caedis reus est.

1 SERMO

Fatetur caedem reus, sed iure defendit.

2 DECLAMATIO

'Exulem' inquit 'occidi.' Exul ille quando factus est? Quis illum accusavit, quis damnavit, quis expulit? Atqui sic fieri exulem pater illius exemplo est, et inde exul quoque dictus 3 est, quasi ex solo patrio expulsus. 'Pater' inquit 'illius proditionis damnatus est; lex autem exulare et proditoris liberos iubet.' Ut omnes lex puniat, huic tamen ignoranti damnatio patris nocere non debuit. Puta in privatum compendium peregrinatum: non ante exul erit †denique† quam scierit se 5

11, 2 an tam *Aer.* : autem Aβ : *delendum vel* hoc *scribendum coni. Wi* 3 supplicio A[2] : -ci A[1] : -cium β 4 reseruauimus A 5 civibus *Fr.* : ciuium Aβ

366 *thema* 1 exulem ... occidere *add. SB*[2] **3,** 5 denique] uti- *Ro.*

4 esse exulem. Aliquis poenam sustinet quam ignorat, et eius est condicionis cuius se esse nescit? Quem talem sacrilegum audistis, quem homicidam, quem veneficum? Novi generis nocentem producis, tam securum ut se ne nocentem quidem
5 sciat. Sed, quod paulo ante remiseram, nego: non omnes lex punit, sed conscios, sed participes sceleris; illis irascitur qui cum patre peccant. Neque enim innocentes ulla lex punit. Et
p. 401 hic non solum innocens sed etiam | honoratus fuit: legatus
6 fuit. Ut proditoris filium licuerit occidere, legatum non licuit. Quid enim lex ait? 'Legatus sacrosanctus sit.' An hoc dubium est, fuisse legatum? Creatus est, missus est. Atqui si fuit legatus, non potuit antequam renuntiaret legationem desinere, tamquam magistratus intra suum annum, tam-
7 quam sacerdos. 'Patris' inquit 'damnatione desiit esse legatus.' Ad alium forsitan filium pertineat paterna damnatio: ad legatum non pertinet. Ante enim legatus hic factus est. Ita in eo iure fuit in quo illum ⟨esse⟩ res publica ante iusserat [id est, ante legatus fuit quam damnati filius].

Sed puta licuisse: non oportuit.

8 SERMO

Hic de iniuria publica querendum, quod ignoretur quid renuntiaturus fuerit. Ultima descriptio, quam nihil tale merens occisus sit, etiam inter hostes tutus.

5, 2 qui B : *om.* ACD 3 ulla AB : illa CD 6, 1 proditoris *Aer.* : -ri Aβ 4 renuntiaret *Aer.* : -iat Aβ 7, 4 esse *add. Ro., Ri.* ('*fort. ponendum est pro* ante' *Wi.*) 5 id est ... filius *del. SB*[3] 8, 3 descriptio ⟨erit⟩ A[2] quam *Ro., Ri.* : qua Aβ : quod *Sch.* metuens *Aer.*

367

Luxuriosi pater fortis

Luxuriosi pater fortiter fecit. Praemium non optavit ex lege. Dementiae reus fit a filio.

1 DECLAMATIO

Dementiae reo quid obicis? Usitata fortasse crimina: tractas per publicum vestes, non reddita salutantibus nomina, non *p. 402* discretos ab inimicis ami|cos, aut dissipata luxuria bona et aliena aetati vitia? Habet hoc crimen domus nostra, si reum 5 mutas. An vero desidiam obicis? Bellum non sentio, hostem 2 non intellego, patriam non vindico? 'Praemium' inquit 'non optas.' Puta me rationem non posse reddere. Non est unius criminis dementia. Ut hoc sit argumentum dementiae, infirmum est quia solum est. ⟦Deinde numquam in uno demen- 3 tia deprehenditur.⟧ Obice et alia. Sed quid si ne hoc quidem 5 obici potest? Quid? tu liberalitatem dementiam vocas? Non expedit tibi, adulescens, hanc legem introducere. 'Non optas.' Age, quisquis non est avarus demens est? Varii sunt 4 mores. Puta me nolle optare, non concupiscere praemium: 5 non invenio quod optare possim; deinde patriam onerare nolo bello adflictam; deinde gratuitae debent esse virtutes; deinde hoc est praemium, intueri debitorem populum. Licet differre. Permittes et tua causa: uxorem tibi opto, honores 5 5 opto. 'Statim' inquit 'opta.' Ergo, si facio, sanus sum? En crimen quod statim tolli potest! Quid vis optem? Opto sta-

367 1, 2 quid *Aer.* : quod Aβ 2, 4–5 deinde ... deprehenditur *ita secl.* SB^3 *(del.* SB^1) 4, 5 ⟨si⟩ uxorem *Watt* 5–6 optabo *utroque loco Aer.* 5, 2 optem opto A : opta β

tuas: vultum contrahit; dies festos: irascitur. Quid igitur? 'Pecuniam.' Et si hanc desideras, cur non fortiter pugnabas? Descende in aciem. An ego pro te pugnavi? Si perseveras in 5
foro potius militare quam in proelio, abolitionem opto: tolle iudicium. |

p. 403

368

Alens patrem rapta abdicata

Rapta invito patre nuptias optavit. Ob hoc abdicata tacuit. Egentem patrem quia invito marito alebat est repudiata. Ingrati agit adversus maritum.

1 DECLAMATIO

Beneficium dedit: vitam donavit. Magnum beneficium est lucem dare: ideo sunt parentes carissimi – et illi vitam dant non sentientibus. Quid quod beneficium dedit cum accepisset iniuriam? Iam non tantum vitam tuam donavit tibi sed 5
etiam ultionem suam, nec tantum non exegit supplicium sed
2 etiam concessit matrimonium. Quid his vis adiciam? Exorata est. ⟦Solent dolere raptae et contineri non possunt, nec a patribus.⟧ Dedit ergo beneficium. Quid si etiam contra patris voluntatem te servavit? Illum offendit ut tibi parceret. Et quam graviter! Etiam abdicata est. Dum tibi beneficium dat, 5
ipsa accepit iniuriam. Donavit tibi etiam testamentum pa-
3 tris. Accepisti ergo beneficium. Non rettulisti gratiam. Quid si fecisti etiam iniuriam? Expectatis ut dicam 'cultus nega-

6 abolitionem *SB*[2] : absolut- Aβ

368 *thema* 1 ob A : ab β 2 est *Aer.* : et Aβ 1, 6 exegit *Aer.* : exigit Aβ 2, 2–3 solent ... patribus *ita secl.* *SB*[3] contineri *Aer.* : -re Aβ 5 dum *Ro.* : cum Aβ 3, 1 rettulisti *SB*[3] (*v. ad* 246, 10) : retu- Aβ

vit': viduam fecit. Quantum est vestis et ornamentum? ⟦Matrimonia sunt ab ipsa rerum natura inventa. Sic mares feminis iunguntur ut imbecillior sexus praesidium ex mutua so- 5
4 cietate sumat.⟧ Puta illam habere patrem ad quem se recipiat: infamata est. Nunc bis vidua est, mendico patre. Ergo maritum eripis. Quem tandem maritum? Quem tantopere |
p. 404 dilexit ut patri praeferret. Potuit tibi controversiam facere de nuptiis iuris sui, si ad ingratum reverti vellet. 5
5 Quid huic obicis? 'Patrem' inquit 'alit.' Accusas quod miseretur. Patrem ali non solum oportet verum etiam necesse est. 'Sed me' inquit 'perire voluit.' [Ecquid ignoscitis, iudices, si talem oderat qui ante cognoverat? Nam haec ignoravit.] Perire voluit merito: rapueras. Lex te occidebat, non 5
6 huius pater. Sed non defendo illum, qui non ad te venit [peccavit idem], te non rogat: filiam rogat, te uxor. Nempe haec ei petit cibum seni cui alieni porrigunt. Nec multum est quod detur, et haec misericors est. Sed expellis, et cum patre mendicare cogis. Non es ingratus? 5
7 ⟦Ergo matrimonium eripis. Quid quod matrimonium iuris sui? Poterat iniusti repudii agere, ⟨si reverti⟩ vellet. 'Inimicum' inquit 'meum alebat.' Miraris? Misericors est. Et hoc accusas? Forsan non personam aestimavit sed fortu-
8 nam. Est hoc vitium illius: nuper et raptoris miserita est. Sed 5 quid tam valde iste peccavit ut mori debeat? 'Me' inquit 'perire voluit.' Imitaris quod arguis. Ergo peccavit? Idem facis. Crudelitatem et accusas et imitaris. Sed ille merito, quippe raptorem. Puta peccasse: satisfecit, rogat, miser est; 5
hostes quoque parcunt. Denique haec meruit: hanc respice.

3–6 matrimonia ... sumat *ita secl. SB*[3]   4, 1 illam *Aer.* : illum Aβ   2 vidua] *i.e. sustentatione privata*   5, 1 huic *SB*[3] : his Aβ   3–4 ecquid ... ignoravit *del. SB*[3] (*raptorem patri antea notum esse quis auctor?*)   6, 2 peccavit idem *del. Wi.*   5 es *Aer.* : est Aβ   7, 2 si reverti *add. SB*[3] (*cf.* 4, 5) : si *add. Bu.*, *auct. Aer.*   3 inimicum B : iniquum A (mi *superscr.*), CD   5 miserta β   8, 4 et (*alt.*) A : sed β

9 'Te quoque' inquit 'abdicavit.' Relinque aestimationem ipsi doloris sui, sine ipsa ⟨se⟩ vindicet. Sed cur vindicet? Merito abdicata est. | Te servaverat: meruit exulare. Sed puta iniuste abdicasse: pater est. Non respicimus in eiusmodi fortuna quid meruerit. Denique quid faciet mulier cum ad ianuam venerit? Et quantulum est quod praestat!

p. 405

10 Quo nunc se misera conferet? Cum patre nimirum mendicandum habet. Facile tamen maritum inveniet: tantum ne impune laesa sit solacium petit.⟧

369

Armis sepulcri victor

Sepulcri violati sit actio. Quidam arma de sepulcro viri fortis, suis consumptis, sustulit; victor reposuit. Reus est violati sepulcri.

1 DECLAMATIO

Potui infitiari quod obicitur. Detracta arma dicis? Nego. Mentior? Eamus in rem praesentem. Adnumerare volo; si quicquam defuerit, damnari volo. Sed non corrumpam gloriam meam, ut dissimulem propter quod vir fortis honoratus sum. Sed quid faciam? Non licet mihi ista narrare: instat livor, et id quo salvus est odit.

2 'Sepulcrum' inquit 'violasti.' Non utcumque attingitur sepulcrum violatur: alioqui nec inferre mortuos licet nec col-

9, 2 ipsa se *Wi.*, *auct. Aer.* : ipse Aβ : ipsa (*sc. dolorem*) *Sch.*, *Gron.* uindicet (*pr.*) A : iud- β

369 2, 2 inferre *Pith.* : inter Aβ liceret *Gron.*

lapsa reficere nec ornare. Aut, si utcumque attingitur violatur, bis ego peccavi, et cum sustuli et cum reposui. Sed non ita est. Et mens absolvitur. Sic Romani gloriose spoliarunt 5
p. 406 Iovem, sic Saguntini | fecerunt parricidium. Si ergo mens in
3 factis spectatur, meam inspicite. Quare violo? Inimici sepulcrum est? Immo etiam commilitonis, amici; credibile enim est similes propositis amicos fuisse. Deinde, ut etiam vivo nocere voluerim, mortuo tamen parcendum est. Deinde, quo tempore? Bello, inter pericula odiis vacua. Sed quid sustuli? 5
Aurum, credo, aut defossam pecuniam. Arma. Ista virtutis instrumenta, non sceleris sunt pretia, quibus praemia merui.
4 Nisi ista sustulissem, non accusasses: non haberes leges. Sustuli, confiteor, sed publicae salutis causa. Miraris? Ipsorum sepulcrorum ruina, si possem, hostem repellerem: tecta in subeuntes et sacra, quin etiam templorum fastigia desperantium tela sunt. Certum est omnia licere pro patria. 5
5 Denique vos interrogo: quid faciam? Magna pars exercitus in me cessat. Armati sunt interim etiam inertes, etiam mortui: solus nudus steti. Quamquam quid quaero? Habeo sententias vestras: honorastis, et sciebatis his me armis vicisse. Nec sane aliud dedissetis consilium quam locus et tem- 5
pus. Visus est mihi emergere tumulo vir fortis. |

p. 407

370

Rapta competitrix divitis filiae

Inscripti maleficii sit actio. Qui ingenuam stupraverit, det decem milia. Pauperis et divitis filiae petebant sacerdotium. Rumor erat pauperis filiam futuram sacerdotem. Eam parasitus sub diem comitiorum rapuit. Dives offert pro eo decem milia. Inscripti maleficii reus est. 5

3 utcunque *Aer.* : cu- *vel sim.* Aβ 4 ego D : ergo ABC 3, 3 similis propositi *SB*[1] 5, 3 quid *Ro.* : quod Aβ

1 DECLAMATIO

'Non est' inquit 'inscriptum, quia certa lege comprehensum est.' Hoc diceret raptor, si cum illo agerem. Sed aliter mecum tibi consistendum est. Rapere enim usitatum est, subicere raptorem novum: numquam hoc timuere maiores. 5

371

Viri fortis pater reus proditionis

Abdicare liceat. Vir fortis optet quod volet. Qui proditionis patrem reum habebat fortiter pugnavit. Rogante patre ut optaret abolitionem suam, non optavit, sed in iudicio reo adfuit. Absolutus pater abdicat filium.

1 DECLAMATIO

Quid peccavi cur abdicer? Num adversum patriam iners sum? Luxuriae deditus bella fugio? An adversus patrem impius? Reor. In qua parte | filii cessat officium? 'Non optasti' inquit 'quod volui.' 5 *p. 408*

2 Iam excedis legem tuam: pater filio debes imperare, forti non potes. Potes peregrinationem, potes militiam, sed non sententiam iudici, non decretum magistratui, non praemium forti. Quid enim lex ait? 'Fortis optet.' Me nominat, et aequum est hoc mihi contingere: pugnavi. 5

Cum quo mihi res est? Cum patre: non est contumaciter 3 agendum. Ego vero etiam viri fortis optionem remitto, si aequum petis. Quid petisti? Ut abolitionem optarem. Memento non omnia, pater, nos posse petere: praemium accipi-

370 1, 2 scriptum A[1]β certa *Aer.* : -te Aβ

371 1, 4 reor] *cf. SB*[2] 2, 3 iudici *Sch., Gron.* : -cii Aβ magistratui *Sch., Gron.* : -us Aβ

mus, non regnum. Nescis quantum sit abolitionem petere: accusatori silentium indicere, reum eximere, leges tollere. 5
Nec pro te tenuissem et praemium perdidissem. Sed cuius abolitionem? 'Meam' inquit. Animadvertitis quodammodo
4 parricidii reum. Agam potius causam. Hoc praemium primum turpe est, deinde supervacuum. Turpe: damnaberis tuo iudicio in perpetuum. Quanto gravius est a se damnari! Tamen alii possunt dicere: 'gratia victi sumus.' Deinde su-
5 pervacuum: innocens eras. 'At enim dubia est iudicii fortu- 5
na.' Sed nobis non timenda: diluendum ⟨crimen, non⟩ iudicium est. ⟨In⟩ invidia tantum criminis fiducia erat et in timore tuo. Itaque apparuerunt iudicibus vana omnia, et profuit tibi quod abolitionem non optavi: apparuit certa 5
innocentiae fiducia.

p. 409 6 Ergo advocatum tuum abdicas, participem la|boris? De me facile est: inveniam patrem. Sed tibi timeo: soles enim periclitari.

372

Pulsator educatoris expositus

Qui patrem pulsaverit, manus ei incidantur. Talionis sit actio. Quidam expositum sustulit, pro filio educavit. Pulsatus ab eo, tamquam pater manus incidit. Agnitus est adulescens. Advocato naturali patre cum educatore agit talionis.

3, 8 parricidii] *pater, qui parricidii (i.e. proditionis) reus fuerat, nunc filium quodammodo parricidii accusat* 4, 2 damnaberis *Aer.* : -aueris Aβ : -areris D[2] 5, 2 crimen, non *add. SB*[3] 3 in *add. Gron.* 4 vana *Wi.* : una Aβ

372 *titulus* pulsator educatoris *P* : -rem ducatoris (ed- B) Aβ

DECLAMATIO

1 Sceleratissimus omnium, iudices, iuvenis, ingratus vel quia lucem beneficio meo accepit vel quia [in] patrem, bis parricida est, semel domi, iterum in foro. Quam merito cruentas perdiderit manus si quis adhuc dubitabit, aspiciat: iterum me in conspectu vestro pulsat, et iam truncus ac debilis, sola rabie integer, in miserum senem incurrit. Quid si haberet
2 manus? Ac ne quis illum coercitum poena putet, etiam audacior factus est: debilitatem meam concupiscit, et ei praecipue corporis parti irascitur per quam vivit. Fateor, iudices, fateor praecidendas fuisse has manus, sed cum istum tolle-
3 rent. Nec erubesco, quod ab isto minimum est, | *p. 410* male audire et crudelitatis quoque reus fieri. Sane crudelem me vocet, dum se ostendat: non timeo ne istud in me crimen credibile sit cum misericordiae meae adversarius ipse monumentum
4 sit. Nam quod pater parricidae adest, non miror. Debilem non timet; ⟦aliquando crudelior cum exposuit.⟧ neque enim dubito quibusdam illum somniis et prodigiis commotum, quia videlicet istum parricidio defungi utique [in patrem] fatale erat, ut se metu liberaret proiecisse.

5 Ille ergo crudelis, iudices, quem solum iste carnificem vocat, accessi miti vultu, miseritus sum, ad summam alienus sustuli quem proiecerat pater, nec contentus filii loco habui.
6 Quid hac indulgentia [quid] profecerim quaeritis? Effeci ne deesset qui pulsaret senem: ille quem praesidio sustuleram, ille quem vindicem etiam adversus alienos speraveram, tam aperte pulsaverat ut ne infitiari quidem posset. Stultus ea-

1, 3 in *del. Ri.* 6 et iam *SB*^{3} : etiam Aβ **2,** 4 procidendas A **3,** 2 crudelem β : -litatem A **4,** 2 aliquando ... exposuit *sic secl. SB*^{3} (et ille crudelem me vocet *ante* aliq- *add. SB*^{1}) aliquanto *Sch., Gron.* cum exposuit *fort. pro glossemate delendum* (*SB*^{2}) 4 parricidio *Sch., Gron.* : -dam Aβ parricidam ... patrem *crucibus notat Wi., del. Hå.*^{2} in patrem *del. SB*^{3} **5,** 1 solum *Hå.*^{2} : -us Aβ 3 ⟨hoc⟩ contentus *Ro.* **6,** 1 quid *del. Fr. hoc loco, priore mallet Wi.*

dem indulgentia etiamnum perseverabam, et quaerentibus 5
7 amicis ⟨a⟩ quo essem pulsatus mentiebar. 'Quid tu?' inquiunt 'expectas donec occidat?' Rapuerunt me in forum, ostenderunt verberati oris notas. Iste fassus est; iudex damnavit; carnifex manus abstulit: nihil in illo iudicio meum nisi fletus fuit. Dum iactatur tota civitate parricidium, invenit 5 impietas originem suam. En, ut videtis, iterum pulsat: 'talionem' inquit 'peto.'

8 Quid agis? Crudelitatis arguis? Quem saltem pulsavi? Mi-*p. 411* sereri soleo etiam alienorum. Ego te, cum | meus esses, debilitavi. Num per vinum? Num per furorem? Num iratus? Talio iniuriae ultio est; in hoc scripta est lex, ne quis impune
9 petulans sit. Hoc ergo dicis, ⟨manus⟩ me iniuria abstulisse? 5 Lege incidi: nec ego sed carnifex. Quidquid lege factum est vindicari lege non solet. Et qua lege? 'Qui patrem pulsaverit.' 'Sed tu' inquit 'pater non fuisti.' Puta: iudicia tamen iudiciis rescindi non possunt. 5

10 SERMO

Hic de sanctitate iudiciorum.

11 DECLAMATIO

Sera post damnationem innocentiae defensio est. Istud quod nunc dixisti ante dixisses. Sed non potuisti dicere. Pater tuus eram, iure praesentis condicionis. Abdicare itaque potui, occidere potui, omnem potestatem tamquam in filio exercere. 5
12 Miraris? Nec ille potuit contradicere qui pater erat. 'Non eras' inquit 'naturalis.' Tanto igitur plus merueram: alienum sustuleram cum essent qui suos proicerent. Sed ut non fu-

6 a *P* : *om.* Aβ 7, 1 quid tu?] *dist. SB*[1] 2 rapuerunt A : -rant C,D(?) : -rat B 8, 1 agis A : ais β 9, 1 manus (*ante* abstulisse) *add. SB*[1] **11,** 4–5 occidere potui *om.* β

erim, tu tamen putasti patrem: lex autem mentem punit. ⟦Ut scias verum esse hoc, impetravi.⟧ 'Sed tu' inquit 'sciebas non esse filium tuum.' Poteram quidem dicere: 'sed meritis pater eram, sed tu tamquam patrem cecideras.' Sed, testor, nolui: expositum quoque collegeram. ⟦Indignati sunt amici; ipse fassus es.⟧ 5

13 Quid nunc facies? Praecides manus quae te sustulerunt? |

p. 412

373

Ornamentis redemptus

Abdicare liceat. Sepulcri violati sit actio. Amissa uxore et defossis in sepulcro eius ornamentis superduxit filio novercam. Captus a piratis pater de redemptione scripsit. Morante filio, uxor ex sepulcro prioris uxoris eruit ornamenta et misit. Ob hoc a privigno sepulcri violati accusata et damnata est. Pater redît et abdicat filium. 5

1 DECLAMATIO

Antequam parricidium, inertiam obicio: non es peregrinatus, etiam me peregrinante. Coactus sum tuas vices sustinere. Sed dices non totam domum in periculum committi de-
2 buisse. Remansisti ut redimeres? Redime! Patrem captum 5 deseruisti: maximum crimen, immo parricidium. Quantum in te fuit, occisus sum, et gravissimis quidem tormentis. Neque est quod paupertatem excuses: impietas fuit. Moraris: et quid facis? Ut sciam otiosum, accusas. Hoc vacat? Et 5 quam accusas? Uxorem meam.

12, 4–5 ut ... impetravi *ita secl.* SB^3 6 dicere *Ro.* : scire Aβ 7 nolui] *cf.* SB^2 8–9 indignati ... fassus es *ita secl.* SB^3

3 'Sepulcrum' inquit 'violaverat.' Quid ad te? Mea iniuria est; ego vindicabo. Sed ne ego quidem debeo: recte violavit. 'Ut scias' inquit 'peccasse, damnata est.' Miraris, absente viro? Ego te, uxor, damnavi, optima feminarum: sed vindicabo. | 5

p. 413

374

Abdicatus heres ob tyrannicidium

Abdicatus de paternis bonis nihil habeat. Quidam hortatus est in tyrannicidium filium. Nolentem abdicavit. Moriens scripsit heredem qui tyrannum occidisset. Abdicatus occidit. Petit bona.

1 DECLAMATIO

'Abdicatus' inquit 'ne quid de bonis patris capiat.' Paterna haec esse bona constat, abdicatum te esse aeque patet: quae ultra quaestio est?

2 'Heredem' inquit 'scripsit tyrannicidam, ego autem tyrannum occidi.' Nihil refert an aliquod ius postea acquisieris: filii perdidisti. Lex enim quae abdicatis paterna bona negat per omnia illos amovet: supervacuum namque erat abdicatum summovere, qui alioqui perdiderat paternam do- 5 mum. Igitur lex ita scripta est ne qua lege reverti in domum

3 posset. Licet ergo sis tyrannicida, non prodest tibi: nec ulla lex reducit quem aliqua exclusit et semper, iudices, potentior lex est quae vetat quam quae permittit: 'ne quid' inquit 'ex bonis capiat.' Hoc etiam in magistratuum potestate servatur, et plus potest [inquit] unus qui vetat quam omnes qui 5

4 iubent. In permittente enim libera potestas, in vetante poena est. Deinde haec lex publica est, ad omnes pertinet: testa-

374 2, 6 ita *Sch.* : ista Aβ 3, 5 inquit *del. Ro.*

p. 414 mentum privatum est. Po|tentius est quod in albo lego quam quod in testamento.

5 'Sed pater' inquit 'voluit me esse heredem, et ideo tyrannicidam scripsit quia sciebat me facturum tyrannicidium.' Falleris: te namque minime voluit. Nam si voluisset, scripsisset: 'filius meus, si fecerit tyrannicidium, heres mihi sit.' Nunc autem apparet dolentem iratumque scripsisse, et adoptare in 5 locum filii tyrannicidam voluisse quia in virtutem tyrannicidae filium excitare non poterat. 6 Iratum tibi dico fuisse: abdicavit. Numquam leviter excandescunt patres. Et qua causa? Quod tyrannum non occideras. Vides quemadmodum inertiam execratus sit ne iudiciis quidem malis excitatam. Tantum abdicavit? Immo non reduxit. Passus est exulare, ne 5 moriens quidem miseritus est, etiam testamento exheredavit, etiam alios adoptavit.

7 SERMO

Ultimae partes aequitatis.

8 DECLAMATIO

'Tamen' inquit 'tyrannum occidi.' Puta te meruisse: habes praemium a re publica. Illud virtutis praemium debet esse, hoc inertiae supplicium. Sed quando occidisti? Testamentum te excitavit. 5

9 SERMO

In ultimo tuenda mortuorum iudicia: commendabimus iudicibus testamenta: p. 415 nullam autem ma|iorem illi fieri posse iniuriam quam si hunc heredem habuerit.

6, 4 iudiciis ... malis] *i.e. abdicatione* 7, 2 partes *Aer.* : -tis Aβ 9, 2 commendabimus *Aer.* : -auimus Aβ

375

Fortis filius proditionis rei, frater desertoris

Proditionis reo patre alter ex filiis deseruit, alter fortissime pugnavit. Rogavit pater ut abolitionem suam optaret. Ille fratris impunitatem optavit et in iudicio adfuit patri. Pater absolutus abdicat. Ille CD.

1 DECLAMATIO

Fateor, non possum lusus arguere qui donari aetati possunt. Non est luxuriosus, sed contumax: haec minus ferenda sunt vitia. Dicas licet 'fortis sum': quid mihi prodest si magis
2 patrem contemnis? 'Mea' inquit 'lex est.' Quicquam tibi me 5
vivo tuum est? Ego te in aciem misi: mea est virtus, mea lex, mea optio. Non iniquam rem postularem si dicerem 'amicum reum vindica': quid si patrem? Etiam innocentem urget
3 conspiratio. 'Sed turpis est' inquit 'abolitio.' Quid ad te? 5
Ego meae condicionis arbiter sum. 'Sed' inquit 'supervacua erat: innocens eras.' Quid autem? ego quia nocens eram
4 petieram? Verebar fortunam iudiciorum et exempla. 'Sed fratris' inquit 'salutem optavi.' Iam ergo noli dicere 'supervacua abolitio fuit.' Alium enim mihi praetulisti, et innocenti nocentem, reo damnatum, qui certo perire debebat; si misereris tuorum, eos saltem adiuva de quibus iudex etiam- 5
p. 416 5 num dubitat. 'Quid ergo?' inquit 'peris|set?' Si me interrogas, occupatus sum, non audio; si patriam, desertor est. Quaedam, iudices, comparatio minuit: per se crudele fuit perire fratrem, sed comparatum mihi tolerabile. Quid ergo?
6 ego perissem? 'Fratrem' inquit 'servavi.' Itaque nunc pater te 5
abdicat: ille beneficii gratiam debet, ego peccati poenam.

375 1, 3 sunt *om.* β 4 fortis sum A[2] : -issimum A[1]β **2,** 4 innocentes *Gron.* **6,** 1 pater te *Pith.* : frater te A, *Bu.* : -trem β 2 abdicat] alat *Bu.*

Sed quid si non pietati servisti, sed ut me occideres? Quantum in te fuit, damnatus sum. 'Adfui' inquit. Alioqui abdicareris tantum? 5

376

Expositus iuratus ob nuptias educatoris filiae

Quidam moriens adulescenti, quem pro filio educaverat, indicaturum se veros parentes pollicitus est si iurasset se filiam quam relinquebat ducturum uxorem. Iuravit adulescens. Ille dixit. Post mortem educatoris a naturali patre receptus, quia non vult orbam divitem ducere uxorem, abdicatur. 5

1 DECLAMATIO

Abdicat tam cito? Si non eram idoneus, non eram recipiendus. Tam exiguo tempore quid peccare potui? Etiamsi quid peccavi, ignosce: nondum | novi mores tuos. Noviciis etiam servulis ignoscitur. Sed quid obicis? 'Uxorem' inquit 'non 5 p. 417
2 ducis quam volo.' Quid tum? nescis nostri arbitrii esse matrimonia? Adfectus nostri vobis non serviunt: non potes efficere imperio ut vel amem quem velis vel oderim. Matrimonium vero tum perpetuum est si mutua voluntate iungitur. Cum ergo quaeratur mihi uxor, socia tori, vitae consors in 5
3 omne saeculum, mihi eligenda est. Alioqui quid proficis invitum cogendo? Repudiabo. 'At enim' inquit 'lege cogeris orbam ducere.' Quid? tu illius patronus es? Sine me illi respondere. Si potest, lege illa cogat. Interim noli mihi patriam maiestatem opponere. Sed nimirum non potest cogere, et 5
ideo non cogit. Alioqui forsitan illi responderem [non] habe-

3 occideres *Aer.* : -ris Aβ

376 *thema verba legis de orbarum matrimonio* (*cf.* 3) *desiderantur* 4–5 quia non A (?), *Aer.* : qui ante β 2, 2 uobis D : no- ABC 3 quam *Gron.* 5–6 consors ... est *dist. SB*[3] 3, 6 non *del. Gron.*

re orbas privilegium, sed vacuis indicere nuptias, non occupatis.

4 'Quid ergo?' inquit 'orbam non ducis?' Gaudeo, pater, quod misereri fortunae potes: et haec orba est, et haec patrem perdidit. Fortuna similis, indulgentia propior est. In eadem domo educati sumus: novi mores, probo verecun-
5 diam, probo genus. Quid si mihi a patre commendata est? 5
Quid si rogatus sum? Quid si etiam iuravi? Vis me fidem non praestare? Et cui? Qui me sustulit, qui patrem egit, qui te mihi patrem dedit †quemadmodum rogavit†. Non est quod dicas: 'ego cogo'; aeque tamen peiero. Et quales 5
futurae nuptiae quae periurio iunguntur? |

p. 418 6 SERMO

Ultima comparatio puellarum: illam esse divitem, facile inventuram maritum, hanc in totum destitutam, et nunc vere orbam si eam hic quoque deseruerit. Referendam esse gratiam expositos colligentibus. 5

377

Vocatus a patre in militiam venenum terens

Parricidii sit actio. Pater filium in militiam vocavit. Ille ornatus donis ad patrem rediit. Adhibitis amicis petît a patre ne se amplius mitteret; non impetravit. Iterum fortissime pugnavit; rediit. Terens venenum a patre deprehensus est. Interrogatus dixit se mori velle. Parricidii reus est patri. 5

7 indicere CD : induc- AB **4,** 3 indulgentia] *i.e. caritate* propior *ed. Leid.* : proprior Aβ 5, 4 quemadmodum rogavit *del. vellet Wi.* 5 peiero A^2 : peri- A^1β 6, 1 Sermo D (*corr. prima manus*) : DECLAMATIO *vel sim.* ABC

377 *titulus* vocatus *Pith.* : lo- A (*ex corr.*), β *thema* 2 petiit A^1

1 DECLAMATIO

Parricidii reus sum. Quaedam crimina ipsa magnitudine fidem non impetrant. Parricidium aliquando legem non habuit, nec immerito: quis enim se facile vinclis naturae exsolvat? Vos estis qui nascentes excipitis. Itaque ad tantum nefas magna oportet serie parricida veniat, et per hominum deorumque contemptum ad ultimum nefas conscendat. 2 Quid hoc est, iudices? Maximum omnium reo crimen obicitur, et solum: non circumscriptus amicus, ⟨non *⟩, cessant etiam familiaria | *p. 419* adulescentiae crimina et ne in scortis quidem ⟨parricidii⟩ reus male audio. Plus fortasse quam putatis, iudices, pollicebor; non quemlibet ex illis subselliis sed accusatorem ipsum laudatorem dabo: numquam abdicavit. 3 Quidni non abdicaret cuius non solum innocentiam sed etiam virtutem cognoverat? Facinus indignum! Inter speciosa militiae opera impietatis privatae reus sum, sponsor salutis publicae. Non sunt eiusdem pectoris vitia et virtutes. Etiam pro alienis patribus dimicare soleo.

4 Sed forsitan non solum puram sed etiam speciosam innocentiam gravet [in parricidium] causa. Numquid abdicaveras, et exuere naturalem indulgentiam prior docueras? An etiam [in] hereditatis cupiditate volebam te occidere, scilicet immensis luxuriae oneratus damnis? An infeliciter te iubente 5 pugnaveram et inertiae poenam verebar? 'Immo' inquit 'invitus militabas.' Sic fit ergo ut quisquis hostem timet patrem occidat? Ergo iners sum: atqui parricida non solum audax debet esse sed etiam temerarius. Invitus ⟨militabam⟩. Quid ergo? rogare non possum, ad preces decurrere, non ad venena? Iterum allegare amicos non possum? Denique, ⟨si⟩ per-

2, 2 iūd AD : iudicium BC non *add., lac. ind. Wi.* 5 parricidii *add. SB*[2] (reus *del. vellet Wi.*) 4, 2 gravet] urgeat *Obr.* : gravis trahat *Bu.* : g- armet *Hå.*[2] in parricidium *del. SB*[3] (*cf. TLL VI, 2314, 70*) causam A 4 in *del. Aer.* 5, 4 militabam *add. Aer.* (-bas *mallet Wi.*) 6 si *add. Aer.*

6 severas, mori non possum? Finge enim qualem te velis esse. Crudelem? Et hunc iudex vindicabit, et propter hunc occidet filium? Sed melius ego de te iudico: puto te omnia indulgenter imperare filio. Avida est gloriae paterna pietas: nostra tirocinia timidiora sunt. Numquid offenderis si te laudo? 5
Sed ne tali quidem patri parco? |

p. 420 7 Quemadmodum occidere volo? Conducam percussorem, insidiabor peregrinanti? Nihil horum est: meas manus inquino, et sic paro venenum ut deprehendar. Secreta sunt parricidarum scelera.

8 'Cur ergo' inquit 'venenum habuisti?' O miseram liberandae adulescentiae meae sortem et malis quoque ipsis tristiora remedia! Excusandum est quod ne diluerem mori volueram, et ultimae cogitationes revocantur ad iudices: paulo minus quam post fata arcessor reus. Sed ne fallam te, pater, 5
respondebo verbis fortunae meae, respondebo quod soleo,
9 id est: non alius reus quam filius, mori volo. O quanto facilius tibi mortis causas quam parricidii reddam! Immo passim obiectas et publicatas tantum non transibo. Mori volui. Quaeris quare? Quia natus sum ad miserias hominum, incendia, naufragia, bella. Felices qui suo arbitrio mo- 5
riuntur. Scipio '⟨imperator⟩' inquit 'bene habet': puto quia ultra pugnaturus non erat. ⟨Quid⟩ Cato? Num et ille peccavit? Idem feci quod Cato. Ad quietam hoc iter est et dulcis
10 quaedam ad securitatem via. Quare mori voluerim quaeris? En quia vivam reus sum! Quare mori volui? Vides enim: ex voto adulescentiam egeram, nihil umquam me offendit, quamquam interim et secunda adversum me faciunt: quid-
11 quid rogavi te, pater, etiam solus exoravi. Pace maiestatis 5

6, 2 occidet *Obr.* : -dit Aβ 8, 4 iūd A : iudicem β 5 arcersor ACD : accer- B 7 id est] *num post* filius *ponendum?* 9, 6 imperator *add. Aer.* 7 quid *add. SB*[1] Cato *del. Wi.* 8 fecit *P, Wi.* 10, 4 adversum me *Sch.* : ad usum meum Aβ 5 rogavi (*Sch.*) te *Obr.* : -it et Aβ

tuae dictum sit: non omnes tam fortes sumus, non omnes bella sustinere possumus. Sed non quisquis occidere hostem *p. 421* non potest continuo | patrem potest. Varia sunt ingenia: alii ⟨negotio, alii⟩ otio delectantur: ego tecum volebam milita-
12 re. En parricidam! Sub iudicio tuo vivere volo. In hoc etiam 5 ambitiosus apud te, pater, amicos adhibui. Sed postquam iussus sum, 'obsequendum est' inquam 'patri, eamus in bellum; quid habeo quod pro me timeam si de filio pater securus est?' Vidi alios sterni, alios fugari, universos exercitus 5 caedi. Dedi me periculo, subieci, tamquam vilis mihi, fortu-
13 nae. Et ideo, puto, miser vici. Tum vero in aestimatione periculorum ac vulnerum 'quid? hic' inquam 'nemo vincere potest nisi mori voluerit?' Redii in domum patris: nulla erat missio, ne post victoriam quidem. 'Si necesse est, moria-
14 mur,' inquam 'sed domi: ibi certe pater sepeliet.' Inter haec 5 tamen paternam clementiam sperans 'videat' inquam 'pater, deprehendat: qui roganti non credidit, morienti credat.' Ipse me cum veneno optuli, ut essem miserabilis. Sed, ut video, crudeliorem feci patrem. Et nunc intellego: filium perire vo- 5 luisti cum in aciem misisti.

15 Si perseveras, venenum redde: liceat meis instrumentis mori. Sed miserere heredis, miserere viri fortis: iudicio impetrem quod per amicos exorare non potui. |

p. 422 16

SERMO

Hoc est difficillimum in hac controversia, quod in eadem condicione et parricidii et mortis est militiae metus: quem si infitiamur, non habuimus cur ipsi vellemus mori, si fatemur, habuimus cur patrem vellemus occidere. Medio igitur tem- 5 peramento opus est.

11, 5 negotio, alii *add. Ri.* 6 iudicio β : dicio A 12, 2 ambitiosus] *sc. se patri oboedientem ostentans* 13, 4 moriamur AB : -imur CD 14, 4–15, 1 (mi)serabilis ... perseve(ras) *om. A* 15, 2 uir A

378

Auctor pacis abdicandus

Victa duobus proeliis civitate, tertia instructa acie, pollicitus pacem adulescens si permitteretur sibi cum duce hostium loqui, post discessum eorum quia non indicat patri, abdicatur.

1 DECLAMATIO

Non esse privilegium parentibus datum (mentior?), datam esse video liberis respondendi potestatem, et de abdicatione iudicem cognoscere. Dico igitur certa esse quae imperent patres, navigationem, militiam, quaedam excipi, senatoris, 5 magistratus, iudicis sententiam, et liberos ⟨nos⟩ esse qua 2 cives: hanc vero novam legem, silentium crimen esse. Cum abdicetur procacitatis petulantia, sub hoc patre tacere non licet. Finge te quaerere quid amico deliberanti suaserim: extorquebis? Quare iudex reum damnaverim? Quam rationem 3 senator in sententia secutus sim? Isto modo levissimis quo- 5 *p. 423* que causis expellemur, et utcumque delicatis visum | fuerit testamenta perdemus. Abdicas. Amavi? Potavi? Et fortasse ista donare potuisti. Tanti supplicii quod crimen est?

4 'Non indicas inquit 'quid locutus sis.' Finge nolle: licet. Magistratus non exigit, patria non exigit. Si proditorem putas, accusa. Sunt quaedam secreta, iudices, et animi parentum imperiis vacant.

378 1, 2 non ... datam *ita dist.* *SB*[1] adfirmo *post* datum *add.* *Wi.* datam A : datum β 6 nos *add.* *SB*[2] (filios *post* et *add.* *tempt.* *Wi.*) qua *SB*[2] : quia Aβ 3, 4 donare potuisti *SB*[3] (*cf.* *Wi.*) : donasti Aβ

379

Dives a parasito sacrilego reus caedis

Pauper et dives inimici. Dives pauperem quodam tempore cum uxore occisum adulterii crimine in publicum abiecit. Postea dimissus ab eo parasitus, in sacrilegio deprehensus, e lege tortus inter alia dixit a divite pauperem illum inimicum iniuria occisum. Dives caedis reus est. 5

1 DECLAMATIO

Reo caedis quid obicitur? Petulantia, improbitas, circumscriptio? Ista ne pauper quidem obiecit: nec potuit latere ante acta vita sub eiusmodi inimico, quem usque eo vehementem dicitis ut mea manu esset iugulandus. 5

2 Sed inimicum occidi. Quem? Pauperem, qui nihil in curia, nihil in contione poterat. Inimici sunt ex pari. Sed puta inimicum fuisse: statim ad caedem confugiendum est? Verbo-
3 rum contentiones armis finiuntur? Etiam hostibus parcitur: Caesar Catoni voluit ignoscere. Deinde mea manu occido?
p. 424 Tam efferati animi sum? Non venenum est, non | percussor? Et dives sum. Deinde cum uxore? Ne illi quidem parco? Deinde quemadmodum? Rapio de publico? Non clamat, 5 non Quiritium fidem invocat? Et tanti facinoris parasitum conscium advoco, et eundem postea eicio? Non timeo indicem?

4 'Quemadmodum ergo' inquit 'uxorem corrupit?' Alieni facti rationem a me exigis. Qui scio an hoc genere vindicare se voluerit qui aliter non poterat? 'Pauper' inquit 'fuit.' Quasi tantum pretiis mulieres corrumpantur, praesertim divites: immo illecebris et blanditiis magis capiuntur. Utique, si quis 5

379 **1, 5** iugulandus D : -dum ABC **2, 2** concione *Pith.* : contentione ABC **3, 3** efferati β : afferenti A 5 rapio de publico?] *thema* (in publicum abiecit) *neglegenter legisse videtur noster* **4, 4** praetiis A : pr(a)etii β : precio *Aer.*

domesticorum adiuvit, per parasitum factum; et ideo eiectus, ideo a nullo receptus, quod eum laesisset a quo liberalissime exceptus est.

5 ‘At enim dixit parasitus.’ Primum unus testis est, deinde parasitus. ‘Tortus dixit.’ Eo minus credo: mentiuntur plerumque torti. Deinde hic habuit mentiendi causam, quod expulsus est, quod sacrilegium propter inopiam admisit, nec fefellit. Hinc reus factus sum. ⟦Adstiti praesens: inde ille exarsit validius.⟧

380

Crux scripta servo non danti venenum

De iniusto supplicio tribunos appellare liceat. Aeger a servo, cui libertatem scripserat, venenum petît. Nolenti dare crucem scripsit. Heredes volunt supplicium sumere. Servus appellat tribunos.

1 DECLAMATIO

p. 425 ‘Testamento’ inquit ‘cautum est.’ Ideo tribuni | cognoscunt non utrum scriptum sed quare scriptum sit. Crux scripta est. Quare? Quid commisit? Ante actam vitam scrutemur. Video illi prius libertatem fuisse scriptam. Quid igitur tam subito peccavit? Numquid venenum dare domino voluit quo citius libertate frueretur? In contrarium incidi. Non periclitaretur si dedisset. ‘Petenti’ inquit ‘domino non dedit.’

5, 3 hic] *anne* hanc*?* 4–5 nec (*SB^3* : et Aβ) … sum *post* validius Aβ : *transp. SB^3* 5–6 adstiti … validius *sic secl. SB^3* (*num post* torti (*v.* 3) *ponenda?*)

380 *thema* 1 appellare A : -ri Eβ 1, 7 incidit *Aer., edd. recc., male*

2 SERMO

Quaestio an omnibus imperiis parendum, an aegri, an huic imperio. Hic, primum non debuisse, deinde non potuisse parere. Ultima supplicii figuratio, sub eiusmodi titulo.

381

Noverca torta filiam consciam dicens

Venefica torqueatur donec conscios indicet. Quidam filio superduxit novercam et ex illa [aliam] filiam suscepit. Amisso filio ambiguis signis uxorem ream fecit. Confessa illa in tormentis communem filiam consciam dixit. Adest filiae pater. 5

1 DECLAMATIO

Ut sciatis, iudices, nocentes tantum a me veneficii reas fieri et hanc non immerito praeteritam, proferte a sinu nutricis ream. Non peccant hi anni, ne in novercis quidem. Parvulae serpentes non nocent, ferae etiam mansuescunt. Persona 5 virgo | est, causa soror. Quam valde a fratre dilecta est, quemadmodum mortuum flevit! *p. 426*

2 'Sed mater' inquit 'consciam habuit.' Primum sceleratis naturale est alienam conscientiam fugere, deinde, si quaerant, adiutores quaerere. Quod autem adiutorium in puella esse potuit? Emit venenum? An confecit, ut fratri daret? Quid? ipsa privigno non potuit dare? 5

2, 2 aegri *Sch.*, *Gron.* : -ro AEβ an A[2]CD : ad(huc) B : *om.* A[1]

381 *thema* 2 illa A *in ras.* : ea β : *om.* E aliam A *supra lin.*, β : *del. Ri.* 1, 4 ne in novercis quidem] *nedum in fratre*

3 SERMO

Hic verba matris appellantis filiam, illius expavescentis timorem.

4 DECLAMATIO

Ego certe interrogavi. 'Quid est' inquit 'venenum?'

Cur ergo dixit consciam? Ut me orbaret. Nihil dulcius est ultione laesae. Et prorsus non frustra hoc cogitavit: certe, si non aliud, iudicio patrem torquet. 5

382

Tyrannicida conductus

Cuius opera tyrannus occisus fuerit, praemium petat. Dives senex adulescentem robustum in tyrannicidium pecunia data conduxit. Occidit adulescens tyrannum. Certant de praemio. |

p. 427 1 DECLAMATIO

'Cuius opera' inquit. Operam puto laboris esse, proelii, armorum. Tu quam dicis operam? Consilii? Atqui nemo, ut proposuit sibi tyrannicidium, continuo tyrannicida est. Tuum ipsum consilium quid profuisset citra manum meam? 5 Ergo operam lex desiderat, ideo tantum concedit praemium; atqui si haec opera est, ⟨cur⟩ ego pugnavi?

2 'Sed ego' inquit 'conduxi.' Puta: nempe conduxisti ut tyrannicida essem tamquam si conduxisses ut gladiator aut

3, 3 timor *Sch.* 4, 5 indicio *Sch.*

382 1, 6 concedit A[2] : -cidit A[1]β 7 cur *add. SB*[3]

histrio essem. Si conduxisses ut hominem occiderem, nempe et ego tenerer. 'Non tua sponte tyrannicidium fecisti.' Istud omnibus dici potest: illum sororis raptus accendit, hunc 5 uxoris stuprum. Age, si hortatus esses in tyrannicidium,
3 praemium peteres? Sed tu me propter mercedem tuam putas tyrannicidium fecisse, tantum meritum mercennariae operae imputas? Non est humilis pectoris libertatem publicam capere. Etenim si tua merces movere me potuit, multo magis praemium movit; et ideo ad me venisti quia intellexisti a 5
4 vultu cogitationem tyrannicidii. 'Cur ergo' inquit 'mercedem accepisti?' Non cupiditatis causa, sed pignoris, quia temptari me putavi et te a tyranno summissum.
5 'Quid ergo? duo praemia feres?' Ideo tyrannicida sum. †Ut† tu iam habes praemium: patrimonium, liberos, tyranni mortem desideratam. |

p. 428

383

Rapta male tractata

Quae virum malae tractationis damnaverit, duplam dotem recipiat; si indotata nupserit, litem aestimet. Rapta nuptias optavit, postea virum malae tractationis damnavit. Litem morte aestimat.

2, 5 accendit CD : -endet A : -edit B 6 uxoris *Ro.* : soro- Aβ 3, 6 tyrannicidii *coni. Wi.* : -dae Aβ 5, 1–2 ideo ... sum. ut (*inter cruces Wi.*)] *cf. SB*[2] 2 ut] *vel delendum vel* et *supponendum* (*SB*[2])

1 DECLAMATIO

Nimio amore et sollicita inquisitione hic offendit uxorem. Venit illa in forum gratiosa; ne nos quidem obstitimus quo minus vinceret, ut sciremus quanto litem aestimaret. Iudices dixerunt: 'Quid nos intercedimus? Optime ipsis conveniet. 5 Haec tamen, ne sine causa in forum videatur venisse, ferat aliquid solacii: bene credimus illi eius patrimonium cuius
2 capiti pepercit.' Veneramus hilares ad aestimationem. At ista 'quid mihi' inquit 'cum pecunia est? Mortem desidero.' Putat se ut occideret vicisse quae vicit quia non occiderat. Obsequendum est tibi, adulescens: nihil in mulierem dicam. Sed patiaris causam tuam defendi. 5
3 Dicimus pecuniarias lites esse, litigatorem esse non reum, non qui de capite sortiatur: illud iudicium vocari, quaestionem, quidlibet potius quam litem. 'Aestimet' inquit. Quam familiare, quam cotidianum verbum est! Si quid commodatum non redditur, nota sunt verba postulantium: 'quanti 5
4 aestimet.' Ergo pecuniarium verbum est. Huic tu mortem
p. 429 putas subici? Veneficus | exulat, alii scelerati mitius puniuntur: malae tractationis damnatus occidetur? 'Mea' inquit 'aestimatio est.' Immo iudicum: tua in una lege est, quam habuisti. Et lex ubi perire vult hominem, aperte significat: 5 'desertor occidatur.'

5 SERMO

Ultimae sunt preces, ut exoretur mulier.

383 1, 3–4 ne nos ... aestimaret] *quippe de pecunia ipsa securi; putant enim uxorem in matrimonio mansuram* (*cf. infra* optime ipsis conveniet) 4 quanti *Aer.* litem *SB*[3] : dotem Aβ 2, 3 occiderat A : -ret CD (*silet* B) 4, 4 iudicum D (*sc. qui tibi dederunt*) : -cium ABC

6 DECLAMATIO

Serves munus. Nam removeas licet secures, si irasceris morietur alioqui. Putas illum †delaturum† nuptias tuas? Denuntio, iterum rapiet.

384

Virgo immolata pestilentiae

In pestilentia responsum est virginem immolandam. Sorte ductam pater virginem negavit, magistratus immolavit. Non finiebatur pestilentia. Iterum sortiti sunt. Altera immolata est. Sedata est pestilentia. Prioris patri magistratus caedis reus est. 5

1 Colorate: 'Sortem filiae tuae deus inter virgines esse noluit, sed tamquam alienae turbae exemit.' |

p. 430

385

Lenoni reus qui meretrici amatorium dedit

Damni iniuria dati sit actio. Adulescens cum amaret ancillam meretricem et multa ei donasset, amatorium ei dedit. Videbatur amare ancilla adulescentem. Agit leno cum eo damni iniuria dati.

6, 3 delaturum] relict- *Ro.* : desert- *vel* dimissurum *coni. Wi.*

384 *thema* 2 virginem] *sc.* esse (*cf. Wi.*) **1,** 1 Colorate D (*rubr.*) : COLORATE C (*rubr.*) : -tae AB (B *rubr.*) : DECLAMATIO *P* : SERMO *praeponendum coni. Wi.* 1, 1 tuae] *num delendum? patri enim haec melius conveniant* 2 alienam *Sch.*

1 DECLAMATIO

Si quis utramque partem inspexerit, intelleget profecto ex utra parte sit damnum. Nam lenonis impudentiam satis admirari non possumus qui, non contentus in lupanari venditare ancillam, in foro venditat quo plures amatores inveniat. 5
Quod si aliquid valet amatorium, fateor, hic bibit.

2 SERMO

Rei gestae ordinem quia necesse est exponere, †in eiusmodi persona necesse est erubescere†.

Quaestiones illae sunt: an leno damni iniuria dati agere possit, an impune illi iniuria fieri; an, cum suam iniuriam 5
non possit vindicare, mancipii possit; an, si mancipii [non]
3 potest, prostituti possit; quid sit damnum datum esse? ⟨An⟩ cum quis non habeat quod ante possederit? Etiamnum, ut in primo loco ⟨sit⟩ comparatio personarum, utrum credibilius sit adulescentem intulisse damnum an accepisse: felicem esse ⟨hanc⟩ aetatem si servare possit sua; et lenonem circum- 5
scriptum quis crediderit? |

p. 431 4 DECLAMATIO

Quamquam, ut feceris damnum, merito relata tibi talio est, propter quem damna omnes faciunt: leno est publicum damnum, Atqui tuam ancillam habes. 'Malo' inquit 'exemplo datum est.' Quidni ait civitatem stare non posse quia 5
meretrix amet? 'Amatorium' inquit 'dedisti.' Damni agis et veneficium obicis?

385 2, 1–2 in eiusmodi ⟨causa⟩ persona ⟨advocati opus est cui non⟩ necesse *Ri.* (*cf.* 313, 1) 5 possit, an] *sic dist.* *SB*[3], *plenius alii* fieri] *sc. possit, nisi* iniuriam *legere malis* 6 non *del.* *SB*[3] 7 prostitutae *Gron.* 3, 1 esse? ⟨an⟩ *SB*[1] 2 non *del.* *Wi.* 3 sit *add.* *Aer.* 5 hanc *add.* *Sch.*, eam *Ri.* **4**, 2 feceris *Ri.* : -im Aβ : dederim *Sch.*

5 SERMO

Hic, an amatorium effectum habeat. Quid enim si deformis det, si debilis, si caecus, si pro absente? Numquid enim mandata medicamentum accipere? Et illud prius: quomodo animum mutet quod corpori non noceat per quod transit, et mutet animum ut indulgentiam praecipiat? Isto modo lenonem divitias in manu habere. 5

6 'Cur ergo' inquit 'dedisti?' Multa miseros etiam sine ratione temptare. Huic, cum tristis esset, supervenisse anum, monstrasse. Hunc, antequam daret monstratam potionem, ne quid noceret priorem bibisse. Reum autem sub hac culpa esse, quod non tacuerit. 5

7 Ultima figuratio quemadmodum leno damnum aestimaturus sit: nimirum voluisse illum aestimari ancillam, et fortasse huic vendere.

8 Supra etiam illud quaeremus, unde intellegat amare ancillam. Quod saepius veniat? Hoc illum saepe fecisse dicet: nempe amat, sine illa non | potest vivere; hoc est miseri iuvenis amatorium. Et illo loco dicemus non posse illum aliquando damnum sentire, qui nullo labore tantos quaestus faciat: invidendum illi, nisi leno esset. 5

p. 432

386

Iphicrates cum gladio

Reus est Iphicrates quod vim iudicio fecerit, cum Cotyn Thracum regem in id adduxisset et gladio cinctus ipse venisset.

5, 6 mutet *Aer.* : mutat Aβ et ⟨ita⟩ mutet [animum] *coni. Wi.* 6, 5 non tacuerit (*si tacuisset, accusari non potuit*)] nocuerit *Ro., et ita Wi.* 7, 2 aestimari *coni. Wi.* : -re Aβ 8, 4 illum *Aer.* : illam Aβ

386 *titulus, thema* Iphicrates *utroque loco Gron.* : epic- Aβ (*cf. Cic. Att. 2, 3, 1*)

1 DECLAMATIO

Non tulimus tabellas, sed fugientes proiecimus; non iudices reum absolverunt, sed reus iudices. Quid est vis? Haec fit alias patientia, alias metu: quorum alterum ad corpus, alterum ad animum pertinet. Si male iudicatum est, fuit aliquid quod iudex timeret. Hoc sic probo: qualis in iudicium venis? Ego illum habitum reorum ⟨non⟩ noveram. Ad summam, id solent rei a iudicibus petere quod nuper iudices petiere a reo, ut sibi parceret. 5

2 SERMO

Reus dicit: 'non' inquit 'hoc animo feci, ut vim facerem; ideo' inquit 'gladium attuli ut illo me, si innocens oppressus essem, interficerem.' |

p. 433

387

Fortis abdicans servatum desertorem

Filium, cuius desertoris salutem ipse fortis optaverat, abdicat.

1 DECLAMATIO

Duas leges habui, viri fortis et patris. Viri fortis †legem† transtuli in patrem, patris in virum fortem.

1, 6 sic *Aer.* : si Aβ qualis] quod talis *Sch.* 7 non *add. Aer.* 2, 3 attuli *Gron.* (mecum tuli *Sch.*) : ret(t)uli Aβ

387 1, 2 leges] *optionis et abdicationis* legem] *cruces posui; anne* vicem ?

388

Avia testis

Qui habebat matrem duxit uxorem, ex qua natum filium aviae nutriendum dedit. Moriens heredem filium fecit, substituit uxorem; dispensatorem suum manumitti iussit. Puer reductus ad matrem et ab ea in fundo maritimo, visis piratis, relictus non comparuit. Post paucos dies cadaver confusis 5 lineamentis, quod filii putaretur, in idem litus eiectum mater ductis sepelivit exequiis. Dispensator manumissus ab ea, post aliquot annos negotiatum profectus, adulescentem, quem dominum diceret, apud venaliciarium repertum iudicio adserens evicit. Cum eo revertit in patriam. Puerum 10 agnoscit avia, negat suum mater.

1 DECLAMATIO

p. 434 Causam, iudices, probatam peregre, probatam | domi, propinquis, domesticis, libertis, aviae, (facinus indignum!) matri tantum probare non possumus: usque eo se libenter credit

2 orbatam ut suos non nisi mortuos agnoscat. Quod si antea 5 ignotum fuit quantum pecuniae cupiditas possit, victrix etiam de natura triumphat: mulier, modo cadaver tamquam filium complexa, nunc filium tamquam cadaver fugit. Quae funus suum tantum sibi credidit, gratulationem nemini cre- 5 dit! Infelicem puerum sola non agnoscit ex propinquis. Causam quaeritis? Quia vivit.

3 Narratio

Habuimus adulescentem optimum propinquum, mitissimum patronum, fidelissimum amicum, maritum vero ni-

388 *thema* 8 profectus A[2] : -um sed A[1] : -um si β 11 avia] *ancillae* (*v.* 21) *mentionem desidero* 2, 5 sibi A : finis β credit *Lat.* : -didit Aβ

mium quoque uxorium: quod ignovimus – filium sustulerat. Puer continuo ad aviam translatus est: scilicet et ab illa 5 matris indulgentia occupata est et haec ablatum non indignata est. Toto illi corpore innotuit; non tamen ulteriorem aviae notitiam profiteor: nepotem suum optime facie novit.

4 Moriens igitur propinquus noster testamentum scripsit breve et simplex: nam neque diu de primo herede cogitandum fuit habenti filium, neque de secundo habenti priorem. Nec sane invidimus isti honorata viri iudicia, quibus utinam gratiam referret. Neque avia captare testamentum eius fas puta- 5 vit cui destinaverat suum. 5 Haec est nostra narratio: ista narret suos piratas. Non insequar eam malignis suspicionibus, nisi quod suos libentius mortuos agnoscit. Habetis narrationem pueri, habetis et matris: audite liberti. 6 Interposito tempore libertus notae probitatis, deorum credo | *p. 435* numine, quod rebus humanis etiam qua non apparet intervenit, peregre negotiandi causa profectus est. Cum forte videt puerum venalibus interpositum, simul et agnovit et agnitus est. 'Quis' 5 inquit 'vobis narravit in quas terras delatus essem? Num avia vivit?' 7 Itaque habuit puer adsertorem, adsertor sponsorem, peregrinus advocatos, cum ipse vultus causam ingenuitatis suae ageret. Filium istius quid aliud dicam quam agnoverunt? Nec mirum: nihil erat confusum. Fateor multum absentium quoque profuisse nomina, cum diceremus: 'habet 5 matrem, habet aviam.' In una re, iudices, mentiti sumus: adfirmavimus enim futurum ut hunc mater agnosceret.

8 Bona paterna filio peto. 'Sed ego' inquit 'heres sum.' Sed hic prior heres. 'Periit' inquit. Quando? Apud aviam valu-

3, 5 et ab *SB*[3] : ad A : et β : ab *ed. Leid.* 8 *vellem* optime ⟨quaeque⟩ 4, 3 priorem] uxo- *Aer.* (*at filium in paternas opes successurum bona in spe habet*) 5, 4 matris *Aer.* : -rem Aβ 7, 2–3 cum ... ageret] *cf. Juv. 11, 154* ingenui vultus puer, *Petron.* 107, 6 4 nec mirum ... confusum] *post* agnitus est (6, 5) *melius starent* 8, 1 bona β : argumenta bona A 2 hic A : h(a)ec β

erat: ad mortem arcessitus est? Diutius captivi apud piratas
9 vivunt. 'Visis' inquit 'piratis relictus fluctibus obrutus est.' Quid ais? Relictus? Ulli metus filii memoriam tibi excutiunt? Matrem non agnosco. Quaedam animalia ipso ore in periculis catulos suos transferunt, novasque illis indulgentia manus commenta est: noxios alioqui morsus huic uni officio 5 mitigant. Nidulorum, si infestantur, crebra mutatio est: nec quicquam usque eo ferum est ut non cum progenie sua migret; adeo illis quibus omnium rerum intellectus negatus est
p. 436 10 hic tamen adfectus re|linquitur. Romani generis auctor, divisis inter patrem et filium pietatis officiis, cum utrumque ad fugiendum anni deficerent, alterum tulit, alterum traxit. Mater, disce fugere. Puto, non miramini cur mater non recipiat quem tam vilem habet ut tamquam cadaver relinquat. 5

11 'Primus' inquit 'heres periit.' Nisi fallor, iudices, in hoc controversia est, utrum fluctibus submersus sit puer an a piratis raptus sit. Si doceo non perisse, nimirum raptus est; si raptum ostendo, doceo etiam vivere. Si vivit, nimirum hic est, quem invenit libertus, evicit adsertor, iudex remisit, avia 5 recepit.

12 Verum, ut propositum ordinem sequar, nego in mari perisse. Litus, amoenitate notum, numquam elato alluitur mari, sed molliter devexum aequali planitie, paulatim superveniente pelago, subsidit. Longo spatio ingredientem fatigat
13 antequam destituat. Porro tu tranquillo mari an aestuante 5 progressa es? ⟨Illud⟩ credibilius; scilicet ad haec oblectamenta laetiores eligimus dies, horridus vero decidentium undarum fragor ⟨vitatur⟩ et exaestuantis fluctus minax facies.

9, 2 relictus β : relictus amorem prolis etiam feris multum ualere A **11,** 5 evicit adsertor] *nempe idem libertus; sed declamator se fefellisse videtur* **12,** 4 subsidit *Sch.* : -sedit Aβ **13,** 1 an *Pith.* (an iam *Aer.*) : ā A : auia BC : iam D 2 illud *add., post* credibilius *dist. SB*[3] 3 eligimus *Aer.* : eleg- Aβ 4 vitatur *add. SB*[2] et exaestuantis A : et (a)es- BC : exes- D

Et tibi, oportune secundum ipsa habitanti litora, non rapienda sed expectanda occasio est: ita habitas ut tibi etiam tran- 5
14 quillitatis eligere fastidiose liceat. Sane tamen adversis tempestatibus et saevientibus se undis offerre libuerit, ne hoc
p. 437 quidem periculosum: venientis enim fluctus et con|surgentis [antequam] freti facies ante terret quam decipit. Utinam quidem eiusmodi tempestatibus productus esses, puer! Tu po- 5
15 tius matrem reliquisses. Denique quo tempore summersus? Dum applicant piratae an ante? Necdum scis? Tam secura es? Hoc matri non credo. * Cur enim nemo ex paedagogis vidit? Si vidit, cur laboranti auxilium non tulit? [dum applicant] Necesse est utique tunc fluctus vitaverit et ipse quoque 5
piratas fugerit. An vero eodem tempore et pirata applicat et fluctus praedatur? Rogo vos: qui ante adventum tutus fuit,
16 adventu piratae perît? 'Cur ergo' inquit 'nemo clamantem audit?' Primum vicinus undarum saevientium fragor audientium auribus minorem excludebat sonum; deinde in tanto tumultu fugientium praeterisse vocem non mirum est. 'Quid ita non auditus est?' Ne, quaeso, infelici puero vilitatem sui 5
imputaveris, quod relictus, quod desertus est. Cur non audi-
17 sti? Longius fugeras. 'Sed post paucos dies corpus expulsum est.' Quid mirum, ubi piratae vagantur? Quid, tu porro impune semper maria traici putas? Non minus possum dicere alienum fuisse quam ⟨tu⟩ tuum filium: signa confusa sunt.

5 opportune *Ro.* : oportuna Aβ secundum A[2] : sedum A[1] : secum dum β habitanti *Aer.* : -ndi Aβ 6 occasio *Pith.* : obsessio Aβ 14, 4 freti *Aer.* : antequam fracti Aβ : *del. Hå.*[2] terret A[2]D : -rit A[1]BC decipit AD (*i.e. occupat? cf. Mart. 14, 217, 2*) : decepit BC 6 matrem *Sch.*, *Gron.* : pa- Aβ 15, 2 dum A : an dum β 3 *lac. ind. Wi.* 4 dum applicant *del. Wi.* 5–6 necesse est ... fugerit] *obscura haec* 16, 2 audit D : -iit ABC 5 ita] inquit *SB*[2] 5–6 sui (*Aer.*) imputaveris *Sch.* : suum (*ex corr.* A) putauerit ABC : suam p- D 17, 3 semper *Sch.* : s(a)epe Aβ 4 tu *add. SB*[3]

Immo credibilius est naufragi fuisse (litus enim amoenum, 5
non infestos scopulos habet), utique post paucos dies cum
dicas expulsum: illud vero longo tempore non expulsum sed
18 advolutum. Quomodo autem potuit confusa facie agnosci?
'Aetas' inquit conveniebat.' Hoc inter argumenta mea mini-
p. 438 |mum est. 'Statura.' Hoc ratione pari. 'Quare ergo mater
sepelivit?' Nescio; hoc unum dico, non poterat agnosci.
Festinavit in bona. 5

19 SERMO

Summovimus peregrinum cadaver; restat ut inducamus
filium.

20 DECLAMATIO

'Primus' inquit 'heres sepultus est.' Hic ergo quis est? Unde?
Qua fiducia? 'Aetas eadem est.' Quid si solet quidem hoc
argumentum apud te valere? Sed cur ex aequalibus nemo
alius hanc spem vindicat? Hoc argumentum transeo. 'Sta- 5
tura suffragatur.' Nec hoc me movet: et tu haec dicis. Sed
haec valeant ubi confusus est vultus; ubi lineamenta oris,
oculorum et coloris proprietas capillorumque habitus, [om-
21 nia staturae] levia. 'At similitudo fecit illi animum.' Age,
quid si ancilla cognoscit? Est quidem humilis persona et ei
fortuna gravitatem detrahit. Sed saepe magnorum fides ex
⟨non⟩ magnis venit. Quid si frugi, probata domino? Sunt
22 etiam in his morum discrimina. Quid – ad fontem causae 5

5–8 litus ... advolutum] *haec quoque perplexa. fort. tolerabile fuerit si* litus ... habet *post* advolutum *transposueris* **18,** 3 ratione pari *SB*[1] (*cf.* 20 nec hoc me movet) : in actione loci Aβ 5 bona *Pith.* : bono Aβ **20,** 6 nec CD : ne AB 8 ⟨obtutus⟩ oculorum *Watt* 8–9 omnia ⟨denique accedunt⟩ st- *Ro.* : ⟨aetati accedunt⟩ et st- *Watt* omnia staturae *del. Wi.* : *anne* omnia ⟨conveniunt⟩ [st-] *vel sim.?* statur(a)e AD : -uere BC **21,** 2 agnoscit *Ro.* 4 ⟨non⟩ magnis *SB*[2] : parvis *Pith.* probata *Aer.* : -t(a)e Aβ

per gradus venio – ⟨si⟩ libertus paternus agnoscit? Frugi servos libertos facimus: sortimur genus, non eligimus, nec ante nos nostri arbitrii sumus. Et nescio an maius sit facere genus. Libertus viri tui, mulier, cuius iudiciis gloriaris. Qui 5
te filio substituit, hunc etiam a filio manumisit. Quod tibi
p. 439 dedit, nulli abstulit; | quod huic, etiam filio subduxit: et
23 facilius est viro placere quam domino. 'Sed pro se mentitur': agnoscit patronum; servitutem sibi manumissus imponit. 'Huic' inquit 'debeo manus, operas, testamentum.' Vindic-
24 tam magno redimere solent. 'Colludit' inquit 'cum avia.' Bene agis: dum evertere vis testem, alterum dedisti. 'Convenit' inquit 'illis.' Proba convenisse. ⟨Quem⟩ speraverunt effectum mendacii? Qui potuit esse sermo? 'Nepos meus periit fluctibus et sepultus est. Tu tamen vade, aliquem venalem adduc, ego agnoscam.' Perfectum est: non timent deprehen-
25 di? Non omnia signa confusa sunt. Si odit, testamentum potius dementiae accuset, dicat subiectum, dicat falsum; accuset te quod filium ad mare duxeris, dicat tua culpa perisse. Quare deinde tam sero, post annos, consilium initum est eiusmodi? Res inter initia urunt, et livor mora solvitur. Sed 5
ad hoc proficiscitur: qua ratione alienum servum evincit?

26 Modo dicebam, †libertum† habeo; at iam praeiudicium habeo. Si testis honestior iuraverit, conficitur controversia: at ego multos iudices iuratos dabo. Causa cognita, excussa et absoluta est. Nego solvenda esse iudicia: hunc esse pue-
27 rum inventi sunt qui iurarent. ⟦'Peregre' inquit. Illic, dicis, 5

22, 2 si *add. SB*[1] 5 uiri tui A; uiri C : an B : iure D *post* gloriaris *plene dist. SB*[3], *virgula vulg.* 6 a (*om.* A[1]?) filio *del. Wi.* : *vide tamen quae scripsi ad Cic. Fam. 13, 52, 1* a Caesare liberavi 23, 1 pro *Aer.* : per Aβ mentitus A, *vulg.* 3 manus *ed. Leid.* : minus A : munus β 4 redimere solent] *sc. liberti; manibus, operis, testamento* 24, 2 agis *Aer.* : ages ABD : age C 3 quem *add. SB*[1] 25, 5 res] irae *tempt. Hå.*[2] 26, 1 libertum] *cruces posuit SB*[3]. *anne* adsertorem? at iam A : etiam β 5 iurarent AB : iurent CD

ubi non gratia, * ubi citra haec omnia nuda veritas stabat. Hoc meum argumentum est.]] Quid quod non tantum iudicatum sed etiam peregre iudicatum est, ubi non propinqui, ubi vix quisquam erat qui patrem huius nosset? At hercules 5
p. 440 quale domi iudicium est? Ibi solus libertus | evicit: hic et avia
28 defendit. 'Dedit' inquit 'libertus pecuniam venaliciario ut praevaricaretur.' Sane nec avia libertum timuerit nec libertus venaliciarium: proba libertum habuisse pecuniam, tulisse, dedisse. Necesse est multum venaliciarius poposcerit: aestimavit enim non rem suam sed spem nostram. Age deinde, non timet libertus ne ille qui puerum vendidit tibi vendat indicium, ne veniat, ne scribat? 5

29 Si corruptum iudicium non probas, vici. Agnoscit avia, quae maiorem temporum partem huius oblectatione consumpsit. 'Filius meus' inquit 'in hac aetate talis fuit.' Digna est testis notitia: de nepote dicit causam; nullum testamentum captat, etiam suum pignorat. 'Sero hoc placuit.' Hoc et 5 meum argumentum est. Filium sustulit (pudicae argumen-
30 tum est), hunc curiose educavit, in nullum litus duxit. 'Sed filius illam notavit.' Si merito, huius crimen; si immerito, illius. Dic quare: immo noli mortuum illius criminari filium. Non queritur. 'Sed sperat pecuniam.' Primum eius aetatis est
31 ut debeat contemnere. 'Odit me' inquit. Quam habet iniu- 5 riam tuam? Nihil queritur, nisi quod filium tuum in litus duxisti. Deos peierat. Nimirum oscula sua †venaliciario† inquinat. 'Non debeo' inquit 'videri invita filium agnoscere: mater sum.' In multis nihil matris ultra titulum est: nec 5 novercae omnes ⟨oderunt⟩. |

27, 2 *lac. agnovit,* non genus, non divitiae *suppl. Ro.* citra *Ro.* : contra Aβ 6 evicit *SB*[3] : v- Aβ 28, 6 tibi *Pith.* : ubi Aβ 29, 3 digna] magna *Ro.* : fide d- *Hå.*[2], *Watt* : idonea *coni. Wi.* 5 pignorat *Obr.* : -tur Aβ 6 meum *tempt. Ri.* : tuum Aβ 31, 3 deos peierat *Opitz* : deo peri- Aβ venalicii (*melius* venalis (*Wi.*); *anne* venalis pueri?) ore *Opitz* 3–5 deo(s) ... inquinat *huic loco aliena videntur* (*cf. Wi.*) 6 oderunt *add. Wi.*

p. 441 32

SERMO

In matrem et illa Cicero dixit: 'mater enim a me, tametsi in hunc hostili odio et crudelitate est, mater, inquam, appellabitur.' Sub hoc tamen titulo insidiatam filio dicit quaesisse pericula, ut filii sui bona sector possideret. 5

33

DECLAMATIO

Nihil quidem ultra haec timendum fuit, et supra fidem laesus est. Gratulari tamen tibi inter calamitates tuas, cruenta,
34 possum, quod avia secunda heres non fuit. Multa sunt quae animum tuum sollicitent: ingentis patrimonii hereditas, et gravior possessionis quam spei iactura [est], et ⟨quod⟩ diu cum ea fuisti. Illa tecum (habeo certum) cogitas: 'si recipio, ducet uxorem, quam fortasse cariorem habeat quam matrem.' [Ergo sola obstat patrimonii cogitatio.] 5

35 A piratis dimissum, a fortuna – o te, liberte, inofficiosum! – reduxisti non ad imagines, sed ut propius amissam dignitatem aspiceret. 'Etiam', inquit 'fortunam meam noveram.' Non est, puer, quod cum liberto queraris: omnia tibi reddidit praeter matrem. 5

32, 2 *Cluent. 12* 34, 3 est *del.*, quod *add. SB*[3] (iactura, quod diu *Sch.*) 4 fuisti *Sch.* : fuit Aβ certum habeo β 6 ergo … cogitatio *del. SB*[1] 35, 1 a fortuna] *sc. dimissum; nam eo usque vexaverat* 3 etiam] *etiamnum*

INDEX VERBORUM ET LOCUTIONUM NOTABILIORUM

Lectiones coniecturales stellula notantur

INDEX NOMINUM PROPRIORUM